

AZ ÉLET MEGMENTÉSE • KÖR-
NYEZETMÓDOSÍTÁS ÉS EMBERI
FELELŐSSÉG • VÉGSŐ FÖLD •
CIVILIZÁCIÓS KÓROKOK • LA-
KÁSÁRTALMAK • A BIOLÓGIA
PÁRHUZAMAI, KERESZTÚTJAI •
TERMÉSZETÜNK, GÉPEINK • VI-
SELKEDÉS, ÉRTÉKREND, AXIO-
METRIA • A BRIT IMPÉRIUM FEL-
BOMLÁSA • EL MUNDIAL, A LAB-
DARÚGÁS MÍTOSZA • A BESZÉD
POÉZISE • ÍRÓI VALLOMÁSOK

1970 | 5

KÖR-
NYEZET-
MÓDOSÍTÁS
ÉS
EMBERI
FELELŐSSÉG

Bukarest

**Bolos, Mircea
Hamar Márton
Hammer, Klaus
Rózsa György
Szilágyi Domokos**

Bánffyhunyad

Vasas Samu

Dobra

Seres Gábor

Kolozsvár

**Ágoston Vilmos
Balázs Sándor
Bálint Tibor
Balogh Edgár
Demény Dezső
Faragó József
Fárcășanu, Mircea
Farkas László
Filipașcu, Alexandru
Fodor Sándor
Galbács Mihály
K. Jakab Antal
Kádár János
Kántor Lajos
Láng Gusztáv
Lázár József
Palocsay Zsigmond
Ifj. Szabó T. Attila
Szilágyi Júlia
Uray Zoltán
Veress Zoltán**

Kovászna

Gazda József

Marosvásárhely

**Dienes Sándor
Kisgyörgy Zoltán
Steinmetz József
Szilágyi Margit**

Nagyenyed

Vita Zsigmond

Nagyszalonta

Dánielisz Endre

Külföldi szerző

Beloff, Max

Finta Edit rajza

KORUNK

havi szemle

U THANT	Az élet megmentése	635
FARKAS LÁSZLÓ	Az ember és környezete	639
BALÁZS SÁNDOR	Környezetmódosítás és emberi felelősség	640
TEILHARD DE CHARDIN	A végső Föld	647
IFJ. SZABÓ T. ATTILA	Párhuzamok és keresztutak	656
ALEXANDRU FILIPAȘCU	Tavasz — madárdal nélkül?	662
KISGYÖRGY ZOLTÁN	Ereklyenövényeink	666
STEINMETZ JÓZSEF	Civilizációs kórokok	670
DIENES SÁNDOR	Lakásártalmak	677
MIRCEA FÁRCĂȘANU		
URAY ZOLTÁN	Az emberiség sugárvédelve	684
VERESS ZOLTÁN	Rekviem a bálnaért	691
PALOCSAY ZSIGMOND	Blokk-világ ciklus (vers)	693
BÁLINT TIBOR	Most mire gondolsz, szívem?	694
FODOR SÁNDOR	Szeretek horgászni...	697
LÁNG GUSZTÁV	Miért sport a horgászat?	699
RÓZSA GYÖRGY	Nemzetközi turizmus és kultúra	701
SZILÁGYI DOMOKOS	Vizsga, Lázár (versek)	708
K. JAKAB ANTAL	Búcsú az előjogoktól	710
MAX BELOFF	A Brit Birodalom felbomlása (bevezette és fordította Bodor András)	718

HAZAI TÜKÖR

SZILÁGYI MARGIT	A városi piac vonzóereje	725
-----------------	--------------------------	-----

JEGYZETEK

KÁNTOR LAJOS	Napilap és irodalom	733
KÁDÁR JÁNOS	Önkéntes száműzetés (Tézisek a közönyről)	735
GAZDA JÓZSEF	Jakabovics Miklós művészi egyénisége	738

NEMZETKÖZI ÉLET

GALBÁCS MIHÁLY	El Mundíal — a labdarúgás mítosza	741
----------------	-----------------------------------	-----

IFJÚSÁG — NEVELÉS

DEMÉNY DEZSÓ Viselkedés, értékrend, axiometria 750

FÓRUM

SERES GÁBOR Hozzászólás a párbeszédhez 761
HAMAR MÁRTON Miért fontos a tudományos ismeretterjesztés? 762

DOKUMENTUMOK

FARAGÓ JÓZSEF Egy Tamási-novella népmesei forrásai 765
VITA ZSIGMOND A kolozsvári Botanikus Kert történetéhez 770

TECHNIKA ÉS TÁRSADALOM

MIRCEA BOLOS Gépkocsivezető és gyalogos 772

SZEMLE

SZILÁGYI JÚLIA Természetünk, gépeink (Mű és Világ) 777
BALOGH EDGÁR Veretes nyelvi gazdagság 781
LÁZÁR JÓZSEF Demokrácia és személyiség 784
DÁNIELISZ ENDRE A mi Kalevalánk 786
KLAUS HAMMER Gazdag Faust-gyűjtemény Weimarban 788
ÁGOSTON VILMOS Regény vagy önéletrajz? 789

LEVELEK A SZERKESZTŐSÉGHEZ

VASAS SAMU Műkedvelő diákok 799

KRÓNIKA, TÉKA, TALLÓZÁS

*Műmellékleten Jakabovics Miklós festményei
és Bortnyik György művészfotói
Jakabovics Miklós, Vaszilij Kandinszkij, Niko Pirozmanisvili és
Wilhelm Károly festményei
Dickinson, Finta Edit, Kisgyörgy Tamás, Piem. Szabó Barnabás,
Unipan Helga és Vass Tamás grafikái*

KORUNK

ALAPÍTOTTA Dienes László (1926), SZERKESZTETTE Gaál Gábor (1929–1940)

Postacím: Cluj, Căsuța poștală 65, Republica Socialistă România

Szerkesztőség: Kolozsvár, Szabadság tér 4–5. Telefon: 1 14 68, 1 38 05.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG: Balogh Edgár (főszerkesztő-helyettes), Gáll Ernő (főszerkesztő), Gáll János, Kántor Lajos, László Béla (szerkesztőségi főtákar), Lázár József, Szabó Sándor, Weizmann Andre. Bukaresti szerkesztő: Aszód János.

Str. C. A. Rosetti 43/a. Telefon: 167–465.

U THANT

Az élet megmentése

Az emberiség történelme során most első ízben tanúi vagyunk egy olyan világviszonylatú válság kibontakozásának, amely mind a fejlett, mind a fejlődő országokat érinti: az ember környezetének válságáról van szó.

Már régen megfigyelhetők a válság első jelei: a demográfiai robbanás; az erős és hatékony technológia elégtelen alkalmazkodása a környezeti követelményekhez; a megművelhető területek károsodása; a városi zónák rendszertelen kiterjedése; a hasznosítható területek kisebbedése; számos állatfaj és növényfajta kipusztulásának egyre fenyegetőbbé válása.

Ha a jelenlegi irányzatok továbbra is érvényesülnek, biztosan veszélybe kerül az élet jövője a földgolyón. Ezért sürgős felhívni a világ figyelmét azokra a problémákra, amelyek megakadályozhatják az emberiséget abban, hogy legmagasabb rendű törekvéseinek megvalósulását lehetővé tevő környezetben élhessen; s rá kell mutatnunk azokra az intézkedésekre is, amelyek a környezet megmentésére szükségesek.

Annak a korszaknak a nagyobb részében, amióta a Föld benépesült, a lakosság lélekszáma nem volt nagy, s az emberek hatalmas korlátozott volt. Még a legrosszabb esetekben is a környezet károsítása csupán helyi jellegű volt, s a természet újrateemtő ereje rendszerint önműködően visszaállította az egyensúlyt.

Becslések szerint még néhány évszázaddal ezelőtt, 1600-ban, az emberek száma nem haladta meg a félmilliárdot, a Föld nagyobb része még lakatlan volt, s az emberi tevékenység következményei csupán csekély mértékben mutatkoztak meg.

Jelenleg a világnak hétszer annyi lakosa van, s a földgolyó minden területét kisebb-nagyobb mértékben átformálta az ember. A régebben csupán helyi viszonylatban felmerült problémák manapság világviszonylatúak, s éppen ezért szükségessé vált, hogy megoldásukra a világ népei egyesítsék erőfeszítéseiket.

S mivel arra számíthatunk, hogy ötven esztendőn belül a világ népessége megkétszereződik, még sürgősebb a cselekvés.

Az a követelmény, hogy a növekvő népesség számára biztosíthassuk az élelmet, a vizet, az ásványi anyagokat, a fűtőanyagot s minden más létfontosságú terméket, a Föld csaknem minden térségében nyomasztóvá válik, s megkívánja a természetes erőforrások felhasználásának körültekintő tervezését és a jó gazdálkodást.

Már nincs olyan nemzet, amelyet ne érintenének ezek a világviszonylatú terhek.

Nyilvánvalóvá vált, hogy mindannyian olyan bioszférában élünk, amelyben a tér s az erőforrások — mégha oly jelentősek is — korlátozottak.

Az elmúlt évtizedek népességszaporodása együtt járt a városiasodás kibontakozásával. Jelenleg a világ lakosságának negyven százaléka városi zónákban él. Ha ez az irányzat továbbra is érvényesül, valamivel több mint negyed évszázad alatt a városiasodás eléri a maximumot, s az emberek nagy többsége városokban és urbánus tömörülésekben lakik majd.

A városiasodás üteme a fejlődő országokban nagyobb. A szóban forgó területekre vonatkozó becslések szerint 1920-ban a városi lakosság százmilliónyi volt ezekben az országokban. Lehetséges, hogy 2000-ben húszszor annyian laknak városokban. Ez idő alatt a fejlett országokban a városi lakosság száma a jelenleginek csupán négyszeresére emelkedik.

A városiasodás, ha jól tervezett és ellenőrzött s kevésbé gyors ütemű, javítja s nem rontja a környezet minőségét; tehermentesíti a megművelt területeket, lehetővé teszi a különféle szolgáltatások bőségét, új és vonzó lakáskörülményeket és életmódot tesz lehetővé.

Sajnos azonban, a legtöbb térségben a közigazgatás semmit sem tett a városok előznlésének megfelelő előkészítésére, vagy nem is volt képes megbirkózni a feladattal. Nagy központokban gyakran a legnyomorúságosabb odúk szolgálnak hajlékul olyanoknak, akik azelőtt mégis csak emberhez méltóbban és egészségesebb körülmények között éltek a falvakban.

A levegő, a víz és a föld felfokozódott szennyeződése a városi zónákban az ember egészségét veszélyeztető egyetemes problémává vált.

Az orvostudomány haladása ellenére a fejlődő országokban elszaporodtak és súlyosbodtak a városi életfeltételekből következő betegségek. A városi zónákban elhatalmasodott zaj és zsúfoltság fokozza a rossz közérzetet, testit-lelkit egyaránt.

A népesség növekedése és a városiasodás kibontakozása nyomán az emberi szükségletekhez és a környezet követelményeihez gyakran rosszul alkalmazkodott iparosítás és előrehaladt technika következményei gyorsabban érvényesülnek. A statisztikai adatokból következtethetünk az ipari növekedés méreteire. A bruttó kőolajtermelés mennyisége még elhanyagolható volt egy évszázaddal ezelőtt, 1966-ban azonban már elérte az 1641 millió tonnát. 1937-től 1966-ig az évi termelés százalékos növekedése meghatszorozódott. Ebben az időszakban a gépkocsitermelés — ami az évszázad elején még jóformán ismeretlen volt — évi ötmillióról tizenkilencmillióra emelkedett. Az utóbbi évtized során az ipari termelés összértéke megkétszereződött. Gyakorlatilag emelkedő irányzatú az iparosítás mindenfajta mutatója.

A lakosság életszínvonalának emelésére törekvő országok szempontjából az iparosítás döntő fontosságú. A műszaki haladás a termelékenység emelésének, úgyszintén mind több személy ipari termékekkel való ellátásának is elengedhetetlen feltétele. Mégis, a rosszul tervezett vagy ellenőrizetlen iparosításnak, a műszaki ismeretek egyoldalú alkalmazásá-

nak másodlagos következményei számos súlyos probléma okaivá váltak. A Közgyűlés huszonharmadik ülészakának vitái során jelezték, hogy az ásványi olajok égetésében alkalmazott technikák tíz százalékkal növelték a légkör szén-dioxid-tartalmát az elmúlt évszázad folyamán. Az égés ütemének növekedése folytán ez az arány 2000-re elérheti a huszonöt százalékot. Keveset tudunk arról, hogy e ténynek milyen hatásai lehetnek az éghajlat alakulására, de a következmények talán katasztrofálissá válhatnak. A modern technikák fokozódó alkalmazása nagyon jelentős mértékben növelte a környezetet szennyező hulladékok mennyiségét. Elmondották, hogy csupán az Egyesült Államokban évenként 142 millió tonna füst és mérgező gáz képződik; ehhez hozzá kell még számítanunk 7 millió gépkocsit, 20 millió tonna papírt, 48 milliárd konzervdobozt, 26 milliárd üvegpalackot, üvegedényeket, 3 milliárd tonna salakot és üledéket, 200 ezer billió liter meleg és szennyezett vizet.

Más ipari államok is ehhez mérhető mennyiségű hulladékkal és toxikus anyaggal járulnak hozzá a szennyeződéshez. A korszerű technikai eljárások lehetővé tennék a szennyeződés e problémáinak a megoldását, de az ellene folytatott harc megszervezése és módszereinek alkalmazása — főként gazdaságossági okok miatt — nem kielégítő.

A városi közművesítés fejlődése, az ipari fejlődés s az ezek megkívánta szállítóeszközök terjedése felfalja a még szabad területeket, olyan gyors ütemben, amelyet világviszonylatban még fel sem mérhetünk. Egyesek véleménye szerint ez az expanzió a következő három évtizedben felcseréli a művelhető területek egyhatodát. A városiasodás, az ipari és szállítóeszközök alkotta komplexum fejlődése, ha jól tervezett és ellenőrzött lett volna, javíthatott volna az ember lakáskörülményein. Sajnos azonban, igen gyakran a városok rendezetlen kiterjedése csupán a táj rovására s értékes élőlények kárára történik.

A megművelhető területek termékenységének növekednie kell, hogy a szüntelenül szaporodó népesség élelmiszer- és ruházati igényeit kielégíthesse. A technika alkalmazása e területeken a termelés nagy mérvű emelkedéséhez vezetett a fejlett országokban, olyannyira, hogy lakosaik anyagi szükségleteinek nagyobb hányada immár kielégíthető.

De nem kevésbé igaz az is, hogy más országokban viszont még rengeteg a tennivaló, ha le akarjuk küzdeni a nyomort; ezzel nem akarjuk lebecsülni az eddig elért jelentős haladást.

Éppen az a fontos, hogy a vívmányokat ne semmisítse meg a környezet leromlása. Például: az élelmiszertermelés alapanyagait szolgáltató termékek növekedése együtt járt a vegyipar termelte műtrágyák és pesticidok különféle változatainak fokozottabb alkalmazásával. E mezőgazdaságban használatos vegyi anyagok némelyike a környezetre másodlagos hatásokat is gyakorol; ennek jelentőségét még csak mostanában kezdjük felismerni. A légkör oxigéntartalmának és a tengerek termékenységének megőrzése a tengeri növények fotoszintézisének, főként a mikroszkopikus nagyságrendű úszó algákon múlik. Megállapították, hogy egészen kis mennyiségű pesticidok (mint például a DDT) hetvenöt százaléig károsítják az algák fotoszintézisét. Már mintegy 500 000 tonna DDT-t juttattunk környezetünkbe, s ezt a mennyiséget évenként körülbelül 50 000 tonnával

növeljük. Becslések szerint a pesticidek termelése évenként már meghaladja a 650 000 tonnát. Csak az Egyesült Államok évi 200 000 tonnát exportál. A tengerek termékenységét érintő hatásuktól eltekintve, sok rovarirtó szer károsan hat a halakra, az állat- és növényvilágra, az ember egészségére, s bajt okozhat más vonatkozásokban is. Az ilyen jellegű pusztításokat mindenképpen el kellene kerülnünk. Jelenlegi ismereteink birtokában és új módszerek kidolgozásával a rovarirtást olyan anyagokkal kellene végezni, amelyek nem ártalmasak a környezetre.

A Föld, az ember létfenntartója megszenvedte az ember számos múltbeli ténykedését, s több vonatkozásban még mindig megsínyli, amit az ember művel.

Becslések szerint 500 millió hektárnyi művelhető területet vesztesztünk már az erózió és a sótartalom növekedése folytán; a kitermelés letarolta az erdőségek kétharmadát; százötven állatfaj kipusztulását okozta az ember. S ezer vadfajta már ritkaságszámba megy, életveszélyben van. Az erózió, a talajpusztulás, az erdők irtása, a folyók medrének károsítása, az állati és növényi élet pusztítása tovább folytatódik, bizonyos térségekben még az eddiginél is gyorsabb ütemben. Az emberiség ebből következő veszteségei véstjósloak.

Az ember környezete tönkretételének három fő oka: a népesség gyorsuló növekedése; a városiasodás terjedése; új és hatékony technikák kibontakozása.

E három tényező együttesen növeli a tégigényt, az élelmiszerszükségletet, a keresletet a természeti kincsek iránt.

Pedig önmagában egyik ok sem szükségszerűen ártalmas a környezetre. Csakhogy a lakosság lakásszükségleteinek kielégítésére irányuló erőfeszítések s azok, amelyek a technika hozzáigazítását célozták a bonyolult helyzetekhez, amelyek tervszerűsíteni és ellenőrizni igyekeztek az iparosodást és az urbanizálódást, s megkísérelték megfelelően adminisztrálni a művelhető területeket és az erőforrásokat — távolról sem érték el a hatékonyság megkívánt fokát.

Emiatt a világ minden országát bizonyos vonatkozásokban és egyes területeken riasztó méretű veszélyek fenyegetik.

Leküzdésükre szigorú és gondosan kitervezett intézkedések szükségesek helyi, területi, nemzeti és nemzetközi viszonylatban.

Oly sok a probléma, hogy a megoldás sürgősségét illetően egyeseknek elsőbbséget kell biztosítani. Gondosan mérlegelni kell, milyen gazdasági következményei lehetnek a tétlenségnek, s milyen anyagi áldozatokat kíván a problémák leküzdése.

Az emberi környezet problémáinak megtárgyalására hivatott 1972-es konferencia feladata, hogy mindezen tényezőkkel számoljon, s világviszonylatban tettekre serkentsen az emberiség jólétét veszélyeztető válság megelőzésére.

Az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsának 17. ülészakán elhangzott főtítkári jelentés bevezetője (1—8. paragrafus).

AZ EMBER ÉS KÖRNYEZETE

Abból az alkalomból, hogy az ENSZ égisze alatt megkezdődtek Az ember és környezete tárgykörrel megbirkózni hivatott — valóban rendkívüli jelentőségű — nemzetközi szuper-értekezlet előzetes munkálatai, a Természetvédelem Évében e tavaszi számunkban nagyobb teret biztosítottunk örök feladatunk, az „embervédelem” sajátos problematikájának, mint a táj tisztasága, megőrzése, a szennyeződés okozta ártalmak leküzdése.

Tárgyi, alanyi, terjedelmi lehetőségeink szabták meg csoportosításunk kereteit. A téma jelentősége persze további közléseket is megkíván; nem mondunk le például vizgádkodásunk tervezetének illő értékeléséről, amelyre legközelebbi számainkban még visszatérünk (Országos program az ésszerű vizgádkodásról, az öntözési, árvízvédelmi, lecsapolási és talajerózió-leküzdesi munkálatok kiterjesztéséről Románia Szocialista Köztársaságban az 1971—1975-ös években, és az 1985. évig terjedő általános távlati előirányzatokról).

Filozófus, biológus, ökológus, közegészségügytanász, botanikus, radiológus szerzők írnak e számban, s a kört az idegenfajalom művelődési és társadalmi vetületeinek felvetéséig tágtítottuk.

U Thant ENSZ-főtáitkár nagy fontosságú Jelentéséből oldalakat idézünk, s jó ez az alkalom a nooszféra „megteremtőjének”, az egyébként is sok szellemi izgalmat kiváltott Teilhard de Chardin-nek a bemutatására.

A szerkesztőség kérésére szépirok műhelyéből is előkerültek „ráérzésük” lapjai, a művészi illusztrációk, a képszerkesztés funkcionalitása az összképet szolgálja.

Szerzőink — harmóniát követelve — a természet, ezen belül nyilván elsődlegesen az ember újabb keletű, korszerű feltésének adnak hangot.

Ez az egybehangzás az „ember és környezete” viszonylatban, a természetvédelem látszólagos világnézeti problémátlanságán túlmutatva idézi az ökológiában is a politikumot.

Félreérthetetlenül bizonyítja a globális természetvédelem követelményének világpolitikai jellegét — és esélyeit — az a nagy jelentőségű tény, hogy az akció szervezője a nemzetközi élet legtekintélyesebb fóruma, maga az ENSZ.

Az emberiség ismétlődő szerencsétlensége, hogy most — a természeti környezet fokozódó veszélyeztetettsége miatt — kénytelen kevesebbet foglalkozni azzal, amit alkotón megvalósítani vágyik, s több energiát fordítani arra, aminek bekövetkezését mindenáron el kell kerülnie. Ez azonban semmiképpen sem terelheti el figyelmünket az emberi viszonylatokról, a legkonkrétabbokról, a legközelebbiekről. Hiszen, végső soron, az emberek közötti viszonylatok döntik el még az ember természeti környezetének sorsát is. Az ökológiai ártalmakkal kapcsolatban például gyakran emlegetik a demográfiai robbanást. Csakhogy — az anekdota szavaival élve —: a születésszabályozásról mindig csak azok beszélnek, akik már megszülettek.

A tudományos forradalom reményteljes szakaszában nem állítjuk tehát szembe a homo fabert a homo sapiensszel, s míg az emberek százmilliói éheznek vagy jofosztottak, paradoxonként értelmezünk olyanszerű tételeket, hogy minél gazdagabb a társadalom, annál több ártalomnak van kitéve. A szennyeződés pesszimista, lehangoló bemutatása csupán további, még veszedelmesebb „belső” szennyeződést okozhat: rossz közérzetet.

Pedig akik feladják a reményt, azok aztán a kihálásra ítélt speciestek sorába taszítanak az emberiséget.

Farkas László

Környezetmódosítás és emberi felelősség

Az ember és környezete viszonyának ősrégi filozófiai problémája napjainkig sem oldódott meg. Nem változtat ezen az sem, hogy ma már számos szaktudomány igyekszik a maga szemszögéből saját tárgykörébe vonni ember és világa kapcsolatát. Minden szak-egzaktság ellenére a probléma továbbra is bölcséleti súlypontú. Erről azonnal meggyőződünk, ha az ember—környezet egyenletet alkotóelemeire bontva írjuk fel. Ilyen nyilvánvalóan filozofikus alkérdéseket kapunk: hogyan definiálhatnók a környezet fogalmát; mennyire határolható el az ember környezetétől, amelynek végső fokon része; milyen kölcsönhatás jelentkezik ember és környezet között, milyen mértékben alakítja a környezet az embert és az ember a környezetét; milyen hatással van az emberre saját környezetének tudatos átalakítása; hogyan változik a történelmi fejlődésben az ember—környezet korreláció; mennyiben természeti és mennyiben társadalmi az a környezet, amely az embert körülveszi; hol van a határsáv a természeti és társadalmi környezet között, és így tovább.

*

Az ember lényegi jegye az, hogy tudatosan elhatárolja magát attól, amibe beletartozik: környezetétől. A metafizikus észjárás azonnal felszisz-szen az ilyen megfogalmazás hallatán: „hogyan? bele is tartozik, és mégis elhatárolódik?“ Pedig ez az „igen is, meg nem is“ a helyes megoldáshoz vezető kiindulópont.

Az emberré válás filogenetikus folyamatában csak akkor beszélhetünk a *homo primigenius* megjelenéséről, amikor a tudattal rendelkező lény rádöbbsent önmaga-egzisztenciájára, aminek viszont feltétele a *más*, a *nem-önmaga* létezésének felismerése. Éppen ez a *más* az, ami az embert körülveszi, ami *nem-én*, hanem környezet. De az embermivolthoz hozzátartozik az is, hogy az ember érezze: része vagyok „nem-önmagamnak“, vagyis a környezetemnek, az engem körülvevő világnak. S ez a valamihez tartozás nemcsak az ősember primitív életérzése, nem pusztán abból ered, hogy az ősi — még ható — természeti ösztönök, valamint a természet fölő emelkedésnek a lehetetlensége emberösünkben a természethez tartozás tényét tudatosította. Több ennél: *általánosan emberi* vonás, s csak be-teges agy képzelgése lehet az, ha valaki abszolúte függetlennek tartja magát attól, amiben él.

A valamihez kapcsolódást minden idők emberének életérzéseiként je-lölhetjük meg azért is, mert ez a „valami“, amiben az ember él, nem azo-nosítható a természettel, a társadalmi faktor is helyet kap benne. S itt az „igen is és nem is“, a beletartozás és mégsem beletartozás dialektikája a lehető legszembetűnőbb. Az emberré alakulás feltétele volt az ember

önmagára ébredése, saját szubjektivitásának tudatosítása, az *ember* és *nem-ember* közötti megkülönböztetés. Csakhogy a szubjektumon kívüli, vagyis a környezetet alkotó „nem-ember“ csak részben és viszonylagosan *nem ember*. Ugyanis az *én* és a *más* megkülönböztetése — a természeti jelenségeket túllépve — az *én* és a *más ember* viszonyaként jelentkezik. A *nem-én*, a *más* és a *nem-ember* abszolút értelemben nem fedik egymást.

A filozófiai terminusok magaslátáról leszállva, s köznapi nyelvre fordítva a szót, ez azt jelenti, hogy az ember a természettől körülveve, de emberek között él. Környezete tehát nemcsak természeti, amelyből kivált és mégsem vált ki teljesen, hanem emberi is.

*

Az ember, környezete s e környezet két eleme — a természeti és társadalmi közeg — közötti elhatárolás bizonytalansága nem jelenti a különmemű tényezők összemosását. Ezt a részleges egymásra tevődést egyszerűen tényként kell elfogadnunk, az egység és különféleség dialektikus kapcsolata nyilvánul meg benne.

A minket körülvevő természetből egyre kisebb az a rész, amely így vagy úgy nem viseli magán az ember kezemunkájának nyomát, vagy nem befolyásolja a társadalmi élet alakulását. A nooszféra fogalma azt jelzi, hogy a szabadon gondolkodó ész befolyási övezetévé változtatta az egész bioszférát. Az objektív külvilág, anélkül, hogy elvesztené emberen kívüli jellegét, egyre nagyobb mértékben magán viseli a szubjektivitás — az emberi tudat — bélyegét.

Ebből aztán a huszadik század szintjén újrafogalmazhatjuk az évszázados filozófus-emésztő problémát, az újkori bölcsélet, a felvilágosodás nagy *circulus vitiosus*-át: az embert a környezete alakítja, a környezetet viszont az ember formálja. A gondolati egy helyben topogásból csak egyetlen kiút van: az embert és az őt körülvevő világot egyaránt kölcsönös egymásrahatásukban foghatjuk fel, amely korrelációban azonban már az ember az ellentmondás fő oldala a természethez viszonyítva. Vagyis az emberformálás tekintetében nem egyenrangú felek állnak egymással szemben, a természeti környezet reakciója a humánusra legfőképpen az embertől függő módon nyilvánul meg.

Persze kérdést kérdés követ. Vajon ez a természettel szembeni magabiztos filozófiai álláspont nem teszi-e beképzeltté az embert saját erejébe vetett hite tekintetében, vajon nem túl korai feltenni a ember fejére a koronát s ezzel természet feletti egyeduralgódóvá ütni? Úgy gondolom, a ráció szférájának kiterjesztése, a nooszféra kategóriájának a kidolgozása nem jogosíthat fel arra, hogy a természet feletti végső győzelem hitében képezzünk, s arra a bizonyos koronázásra sohasem fog sor kerülni. Egyszerűen azért nem, mert az abszolút monarcha mindig az alattvalók felett áll, elkülönül azoktól, akiknek parancsol, az ember viszont megmarad alattvalónak, a természet részének is. „Korántsem úgy uralkodunk a természeten — írta Engels —, mint ahogy a hódító egy idegen népen uralkodik, mint olyan valaki, aki a természetén kívül áll —, hanem, hogy hússal, vérrel és aggyal hozzá tartozunk és benne élünk...“ (*A természet dialektikája*. 1952. 190). A természet feletti abszolút uralomnak tehát az

lenne a feltétele, hogy az ember megszűnjék biológiailag létező lénynek lenni, hogy magát a természet fölé emelje. Márpedig ez abszurd feltételezés, hiszen a hús-vér-agy nélküli ember nem ember. Sokkal kevesebbel is be kell érünk, meg kell elégednünk azzal, hogy természeti mivoltunkat megőrizve igyekezzünk alattvalói minőségben is uralni környezetünket.

A *homo faber* bármilyen mértékben uralma alá hajtja, saját szükségleteinek megfelelően csiszolja-kerekíti természeti környezetét, annak minden kiálló sarkát, élet amúgy sem tudja eltávolítani, s mindig fennáll a veszély, hogy ezek az élek felsebzik az alakítás szándékával közeledő kezét. Ez a viszony ahelyett, hogy lehangolna, tette ösztönöz. A *homo sapiens* mindig győz a természet felett, de sohasem lesz minden ellenfelét legyőző bajnok, az újabb és újabb győzelmek viszont nagyobb elégtételt jelentenek számára, mintha a szobája falára az abszolút győztes hamis képzetének babérkoszorúját akasztaná, amelyben tétlenül gyönyörködhet az idők végezetéig.

Bacon annak idején megfogalmazta a természet feletti uralom „receptjét”: az ember csak akkor uralkodhat a természetben, ha engedelmeskedik neki, ha aláveti magát a törvényeinek, követi őket. Ennek a természet iránti alázattal társuló uralkodáselvnek a magva — ha súlyponteltolódással is — a tudományos forradalom korában is érvényes: az alávettség tudata nélkül nincs uralom, a természeti környezet csak akkor engedelmeskedik nekünk, ha mi is engedelmeskedünk törvényeinek. A hangsúly azonban ma már nem arra esik, hogy *mi engedelmeskedünk* neki, hanem arra, hogy a szükségszerű engedelmisség meggyőződésében úgy *követjük* a természeti törvényeket, hogy azok általunk kitervelt célok elérésében segítsenek.

*

Vajon lehet-e úgy hatni külvilágunkra, hogy e tevékenység eredményét előre lássuk, s a következmények mindenben megfeleljenek szándékunknak? Vagyis: tudjuk-e természeti környezetünket úgy módosítani, hogy a ráhatás a legkedvezőbb visszahatást biztosítsa számunkra? Vajon annyira megszelídítettük-e a természeti környezetet, hogy minden körülmények között bizton várhatjuk cselekedeteink előrelátott, megérdemelt jutalmát?

Sajnos, az ilyen megszelídítés, bár létezik, nem kockázatmentes. Valahogy a cirkuszi idomár szerepében képzelhetjük el az embert. A vadállatok látványos mutatványai nem feledtethetik a nézővel azt, hogy az idomító-mesternek mindig tartania kell a vad és rejtett állati ösztönök felszínre törésétől. A természet megszelídítése is tartalmazza az ilyen-szerű, előre nem látható veszélyek, az emberre káros következmények lehetőségét. A tetteinkkel megindított ok-okozati láncsornak minden későbbi láncszemét ugyanis kezdetben nem láthatjuk.

Görögországban, Kisázsiaiban s egyebütt kiirtották az erdőket, hogy termőföldhöz jussanak. Nem is álmodták, hogy ezzel kietlenné tették a vidéket, mert felszámolták a növényzet létezéséhez szükséges nedves-gyűjtő központokat.

Nem állíthatjuk, hogy pusztán csak a tudatlanságból fakadt volna az előrelátás akkori hiánya. Ugyanis a bizonyos szintű tudás mindig

együtt jár a tudásunk határain túl levő világ nem ismerésével (*még* — nem ismerésével). Ma már tudjuk, hogy az erdők kiirtásának milyen következményei lesznek, tudásunk bővült, és nőtt elővigyázatunk is az előre nem látható következményekkel szemben. Annál is inkább, mert ismereteink szélesedésével egyre jobban tudjuk azt is, hogy mit nem tudunk. A holdminták földre hozatalakor azonban már elővigyázatosabbak voltunk, az esetleges előre nem látott, emberre káros jelenségek megjelenését igyekeztünk kizárni. A holdutasok karanténja, az a tény, hogy a holdkőzetekhez, teljesen izolált helyen, gumikesztyűs emberi kéz nyúlt először, mind arra utal, hogy az emberiség ma már tudatában van az idomár szerepéből származó rejtett és ismeretlen veszedelmeknek. Kérdés azonban: lehet-e eléggé elővigyázatos, vajon kiterjedhet-e mindenre a figyelme, tisztában lehet-e a természeti környezet vizsgáló és átváltoztató tevékenységének minden következményével? Bajosan! Talán nem tévedünk, ha ennek a tudatosodását napjainkban olyan tényezőnek tartjuk, amely, bár negatív előjellel, de ösztönzőleg hat az emberi megismerésre. Az ember mind többet ismer meg a világból azáltal, hogy a természetre ható tetteinek a kezdetben még nem sejtett távolabbi eredményét — vagy hiányát — feltárja. Ne feledjük el: a negatív, a nemlétezőre vonatkozó ismeret is ismeret.

Ha óvatosságunk elvezet ahhoz a következtetéshez, hogy ennek és ennek a tettek *nincsenek* vagy *nem lehetnek* ilyen vagy olyan következményei (a holdutasok *nem* fertőződtek meg a Holdon vagy az űrben), akkor ez megismerési körünk sugarát növelte. Az ismerentől való ilyen, egyáltalán nem gyávaságból fakadó elővigyázatos félelem az ember és a környezete közötti viszony ismeretelméleti oldalának fontos eleme.

*

Ezek után megkockáztathatunk egy filozófiai általánosítást: az ember uralmának mértéke környezete felett annak a függvénye, hogy mennyire pontosan látja előre a világ megváltoztatására irányuló tevékenységének mind távolabbi eredményeit. Matematikailag: egyenes arány áll fenn a tettek következményeinek egyre pontosabb ismerete és a környezet feletti hatalom között.

Hozzuk valóságközelbe ezt a megállapítást. Pártunk Központi Bizottságának ez év márciusi plenáris ülésén országos programtervezetet dolgoztak ki az ésszerű vízgazdálkodásról, az öntözési, árvízvédelmi, lecsapolási és talajerózió-leküzdési munkálatok kiterjesztéséről Románia Szocialista Köztársaságban az 1971—1975-ös években és az 1985. évig terjedő általános távlati előirányzatokról. Ez a dokumentum pontosan felméri nemcsak az ilyen jellegű természetformáló tevékenység szűkségességét, hanem azt is, milyen pozitív következményei lesznek ennek a munkának, s éppen ezzel biztosítja a magasfokú uralmat környezetünk felett.

A megfogalmazott aránynak a két oldala csak egy feltétel jelenlétében kapcsolható egybe. A külső környezet feletti uralmunk nem a már jelzett egyeduralkodó természetre ráerőszakolt parancsainak az érvényesítését jelenti, hanem azt, hogy az „alattvalók“ akaratát engedjük kibontakoztatni, vagyis a természeti törvények természetes kitérülését segítjük elő. Tehát — visszatérve az arányra — nemcsak azért nő környezetünk feletti ural-

munk tetteink távolabbi következményeinek ismeretében, mert előre tudjuk, mit akarunk elérni, hanem főleg azért, mert tudjuk: milyen irányban követik majd egymást a történések a maguk természetes rendjében. S éppen ennek, az okok, szükségszerűségek és törvények által determinált irányba „terelésnek“ a pontossága a környezet feletti uralmunk arányainak fokmérője.

S most jön a bökkenő. Az emberi ráhatásnak vannak közvetlen, a természet kereteit nem túllépő eredményei, de vannak olyan következményei is, amelyek már társadalmi jellegűek. Mivel a természeti és társadalmi környezet közötti választóvonal csak szaggatott vonal, a természetformálás ezeken a vonalközökön keresztül belenyúl a társadalmi viszonyokba is. A távolabbi társadalmi okokat viszont már sokkal nehezebb természettudományi pontossággal kiszámítani.

Sokszor emlegetik, hogy a gőzgép előállítói nem láthatták, milyen társadalmi következményei lesznek ennek a munkaeszköznek, egy természeti törvénynek a termelésben történő felhasználása milyen gyökeres változást fog eredményezni nemcsak a termelésben, hanem a *termelési viszonyokban* is. A példa klasszikus, mert általánosítható. Nemcsak a gőzgép megalkotói, de általában a természeti törvényeket a társadalmi célok érdekében hasznosítók sem láthatják tettük minden társadalmi következményét. A környezetre hatás *természeti* következményeit mindig nagyobb pontossággal ki lehet számítani. A Hirosimára ledobott atombomba pusztításának méreteit több-kevesebb precizitással előre tudták. De még a legbonyolultabb számítógépek segítségével sem lehetett volna megjósolni, hogyan fog ez kihatni az emberek tudatára, milyen szervezett társadalmi akciókra fogja serkenteni a világ népeit, az atombomba pusztításának *sajnálatos* gyakorlati tapasztalata miként fogja befolyásolni egyes államok politikai tevékenységét.

Egyszóval: könnyebb dolgunk van a természettel. S ennek meg is van a magyarázata. Míg a természeti folyamatokban tudattal nem rendelkező tényezők egymásra hatása formálja a végső eredményt, addig a társadalmi következményeknél számolni kell a szubjektív szűrővel — a tudattal —, itt ugyanis tudatos, egyéni célok, szándékok, törekvések ütköznek össze, s ezeknek az összecsapásoknak az eredője a végső történelmi tény. A társadalmi környezetben tehát összehasonlíthatatlanul több tényezővel, a „tisztá“ kibontakozást eltérítő elemmel, előre nem látható erőviszonyalakulással kell számolni, mint a természetátalakításban.

Napjainkban ez a kettősség furcsa, paradoxális helyzetet teremt. Két folyamattal kell ugyanis számolnunk, amelyek együtt léteznek, de mindkettő ellentétes irányban hat. Egyrészt: a természettudományok robbanásszerű fejlődésével, a műszaki-tudományos forradalom kibontakozásával egyre pontosabban megismerjük természeti környezetünket, a természeti erők felhasználásának mind nagyobb és nagyobb lehetőséget biztosítunk. Ez nyilván növeli sokat emlegetett uralmunkat a természeti jelenségek felett. Másrészt: egyre nagyobb mértékben elmélyül — ugyancsak az említett okok következtében — a természet „társadalmasításának“ a folyamata. Vagyis a természet mind nagyobb és nagyobb része kapcsolódik be a társadalmi anyagsereffolyamatba, főleg úgy, hogy a termelési ciklusok részévé válik. Ez viszont magával hozza annak a bizonyos „határozatlansági relációnak“ a fokozottabb jelenlétét, amely a társadalmat jellemzi.

s amely miatt csak körvonalalaiban lehet előre látni bizonyos aktivitás következményeit. Tehát, egyrészt az ismereteink gyarapodása és a gyakorlati tevékenység révén növekszik uralmunk a környezet felett, másrészt nő a kevésbé ellenőrizhető s a nehezen kitapintható társadalmi következmények száma, ami — a fenti egyenes arányképletnek megfelelően — a környezeten való uralkodás méreteinek csökkenését jelenti.

Ne ijedjünk meg, ezzel nem jutott kiúttalan dilemmához az emberiség. Az előrehaladás mindenképpen kimutatható, az említett kettősség csupán ennek a fejlődésnek az ellentmondásos jellegére utal. Megismerésünk állandóan előrehaladó folyamat, ami többek között abban is megnyilvánul, hogy mind több és biztosabb ismeretünk halmozódik fel a jövőt illetően, még akkor is, ha ez az előrelátás csak bizonyos valószínűségek határain belül mozoghat. Egyaránt vonatkozik ez a pontosabb kalkulációknak engedő természeti jelenségekre, de nem kevésbé a kisebb valószínűséggel százalékarányok közé kényszeríthető társadalomalakulásra is. De igaz az is, hogy a természetformálásnak ma már mind nagyobb mértékben jelentkezik a nehezebben körvonalazható társadalmi „meghosszabbítása“.

Mindezek alapján állíthatjuk, hogy a környezetünk feletti uralmunk fő feltétele — tetteink következményeinek előrevetítése — tekintetében, minden belső ellentmondásosság ellenére, optimista képet alkothat magának az emberiség.

*

Az ember—környezet ozmózisnak van egy olyan vonatkozása is, amely elméletileg, de főleg gyakorlatilag nem kis gondot okoz, s néha örömmel keveri a környezetünk feletti uralmunk tudatából fakadó örömmünket. Vegyük csak elő újra a jelzett arányunkat: olyan mértékben uralkodunk környezetünkön, amilyen mértékben tisztában vagyunk tetteink következményeivel. Ezt az egyenes arányosságot be lehet szorozni az egoizmus „mínusz egyével“, s így lé lehet alacsonyítani az egyedi környezet és az egyéni tett az egyed számára hasznos vagy káros következményeinek arányává. Ez a szűken prakticista, csak az egyén hasznát szem előtt tartó perspektíva eltorzítva adja vissza a környezeti feltételek feletti uralmunknak *csak társadalmi értékrendben érvényes* relációját.

Az egyén vagy kisebb egyedcsoport nyilván nem mérheti fel valószínűségi alakító tetteinek legtávolabbi következményeit, ehhez társadalmi szintű (vagyis szélesebb keretek közé beépített, a különböző tudományok művelőinek kollektív közreműködésével kiformált) távlatokba-beállításra van szükség. Az a kis kutatókollektíva például, amely, mondjuk, valamelyik érdekszférába tartozó országban az altalaj kincsei után kutat, nem láthatja, hogy tevékenységének sikere esetleg milyen távolabbi társadalmi konfliktusoknak lehet okozója, hiszen szak-minőségében csak a közvetlen eredmény érdekli, a politikai, világgazdasági szintű folytatás már nem az ő dolga. Mint ahogy a gépkocsijával valamilyen ügylet megkötésére siető kereskedelmi megbízott sem gondol másra, mint arra, hogy minél hamarabb célhoz érjen, s fel sem merül benne az, hogy a kipufogócsőből kituduló gázok szennyezik a város levegőjét, s így „tevékenysége“ mások egészségét károsítja.

Az első példánkban a természetátváltoztatás távolabbi társadalmi következménye, a másodiknál pedig egyszerű természeti oksági láncolat „emberi“ okozata marad homályban. A lényegen azonban mindez mit sem

Technika és természet

változtat, a lényeg ugyanis az, hogy a mindennapi tevékenységét folytató ember nem gondolhat a tettétől messzebb eső, de vele oksági kapcsolatban álló jelenségekre, s gyakran szándékosan nem is gondol rájuk, mert nem érdeklik.

Igaz, igen gyakran az egyed cselekménye csak egészen kis mértékben járul hozzá valamilyen, csupán tömegméretekben észlelhető következményhez, amelynek regisztrálása, esetleges káros hatásainak a kimutatása és az eltávolítására hozandó intézkedések nem az egyént, hanem az egész társadalmat érintik. Nyilván nem követeli meg senki, hogy az óceánna duzzadó víztömeghez csepp-tettel hozzájáruló egyed a tengeráradások káros hatásán morfondírozva élje le egész életét. Végül is a városok levegőjét szennyező gépkocsivezetőtől sem lehet elvárni, hogy lelkiismeretfurdalással vezesse kocsiját.

*

A milligrammnyi egyéni tett és a tonnányi társadalmi következmények viszonyának alapján fogalmaznak meg egy lényeges filozófiai problémát: a *felelősség* kérdését. A felelősségtudat előfeltétele az, hogy helyesen mérjük fel a valóságformáló tevékenység következményeit. Kérdőjeles marad azonban: vajon az, aki csak az egyéni tett és az egyénre kiható utóregések között észleli a kapcsolatot, felelőtlenül él?

Meddig terjedhet a felelősségre vonás a környezetet megváltoztató egyéni aktivitás meghosszabbításából következő távoli következményért?

Konkrétan: az a máktermesztéssel foglalkozó földműves, aki a szoros értelmében természetátalakító munkát folytat, felelős-e a mákból később kivont és csempészutakon továbbított kábítószerek testet-lelket ölő következményeiért? Hiszen ő esetleg csak a jövedelemszerzés céljából folytatja mesterségét, számára a környezetváltoztató tett befejeződik akkor, amikor az óhajtott pénzösszeg a markát üti.

A környezetátalakítás és a felelősség közötti viszony kérdésének megoldása nem egyszerű. Nem véletlen, hogy napjainkban a *felelősség* filozófiai fogalma oly sokat vitatott, s van bölcséleti felfogás — az egzisztencializmus —, amely egyenesen központi helyet biztosít ennek a kategóriának. Minden véleményösszekülönbözés ellenére egy biztos: a környezetformálás és a tevékenység okozata közötti viszonyt mint a felelősség eldöntésének fő tényezőjét nem szabad az egyéni tett és az egyéni eredmény kapcsolatára leszűkíteni. Az egyéni valóságalkítást az általánosan emberi mértékrendben is mérlegre kell tenni. A máktermesztő, aki tudatában van annak, hogy munkájának terméke milyen módon válik társadalmi viszonyokat, emberi életet befolyásoló tényezővé, igenis, feleltettének folytatásáért is.

Anélkül, hogy a felelősségből az emberek vállára nehezedő kibírhatatlan terhet formálnánk, állíthatjuk: a környezetmódosítás mindig együtt jár a felelősség ilyen vagy olyan fokával. Nem kereshet senki sem kibúvót azzal, hogy „nem tudtam, mi fog következni tetteimből“. A tudatlanság itt sem érv.

*

Semmiképpen sem lehet a környezetátalakítással együtt járó felelőség alól kibújni. Sőt a *környezetformálás* alól sem. Ezen még a semmittevés sem segít. Senki sem élhet úgy, hogy valamilyen módon ne módosítaná azokat a kereteket, amelyek között él.

Egymagában a környezetátalakítás tehát még nem érdeme az embernek, hiszen ez hozzátartozik emberségéhez. Az irányított, tudatos, a távolabbi perspektívákkal egyre inkább tisztában levő, a társadalmi előrehaladást elősegítő s a legnagyobb felelősséggel vállalt valóságformálás, a környezet mind humánusabbá tétele — ez az emberi tevékenység eszményi formája.

TEILHARD DE CHARDIN

A végső Föld

Szükséges lények vagyunk-e? Érték-e maga az ember, és tulajdonítható-e jelentés az emberi értékeknek — az emberen kívüli Világ szemszögéből? Szolgál-e tehát valamiféle biztosítékkal ez a Világ arra nézve, hogy műlhatatlan az ember mint érték, és műlhatatlan az emberi érték mint olyan, bármilyen nagyok legyenek is azok a veszélyek, amelyek fenyegetnek bennünket, és amelyekkel fenyegetjük magunk? „Az Ember helyettesíthetetlen, tehát — még ha igen valószínűtlennek tűnik is — éppen ezért kell jól végeznie, persze nem szükségszerűleg, hanem tévedhetetlenül“ — válaszolja Teilhard de Chardin Az Emberi Jelenségben.

A mindenkori teleológia veti fel ekkora határozottsággal és válaszolja meg ilyen egyértelműen ezeket a kérdéseket. Teilhard de Chardin azonban nemcsak katolikus filozófus, hanem természettudós is. Mint a neotomizmus „modernistája“ az egész kozmogenezist hívja tanúul, az anyag követhető múltjának és belátható jövőjének teljességét veszi számba, hogy bebizonyítsa: az ember ugyan nem „mozdulatlan központ“ egy „rossz antropocentrizmus“ értelmében, de „tengelye“ és „nyilvesszeje“ az egyetemes fejlődésnek.

Aki azonban ily módon próbálja alátámasztani szükségességünk tételét, az ugyanabba a problémába ütközik, mint a klasszikus etika. Valahányszor meg akarta alapozni önmagát, az emberi értékre vonatkozó elmélet mindig az említett kérdéseket kerülgette. Hiszen az emberi értékről alkotott képünk a világról alkotott képünkben keresett magának elégséges alapot: ha a világot racionális szerkezetűnek véltük, akkor az ember mint megismerő lény nyerte el léte igazolását, és a megismerés vágya vált a legfőbb erénnyé; ha a világot irracionális szerkezetűnek gondoltuk el, akkor tulajdon vak erői kínálkoztak talajul az emberi lét számára, s az ösztönök felszabadítása lépett elő erkölcsi eszményre, és így tovább. Csakhogy nem a Világ szatkozánk — mi faggattuk a Világot. A Világ a mi kérdézősködésünkre mutatkozott ilyenek vagy olyanok — amit meg akartunk alapozni, az már benne foglaltatott abban, amivel meg akartuk alapozni. „...mi történik a sétáló emberrel — írja majd Teilhard —, ha úgy fordul az útja, hogy véletlenül valami természetszerűen kedvező pontra juttatja (utak kereszteződéséhez vagy völgyek találkozásához), ahonnan kiindulva nemcsak tekintete, hanem maguk a dolgok is sugárszerűen futnak szét? Akkor a szemlélet teljesen alakul ki, mert az alanyi nézőpont egybeesik a dolgok tárgyi elhelyezkedésével.“ Am honnan tudhatnók, hol állunk, mielőtt körülnéztünk volna? És honnan tudhatnók, milyen „a dolgok tárgyi elhelyezkedése“, mielőtt nézőpontunkat megválasztottuk volna?

Már Kant kategorikus imperatívuszaival megpróbált kitérni ebből a bűvös körből a filozófia. Kant nem kísérletezett azzal, hogy a világ szerkezetéből vesse le az etikai értékeket, márcsak azért sem, mert megengedhetetlennek tartott mindennemű fellevést a „magánvaló“ természetére nézve. Magát az embert tette hát meg alapnak. Egyszersmind azonban éles határt vont a „tisza ész“ és a „gyakorlati ész“ érvényességi köre közé, és világosan megkülönböztette a transzcendentális ítéletek logikai szükségszerűségét a tudományos szigor előtt alacsonyabbrendű „kelléstől“ — a kantii etika önkritikája ez. „Nem szükségszerűleg, hanem tévedhetetlenül“ — Teilhard de Chardin sem térhet ki a különbségtevés elől, még akkor sem, ha meg nem történtnek tekinti a kantii kriticismust. „Az Ember kimagasló jelentősége a Természetben, és az Emberiség szerves természete: íme ez az a két hipotézis, amelyet bárki megpróbálhat azonnal elvetni“ — olvashatjuk Az Emberi Jelenség bevezetőjében. Fogadjuk el ezt a teilhardizmus önkritikájaként.

Persze, nem érhetjük be ezzel az önkritikával. A marxista filozófiatörténetre hárul az a feladat, hogy világosan elhatárolja a marxizmus gondolatvilágát nemcsak a neotomizmustól, hanem ennek természettudományba oltott — kétségtelenül fideista színezetű, a korszerű tudományos világképpel összeegyeztethetetlen — válfajától is, és hogy egyszersmind rámutasson Teilhard-nak azokra a részeredményeire, amelyeket a dialektikus materializmus is hasznosíthat.

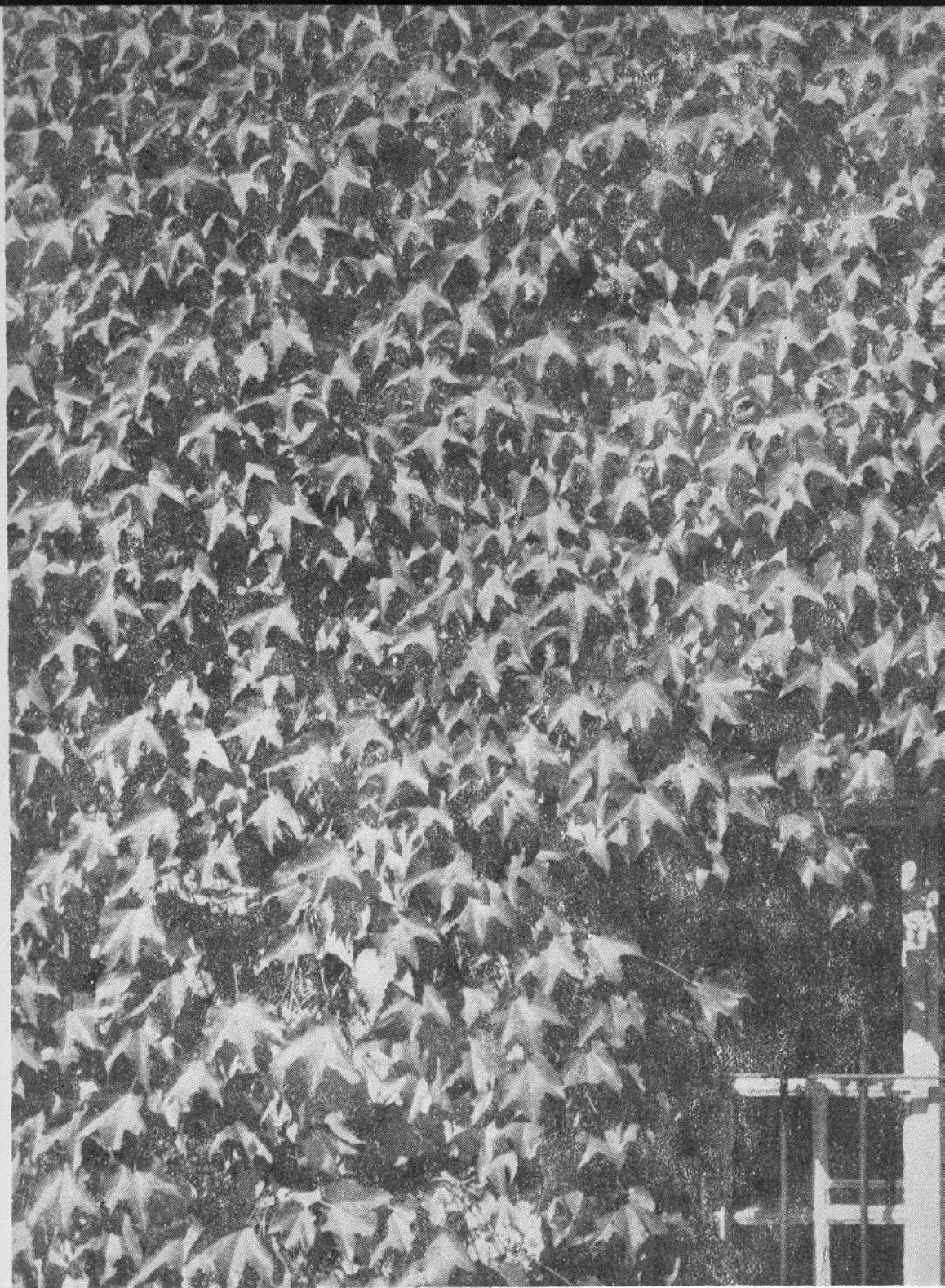
KORUNK

Fölsismertük, hogy az Anyag önmagára-hajlása nélkül, vagyis a molekulák, sejtek és filétikus ágak zárt kémiai jellege nélkül sosem lett volna sem Bioszféra, sem Nooszféra. Az Élet s a Gondolat megjelenése és kifejlődése nemcsak „úgy esetlegesen“, hanem szervesen is kötődik a Föld tömegének vonalaihoz és sorsához.

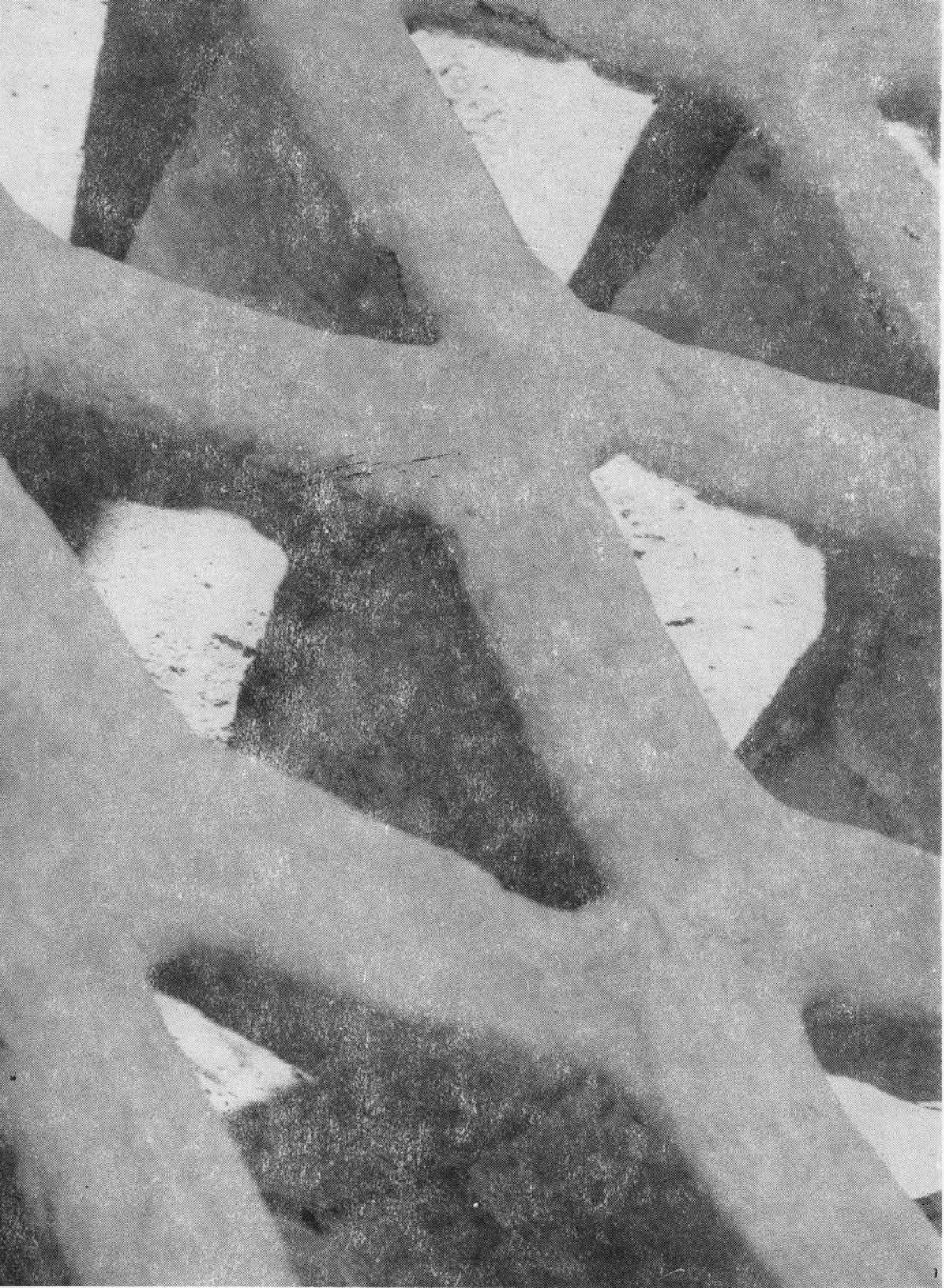
Most viszont már pszichés Központ tűnt fel az egytetemes sodródás számára, a tudatok előretörésének fönntartására és egyensúlyozására. Ez a Központ túl van Időn és Téren, s ezért lényegében bolygónkon is kívül van.

A Geogenezis szükreszabott ciklusán át a Noogenezis visszafordíthatatlanul emelkedik az Omega felé.

Föltétlenül annak kell bekövetkeznie, hogy a jövő valamelyik időpontján elválik egymástól ez a két ág, akár az egyiknek, akár a másiknak, vagy talán éppen mindkét görbének hatására. Bármily összpontosított is a Fejlődés, a Földön mégiscsak szétválási ponton át fejeződhet be.

BORTNYIK GYÖRGY FOTÓI

1. *Alom*; 2. *Fantázia*

Így kezd természetesen kibontakozni, sőt látóhatárunkon már alakot is ölt az a fantasztikus és elkerülhetetlen esemény, amelyhez minden nap múlása folyton közelebb visz: minden Élet vége a földgolyón, a Bolygó halála, az emberi Jelenség utolsó elkészése.

Senki sem merészkednék elképzelni, milyenek lesznek a Nooszféra végső jelenségeit, hiszen csak igen kevéssé vehették észre a Föld Szellemében felgyülemelő előreláthatatlannak óriási erőkezletét. A Világ vége elképzelhetetlen. De aminek leírása oktalan vállalkozás lenne, annak mégis előreláthatjuk jelentőségét és bizonyos fokig körülírhatjuk formáit, ha alkalmazzuk az imént összeállított megközelítő szempontokat.

Semmit sem akarok tételként állítani. Inkább csak elgondolkoztatónak, hideg fejjel és logikusan, Apokalipszis nélkül szeretném megsejteni, hogy egy tudat-szöttesu Világmindenségben milyen nem lehet a végleges Föld, miként fog mutatkozni, és milyen létezésre van lehetősége.

Milyen szempontokat kerüljünk el a jövőre vonatkozóan?

Ha a Világ végéről beszélünk, mindig rögtön szerencsétlenségre gondolunk.

Legtöbbnyire csillagászati kataklizmát sejtünk. Annyi égitest kavarog, suhan mellettünk. Világok robbannak fel a horizonton... A lehetőségek kimerülhetetlen játéka során hátha minket is ez a sors ér, és így halunk meg mi is?

Legalábbis lassú halál a börtönünkben. Ezt elkerülhetetlennek gondoljuk. Amióta a Fizika fölfedezte, hogy minden energia lefokozódik, mintha csökkenni éreznék magunk körül a Világ melegét. Arra is számítottunk, hogy ilyen kihülésre vagyunk ítélve. De aztán — szerencsénkre — ennek hatását csökkentette s fenyegető közelségét elodázta egy új fölfedezés: a radioaktivitás. A csillagászok azt ígérik, hogy *ha minden rendben megy*, akkor jó néhány száz millió év áll még rendelkezésünkre. Erre föllélegzünk. De ha hátrábbra szorult is a lejárati napja, közben mégis folyvást nő az árnyék.

S aztán megérjük-e azt az időt, amikor este lesz?... Nem beszélve kozmikus szerencsétlenségekről, amelyek ránk lesnek, mégis mostantól odáig mi fog történni a Föld élő rétegében? Az idő haladtával s a bonyolódás növekedésével együtt megsokasodnak a belső veszélyek a Bioszférán és a Nooszférán belül. Mikrobák inváziói. Szerves ellen-evolúciók. Magtalanok. Háborúk. Forradalmak. Milyen sokféle módon végezhetjük! S mindent számításba véve, ezek talán még többet érnének, mint hosszú elvénhedés.

Jól ismerjük e különféle lehetőségeket. Gondoltunk rájuk. Goncourt, Benson, Wells előre elképzelték és leírták regényeikben, olvastuk híres nevekkkel jelzett tudományos munkákban is. Mindegyikük teljesen valószínű. Bármely pillanatban összezúzhat egy óriási meteorkő — igaz. Holnap talán rengeni kezd s eltűnik lábunk alatt a Föld — ez is lehet. Elszigetelten külön-külön minden emberi akarat visszautasíthatja azt a rábízott feladatot, hogy nagyobbra növelje az emberiség egységét. Ezt is megengedem. S mégis, *amennyiben* e sokféle katasztrófa időelőtti szerencsétlenségnek vagy elfajzásnak gondolatát foglalja magába, én azt merem mondani, hogy nem kell félnünk egyiktől sem. S ezt mindarra támaszkodva merem mondani, amire a Fejlődés múltja tanít. Ha elméletben bár-

mily lehetségesek is ezek a szerencsétlenségek, mégis felsőbb okra támaszkodva lehetünk biztosak, hogy *nem következnek be*.

S íme, miért nem.

Kozmikus katasztrófák, biológiai szétesések vagy egyszerűen a növekedés megállása, avagy előregedés — a Föld utolsó napjaira vonatkozó pesszimista elképzelések közös tulajdonsága az, hogy egyéni és elemi sorsunk végének jellemzőit és körülményeit *megfelelő helyesbítés nélkül* terjesztik ki az egész Életre. Törések, betegségek, elvénhedés: ilyen az ember halála. Ilyen lenne az Emberiség halála is.

Csakhogyan van-e jogunk ilyen könnyen általánosítani?

Ha egy egyén akár túl korán is eltűnik, mindig akad egy másik, aki helyébe lép. Az Élet továbbfolyásában egy ember elvesztése nem számít pótolhatatlan eseménynek. De mit kell mondanunk az Emberiség esetében? ... Egyik könyvében Mathew, a híres paleontológus azt a gondolatot veti föl, hogy ha az emberi ág eltűnnék, akkor egy másik gondolkodó hajtás nemsokára helyébe lépne. Csakhogyan Mathew tartózkodik attól — s persze alaposan meg is volt rá az oka, hogy miért nem mondhatta meg —, vajon az általunk ismer Élet Fáján hol bukkanna elő ez a titokzatos rügy.

Ha a történelem egészét számításba vesszük, biológiai szempontból számomra egészen másképp mutatkozik a helyzet.

Bolygó-léte során a Föld egyszer — és csak egyszer — ölthette magára az Életet. Hasonlóképpen: az Élet egyszer — és csak egyszer — volt képes arra, hogy átlépje a Gondolat küszöbét. Egyetlen korszak van a Gondolat számára, mint ahogyan egyetlen időszak van az Élet számára is. S ne feledjük el, hogy azóta az Ember a Fa csúcshegyét alkotja. Benne, az emberben, a Fa sudarán — minden másnak kizárásával — összesűrítve van már a Nooszféra jövőjének, azaz a Biogenezisnek, vagyis végeredményben a Kozmogenezisnek minden reménye. Ez az Ember hogyan végezhetné időnek előtte, vagy miképp állhatna meg vagy fajulna el? Hiszen ezzel — s ezt mi abszurdnak ítéltük — önmagát vetélné el a Világmindenség!

A Világ jelenleg nem értené meg önmagát, megmagyarázhatatlan maradna benne a Gondolat jelenléte, ha nem tétéleznök fel azt, hogy Végtelen-nagy és Végtelen-kicsiny titokzatosan azért játszik össze, hogy véletlenek, függőségek és szabadságok fölhasználásával melegítse, táplálja és mindvégig fönntartsa a kettejük között megjelent Tudatot. Mi erre az összejátszásra tesszük tétünket. Az *Ember helyettesíthetetlen*, tehát — még ha igen valószínűtlennek tűnik is — éppen ezért kell jól végeznie, persze nem szükségszerűleg, hanem tévedhetetlenül.

Nem valami megállás, akármilyen formában jöjjön is, hanem egy utolsó előrejutás, amely a maga biológiai órájában jön el. Érlelődés, aztán eljutás a csúcsra. Egyre magasabbra fogunk jutni a még meg nem tapasztaltak útján, ahonnan előkerültünk. Ha előre akarjuk látni a Világ Végét, akkor ebben az irányban kell előrevetítenünk az Embert és az Emberré-válást.

Hogyan közeledhetünk a végső Föld kialakítása felé?

Nem hagyjuk el a tudományos lehetőségek területét, ha azt állítjuk, hogy az Élet kibontakoztatása még hosszú geológiai korszakokkal rendel-

kezik. Ha pedig az Élet gondolkodó formáját tekintjük, a kiterjedése teljében lévő energia minden jelét látjuk rajta. Mert egyrészt: az őt megelőző zoológiai rétegekhez hasonlítva, amelyek mindegyikének közepes életkora legalább 80 millió évre becsülhető, az Emberiség még annyira fiatal, hogy szinte ma született meg. Másrészt viszont: ha figyelembe vesszük, hogy a Gondolat néhány rövid évezred alatt rohamosan bontakozott ki, akkor belátjuk, hogy ekkora fiatalság egészen új biológiai ciklus jeleit és ígérezeit hordja magában. Tehát a végső Föld és a mi modern Földünk között valószínűleg hatalmas időtartam telhet el, s ezt majd a Fejlődés erőinek éppen nem lelassulása, hanem meggyorsulása jellemzi, aztán pedig végleges kibontakozásuk az emberi előrejutás irányában.

Az egyetlen elfogadható hipotézis szerint, vagyis a sikert föltételezve, hogyan képzelhetjük el a Haladást ebben az időtávlatban? Milyen formában és milyen vonalak irányában fog kibontakozni?

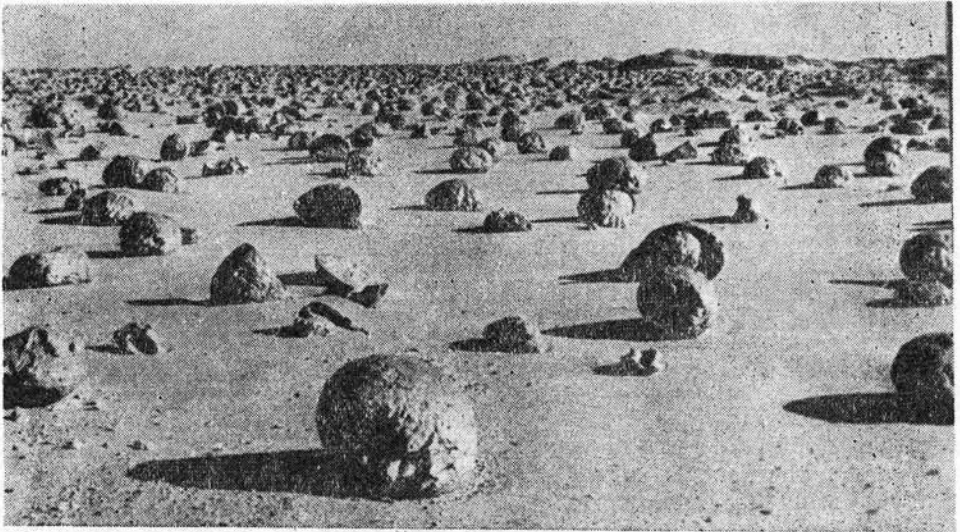
Először is *kollektív és lelki formában*. Megfigyelhettük, hogy az Ember megjelenése óta a szervezet passzív és szomatikus átalakulásai bizonyos mértékben meglapultak s helyet adtak a társadalomban élő egyén tudatos és aktív metamorfózisainak. A mesterséges váltja fel a természetet. Szájhagyomány vagy írásbeliség emelkedik az átöröklés genetikus (vagy kromoszomatikus) formái fölé. Anélkül, hogy tagadnám azt, hogy az ortogenezis múltbeli folyamatait* folytatódhatnak, sőt bizonyos módon folytatódnak is tagjainkban s főleg idegrendszerünkben, én hajlandó vagyok azt állítani, hogy befolyásuk gyakorlatilag észrevehetetlen a *homo sapiens* megjelenése óta, és mindinkább csökkenni is fog. Mintha valamiféle mennyiségi törvény szabályozná az Élet energiáinak eloszlását: szinte csak úgy terjedhetnek ki egy új régióra, vagy csak úgy ölthetnek új formát, hogy az új terület környékén lecsökken az erejük. Mióta az Ember megjelent, azóta az Élet Fájának mindegyik nem-emberi ágában csökken az evolúciós nyomás. S most az Ember nagykorúságával megnyílt a szellemi és szociális átalakulások tere. Az emberi ágban a test már nem változik észrevehetően, nincs miért változnia; vagy ha még változik, az már csak majd a mi gondos ellenőrzésünkkel fog megtörténni. Lehetséges, hogy agyunk egyéni képességei és szellemi éle elérte organikus határait. De azért nem áll meg mozgása. Kelettől Nyugatig most már máshol van lefoglalva a Fejlődés, gazdagabb és bonyolultabb területen: minden szellemmel együttesen a *Szellemet* alkotja meg. Nemzeteken és fajokon túl most már elkerülhetetlenül az egész emberiség összefogása van folyamatban.

Ha ez így van, akkor a pszichés egységesítés és a most kezdődő evolúciós előreugrás planetáris fokáról elindulva *milyen élvonalakon* kell — más vonalakat is tekintetbe véve — előrehaladnunk, már amennyire a Nooszféra jelen állapotából következtetni tudunk?

Három fővonalat jelölök meg. Ezekben tűnnek föl az előretételek szempontok, melyeket megtaláltunk a Tudomány s az Emberiség fogalmának elemzésekor: a Kutatás megszervezése, a Kutatás összpontosítása az emberi tárgyra, a Tudomány és Vallás összekapcsolódása.

Három természetes állomás ugyanazon az úton.

* Ki tudja, hátha a Biológia veszi kezébe és tudatosan, mesterségesen fogja továbbvinni (az átöröklés rugóinak és törvényeinek szabályozása, hormonok alkalmazása).

Kövek

A kutatómunka megszervezése

Merünk dicsekedni, hogy a Tudomány korában élünk. S ha ezzel csak az előző éjszaka után felvirradó hajnalra akarunk utalni, akkor bizonyos mértékben igazunk is van. Fölfedezéseinkkel s kutatómódszereinkkel valami hatalmas született meg a Világegyetemben. Meg vagyok győződve, hogy ez már nem is áll meg sohasem. Viszont miközben magasztaljuk a Kutatást és hasznot húzunk belőle, mégis mekkora szellemi kicsinyességgel, milyen szűkre szabott eszközökkel s mily összevisszaságban kutatunk még ma is!

Gondoltunk-e már komolyan erre a nyomorúságos helyzetre?

Amiként a Művészet — s mondhatjuk, hogy még szinte a Gondolat is —, akként a Tudomány is a fölöslegességnek, valami fantáziának jeleit mutatja születésekor. Belső tevékenység igénye áradt az Élet anyagi szükségletei fölé. Álmodozók és idejükkel szabadon rendelkezők kíváncsisága, fontossága s hatékonysága révén lassacskán polgárjogot kapott. Olyan Világban élünk, amelyről joggal mondhatjuk, hogy a Tudomány forradalmasította. Tehát elfogadtuk, hogy szociális szerepe van a Tudománynak, sőt kultuszát is kifejlesztettük. S mégis eltűrjük: csak úgy találomra nőjön, s gyümölcsét a népek egyszerűen fölszedik. Minden a termelésért. Mindent a fegyverkezésre. Viszont még semmi, vagy majdnem semmi a tudósnak és a laboratóriumnak, pedig tízszeresre fokozza erőnket. Csakugyan úgy tűnik, hogy a fölfedezések időszakonként szinte égből hullnak alá; már készen, mint a napsugár vagy az eső. S mintha az Embernek még most se volna fontosabb dolga a Földön, mint hogy egyék és egymást ölje! Próbáljuk csak összegezni: a fölhasznált emberi energiák milyen hányadát fordítottuk az igazság keresésére, *hic et nunc*, itt és most? Vagy még anyagibb szempontból: készítsünk százalékos kimutatást arról, hogy az államkasszák költségvetésének mekkora részét fordítjuk a világosan fölvetett problémák tudományos kutatására, amelyeknek megoldása élet-

bevágó lenne a világ számára. Elborzadunk a kis számoktól: az egész világon kevesebb megy a tudományos kutatás költségeire, mint egy csatahajóra! Bizony igazuk lesz unokáink unokáinak, amikor így ítélnék majd mirőlünk: ezek barbárok voltak!

Tény, hogy ebben az átmeneti korban még nem tudatosítottuk világosan és nem is tartjuk irányításunk alatt azokat az új erőket, amelyek vadul föl szabadultak. Régi szokásainkhoz ragaszkodva még mindig csak úgy tekintjük a Tudományt, mint új eszközt arra, hogy könnyebben jussunk a megszokott régi dolgokhoz: földhöz és kenyérhez. Pegazust, a szárnyaslovat fogjuk igába. Pegazus pedig elpusztul vagy elfut az ekével együtt. Eljön az az idő, szükségképp el kell jönnie, amikor az Ember kénytelen észrevenni, hogy ilyen formában lehetetlen előrejutnia. Belátja majd, hogy számára a Tudomány nem mellékes foglalkozás, hanem a cselekvés lényeges formája, igazában természetes levezetője, nyílt csatornája azoknak a nagybőségű energiáknak, amelyeket a Gép folyton föl szabadít.

Olyan Föld, amelynek egyre növekvő „szabad ideje“ és mindig éber érdeklődése életbevágóan fontos kiutat fog találni abban a tevékenységben, amely mindent továbbfejlesztteni kész. Olyan Föld, amelyen az óriási csillagvizsgálók s az atomreaktorok több aranyat fognak fölemészteni és őszintébb bámulatot fognak kiváltani, mint akármilyen bomba vagy ágyú. Olyan Föld, amelyen nemcsak a kutatók megszervezett és jól ellátott seregének, de már az utca népének is az lesz mindennapos problémája, hogy egy-egy titokkal többet fedezzünk föl, s egy-egy újabb erőt vegyünk kezünkbe a korpuszukulák, a csillagok vagy a szerves anyag világából. Olyan Föld, amelyen — mint ahogy máris előfordul — azért adjuk oda életünket, hogy tudjunk és többek legyünk, nem pedig hogy birtokoljunk.

Ha fölmérjük a meglévő erőket*, bizony körülöttünk ez készülődik kikerülhetetlenül.

Az alsórendű szervezetekben a recehártya szinte az egész testfelületre ki szokott terjedni. Hasonlóképpen az emberi látás is még szétfolyóan működik, ipari és hadászati munkák közé keverten. Pedig biológiai igénye, hogy független működéssel, külön szervek révén egyénivé váljék.

Még egy kis idő fog csak elmúlni, s a Nooszféra megtalálja saját szemét.

Az emberi tárgy fölfedezése

Nem kell attól félnünk, hogy az Emberiség kibontakozása külső határokba ütközik, mielőtt fölismeri, hogy legelső feladata az erők alapos megértése és egységesítése, meg hogy a mindjobban növekvő tudás és hódítás érdekében igába kell fognia az őt körülvevő energiákat. A kereskedelmi piac telítődhet. Bányáink és petróleumkutaink egy szép napon kiürülhetnek majd, ha nem állítunk helyükbe valami mást. De tudás-szomjunktat semmi sem elégítheti ki ezen a Földön, és semmi sem apasztthatja el kutatóerőnket. Mert egyikről is, másikról is elmondhatjuk: *crescit eundo*: ahogy előrejut, úgy növekszik.

* Az egész bolygóra kiterjedő külső erők nyomására az Emberiség arra kényszerül, hogy egészbe szervezze önmagát. A technikai-szociális egységesítés pedig fölfakasztja vagy magasra fokozza a lelki alakító (fölemelő és kirobbanó) erőket.

És mégsem jelenti azt, hogy — homogén közegben haladó hullámként — a Tudománynak minden irányban egyszerre és válogatás nélkül kellene előrejutnia. Minél jobban nézünk, annál inkább látunk. De azt is jobban látjuk, hogy hová kell néznünk. Az Élet azért juthatott előre, mert tapogatózásai során egymásután találta meg a kisebb ellenállású pontokat, s ott aztán a Valóság engedett az erőfeszítésnek. Hasonlóképpen: hogy a tudomány holnap is előrehaladhasson, ahhoz főleg az kell, hogy meghatározza s körülhatárolja azokat a központi zónákat, érzékenyen fontos területeket, életbevágó részeket, amelyek meghódítása könnyen biztosítja a többi fölötti uralmát is.

E szempontból máris azt mondhatjuk, hogy ha a Tudomány emberi korszaka felé tartunk, ez a korszak elsősorban az emberi Tudomány kora lesz: a megismerő Ember végre észreveszi, hogy az Ember — mint „megismerési tárgy” — kulcsa minden Természettudománynak.

Az ember, ez az ismeretlen — mondotta Carrel. De hozzá kell tenünk: az Ember a válasz mindarra, amit csak megismerhetünk . . .

A Tudomány mindmáig csak kerülgette az emberi Tárgyat. Előítéletből vagy félelem miatt nem mert szembenézni vele. Matriális szempontból tekintve: testünk oly jelentéktelennek, annyira esetlegesnek, átmenetinek, oly törekenynek látszik . . . Minek foglalkozunk vele? Pszichológiailag lelkünk oly hihetetlenül finom és bonyolult. Hogyan egyeztetjük össze a törvények és formulák Világával? . . .

Csakhogy minél jobban igyekszünk kizárni az Embert a tudományos elméletekből, a köréje rajzolt vonalak annál inkább összeszorulnak, s mintha elkapna minket örvénye. Előszómban mondtam, hogy analíziseinek határán a Fizika már nemigen tudja, vajon tiszta Energiát tart-e kezében, avagy éppen a Gondolatot. Elméleti építményeinek határán — ha engedelmeskedik fölfedezései logikájának — a Biológia odajut, hogy a gondolkodó lények együttesét ismeri fel a Fejlődés szervezeteinek jelenlegi végső formájaként. Az Ember lent, az Ember fent, s legfőképp a középen. Mindenütt ő él, kiterjed és óriásként küzd bennünk és körülöttünk. Végül mégiscsak kellene vele foglalkoznunk.

Ha nem tévedtem könyvem lapjain, azt mondhatom, hogy az emberi tárgy egyedüli értékét két tény határozza meg a Tudomány számára: 1. egyénileg és közösségileg az Ember képviseli azt a leginkább szintetikus állapotot, amelynek révén legjobban megközelíthetjük a Világegyetem Szövetét: 2. ennek megfelelően az átalakulás alatt álló Világ-Szövetnek jelenleg az Ember a legmozgóbb pontja.

E kettős meggondolás alapján az Ember megismerése lényegében annyit jelent, hogy igyekszünk megtudni, miként jött létre a Világ, és miként kell folytatnia alakulását. Az Ember Tudománya: az Emberré-válás elméleti és gyakorlati Tudománya. A Múltnak s az Eredetnek elmélyítése. De valami még nagyobb is: olyan szervezett tapasztalatszerzés, amelynek tárgya állandóan megújul.

A program óriási. S célja nem más, mint a jövő.

Először is az emberi test ápolása és beteljesítése. A szervezet életereje és egészsége. Fázisunkban a Gondolat csak anyagi alapokról emelkedhet föl. Csakhogy a szellem ébredését kísérő gondolati túlekedésben nem kezdünk-e fizikailag elfajzani? Pirulnunk kellene — mondotta valaki —, ha a félresikerült alakokkal annyira telerakott Emberiséget össze-

hasonlítjuk azokkal az állati közösségekkel, amelyekben százezer egyeden egyetlen csápnak egyetlen izülete sem hiányzik... Önmagában véve persze az a geometriai tökéletesség nem a mi fejlődésünk vonalához tartozik, mert a miénk teljesen a hajlékonyság és a szabadság felé irányul. Mégis, ha megfelelően alárendeljük más értékeknek, akkor ez a tökéletesség figyelmeztető tanulság lehet! Mert kétségtelen, hogy ez ideig vak-tában hagytuk növekedni fajunkat, nem gondolkodtunk eléggé azon a problémán, hogy ha megszüntetjük a természetes kiválasztódás brutális erőit, akkor majd milyen orvosi és erkölcsi tényezőkkel kell őket helyettesítenünk. A következő évszázadok folyamán föltétlenül meg kell jelennie és ki kell fejlődnie a nemesen emberi eugenetika olyan formájának, amely személyekre alkalmazható.

Egyének eugenetikája, s következésképp a társadalom eugenetikája is. Kényelmesebbnek találjuk, sőt hajlamosak vagyunk biztosabbnak is vélni azt, hogy ennek a nagy testnek, amely a mi testeinkből áll, magától alakuljanak ki vonalai, a fantázia s az egyéni növekedés automatikus játéka szerint. Nem kell beleavatkozni a Világ erőibe!... Folyton kísért az ösztön délibábja s a Természet állítólagos tévedhetetlensége. Csakhogy nemde éppen a Gondolathoz jutott Világ várja el tőlünk, hogy tökéletesítése végett gondoljuk újra a Természet ösztönös útjait? Gondolkodó létezőnek végig gondoltan rendezett szervezkedés felel meg. Ha van valami jövője az Emberiségnek, hát nem lehet másképp elképzelni, mint a Szabadnak és a Megtervezett Teljességnek valamilyen összehangolt kibékítése irányában. A földgömb erőforrásainak szétosztása! Szabályozni kell a szabad terek felé áramlást! A Gép által fölszabadított erőket a lehető leggazdaságosabb módon kell felhasználni! Nemzetek és fajok fiziológiája! Föld-gazdaság, Föld-politika, Föld-demográfia! A Kutatás megszervezése, kiterjesztve a Föld ésszerű megszervezésére! Akár tetszik, akár nem: mindezek a jelek és minden igényünk is ugyanegy irányban összpontosulnak: kell — és ellenállhatatlanul máris ott tartunk, hogy minden Fizikai, Biológiai és Pszichológiai eszközzel, sőt rajtuk is túljutva, kiépítsük az emberi Energetikát.

*

S mivel már az Emberre kezdi összpontosítani figyelmét, ezért halványan megkezdett építómunkája során Tudományunk egyre inkább szembetalálja magát a Vallással.

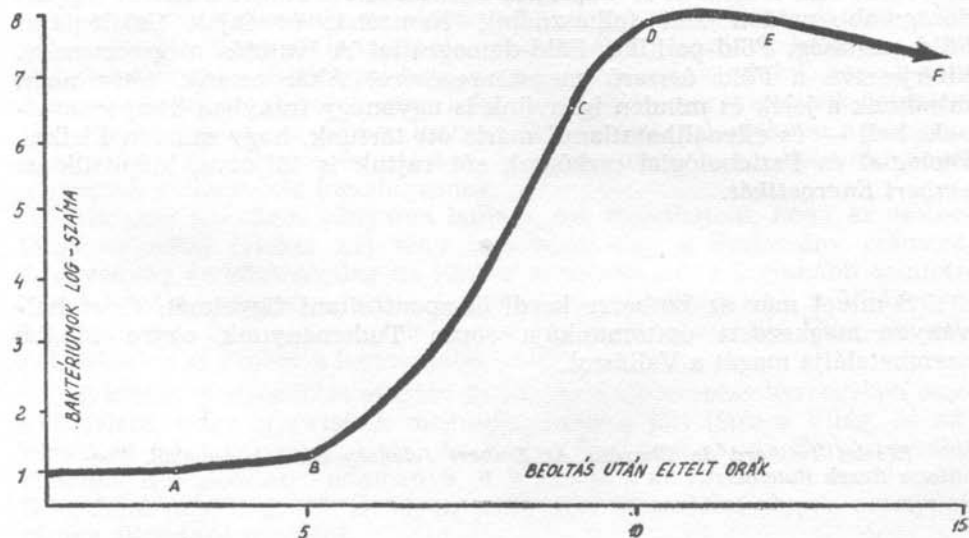
Részlet Teilhard de Chardin *Az Emberi Jelenség* című könyvéből. Fordította Rezek Román.

Párhuzamok és keresztutak

Az ember és környezete között a fejlődés évmilliói során szerteágazó és a legváratlanabb pontokon összefonódó kapcsolatok jöttek létre. Az emberrelválás hajnalán, sőt a fejlődés során egészen a történelmi idők küszöbéig az emberi közösségek és a természetes életközösségek fejlődését megszabó törvények egybeestek vagy egymással szoros párhuzamban állottak. A pergő évezredek múlásával azonban az emberi fejlődés egyre határozottabban keresztezi a bioszféra eddigi fejlődési vonalait.

Mennyiben biológiai meghatározottságú, milyen mértékben kapcsolódik általános biológiai törvényszerűségekhez az embert környezetében vizsgáló aggodalom? Két lényeges pontból vonható megfontolkoztató párhuzam: a fajközösségek (populációk) szaporodását és az életközösségek energia- és anyagszükségletét (táplálkozását) meghatározó alapfolyamatokban.

Egy fajközösség szaporodásának zavaró részletektől mentes folyamatát a legegyszerűbb biológiai rendszerekben, a baktériumtenyészetekben mérhető szaporodás-viszonyokkal szemléltethetjük. Ha megfelelő környezetben megjelenik egy táptalajra oltott baktérium, az a szaporodás legegyszerűbb formájával (közvetlen sejtosztódással) nagymértékben elsza-

porodik. Ha egyetlen sejtől indultunk ki, világosan követhető, hogy az osztódás a mértani haladvány szabályai szerint folyik (2—4—8—16—32—64— stb. sejt). Ez azonban nyilván nem lehet vég nélkül emelkedő folyamat a természetben: a gyarapodás menete szakaszokra bontható. Az első szakasz a *lappangó állapot*, az ún. „lag”-periódus (lag angolul: ké-

sés, késedelem). Ez az állapot úgy tekinthető, mint felkészülés a szaporodásra. A szervezet környezethez való alkalmazkodásának aktív szakasza ez: a mikroorganizmus feltehetően ebben a szakaszban állítja át enzimszisztemét a környezet megváltoztatására.

A lappangó fázis után következik a gyors szaporodás szakasza, melyben állandó megkettőződéssel a mértani haladvány törvényei szerint emelkedik az egyedek száma. Ebben a szakaszban (melyet logaritmusos szaporodási szakasznak, „log“-fázisnak hívnak), közvetlen sejtosztódással szaporodó baktériumsejtekről lévén szó, elhalás alig tapasztalható a tenyészetben.

A logaritmusos szaporodás szakasza nyilván nem tartható fenn vég nélkül. A táptalaj energiaszolgáltató anyagainak kimerülésével, a baktériumok életműködése során keletkező bomlástermékek felhalmozódásával a rendszer fokozatosan új szaporodási szakaszba — a veszteglő szakaszba — lép. Ebben a fázisban a szaporodás mértéke még magas, egyre növekvő azonban az elhaló sejtek száma, úgyhogy a rendszerben az élő mikroorganizmusok mennyisége nem nő tovább.

A táptalaj kimerülése fokozatosan halad előre, a bomlástermékek a környezetben tovább halmozódnak... a szaporodás egyre gyengébb, az elhalt sejtek száma állandóan növekszik. A tenyészet — jórészt éppen felhalmozott anyagcseretermékeinek mérgező hatása következtében — pusztulni kezd. Ha a pusztulási szakaszt valamilyen megfontolásból laboratóriumi (vagy ipari) körülmények között el akarjuk odáznai, és fenn akarjuk tartani a logaritmusos szaporodás szakaszát vagy a veszteglő szakaszt, szűrők beiktatásával kell eltávolítanunk a halmozódó bomlástermékeket, és állandóan friss tápanyagokat kell áramoltatnunk a tenyészetbe.

A kísérleti adatokat koordináták közé vetítve (1. számú grafikon), a rendszer fejlődését jellegzetes elnyújtott S-alakú vonal ábrázolja, mely a lappangó szakaszban lassan emelkedő egyenessel kezdődik, majd a log-fázisban meredeken felszökik. Ezt követi a veszteglő állapotot jelző többé-kevésbé vízszintes vonal, hogy aztán a pusztulás fázisában a görbe meredeken visszasüllyedjen a zéró szint felé.

A legegyszerűbb önálló szervezetek jellemző szaporodásgörbéinek elemei — a nyilvánvaló különbségek zavaró részletei ellenére — világosan és általánosan felismerhetők (különösen kísérleti feltételek között) a növény- és állatvilág sejt- és fajpopulációinak szaporodásában.

Az utóbbi évtizedben a baktériumtenyészet görbéjéhez nagyon hasonló grafikon bukkan fel sűrűn a világ szak- és napisajtójában egyaránt. A görbe tagadhatatlan neomalthusianista torzítással (a szaporodásnak a termelés fejlődéséből való kiszakításával) az emberi népesség fejlődését szemlélteti. P. DuVigneaud UNESCO-kiadványának (*Ecosystemes et Biosphère*) adatai alapján úgy tűnik, hogy i.e. 8000-ben a Földet benépesítő, a bioszféra anyagait fogyasztó emberek száma nem haladta meg az 5 milliót. A mezőgazdasági termelési módok fejlődésével ez a szám fokozatosan növekedett, idősámításunk kezdete körül mintegy 200 millióra, a XVII. század derekáig 500 millióra. 1650—1950 között a Föld lakosságának száma megnégyszereződött, és 1970-ig elérte a 3,5 milliárdot. Eszerint a növekedés az utolsó szakaszban volt a legerősebb. A szaporodási görbe bejutott a logaritmusos fázisba. Ha a szaporodás üteme meghaladná az egy és fél százalékot, ez elméletileg azt jelentené, hogy naponta újabb 50 ezer ember

termel, fogyaszt, igényel biológiai energiát és bocsát környezetébe élettani vagy — számának és csoportja civilizációjának megfelelően — ipari bomlástermékeket.

A torzító grafikon további nyomvonalának ily módon előbb vagy utóbb veszteglő szakaszba kellene kerülnie. Ezzel szemben még a tekintélyes *Science* című folyóirat is meghökkentő „számításokba” bonyolódik, s matematikát, biológiát és babonát neveléségesen egybekeverő fintorral 2036. november 13-át, pénteket jelöli ki utolsó határidőként, mikorra az emberiség véglegesen telítené a szárazföldek felszínét...

Ismerve a szaporodási folyamatokra jellemző S-görbéket, nyilván más szemmel kell megítélni a helyzetet. Az emberiség ma a görbe felszálló ágának legmeredekebb szakaszában van, abban a szakaszban, melynek előbb vagy utóbb vízszintesen kell tetőznie.

Feltétlenül be kell kereteznünk a felrajzolt grafikonok néhány kulcs-pontját, ahol alapvető elvi különbségek adódnak az élőlények biológiai rendszerében zajló fejlődése—szaporodása és az emberi társadalmi környezetbe ágyazott fejlődése—szaporodása között.

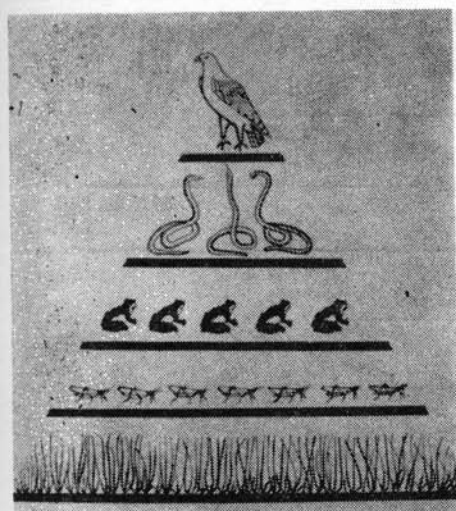
A különbségek egy része — ezekkel itt nem foglalkozhatunk részletesen — a szemléltetés végett kiválasztott példák határeset-voltából adódik. E mellett nyilván másképp kezdődnek és záródnak a folyamatok egy-egy tenyészet biológiai szempontból zárt és egyöntetű rendszerében, mint az emberi fejlődés egész Földet átfogó sokszínű életterében (bár végső soron, a rakétatechnika látványos eredményeinek ellenére, biológiai szempontból a Föld is zárt rendszernek tekinthető). Érdekes, egyszerű analógián túlmutató hasonlóság figyelhető meg azonban a szaporodást általánosan megelőző lappangási fázisban, melyben egyrészt a baktérium-tenyészet primitív enzimmrendszerei állnak át a környezet teremtette feladatok ellátására, a logaritmikus szaporodási fázis előkészítésére, másrészt hasonló előkészítési fázisa volt az emberi fejlődéstörténetnek. Ennek során alakultak ki azok a végtelen változatosságú enzimmrendszerek, melyek összjátéka nyomán megszületett az emberi idegtevékenység, a gondolkodás szellemi energiákat felszabadító rendszere. Ez a folyamat évezredek átfogó lappangási periódussal előzte meg az ember földi elszaporodásának log-fázisát.

Ennek a fejlődéstörténeti „előkészítésnek” egyenes következményei a két görbe közötti alapkülönbségek: egyrészt az emberi rendszerben a logaritmikus szaporodási fázis kezdetén jelentkező *tudatosság*, mellyel a társadalom nem csupán energiát, tápanyagot fogyaszt, de környezetében egyre hatékonyabban hozzá is járul a szükséges energiák megkötéséhez, a tápanyagtermeléshez (mezőgazdasági művelés, növénynevelés, állattenyésztés), másrészt a grafikon „jelen” pontjában egyszerű hasznos szempontokon túllépve, a közösségi emberi gondolkodás felismeri életműködéseinek és ipari tevékenységének (a tápanyagfogyasztásnak és hulladéktermelésnek) távlati következményeit, és még biológiai log-fázisának lezáródása előtt tudatosan egész világra kiterjedő *közösségi megoldást keres*. Ezek a jelenségek egyetlen más élő rendszerben sem jelentkezhetnek.

A zárt és nyílt rendszerekben zajló fejlődés lényeges különbsége az is, hogy míg a tenyészedeny üvegfalai között a korlátozott tartalékok véges időhatárok közé szorítják a populációk sorsát, addig az életközösségek keretei között állandó új energiabefogás biztosítja az élet megújulását. Az

itt jelentkező törvényszerűségek azonban, melyek a szervezetek biológiai energiaalapjára vonatkoznak, ugyancsak érvényesek az emberre mint biológiai lényre.

A bioszféra lényegében táplálkozási láncok összefonódó szövevénye. A lánc szemei mindenütt az elsődleges szervesanyag-termelőkhöz, a kozmikus (nap-) energiát felhasználó, fotoszintetizáló zöld növényekhez kötöttek. A klorofill-asszimiláció reakciólánca az a még ma is egyetlen kozmikus kapocs, mely az élet és a fejlődés energiataralékait biztosítja a Földön. Az elsődleges szervesanyagtermelő növényekből élnek az elsődleges fogyasztók (növényevő állatok), ezekkel táplálkoznak a másodlagos, majd a harmadlagos fogyasztók (ragadozók), a lebontó szervezetek és a táplálkozási láncok itt nem részletezhető további elemei. A fejlődés során szentesített egymásrautaltság ökológiai piramisok kialakulásához vezet, ezek csúcán a másodlagos vagy harmadlagos fogyasztók, széles alapjain elsődleges termelő szervezetek állanak.

Egy ilyen általános biológiai összefüggést példáz (leegyszerűsített formában) a 2. számú ábra. A piramis egyetlen kígyász-ölyvének élete sok-sok sikló, még több béka, illetve az ezekkel táplálkozó sáskák tömegének életétől függ: a sáskák mint elsődleges fogyasztók kötik az egész csúcsos felépítményt az elsődleges termelő növényvilág ezernyi fűszálához.

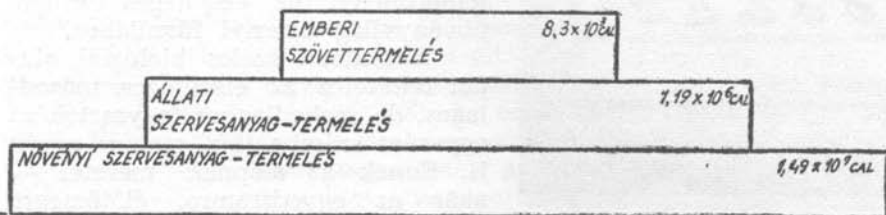
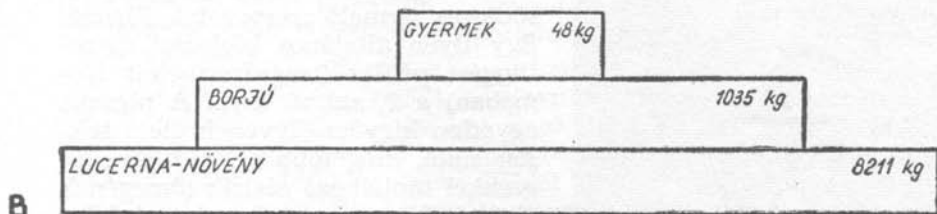
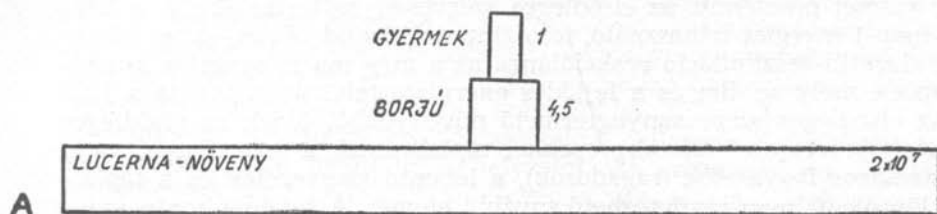
Hasonlóan széles biológiai alapot feltételez az elsődleges, másodlagos, de „sokadlagos“ fogyasztóként egyaránt számba jövő emberi egyén is. Ennek az alapnak méretei — akár az egyszámra, élőtömegre vagy energiaigényre tekintő szám-

szerű összefüggéseket vizsgáljuk — meggondolkoztatóak, és végeredményben ezek szolgáltatják az alapot a modern tudomány és közélet környezet-féltő, bioszféráért aggódó hangjaihoz.

E. P. Odum ökológus professzor a tudományos irodalomban eddig közzétett adatokat értékelve, kiszámította egy leegyszerűsített és a szemléletesség kedvéért idealizált emberi táplálkozási lánc jellemző értékeit. Ennek az (elméleti!) táplálkozási láncnak az alapja egy 4 hektáros lucernatábla szervesanyagtermelése. Ez a szervesanyag egyszerűsített példánkban egyetlen elsődleges fogyasztó fajnak — a szarvasmarha-borjúnak — szolgáltat táplálékot. A borjak egyetlen másodlagos fogyasztó — egy 12 esztendősi fiú — évi tápanyag- és energiaigényét elégítik ki. Az eredményként kapott számokat három ökológiai piramis szemlélteti (3. számú ábra), kitévően példázva egyben azt a széles biológiai alapot, mellyel a társadalom minden egyénének kötelezően csatlakoznia kell környezeté élővilágához, a bioszférához. Szövegszerűen most pusztán az egyszámra tekintve, egyetlen gyermek egy évi élete négy és fél borjú életének megfelelő állati élethez és 20 000 000 lucernanövényvel egyenértékű növényi

élethez kapcsolódik közvetlenül és szükségszerűen. Hasonló a gondolatmenet a grafikon szemléltette élőtömeg vagy energiaigény esetében is.

Érdekes még egy pillanatra elidőzni az energiafelhasználás kérdésénél. A növényzet a táblára jutó napsugárzás csupán 0,24 százalékát hasz-

FEESŐ NAPENERGIA

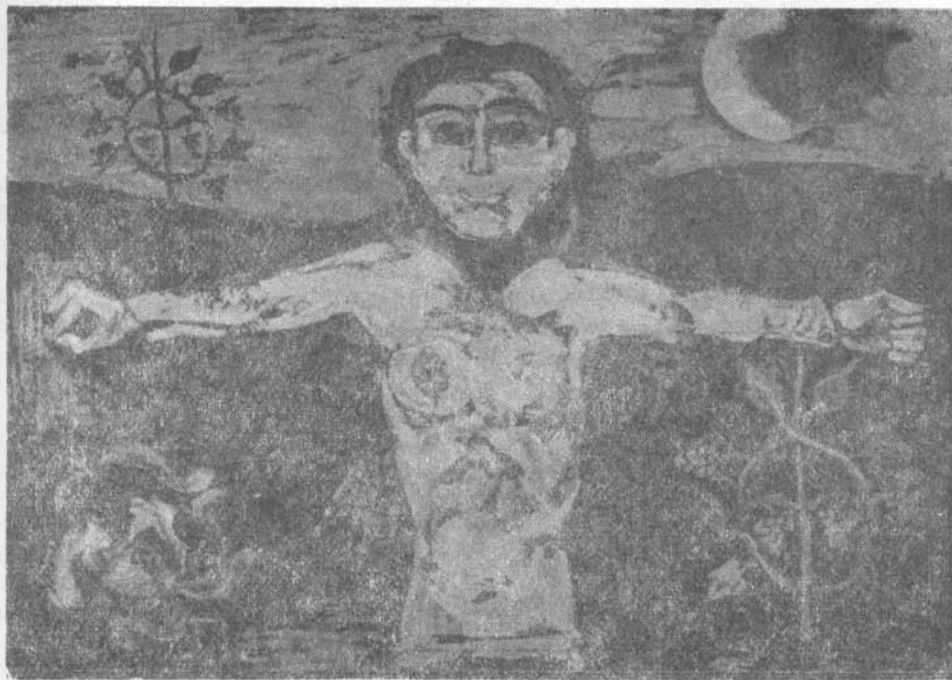
$6,3 \times 10^{10}$ cal

Az egyedszámok (A), a szervestömeg (B) és az energia (C) viszonya egy elméleti, ökológiai rendszerben. Az A grafikon szemlélteti az egyedszám szerinti összefüggést (2×10^7 lucerna-növény szervesanyagtermelése fedezi 4,5 borjút, ez pedig egy 12 éves gyermek évi tápanyag-szükségletét); a B grafikonban a számok a megfelelő tömegviszonyokra, a C-ben az energia-igényre vonatkoznak.

nosítja, a megkötött energiának csak 8 százaléka biztosítja az elsődleges fogyasztók, a borjak növekedését és — továbbhaladva az elméleti gondolatsoron — a borjúhúsban tárolt biológiai energiának csupán 0,7 százalékát képes hasznosítani az ember. A rendelkezésünkre álló kozmikus energiának tehát mindössze milliomod részét használhatjuk ki, a többi menthetetlenül elvész a táplálkozási lánc áttételeiben. És minél több hasznos élet, talajlakó baktérium, növénybeporzó rovar vagy éppen a növényi élet alapját alkotó termótalaj (mely maga is bonyolult élő rendszer) vész el az ember szennyező, siváruló környezetében, annál rosszabbá válik ez a tápanyagtermelő, energiaktározó hatások.

Kapcsoljuk össze végezetül a népesség-szaporodási grafikonokban és az életközösségek biológiai alapját szemléltető példában felvillantott adatokat a szennyeződő környezet, a pusztuló természet és a hódító monokultúrák kapcsán felmerülő figyelmeztetésekkel. Vázlatosan és fővonalaiban kirajzolódik előttünk az a kép, mely megoldást kereső gondolkodásra, megfontolt intézkedésekre és jövőbe tekintő felelősségre kényszerít. Az emberi egyén és rajta keresztül minden társadalom a jelenben és a belátható jövőben még sokáig (a tápláléktermelés ma még utópisztikus abiogén koráig) számtalan szállal kapcsolódik a természetes és mesterséges életközösségekhez. Óvnia, fejlesztenie kell ezeket mint életének zálogát a Földön. Meg kell óvnia a jövő számára a még érintetlen természet, a mindenkor modern tudomány e tartalékát, olyan biológiai rendszereket, melyek ősi kapcsolatszövevényének és genetikai anyagainak értékét ma még nem is vagyunk képesek felmérni. Óvnia kell közvetlen külső környezetét az ipari civilizáció egyre életidegebbé váló elemeitől, és figyelnie kell belső testi környezetére, a jövő nemzedékeknek kiegyensúlyozottságára, saját genetikai tartalékaira is.

Vilhelm Károly: Az ősz

Tavaszi — madárdal nélkül?

Nehéz, nagyon nehéz minden vonatkozásában feltárni azt a hatalmas kárt, amelyet az emberiség — léte során — a természetnek okozott. Kihatásai nemcsak a természet arculatát változtatták meg: nemrég még kimeríthetetlennek hitt gazdagságában is mély nyomokat hagytak. Ha a természet — elődeink elindította s ma teljességében kibontakozó — tragédiáját szívünkéből fájlaljuk, rá kell döbbernünk arra is, hogy a rontás kiváltképpen ama korszak emberének műve, amelyet mi oly hangzatosan „magunkénak“ hirdetünk. Az utóbbi kétezer esztendőre gondolok.

Gondoljunk az erdőségek irtására. Mindenütt pusztul az erdő. A középkorban az erdőt a „barbárság“-gal egyértelműnek hitték. Viszont az évezredek civilizációk sivatagot hagytak maguk mögött. El is borította a kultúrákat a homok, s belpusztultak ártalmaiba. S ne feledkezzünk meg a talajpusztításról sem; a Földet nemcsak a sivatagok szegélyein mardosta, hanem a Colorado kanyonjában s a Földközi-tenger egész medencéjében.

Almélkodva ismerjük fel, hogy a nomád nem „a sivatag fia“, hanem éppen ellenkezőleg: létrehozója. A nomád nyája mindent leleget. S milyen igaza volt Chateaubriand-nak: az erdők megelőzik a népeket, a sivatagok követik őket!

Gondoljunk az állat- és növényfajok pusztulására. Legtöbbször nem is hasznos fajtaokról volt szó. De ha egyszer kipusztultak, újratelepíteni soha többé nem lehet őket. 1700-ig tíz kiveszett madárfajról tudunk. Aztán felgyorsult az ütem, s jelenleg már százötven kiveszett speciest tartunk számon. Évszázadunkban évenként átlag egy faj pusztul ki! Kihalt százhusz emlős faj is. S jelenleg hatszáz madár- és emlősfajt fenyeget a kihalás veszélye.

Pedig a természet tragédiájának még csak első felvonásánál tartunk; a cselekménybonyolítás egyelőre könnyen követhető. A Föld erdőségei már régi kiterjedésüknek csupán 30 százalékán zöldellnek; az erózió évenként a termőtalaj sok-sok millió tonnáját semmisíti meg, s főként a monokultúrák révén — amelyeket a tudós J. Dorst professzor „biológiai szörnyszülöttek“-nek nevezett — a talaj pusztulásával pedológiai romlásba sodor bennünket. Pusztul a termőtalaj, növekszik az ivóvíz-szükséglet, mind szomjasabb az ipar is. Költséges a holnap ivóvizének és élelmének kutatása a tengerekben és óceánokban. Húsz centiméter termőtalaj 175 000 év leforgása alatt tűnik el az erdőségekben, de 29 esztendő elég ehhez a füves pusztán. S 15 évig tart a pusztulás a kukorica monokultúrás természetese esetén. Hogy mennyi idő szükséges húsz centiméter mély termőtalaj regenerálásához? 2000—7000 év...

Mindehhez adjuk hozzá évszázadunk egy rögeszméjét: a mocsarak, lápok és más, hasonló képződmények rendszeres lecsapolását. Pedig ezek is „a föld ifjúkorához“ tartoznak, s — Gabrielson szavaival élve — nem arra rendeltettek, „hogy a mérnököknek legyen min bizonyítási mestersegbeli tudásukat“. A mocsarak víztartályok, megakadályozzák az áradásokat, a talaj kiszáradását, s a levegő páratartalmának csökkenését. S komplex, még jól meg sem ismert életközösségek őrzői, milliányi tonna élet összpontosul bennük, ami értéküket magasan a tájszépészeti szempontok fölé emeli. Az árvizek mind gyakoribbak, a firenzei veszteségek — anyagiak és kulturálisak — is azt bizonyítják, hogy a természetes végetáció megőrzéséért semmi sem drága.

A DDT-t már az északi-sarki pingvinek zsírjában is kimutatták. A rovarrevő és ragadozó madarak hekatombái bizonyosságai annak, hogy az ember az ártalmassá váló rovarirtó szerek esztelen használatával emezeknél sokkal hatékonyabb biológiai szövetségeseitől fosztja meg magát. Következnek a „tavaszok — madárdal nélkül“?

Már az utazások varázsa sem a régi, s a modern útleírások „azokat az illúziókat táplálják, amelyeknek pedig nem volna szabad csupán illúzióknak lenniük. Hátha megszabadulunk a rettenetes valóság tudatától, attól, hogy immár lepergett 20 000 év történelem“ — írja Lévi-Strauss.

*A homo sapiens*t óvni kell a *homo fabertől*!

Általánosítunk, elfogultak vagyunk?

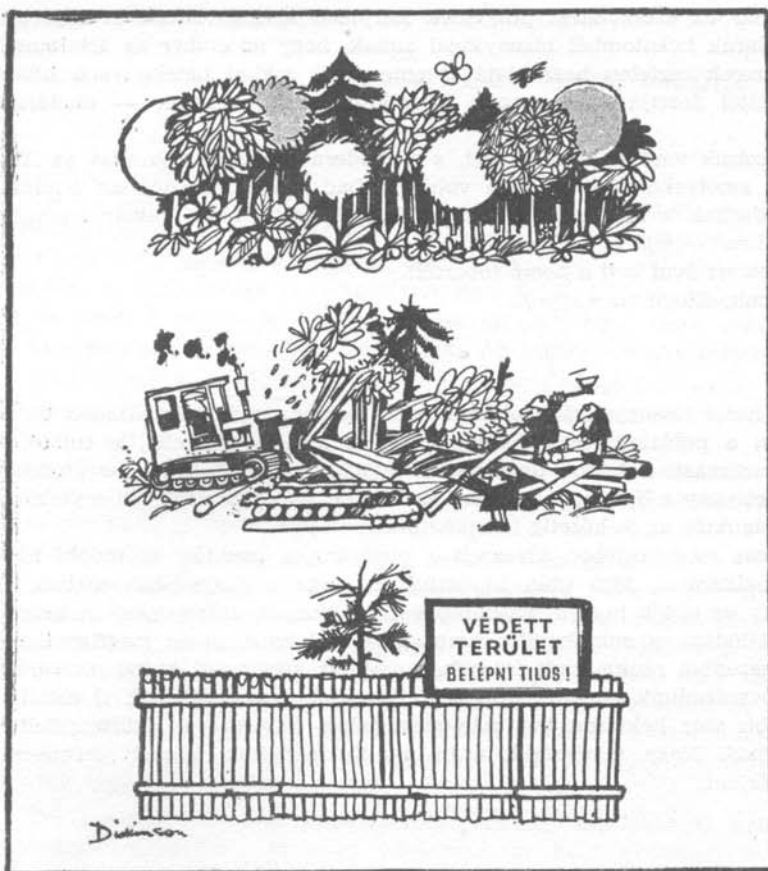
Szóljunk a hazai viszonyokról s a teendőkről. Nem az utóbbi évszázadok történéseiből merítem a példákat, csak futólag említem „őseink vadjait“, a tulkot, a bölényt, a jávorszarvast, a hódot, amelyek kivesztek. Az erdőségektől megfosztott Vrancea-hegységet vagy a Nyugati-havasokat, amelyeket megfosztottak növénytakarójuktól és állatviláguktól, az ős-közéig lekopasztották.

A Kis-Szamos medencéjében kiveszett a pisztráng, s meddők az utóbbi idők újratelepítő próbálkozásai. 1925 után kipusztult a zerge a Radnai-havasokban. A Mezőségen (amely az erdők helyén másodlagosan keletkezett, antropogén) az erózió, a legelők degradálódása, a monokultúra káros hatása lépten-nyomon megfigyelhető. A XIII—XIV. századból ránkmaradt írásokban említett körülbelül 14 000 mocsárból és tóból a mi évszázadunk elején már csak alig néhány maradt meg. S ebből a néhányból is több száz hektáron ma már mesterséges halastó van, körülépítették és lecsapolták őket. Nagy nehézségek árán mindössze kettőt lehetett természeti állapotában megőrizni.

E változások méreteiről, hatásáról az állatvilágra általában s a vizek madárvilágára különösen fogalmat alkothatunk Herman Ottónak, a neves ornitológusnak 1867—1868-ban a Mezőségen végzett kutatásai alapján. Felbecsülhetetlen értékűek gyekai és mezőháti mindennapos megfigyelései a madarak vándorlásának mennyiségi és minőségi vonatkozásairól, feljegyzéseinek elragadó módja és stílusa. Neki köszönhetjük a tudományos összehasonlítás lehetőségét egy évszázad után. Nem nehéz következtetni: 1867-hez viszonyítva a speciesek száma körülbelül negyven százalékkal csökkent, s arra is van eset, hogy amiből egykor „megszámlálhatatlanul sok“ volt, ma már semmi sincs...

Nem érhet az elfogultság vádjá, hiszen elismerjük, hogy voltak és vannak a természetvédelem ügyének úttörő harcosai, e célra alakult szervezetek és intézmények, védett területek, szentélyek, menedékhelyek. Ezek a megoldási kísérletek hoztak is némi eredményt, de csak részlegesen és helyileg, a glóbusz válságához mérten, az emberiség növekvő igényeihez képest. Igaza van Dorst professzornak: ha tűzbe borul a ház, nem elégedhetünk meg néhány csecsebecse kimentésével. Hemingway-nek oka volt a szkepticizmusra: „Minden földrész öregedni kezd, mihelyt odaérünk.“

Afrika többé nem mítosz, de a mítosz szétfoslásával egyidejűleg a földrészen megfontoltan törekednek arra, hogy legalább helyenként megmentsék az autentikus természetet. Hiszen nem veszett ki az emberből az, ami Albert Schweitzer szerint

Dickinson
rajza

emberségét tanúsítja: minden élőlény szeretete. S a természet utáni vágy a civilizációs rákfenék terjedésével egyenes arányban növekszik, és tudatára ébredünk annak is, hogy újra békét kell kötnünk a természettel, s a természet törvényeivel összhangban kell élnünk. Mindinkább elhatalmasodik rajtunk az érzés: adósai vagyunk a természetnek — s ez már az érettség erénye, a kifinomultság olyan jele, ami a cipő, a vitaminok és a kerékpár igényének kielégítése után mutatkozik meg (Archie Carr).

Hazánkban a természetvédelemnek tiszteletre méltó hagyománya van. Mindekelőtt művelődési jelenségként értékelhető ez a tradíció, amelynek jól körülírható mozgalom-jellege félreismerhetetlen. S a természetvédelem a törvénykezésben is érvényesült. Illő megemlékeznünk az elődökről, a védelmet, a veszteségek megelőzését akkoriban még elszigetelten, de tudatosan hirdetőkről: a festőművész Nicolae Grigorescuról, a botanikus Radu Grecescuról, az ornitológus Ion P. Licherdopolról, a tudós Grigore Antipáról. Őket követi a húszas években Emil Racoviță, Alexandru Borza, Al. Popovici-Bizușanu, Emil Pop, Valeriu Pușcariu, Tulogdy János, D. Lintia. Propagandahadjáratba kezdenek, s ügyesen kihasználják a publicisztikai lehetősé-

gcket. Tevékenységük a mezőgazdasági minisztérium mellett működő természetvédelmi tanács megalakulásával csúcsosodik ki (Comisiunea monumentelor naturii), amely e téren az első ilyen jellegű intézmény Romániában: szervezettel magasabb formája az 1921-ben Mihail Haret kezdeményezte turisztikai és természetvédelmi társaságnak (Societate de turism și pentru ocrotirea naturii). A bizottság megalakításához a romániai természettudósok első kongresszusa vezetett (Kolozsvár, 1928); itt hangzott el Emil Racoviță javaslata is egy különleges természetvédelmi törvény kidolgozására. 1930-ban el is készült a törvény. Később a bizottság a központi fórum mellett tartományiakat is életre hívott: 1933-ban a kolozsvárit, 1936-ban a krajovait és 1938-ban a iași-it. Kolozsvárt tudományos tanács is működött, Alexandru Borza professzor irányítása alatt. 1943-ig a bizottság harminchat helyet nyilvánított rezervátummá, többek között a tízezer hektárnál nagyobb retyezáti nemzeti parkot, elkészítette a védett növények és állatok jegyzékét, Bukarestben évente megjelentett egy közlönyt, s különleges tudományos kutatásokat kezdeményezett.

A bizottság a második világháború után folytatta tevékenységét, amely mind erőteljesebbé és kiterjedtebbé vált. Egy 1950-es rendelet alapján az Akadémia Elnökségének égisze alá került; működési szabályzatát a Minisztertanács hagyta jóvá (HCM 518/1954). Így kikerült egyetlen minisztérium utilitaristább hatásköréből, s valóban tudományos elvek szerint tevékenykedő — országos viszonylatú — természetvédelmi fórummá alakult. A természetvédelem 1950-ben megszavazott új törvénye forradalmi módon először nyilvánította az összes természeti ritkaságokat az egész nép javának. A természeti ritkaságok tehát közkinccsé váltak, elismerték tudományos jelentőségüket, nevelő értéküket.

Kiterjeszti hatáskörét a kolozsvári, illetve iași-i akadémiai fiók mellett működő természetvédelmi szakbizottság, valamint a temesvári kirendeltség. A védelmi, adminisztratív és erdőgazdálkodási teendőket átvállalják a helyi adminisztratív szervek (a községi néptanácsok), ezek pedig a megyei művelődés- és művészetügyi bizottságok irányítása alatt látják el hatáskörüket (Consilii județene de îndrumare pentru ocrotirea monumentelor naturii). Jelenleg több mint százharminc védett terület van; a védett növények és állatok jegyzékét új speciességekkel egészítették ki; országos és nemzetközi szimpozionokat és kiállításokat rendeztek; megjelenik a világszínvonalú *Ocotirea naturii* című folyóirat, leltárba vették az évszázados fákat, megszámlálták a ragadozó madarakat.

A bukaresti bizottság eredményes tevékenységének példájaként említjük a retyezáti nemzeti park megszervezését, felszerelését, megfelelő őrzését, hasonlóképpen a Deltában levő védett területek gondozását.

S jogos büszkeséggel szólhatunk a kolozsvári albizottság tevékenységéről is, amely az országnak közel egyharmadára kihat. Péterfi István akadémikus közvetlen tudományos irányítása és ellenőrzése alatt az albizottság fontos rezervátumokat kerített körül (mezőzáhi szénafüvek), biztosította az egyedül álló barlangok védelmét (Szelek barlangja, Izvorul Tăușoarelor), s szabályozta a turisztikát néhány fontos rezervációban (Tordai-hasadék, Szkerisórai jégbarlang). Nemrégiben több megyében új határozatok jelentek meg a természetvédelemről; sor került az Európában egyedülálló tündérrózsa-rezerváció szisztematizálására (Püspökfürdő — Nagyvárad); védett területek létesültek az átvonuló madárfajták védelmére a mocsaras vidékeken (Légen, Ottomány), s egy ideiglenes rezervátum a nyírfajd védelmére Máramarosban (az első az országban). Kolozsvárt megszületett a monografikus jellegű művek egész sora is (Acad. Nyárády: *Flora și vegetația Munților Retezat*, 1958; Acad. E. Pop: *Mlaștinile de tundră din R.P.R.*, 1960). Ugyancsak itt készült a természeti kincseket ismertető filmsorozat első produkciója, *A mélységek varázsa* (Szkerisórai jégbarlang

és a Pojarul Poliței barlang) a speleológus Dan Coman tudományos irányításával. A kolozsvári természetvédő iskola kezdeményezéseinek és törekvéseinek vonala töretlen Emil Racovițătól az albizottság mai elnökéig, akinek nevét a román sztyeppek egyik növényében, az *Astragalus Péterfi*-ben is felismerjük (1916-ban írta le elsőként Jávorka Sándor, az ismert budapesti botanikus; ma már csupán a mezőszóvati vidéken található).

Mindezek ellenére nem lehetünk még elégedettek a természetvédelmi intézkedésekkel. Hazánkban a 130 rezervátum az ország területének mindössze 0,03 százalékára terjed ki (körülbelül 80 000 hektár). Japánban, ahol pedig a természetvédelemnek nincsenek különösebb hagyományai, a 19 nemzeti park az ország területének 0,48 százalékát védi (1 750 000 hektár!). Gondoljuk el, hogy Japán krónikusan túlnépesedett, a népsűrűség mutatója: 267 lakos/km².

Nagyon érdekel folyóvizeink további sorsa; a Román Kommunista Párt Központi Bizottsága március 17—19-i plenáris ülésének határozata az ésszerű vízgazdálkodásról hatalmas lehetőségek valóra váltását irányozza elő. További gondunk az ország vadállományának jövője (a sasok majdnem teljesen eltűntek, a ragadozó madarakat az utóbbi évtizedben megtizedelték). El kell itélnünk a múlt ma is pusztító gyakorlatát, a ragadozók „irtását“, a vad- és halállomány egyoldalú, a biológiai ésszerűséggel ellenkező pusztítását, hiányoljuk az általános érdekű, hatékony és biológiailag átgondolt újra-benépesítéseket olyan speciosekből, amelyek már éltek hazánkban, s újra meg kell honosítani őket. Viszont új állat- és növényfajokat telepítenek meg a természetvédelmi bizottság tudományos és biológiai ellenőrzése nélkül. Ez az eljárás még akkor is helytelen, ha azonnali erdészeti, vadászati vagy halászati hasznot ígér is egy-egy ilyen telepítés.

Teljes meggyőződéssel állíthatjuk, hogy már mi sem érhetjük be csupán a ritkaságok védelmével, egyes sarkok kivételes gondozásával, hanem át kell térnünk az egész természet védelmére, s biológiailag kell ellenőriznünk a természet mindefajta kiaknázását.

Ereklyenövényeink

Természetvédelmünk tudományos, művelődési, turisztikai és esztétikai kérdésein belül a hazai ereklyenövények (reliktumok) kivételes figyelmet érdemelnek.

Az ereklyenövények — köztük a fás és lágyszárúak — jellegzetes növénytársulásokban fordulnak elő, melyek főleg a Kárpátok vonulatát követik. Geológiai és klimatológiai tényezők sora segíti ritka növényfajtáink, védendő növénytársulásaink fennmaradását.

Földünk növénytakarója a különböző geológiai korokban nem mutatta a mai képet. A földtengely helyzete szerint mindig voltak tropikus és jéggel borított sarki tájak. A kárpáti flóratartomány jellegzetességeit és az ereklyenövények eredetét az északi féltekén végbement változások kapcsán érthetjük meg. A harmadkor eocén időszakában hazánk területén tipikus trópusi éghajlat alakult ki. A pálmák elterjedési területe érintkezik a fenyőkével, úgyhogy még Dél-Angliában is pálmák és más trópusi növények uralkodnak. Hazánkban a petrozsényi széntelepeknél — a mai lombos fáink ősei közt — fellelhetjük a pálmák maradványait is.

Az eocéntől kezdve döntő fordulat következik be a növények életében. Hosszú és állandó lehűlés indul meg, s ez a lehűlés az újabb harmadkorban

(neogén) még tovább fokozódik. Ennek következtében a trópusi elemek fokozatosan délebbre húzódnak, és a pliocénben már a szubtrópusi flórát is csak a Földközi-tenger mellékén találjuk meg. Ebben az időszakban olyan hőmérséklet alakult ki, mint a mai, és a pliocén végén, valamint a negyedkor elején a dilúviumban, mintegy 650 000 esztendővel ezelőtt, bekövetkezett a jégkorszak. A lehülés a Föld növénytakarójának a képét is átalakította. A Kárpátokban az örök hó határa 1450—1750 m-en kezdődött. Erdély magasabb havasain is kialakultak a gleccserek. A magas hegyek növényzete az alacsonyban fekvő síkságokra szorult. A jégkorszak alatt tehát Európa síkságain sarkvidéki, illetve havasi flóra uralkodott. A melegebb éghajlatot igénylő növények dél felé húzódtak, és a harmadkori flóra, mely dél felé menekült, a mai Földközi-tenger mellékén talált menedéket: a hosszabb és melegebb interglaciálisokban innen próbált visszatérni. Az interglaciális idők szubtrópusi klímájú évezredek alatt tehát az örökzöld növények újra benépesítik Közép-Európát. Az újra-éjegesedések alkalmával ugyancsak északról délre szoruló növényfajoknak azonban útját állja a nagy Eurázsiai Hegyrendszer, amely nyugat—kelet irányban húzódva gátat jelentett a menekülésnek. Ezért minden elterjedés után az interglaciálisokban a növényfajok visszatérése hazánk területére mind nagyobb veszteséggel történik. Hazánk flórájában ezért ma már csak hírmondóját találjuk ennek az arktotercier növényvilágnak.

Az ereklyenövények tehát eredetüket tekintve lehetnek egyrészt harmadkoriak, jégkorszak előttiak vagy pedig interglaciális időszakokból származó szubtrópusi mediterrán, ún. preglaciális (tercier) maradványok. Másrészt származhatnak a jégkorszak jeges korszakainak diluviális, fenyves, tőzeglápós tundrai növényzetéből, melyeknek hazája ma az északi vagy alhavasi tájakra esik. Hazánk flórájában ezek az elemek az uralkodók az ereklyenövények tekintetében. Eredhetnek azután még abból a jégkor utáni (posztglaciális) sztyeppnövényzetből, mely egykor a meleg éghajlati viszonyok hatására keletkezett.

Ereklyenövényeink közt van moha-faj, haraszt-virágos növény, valamint több sásfaj. Sok köztük az északi cirkumpoláris elterjedésű elem, mely ma főleg az arktikus területeken él. Ezek közül főleg azok hívják magukra a figyelmet, amelyeknek elterjedési területe dél felé a mi tőzeglápjainkon fejeződik be. Erdély székelyföldi lápjain érik el areájuknak világviszonylatban is a legdélibb pontját a következők: *Moesea hexasticha* (Csíkszentkirályi „Borsáros” láp), *Dryopteris cristata* (Csíkszentkirályi „Lucs” nevű láp, Büdös-hegység Tusnád községnél, valamint a „Veresvíz”-nek nevezett lápos terület), *Betula humilis* (Csíkszentkirályi „Borsáros” láp, „Középpatak” és „Nyírkert” nevű lápok Tusnád községnél, „Benes” nevű láp Csíkszatószeg mellett), *Betula nana* (Csíkszentkirályi „Lucs”), *Stellaria longifolia* (Csíkszentkirályi „Lucs”, a Tusnád melletti „Mohos”, Mohos” nevű láp, Szent Anna-tó környéke), *Viola epipsila* (Csíkszentkirályi „Lucs”), *Pedicularis sceptrum carolinum* (Szászhermányi láp, Barcaság).

Európai areájának legdélibb pontját éri el a *Calamagrostis neglecta* a szászhermányi lápon (Barcaság). Ázsiában még délebbre is megtalálható, azonban mindig csak a magasabb hegyek területére lokalizálódik. Európai elterjedésének legdélibb pontján található meg továbbá a *Saxifraga Hirculus* (Csíkszentkirályi „Borsáros” láp, Tusnád melletti „Középpatak” nevű láp).

Ugyancsak elterjedési területüknek világviszonylatban a déli határában mozog a *Primula farinosa* (szászhermányi, prázsmári, Tömös-szorosi lápos területek), *Polemonium coeruleum* (Csikverebes, Tusnád, Kászon nedves kaszálói), *Ligularia sibirica* (Csíkszentkirályi „Borsáros” láp, tusnádi „Középpatak”, „Nádasfürdő” nevű lápok, a szászhermányi láp, Kommandó, valamint a Bucsecsben), a *Trientalis europaea* (a Kézdivásárhely melletti Esztelnek közelében levő „Lassúág” és „Kicsiromlásmező”-nek nevezett lápos területek. Az utóbbi években azonban innen már eltűnt).

Néhány ereklyenövényünk areája világviszonylatban a legnyugatibb pontot érinti tőzeglápjainkon. Például az *Achillea impatiens* esetében, amely szibériai növény, és Közép-Európában más helyen nem fordul elő. Gyergyómedencei előfordulásával (Gyergyóalfalu) egyik legérdekesebb ereklyenövényünk.

Az *Euonymus nanának* legdélibb lelőhelye hazánkban a tusnádi „Nádas-

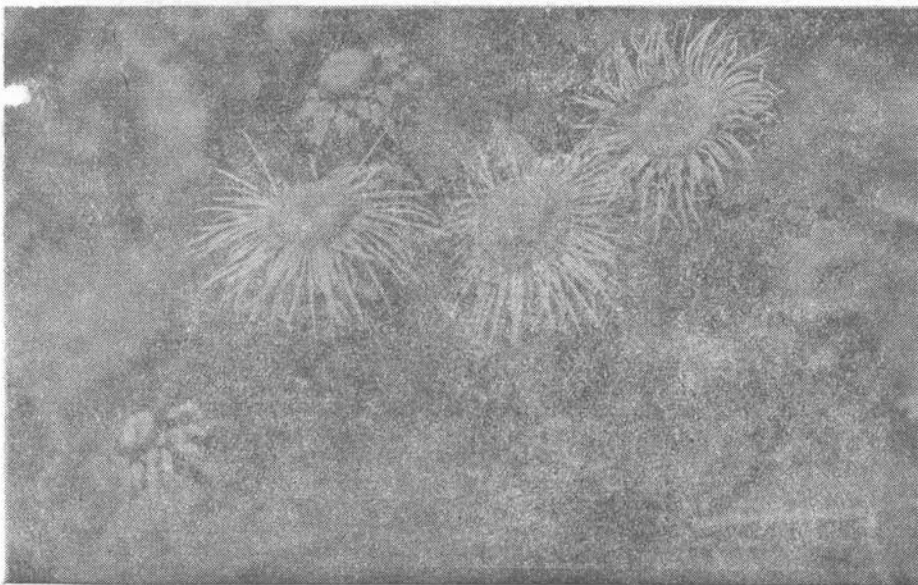
fürdő“. Valószínűnek látszik, hogy éppen a mi szubtrópusi éghajlatú területeinken vészelte át a jégkorszakot.

Főleg a székelyföldi medencék lágjain előforduló ereklyenövények nagy száma bizonyítja meggyőzően, hogy a Kárpátok gyűrűjén belül a Csíki- és Gyergyói-medence a jégkorszak után egyes arktikus növények megmentése szempontjából igen fontos szerepet játszott. A tőzeglápok konzerváló erején kívül meg kell említenünk még a medencék specifikus jellegét is. Így például az ereklyenövények fennmaradásához hozzájárult a két medence nagyon hideg és kontinentális éghajlata, a tél és a nyár közti nagy hőingadozás, a viszonylag kis csapadékmennyiség, a késői kitavaszkodás, a tavaszba nyúló hótakaró, valamint a keletről fújó hideg és száraz szél. A növények szelektív megőrzéséhez hozzájárulhatott a borvízlápok kialakulása, melyeknek vize tele van ásványi sókkal, széndioxiddal, és a limonitlerakódások különösen előnyös menedékhelyet jelentettek e növények számára. Nem kell azonban figyelmen kívül hagyni azt a történelmi tényezőt sem, amelynek folyamán kialakult az egész Székelyföld és a benne található medencék a maguk tőzeglápjáival. Ez a kérdés is megérdemli a hazai és nemzetközi figyelmet.

A harmadkor vége felé több évezredes vulkáni működés nyomán kialakult a Kelemen—Hargita vonulat és ennek következtében a Csíki- és Gyergyói-medence. Geológiai szempontból azonban specifikus jelleggel, mert a Csíki-medence esetében Tusnádnál mintegy „küszöb“ képződik, amit a Gyergyói-medence esetében is megfigyelhetünk Maroshévíznél. Ez a küszöb fékezi az Olt és Maros lefolyását, a mocsarasító jelleg uralkodik. A mocsári és vízi növények, kitűnő otthont találva a medencékben, kifejeztették a buja vízi vegetációt. A növényzet lassan eltözegecsitette a tavakat, s nagy kiterjedésű tőzeglápok alakultak ki.

A jégkorszak fokozatos beálltával a medencékből eltűntek a harmadkori erdők a dúdvás növényzettel együtt, s a medencék tóvidékeinek minden lehetséges helyét a sarkvidékről bevándorolt növények, törpe nyírek, mohák és tundrai növényzet népesítette be. A medencék mocsaras jellege a jégkorszak után is megmaradt, sőt — ereklyeként — megvan még ma is.

A Hargita eruptív vonulatában ezen felül néhány jelentős kráterfenék is átalakult tőzegláppá. Ilyen tőzeglápunk a Tusnád melletti „Mohos“, melynek krátere teljesen telítődött tőzeggel, vagy a csíkszentkirályi „Lucs“.

Telekia-virág a Retyezátból

Gyopár (Xántus János felvételei)

A tőzeglápokat helyzetük és minőségük szerint két csoportra szokták osztani, a két csoport lágjai tulajdonképpen különböző növényzetet őriznek.

1. Eutróf — bőven táplált — tőzeglápok a medencékben alakulnak ki, ahol a víz bőségesen tartalmaz ásványi sókat. E tavak flórájában sok a moha és a virágos növény. A Csíki-medencében a legkisebb és legérdekesebb eutróf lágunk a csíkszentkirályi „Borsáros“ lág, az Olt balpartján, mindössze 6000 m² területű. Edafikus sajátosságaival, limonit-lerakódásaival az ereklyenövények kitűnő menedékhelyül szolgál; fizikai-kémiai sajátosságait más növények nem is tudják elviselni.

Hasonló eutróf tőzeglág található Csikverebes és Tusnád község közt („Benes“), valamint az említett „Nádasfürdő“, Tusnád községtől délkeleti irányban az Olt balpartján.

A Gyergyói-medencében van hazánk legnagyobb eutróf lágja közel 400 ha területtel Gyergyóremete és Gyergyószárhegy határában. Vasláb mellett is fellelhető egy 60 ha területű, nem vastag tőzegréteggel borított tőzeglág.

2. Az oligotróf — gyengén táplált — tőzeglápok általában szegényebbek ásványi sókban. Ezek a lágok elterjedési területük északi határán leszálnak a tengerpartig. A kontinens belseje felé ezek a lágok mindinkább a hegyi-havasi régióba tevődnek át, ahol a csapadékviszonyok hasonlóak az atlantikus területek csapadékviszonyaihoz. A Kárpátok gyűrűjével lezárul az oligotróf tavak elterjedési területe. A hazánk területén előforduló oligotróf tavak Európában dél felé határkövet jelentenek, és biogeográfiai értékek. Sok ritka állati és növényi szervezetnek szolgálnak menedékhelyül. A bennük fellelhető ereklyenövények a jégkorszak ideje alatt a tundrai növényformációkban éltek. Oligotróf tőzeglág található a Kelemen—Hargita hegységekben 1500—1700 m magasságban. A csíkszentkirályi „Lucs“ például Erdély legnagyobb oligotróf tőzeglágja (100—120 ha).

A „Mohos“ (Tusnád mellett) nagyságrendben a második tőzeglágja Erdélynek (80 ha) 1050 m magasságban, a Szent Anna-tó testvérkráterében. A lág legnagyobb részét erdei fenyő borítja, melyek közt több kisebb nyílt víztükör található. Tőzgevastagsága meghaladja a 12 métert.

A lágok közül éppen természeti értékük miatt a csíkszentkirályi „Lucs“, a tusnádi „Mohos“, a csíkszentkirályi „Borsáros“, a Gyergyói-medencében Gyergyóremete és Gyergyószárhegy határában található lágok, valamint a Vasláb melletti lág, az Alcsíki-medencében a Tusnád melletti „Benes“, „Nádasfürdő“ és „Középpatak“ nevű lágok védett területek.

A lápos területek természetes lecsapolásukkal egyre nagyobb változáson mennek keresztül ma is. A Csíkszentkirály és Csíkszentimre közti lápos területek az „Új Olt“ nevű árok elkészítése után rétekké alakultak. Hasonló

változáson mentek át a Csíkszentsimon és Csíkszentmárton közti lápok is, s a kiszáradási tendencia bizonyítására még sok példát hozhatnánk fel. A lápok tehát a fokozódó kultúrterületek (kaszálók, szántók) térhódításával egyre inkább beszűkültek.

Az ipar fejlődésével a tőzeg kitermelése is fokozódik. Mezőgazdasági termelőszövetkezetek kezdik a kitermelést. Ez történt Csíkszereda környékén az Olt mellett, ahol nagy lendülettel kezdték kitermelni a tőzeget. Egy idő után azonban a kitermelés félbeszakadt, de a területet eredetiségében visszaállítani már nem lehet. A feltéknősített területekben meggyült a víz, szélein megtelepedtek a gyomok és értéktelen növényfajok. A következmény: uniformizálódás, esztétikai és tudományos értékvesztés.

Az utóbbi években felmerült a „tusnádi küszöb“ átvágásának kérdése. Ez feltétlenül mezőgazdasági haszonnal járna, nagy területek válhatnának szabaddá a művelés számára. De fel kell tennünk ismételten a kérdést: mit veszít a tudomány a ténnyel? Az eredeti flóra teljesen megváltozna, az itt található ereklyenövények areája észak felé beszűkülne, ami nemcsak hazai, de nemzetközi szempontból is veszteséggel járna. A dilemma mindenképpen fennáll, s ezért vetjük fel ezen a helyen is. Úgy vélem: kötelességünk.

Kisgyörgy Zoltán

STEINMETZ JÓZSEF

Civilizációs kórok

Az Egészségügyi Világszervezet (OMS) végrehajtó bizottsága januári ülészakán megállapította, hogy az iparilag fejlett országokban jelenleg a „civilizációs betegségek“ felmérése, leküzdése és megelőzése az egyik legfontosabb orvosi feladat. A civilizációs betegségek sorában figyelemre méltó helyet foglalnak el a környezet-, levegő-, talaj-, víz- és élelmiszerszennyeződés következtében kialakuló kórképek, melyeknek megelőzése súlyos anyagi áldozatokat követel. Az Egyesült Államok kormánya 10 milliárd dollárt irányzott elő a következő évtizedre, hogy nagyvárosainak levegője elviselhetővé váljék. Franciaországban — elnöki rendeletre — a földművelődésügyi miniszter irányítása alatt Természetvédelmi Igazgatóságot létesítettek, s annak megállapítása szerint a nemzeti jövedelem 0,1 százalékát kellene csupán a folyóvizek védelmére fordítani.

Városiasodás és környezet-szennyeződés

Világviszonylatban az urbanizációs folyamat tervszerűtlenül zajlott le. Legtöbb helyen az egészségügyi ellenőrzés szinte teljes hiánya jellemezte és jellemzi gyakran még napjainkban is. Városi nyomornegyedek alakultak ki a peremterületeken; slumokban, „bidonville“-ekben él a világ városlakóinak kb. egyharmada. A „forró“ éghajlatú országok városaiban a közművesítés alacsony színvonalon áll: nem megfelelő az ivóvíz-ellátás, csatornázás, rosszak a lakásviszonyok, a testápolás sem

kielégítő, így az egészségkárosodásokat elsősorban a járványok (kolera, tifusz, himlő) és a parazitás fertőzöttség (például malária, bilharziózis) okozzák. Ezzel szemben a magas egészségügyi kultúrájú európai, amerikai és ausztráliai országokban az elsődendő feladat már nem a járványok leküzdése. A lényeges különbség az, hogy ezekben a városokban a tartósan ható kóros tényezők (mint például a levegő- vagy ivóvíz-szennyeződés) nem egymagukban ártanak: mindenkori hatásukat lényegesen fokozzák más tényezők is, a zaj, a balesetveszély, a városok lakóit érő pszichés ártalmak, a stressz. A járványok tömegpusztításához képest ezek ugyan mikroártalmaknak tűnnek, de — szerencsére, csak kivételesen — egy-egy füstköd-katasztrófa következményei vetekednek egy-egy súlyos járványáival.

Az urbanizációval összefüggő kórok, az átlagos életkor hosszabbodásának évtizedeiben folyamatosan hatva igen terhessé válnak főleg az életkor utolsó harmadában, és — súlyos esetekben — az érzékeny emberek életkorát számottevően meg rövidíthetik.

A városok spontán növekedése során egykor különálló urbanisztikai egységek összeértek, és olyan hatalmas városi tömörülések keletkeztek, melyekben a közegészségügyi ártalmak sokszorozottan jelentkeznek.

A megalopolisz-jellegű tömörülésekben megszűnik az ún. urbanizációs lejtő (középen sűrű, magas beépítettség, amely a peremvárosok felé lazul és laposodik). Az amúgy is rossz városszerkezet tovább romlik, mert egyes ipartelemek (sőt bányák, füstökádó erőművek), melyek azelőtt a városon kívül álltak, a város belsejébe kerülnek.

Ez történt az NSZK-ban is, a Ruhr-vidéken, ahol több nagyváros és kisebb ipari település olvadt össze egy 50×100 km kiterjedésű területen. Kicsiben ez észlelhető már nálunk is (Torda, Brassó vagy Nagybánya).

Az urbanizáció település-egészségügyi problémáit Bakács Tibor szerint a következőkben foglalhatjuk össze: a városokban az ember és természetes környezete között eddig fennálló biológiai egyensúlyállapot egyre inkább megbomlik, mert a mind mesterségesebbé váló környezet felől a benne élő embert mind több és több egészségkárosító hatás éri; az ipari területek levegője egyre szennyezettebb, egyre kevesebb a megfelelő mennyiségű és minőségű ivóvíz. A denaturáló hatások, a különböző stresszorok — a zaj, közlekedés, balesetveszély — egyre súlyosabban terhelik meg a városokban élő ember szervezetét, és a gyors változásokat nehezebben követheti alkalmazkodóképessége. A tényleges nagyvárosi lehetőségek és az ember élettani igényei között mind durvább az ellentét.

Ha idejében nem teszünk valamit az ellentét elhatalmasodása ellen, a város elnyeléssel fenyegeti magát az embert. De egyel tisztában kell lennünk: az urbanizációs folyamat az ipari, technikai és tudományos forradalom következtében megállíthatatlan és feltartóztathatatlan.

Környezetszennyeződés és ökológiai egyensúly

Az utóbbi évtizedben egyre több olyan, ökológiailag aktív anyag jelent meg közvetlen környezetünkben (például a növényvédő és gyomirtó szerek), melyek felhasználása jelentős népgazdasági előnyökkel járt ugyan, de alkalmazásuk során az is nyilvánvalóvá vált, hogy nem közömbösek az emberi szervezetre. Ezeket — az emberre gyakorolt hatásmechanizmusuk alapján — két fő csoportra lehet osztani:

SZERVETLEN ANYAGOK

Közvetlen, többé-kevésbé toxikus hatásúak. Az ökológiai egyensúlyt befolyásoló hatásuk általában csekély és szűk területre korlátozott.

1. Mikroelemek, gyökök, gázok
  - a) egyes mikroelemek (fluor, szelénium, vanádium stb.)
  - b) aktív gyökök (nitrátok, cianidok stb.)
  - c) gázok (szénmonoxid, kéndioxid, klór, nitrogénoxidok stb.)
2. Radioaktív anyagok
  - a) hasadási termékek
  - b) sugárzó izotópok

II.

SZERVES ANYAGOK

Helyi, közvetlen hatásuk csekély. Közvetett hatásuk azonban az ökológiai dinamikus egyensúlyt durván, tartósan megbontja. Baleset folytán egyes anyagok súlyos, sőt halálos mérgezéseket okozhatnak.

1. Detergenszek
2. Műanyagok

(a mikrokörnyezetben, a lakásban, a háztartásban kerülnek felhasználásra)

3. Növényvédőszer (pesticidek)

(mezőgazdasági felhasználásuk során a nagy terméshozam növekedése mellett a természet ökológiai egyensúlyát zavarják meg)

4. Fenolok, kátrányok, korom

(a modern nagyipar toxikus végtermékei)

Az I. csoportba tartozó anyagok közös jellemzője a közvetlen mérgező hatás, amely viszonylag szűk területre, egy-egy üzem környékére korlátozódik (például a fluor az alumíniumkohók környékén).

A II. csoport anyagai helyben alig mérgezők, közvetett hatásuk azonban annál jelentősebb, mivel a környezet ökológiai egyensúlyát veszélyeztetik. Veszélyességük azért is fokozódik, mert például a pesticidek, bár rendkívül jelentős jövedelmennövelő hatást fejtenek ki a mezőgazdaságban, hosszú távon megbontják az ökológiai egyensúlyt, és így hasznosak, de elég veszélyesek is, esetleg jöváthetetlenül károsak az emberre, haszonállatokra és főleg bizonyos rovarokra és növényekre.

Megjegyezzük, hogy a szerves anyagok negyedik csoportja: a fenolok, kátrányok átmenetet alkotnak a két csoport között.

A II. csoport biológiai aktivitása és veszélye az I. csoporthoz képest jelentősebb, mert az alkalmazott vegyületek száma is sokkal nagyobb, a tartós hatás sokkal hosszabb, és ha idejében nem avatkozunk be, az ökológiai egyensúly teljes felbomlásával kell számolnunk egy adott területen.

A kemizálás egy újabb toxikológiai irányzat, a környezetmérgegtan tudományának kialakulásához vezetett. Ennek az új tudományágnak a művelését az tette szükségessé, hogy első megközelítésben ártalmatlannak tűnő és nehezen kimutatható anyagmennyiségek hosszú ideig, akár egy életen át halmozódnak fel a szervezetben. Ennek következtében váratlan patológiás jelenségekkel találkozhatunk, és az sem lehetetlen, hogy az elváltozások csak több generáció után jelentkeznek. Súlyosbítja a helyzetet az is, hogy a környezetben felhalmozódó idegen anyagok hatása milliókat érint. Ezért feltétlenül szükséges, hogy az újonnan előállított termékeket még felhasználás, illetve forgalomba hozatal előtt megvizsgáljuk, és várható hatásukat előre jelezzük.

De a környezetmérgegtan módszerei korántsem egyszerűek. Ma egyetlen anyag kimerítő vizsgálata 10 évig tartana, és a módszert 5000 állaton kellene kipróbálni. Évi egy anyag megvizsgálását feltételezve olyan állatházra volna szükség, amelyben 5000 egér, 6500 patkány, 200 kutya, 20 macska és 20 nyúl elhelyezése biztosítható, kondicionált feltételek közt. Ismerve a kísérleti állatok eltartási költségeit, a kísérleteket végző és az állatokat gondozó személyzet bérezését és a laboratóriumi vizsgálatokhoz szükséges vegyszerek árát, kiszámítható, hogy évi egy anyag kivizsgálása milliókba kerülhet. Évente pedig több száz új termék kerül forgalomba. Ha tehát ragaszkodunk a környezetünkben megjelenő anyagok előzetes vizsgálatához — és ehhez ragaszkodnunk kell! —, akkor csak olyan anyagok vizsgálatára szorítkozhatunk, amelyeknek széles körű elterjedésével számolunk, és csak olyan módszereket használhatunk, amelyeket az adott körülmények megengednek. Tisztában kell lennünk azonban azzal, hogy ebben az esetben csak tájékoztató vizsgálatokról beszélhetünk, és tudomásul kell venni vizsgálati módszereink elégtelenségének állandó hangoztatását.

A levegő szennyeződése

A szennyező anyagok iránti tudományos érdeklődés felfokozódott, nemcsak az emberre kifejtett hatásuk megismerése irányában, hanem az állatokra, a növényekre, az épületekre, a műemlékekre és egyéb javakra gyakorolt károsító hatások vonatkozásában. Közvetve ez utóbbi hatások is károsítják az ember egészségét; ha nem is fiziológiásan, de jólétében, kényelmében zavarják.

Az ülepedő porszennyeződés a századforduló óta rohamosan emelkedik. A kilencszázas évek elején általában a városok porterhelése nem haladta meg évente a 100—150 t/km²-t. Ma a városi átlag több száz tonnára becsülhető, és sok helyen meghaladja az évi 1000 t/km²-t. Az amerikai nagyvárosokban 1000—1500 t/km².

A por egy része korom, amely főleg rákképző hatása miatt veszélyes. Ipari városokban fokozódik a levegő toxikus fémtartalma is. Los Angeles levegőjében kimutatható volt az ólom, arzén, berillium, mangán, szilícium, stroncium, vanádium. Az ólomszennyeződés az ólomtetracites benzint használó gépjárművek levegőrontó hatásának tulajdonítható.

A por- és koromszemcsék mint pára-kondenzációs magvak elősegítik a köd- és felhőképződést. Az utóbbi években a nagyvárosok meteorológiai állomásai 20—30%-kal több teljesen felhős napot figyeltek meg, mint azelőtt. Ez lényegesen csökkenti a lakosság ibolyántúli besugárzását.

A városok levegőjében mérgező gázok is felhalmozódhatnak, mint például a kéndioxid és szénmonoxid. A kokszosítás célja éppen a kén és egyéb illékony alkatrészek eltávolítása a szénből. A szénmonoxid-szennyeződés emelkedése az autóforgalommal mutat szoros párhuzamot. A nagyvárosok levegőszennyeződésének forrása 40—60%-ban a motoros jármű. 1000 km autózás egy ember kb. egy évi tiszta levegőszükségletét emésztí fel.

A városok levegőjébe kerülő sokféle szennyező anyag időszakosan felhalmozódik, és veszélyes következményekkel jár. Ez főleg kedvezőtlen időjárási helyzetekben következik be. A levegő felfelé mozgásának akadályoztatása esetén, főleg hőmérsékleti inverziók alkalmával, füstköd (smog) alakul ki. A levegő szennyezettségének ez a máig ismert legveszélyesebb formája. Csak az 1952-es évi londoni smog-katasztrófa alig egy hét alatt több mint 4000 halálestet írt a levegőszennyeződés számájára.

A vizek és a talaj szennyeződése

Minden országban sok ezer kilométer hosszúságú folyamszakasz válik lassan hőmpölygő szennycsatornává. A folyó- és talajvizek szennyeződési típusa is megváltozott az utóbbi években, s ez a háztartási és ipari szennyvizekben megjelenő új anyagok hatásának tulajdonítható.

A *szintetikus mosószerek* gyártása és használata rohamosan nő. A fokozott felhasználás emeli a folyóvizek detergenstartalmát, ami a folyóvizek erőteljes „habzását” idézi elő. Ez odáig fajult, hogy például az 1960-as évek elején a Rajnát állandóan egy 0,5—1 m vastagságú habréteg borította. Megállapították, hogy az anionaktív, ún. ABS (alkylbenzol-sulphonat) típusú detergensnek nem bomlanak le az öntisztulási folyamatok kapcsán, és emiatt bejutnak az ivóvizekbe is. A detergensnek káros hatást fejtettek ki a vízben élő algák és halak életfolyamataira, megbontván a vizek ökológiai egyensúlyát. Az emberi szervezetbe a detergens anyag az ivóvízzel juthat be vagy a mosószerekkel tisztított, de kellően nem öblített edények, táányérok, evőeszközök használatakor.

A *pesticidek* a növényi és állati kártevők ellen alkalmazott mérgező vegyi anyagok. Nemcsak mezőgazdasági szempontból hasznosak, hanem nélkülözhetetlenek nagy fontosságú egészségügyi kérdések megoldásában; például sok helyen a DDT segített hozzá a malária és a kiütéses tífusz felszámolásához. A pesticidek közé soroljuk a gyomirtó (herbicid), gombaölő (fungicid), rovarirtó (insecticid), atkaölő (akaricid) és rágcsálóirtó (rodenticid) anyagokat. Kémiai összetételük változatos, mérgező hatásuk is igen eltérő. Gyártásuk az utóbbi időben szédületes iramban nő. Eddig több mint 500 vegyület tartanak nyilván, amelyek több mint 70 000 különböző összetételű és nevű készítményben kerülhetnek forgalomba. Ezekből körülbelül 250—300 készítményt alkalmaznak hazánkban is, köztük a veszélyes EKATOX-ot és a DDT-t.

A kiterjedt alkalmazás következtében jelentősen megnőtt a talaj és a vizek pesticid-tartalma, sőt, beporzások idején a levegő sem mentes a pesticid-nyomoktól. Az anyagcserelánc következtében a pesticidek felhalmozódnak a talajban, a vízben élő növényekben és állatokban, s nyilván alig van olyan növényi vagy állati termék, melyben ki ne mutatták volna.

A pesticidek legfontosabb denaturáló hatása abban áll, hogy megzavarják az embert körülvevő biológiai egyensúlyt. A talajba kerülő és ott fennmaradó pesticidek súlyosan károsítják a növények életét, gátolják a talaj baktériumainak szaporodását. Megfigyelték, hogy erőteljes beporzások után, a pusztító rovarok között

ellenálló fajok alakultak ki, ugyanakkor a hasznos ízeltlábúak továbbra is pusztulnak.

A méreg nemzedékről nemzedékre öröklődött. A rákok és halak nagyfokú pusztulását a madarak hullása követte. A pusztulás jól érthető a következő példából. A földigiliszta (*Lumbricus terrestris*) annyi DDT-t képes felhalmozni, hogy 10 darab már elegendő a vörösbegy (*Erithacus rubecula*) elpusztításához. A madár viszont néhány perc alatt elfogyaszt 10–12 darabot. Ha pedig a tojás mégis megtermékenyült, az utódok későn vagy egyáltalán nem bújnak ki. A mértéktelen beporzás az erdő rágcsálóit és ragadozóit sem kímélte.

A magasabb rendű szervezetekben a pesticidok főleg az idegrendszer, a máj és egyes enzimek működését akadályozzák. A pesticidok a tápcsatornán, a bőrön és légutakon keresztül juthatnak be az ember szervezetébe.

Fenolok, kátrányok

A kőszénfeldoigozó ipar nagyarányú fejlődése nagy mennyiségű fenolszármazékkal és policiklikus szénhidrogénekkal telítette a vizeket és a talajt, sokszor a levegőt is. A fenolok elsősorban a felszíni vizekre jelentenek veszélyt. Ha a szennyvízderítő berendezés rossz hatásfokú és a kátránytalanítás sem kielégítő, nemcsak a befogadó vízmedence fenoltartalma emelkedik, hanem a kátrány a víz színén úszva akadályozza a biológiai lebontást, vagy a partfalon lerakódva elősegíti a fenol bejutását a talajvízbe, ahol viszont lebomlása akadályozott. Az ipari szennyvizek mellett a nagy sertéshizlaldák szennyvizei is nagy mennyiségű fenolt tartalmaznak. A folyóvizek fenoltartalma miatt, a víz klóros fertőtlenítése során kellemetlen szagú és ízű származékok keletkeznek, amelyek néha élvezhetetlenné teszik az ivóvizet.

Nitrátok

A mérgező gyökök közül a nitrátokat (salétromsókat) említjük meg. Intenzív műtrágyázás következtében a felszínközeli talajvizek nitráttartalma felszaporodik. Ha ezeket a vizeket a 3–4 hónaposnál fiatalabb csecsemők táplálásában használják fel, súlyos megbetegedést, ún. nitrát-methemoglobinémiát okoznak. Megállapítható, hogy bizonyos gyermekgyógyászati klinikákon kezelt esetekben a csecsemő táplálásához használt víz nitráttartalma meghaladta a 10–20 mg/l szabványértéket. Figyelembe véve, hogy a falusi kútvizek nitráttartalma amúgy is magas, a nitrát-szennyeződés megelőzése időszerű csecsemővédelmi feladattá vált.

Mikroelemek

A mikroelemek természetes forrása a talaj. Innen kerülnek a vízbe és a növényi szervezetbe, amely koncentrálnhatja őket. Egy területen élő fauna- és emberpopuláció ásványianyag-ellátása tehát a talaj összetételétől és a növényzettől függött eddig. De most az iparosítás és mezőgazdasági kemizálás a mikroelemek tömegét juttatja a talajba, a felszíni vizekbe és oda, ahol eddig alig fordultak elő: a levegőbe. Hamburg levegője 1962 telén 2 mg ólmot, 1 mg cinket és rezet, 0,5 mg titánt és 0,2 mg mangánt tartalmazott 1000 m³-enként, a vanádium, króm, nikkal, antimon és kobalt pedig nyomokban volt kimutatható.

A mikroelemek okozta idült mérgezések elsősorban a növényzetet és az állatokat sújtják, és csak másodsorban az embert. Ennek nyilvánvalóan az az oka, hogy míg a növény helyhez kötött és a háziállatok takarmányozása és itatása viszonylag szűk területről történik, addig az ember ételét és italát a legváltozatosabb területekről szerzi be, így nincs annyira kitéve a mikroelemek felhalmozódá-

sának. Nagyon jól követhető a mikroelemek toxikus hatása — állaton, emberen, növényzeten — a fluorózisnál. A fluormérgezés körülírtan lép fel minden olyan területen, ahol az ivóvíz fluortartalma a 2 mg/l koncentrációt meghaladja. A fluor-szennyeződés viszont párhuzamos az alumíniumkohászat fejlődésével.

Mit tehetünk?

Ha idejében nem foganatosítunk megelőző rendszabályokat, akkor a mesterségesen denaturált környezet helyrehozhatatlan egészségkárosodást okoz és fog a jövőben még inkább okozni. A népgazdaság és a közegészségügy érdekeit összehangoló ilyen intézkedés csak széles körű társadalmi-gazdasági összefogás eredményeként jöhet létre.

A környezetszennyeződés leküzdésére az Egészségügyi Világszervezet a következő általános ajánlásokat teszi:

1. *A közvetlen toxikológiai hatás megelőzése, illetve kivédése.* Mivel a toxikus anyagok többsége gyártástechnológiai végtermékként kerül a környezetbe (például a fluor a talajba, a fenol a vízbe, a CO és CO₂ a levegőbe), törekedni kell olyan ipari technológia bevezetésére — az eddig alkalmazott termelési folyamatok tökéletesítéséeként —, melyek megakadályozzák, illetve minimálisra csökkentik környezetbe jutásukat.

A szennyvízderítő berendezések kötelező beiktatása minden szennyvízbeömlés előtt — az egyedüli hathatós módszer a folyóvizek védelmére.

2. *Az ökológiai egyensúlyt megbontó hatások csökkentése.* A detergenséknél a megoldás — úgy tűnik — közel van. Egyre nyilvánvalóbb, hogy a biológiai öntisztulási folyamatokat „túlélő” anionaktív, kemény detergensok helyett át kell térni az ún. lágy, nem ionos detergensok gyártására és használatára. Ezek ugyan drágábbak, de „biodegradabilisak”, így közvetett káros biológiai hatásuk lényegesen kisebb és a biológiai-ökológiai kár megelőzése révén a veszteség busásan megtérül. Az NSZK-ban 1965. október 1. óta csak biodegradabilis detergenseket szabad gyártani és használni. Ezzel az intézkedéssel sikerült eltüntetni a habot a Rajnáról és más folyók tükréről.

A pesticidek problémája sokkal súlyosabb és bonyolultabb. Itt a rendkívül nagyszámú változatban alkalmazott anyagok közül kell kiemelni azt a vegyületsorozatot, melynek közvetlen toxikus hatása csekély, de túl ezen, közvetett ökológiai bontó hatása kisebb az eddigiéknél. Főleg azok az anyagok kerüljenek forgalomba, amelyek csak a *kártevőket* (gyomnövényeket vagy állati kártevőket) támadják meg. A jövőben ezekkel kell megelégednünk még akkor is, ha a közvetlen mezőgazdasági haszon valamivel kisebb lesz is. Például Svédországban és Dániában ideiglenesen betiltották a DDT használatát, és más anyagokkal helyettesítik.

3. *A természet védelmét célzó törvények és más hatósági intézkedések.* Minden országban ki kell dolgozni a megfelelő törvényes intézkedéseket a természet védelmére. Ezek akkor lesznek hatékonyak, ha a környezetet szennyezéséért kiszabott büntetések többé kerülnek, mint a szennyeződést csökkentő új technológiák bevezetése, és a szankciók mértéke arányos lesz az okozott szennyeződés fokával.

A nagy folyók szennyeződésének megakadályozása csak nemzetközi összefogással oldható meg. A Duna vagy a Rajna védelme csak az érdekelt országok egybehangolt intézkedéseinek segítségével valósítható meg.

Pártunk Központi Bizottsága 1969 februári plenárisának irányelveiben leszögezi, hogy minden állami intézmény kötelessége bevezetni azokat a rendszabályokat, melyek a levegő, talaj, ivóvíz és a közfogyasztásra szánt élelmiszerek egészségügyi védelmét szolgálják.

Lakásártalmak

A huszadik század emberének egész sor problémája legközvetlenebb környezetével: lakóhelyével függ össze.

Amint az Egészségügyi Világszervezet jelentése rámutat, a lakásviszonyok nemcsak az általános megbetegedési és halálozási arányszámot befolyásolják, hanem kihatnak a lakosság közegészségügyi és szociális állapotára is. Az Egészségügyi Világszervezet irányítása mellett számtalan európai, ázsiai, amerikai országban működnek bizottságok, melyeknek célja a különböző szakemberek munkájának összehangolása minél kényelmesebb lakások építése céljából.

A civilizált országok nagy részében országos normák vannak a lakások építkezésére vonatkozóan. Ezek természetesen országonként változnak a gazdasági, kulturális, nyersanyagkészlet-feltételektől függően, valamennyi norma azonban egy főszempontot vesz figyelembe: a lakóhely hatását az egészségre.

E hatás tanulmányozása rendkívül nehéz feladat. A modern szakirodalomban számtalan kísérlet történt megítélésére: Swaavoop a halálozási statisztikát veszi alapul, Waren általában az orvosi bizonyítványok számát vagy a lakásviszonyokkal összefüggésbe hozható megbetegedések arányszámát, Lunn a kórházi beutalások gyakoriságát. Sem ezek, sem a bonyolultabb útmutatók (Mori, Barro) nem tükrözik kellőképpen a lakásfeltételek hatását a szervezetre.

TERMÍKUS KOMFORT-ZÓNA: A CIVILIZÁCIÓ SZÜLÖTTJE

A mikroklíma fogalmát mindössze 40 évvel ezelőtt vezette be Geiger. Bár azóta tartalmában bővült, ma is sokat tanulmányozott terület. Beszélünk városi, ipari, lakás-mikroklímáról, sőt a ruházat biztosította mikroklímának mind az iparban, mind a hétköznapi életben nagy jelentőséget tulajdonítunk. Az ember homoioterm, állandó hőmérsékletű. Ezt a tételt az utóbbi időben mindinkább igyekeznek kiegészíteni: az ember exo-homoioterm, mivel ruházatának, környezetének hőmérsékletét úgy befolyásolja, hogy az biztosítsa állandó hőmérsékletét. Ez a környezet pedig a mikroklíma, legyen az a lakás, a munkahely vagy éppen a ruházat mikroklímája.

A mikroklíma sajátosságát — fajtájától függetlenül — a hőmérséklet, páratartalom, légmozgás és hősugárzás összehatása szabja meg. E tényezők számtalan variációja más és más hatást fejt ki az emberi szervezetre, s ez szubjektív érzésben nyilvánul meg.

Önként adódik a kérdés: van-e olyan mikroklíma, mely minden emberben vagy az emberek döntő többségében kellemes szubjektív érzést vált ki?

MILYEN A MEGFELELŐ KOMFORT-ZÓNA?

A kísérletes orvosi vizsgálatok felnőtt, egészséges, nagyobb fizikai megterhelést nem végző emberek számára a komfort-zóna határát 17,2°C és 21,7°C között jelölték meg. A legmegfelelőbb hőmérséklet természetesen függ a helyiség, a munkaféleség, illetve a helység (földrajzi terület) sajátosságaitól is.

A téli időszakra vonatkozó állami szabványok többsége a lakások belső hőmérsékletét nagyjából 15,5—20,0°C között szabja meg. Így Románia Szocialista Köztársaságban, Svájcban, az NSZK-ban ez 19—20°C, az Amerikai Egyesült Államokban 19,6—21,8°C, a Szovjetunió mérsékelt égövi területein 18—20°C, északi területein 21—22°C, Angliában 15,5—20°C. Az Amerikai Egyesült Államokban egyes szakemberek magasabb — 24—25,5°C — hőmérsékletet ajánlanak a kondicionált hőmérsékletű lakásokban, ahol a lakók megfelelő könnyű ruházatban tartózkodnak.

BETARTJUK-E AZ EGÉSZSÉGÜGYI KÖVETELMÉNYEKET?

A lakásépítés gyors ütemű fejlődése mellett a lakások egészségügyi követelményeinek figyelembevétele elsőrendű fontosságú a lakosság egészségvédelme szempontjából. Mit mondanak a hazai vizsgálatok eredményei ebben a vonatkozásban? Mănescu, Mincu és munkatársai 1967-ben végzett lakásmikroklíma-vizsgálatainak összefoglaló eredményeit az alábbi táblázatban tüntetjük fel:

AZ ÚJ TÖMBHAZAK LAKÁSAINAK BELSŐ HŐMÉRSEKLETE TÉLEN

	<i>középérték</i>	<i>legmagasabb</i>	<i>legalacsonyabb hőmérséklet</i>
Bukarest	23,6	25,5	20,6
Brassó	23,8	26,5	21,4
Pitești	25,1	27,7	21,0
Craiova	24,4	26,4	21,6
Konstanca	20,6	24,0	17,6
Tulcea	20,3	23,8	18,0
Medgidia	20,9	22,7	19,5

A nagyszámú mérés eredményeképpen levonhatjuk a következőt: az újonnan épített lakások belső hőmérséklete megfelel az egészségügyi követelményeknek, sőt a konvencionális komfort-zóna értékeit nagyjából meg is haladja. A mikroklíma vonatkozásában tehát meg tudjuk teremteni a megfelelő egészségügyi feltételeket.

KOMFORT-ZÓNA ÉS EGÉSZSÉG

Jó-e az egészség számára a komfort-zóna biztosítása? — így szól az egyszerű kérdés. A válasz sokkal nehezebb, még számtalan vizsgálat és kísérlet alapján sem lehet egyszerűen és egyöntetűen felelni rá. Az úgynevezett virágházi mikroklíma, mely optimális az ember számára, a szervezet részéről semmilyen válaszreakciót nem követel, az élettani értelemben elkényeztetett szervezet elpuhul, és az elkerülhetetlen alkalmi hőmérsékleti ingadozás alkalmával megbetegedhet. Hazai kutatóink közül Cadariu bebizonyította, hogy nem nagy ingadozásokkal változó meleg mikroklíma hatására a szervezet edzetté válik, jobb a védekező készsége mind a fizikai, mind a mikróbás ártalmakkal szemben. A kondicionált hőmérsékleti berendezések hátrányát éppen e ténnyel magyarázhatjuk.

A nedves, hideg mikroklíma káros hatását mindenki ismeri — jelentős szerepe van a felső légúti hurutok, izületi és izomfájdalmak, gyulladások kiváltásában. Hasonlóképpen bizonyított a nagy hőmérsékleti ingadozásokkal járó környezet, ilyenkor a szervezet alkalmazkodó képességét meghaladják a külső fizikai tényezők, és egész sor megbetegedést váltanak ki.

HOGYAN ALKALMAZKODIK A SZERVEZET?

A mikroklíma vonatkozásában e kérdésnek rendkívül nagy gyakorlati jelentősége van. Az emberi szervezet alkalmazkodó képességének lehetőségeit csak közvetett módon, egyes élettani funkciók változásaiból tudjuk megítélni. A pulzusszám szaporodása például egyenesen arányos a külső hőmérséklet növekedésével, az anyagcsere közömbös zónája 15° és 25°C között van; e felett és ez alatt növekedik mind a hideg, mind a meleg környezet hatására.

A környezeti tényezők összhatásának jó fokmérője a bőrhőmérséklet ingadozása; ennek objektív adatai jó összhangban vannak szubjektív érzéseinkkel is, mint az alábbi táblázatból kitűnik:

KÜLSŐ HŐMÉRSEKLET

	19—22°C	24—25°C	26—28°C	30—31°C	33—34°C
Bőrhő- mérsék- let	33,0°C	33,3°C	33,6°C	34,7°C	35,6°C
Pulzus- szám	64	64—66	68	72	74
Szubjek- tív ér- zés	komfort	komfort	enyhén meleg	meleg	nagyon meleg

A mikroklímához való alkalmazkodás, a megfelelő környezetbe való beilleszkedés pszichofiziológiás hatása bizonyos határig előnyös a szervezet számára: edzetté teszi. Mivel a modern, civilizált ember lakásában teremtett komfort-zóna kiiktatja a hőmérsékleti ingadozásokat, kiegészítésképpen szükség van aktív, külső klímastresszre testedzés, természetjárás formájában, ami a szervezet nem specifikus védekező készségét fokozza.

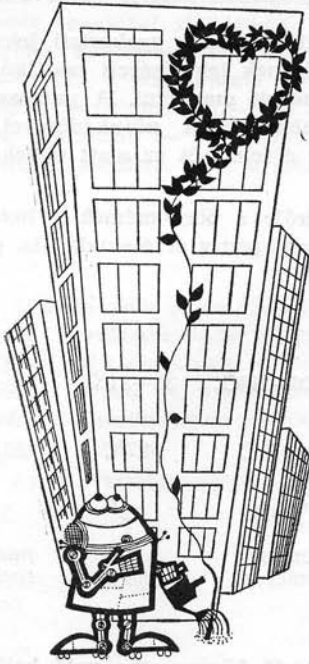
A ZAJ

A mikroklíma mint káros lakóhelyi, környezeti tényező fokozatosan elveszti, illetve már elvesztette — részben — jelentőségét, modern életfeltételeink mellett azonban mind jelentősebbé vált mindennapi életünk kellemetlen tartozéka, a zaj.

A technika fejlődésével az egész világon napról napra növekszik a zajszint. Otthon, munkahelyen, pihenés közben, szórakozásunk alkalmával állandóan behatása alatt vagyunk.

Szakmai, „tankönyvízü” megfogalmazásban zajnak nevezzük a különböző frekvenciájú és erejű hangok rendszertelen összeolvadását. A valóságos hang, illetve zajérzet megítélésekor azonban egész sor egyéb tényező is szerepet játszik. Az autótulajdonos saját gépkocsijának motorzaját óraketyegésnek, kellemes, egyenletes hangnak minősíti — de nem így az idegen. A naponta sok órát gyakorló zenész hangszerének hangja a falakon átszűrődve a szomszéd számára idegesítő, kibírhatatlan zaj lehet. A zaj, illetve zene szubjektív megítélésére utal, hogy míg a diszsonáns elemekkel teleszórt zene egyesek számára idegesítő zaj, mások számára rendkívüli élvezet.

A hang-, illetve zajérzet létrejöttét részben a hangforrás fizikai sajátosságai, részben hallószervünk élettani funkciói szabják meg. A hang fizikai sajátosságai

Unipan Helga karikatúrája

közül a hangteljesítmény, a hangintenzitás, annak frekvenciaértéke azok a tényezők, melyek befolyásolják élettani hatásukat. A hanghullámok hatása a hallószervre szubjektív természetű hangéretté alakul, s ez decibeleken megadott intenzitásszintekkel, illetve a hangosság szubjektív mértékegységével, a fon-értékkel fejezhető ki. A hangérettés létrejöttéhez bizonyos intenzitás, frekvenciaérték szükséges; alsó határa a hallásküszöb, felső határa a fájdalom hallásküszöb.

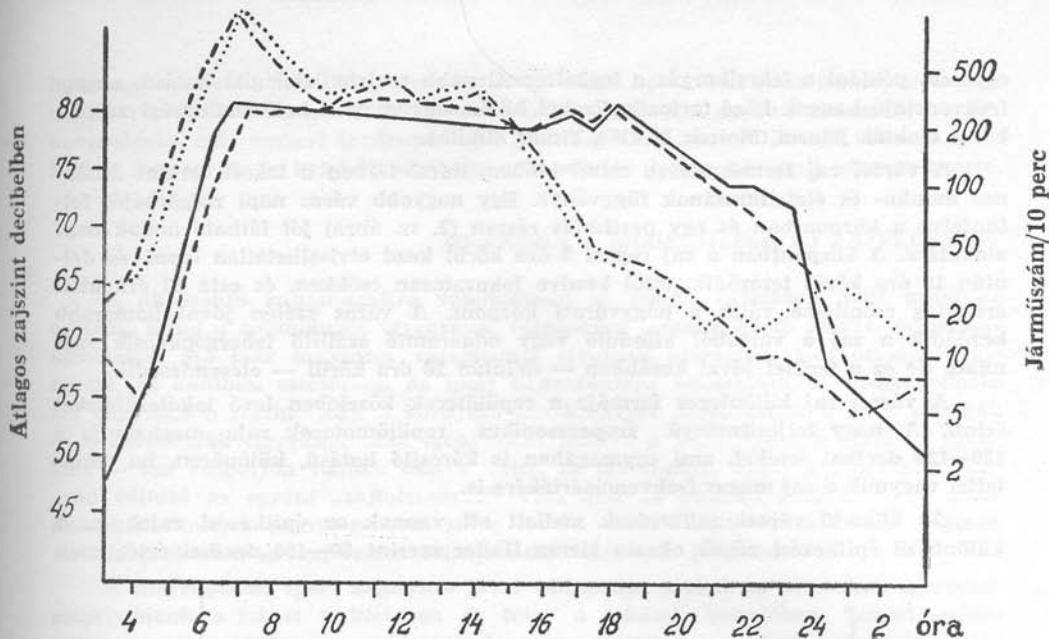
Egészséges felnőtt ember a 16 és 30000 másodpercenkénti rezgésszámú hangokat hallja. Ez a kor előrehaladásával beszűkül — öreg ember nem hallja a magasabb hangokat.

A különböző hangok, illetve zajok hallhatósági térképére tekintve nagy vonalakban tájékozódhatunk élettani hatásokról is (Grumăzescu után, módosítva).

Az átmeneti vagy maradandó halláskárosodások sokat tanulmányozott ténye mellett ma elsősorban a zajnak általában az egész szervezetre gyakorolt hatását követik (mind orvosi, mind technikai szempontból). A városi zaj és a lakás zaja

nem okoz halláskárosodást, de kellemetlen pszichofiziológias hatása alól, úgy tűnik, nem tudja kivonni magát a civilizáció feltételei között élő modern ember.

A zaj okozta fizikai és szellemi munkaképesség-csökkenés oka a neuro-endokrin rendszeren keresztül kifejtett zaj-hatással magyarázható. Ilyenkor nő a szervezet energiaszükséglete, például egy gépirónó energiafogyasztása mintegy 20—25%-kal nő külső zajok hatására (Best, Taylor). Az elektro-enkefalográfiás vizsgálatok objektív módszerével jól kimutatható az aránylag kis intenzitású zaj hatása a központi idegrendszerre, a magasabb idegrendszeri funkciókra (Saito, Horvát Pál, Szabó László). A pajzsmirigy fokozott működése, az adrenalintermelés fokozása, a mellékvesekéreg-funkció és a szexuális hormonok kiválasztásának csökkenése (Sakamoto) egész sor kóros elváltozás kiindulópontjai lehetnek. Hasonlóképpen az elektrokardiográfia objektív módszerével lehetővé teszi a zaj hatását a szív-érrendszerre; e hatás a kardiovaszkuláris megbetegedések számát gyarapíthatja. A zaj csökkenti a gyomor- és bélrendszer emésztőnedveinek elválasztását. A modern, elvárosiasodott ember egyik fő betegsége a vegetatív disztónia, a fokozott ingerlékenység, labilitás, melynek kiváltásában az aránylag nem nagy intenzitású zajnak is döntő jelentősége van. Az agyban a hallóközpont közelségében elhelyezkedő vegetatív centrumok felé terjedő inger azokat is érzékenyebbé teszi (Grandjen). Ez különösen a zajos környezethez való alkalmazkodás, az új zajok megjelenése esetén jól kimutatható panaszokat (Cadariu).

VÁROS KÖZPONTJA { zajszint —————
járomszám — — — — —

VÁROS PEREME { zajszint - · - · -
járomszám . . . . .

A zaj élettani károsító hatása lényegében sokoldalú, nem specifikus hatás, igénybe veszi, koptatja a szervezetet, a modern civilizált ember számára jelentős stressz-tényező.

Kiegészítésképpen azonban hangsúlyoznunk kell: az ember szociális lény, idegrendszere hozzászokott a napi zajhoz. A környezetéből kiszakítva, minden hangtól, zajtól mentesen csak bizonyos ideig érzi jól magát.

VÁROSI ZAJ, LAKÁS-ZAJ

Az ipari zaj hatásának csak bizonyos munkahelyeken dolgozók vannak kitéve a munkaidő alatt — ezzel szemben a városi lakosság döntő többségét érinti a városi, illetve a lakás-zaj.

A városi zaj tulajdonképpen elsősorban közlekedési, forgalmi jellegű, ehhez hozzáadódhat egyes környezetekben a külső ipari zaj is.

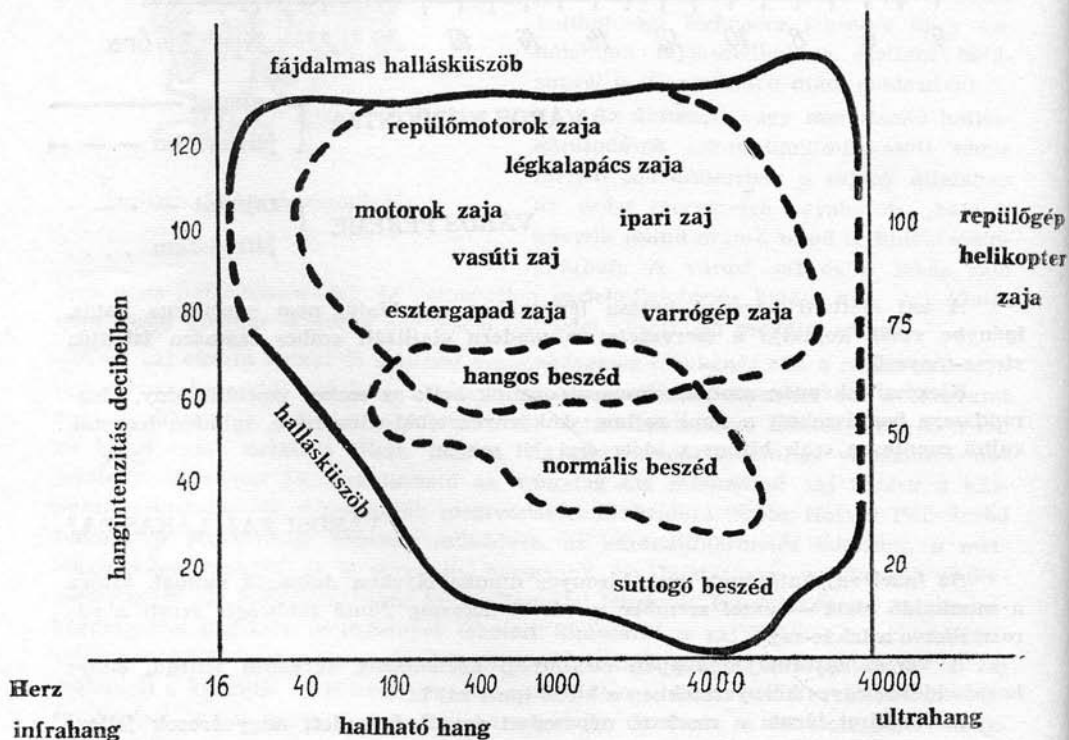
A forgalmi lárma a modern, népesebb és túlnépesebb nagyvárosok jellegzetes terméke. A különböző gépjárművek okozta zaj mind intenzitás, mind frekvencia, illetve a hang színezetének szempontjából változó — ezek összessége alakítja ki a jellegzetes, kellemetlen városi zajgörbét. Haller szerint a városi zaj uralkodó frekvenciája 600—1200 hertz (Hz) között van, ez alatta marad ugyan az élettanilag legkárosabb 4000 Hz körüli frekvenciának, de éppen a vegetatív központokra kifejlesztett hatása miatt tartjuk igen károsítóknak. A közlekedési eszközök zajai közül

egyesekek, például a fékcsikorgás a legkellemetlenebb pszichofiziológiai hatású, magas frekvenciájú hangok közé tartozik. Ezeket külön, úgynevezett kellemetlenségi zajgörbével szokták jelezni (Molnár Miklós, Timár Miklós).

A városi zaj természetesen mind időben, mind térben a lakott terület általános munka- és életritmusának függvénye. Egy nagyobb város napi zajgörbéjét feltüntetve a központban és egy perifériás részen (2. sz. ábra) jól látható annak napi alakulása. A központban a zaj reggel 6 óra körül kezd elviselhetetlen lenni, és délután 18 óra körül tetőződik, ettől kezdve fokozatosan csökken, és este 23 óra után aránylag csöndessé válik a nagyvárosi központ. A város szélén jóval hamarabb kezdődik a zaj a városból kiinduló vagy odaáramló szállító tehergépkocsik zaja miatt, de ez a terület jóval korábban — délután 16 óra körül — elcsendesedik.

A városi zaj különleges formája a repülőterek közelében levő lakóterületeket érinti. A nagy teljesítményű szupersonikus repülőmotorok zaja meghaladja a 120—130 decibel értéket, ami egymagában is károsító hatású, különösen, ha tekintettel vagyunk a zaj magas frekvenciaértékére is.

Az állandó városi zajforrások mellett ott vannak az építkezési zajok is. A különböző építkezési gépek okozta lárma Haller szerint 80—100 decibel érték mel-

lett 150 és 10 000 Hz frekvencia között váltakozik, s ez megmagyarázza jelentős károsító hatását is.

A lakásába visszahúzódtott civilizált ember sem mentes a zajártalomtól. A különböző szórakoztató zeneforrások — rádió, televízió, hanglemez — hangja a falakon átszűrődve, torzítva, a hangforrások sokfélesége miatt egymásra vetülve, valóságos

hangszuperpozíciót, zajt alkot. Természetesen ehhez hozzá kell számítani a háztartási gépek, varrógépek, porszívók és az életünket megkönnyítő egyéb felszerelések zaját; keveredésük más emberi tevékenységgel járó zajokkal „tarka” lármát okoz. A gázfűtéses kemencék és kályhák sustorgó zaja szintén hat a központi idegrendszerre.

MEKKORA A MEGENGEDHETŐ ZAJERŐSSÉG?

A különböző zajfélésekre vonatkozóan az elmúlt évtizedek alatt mind az orvosok, mind a technikusok igyekeztek valamilyen megengedhető határt, zajnormát kidolgozni. Ma már majdnem valamennyi civilizált országban van országos zajnorma, ez azonban elsősorban az ipari zajforrásokra vonatkozik. A megengedhető zaj nagysága e szerint függ a környező munkahelyek sajátosságaitól is, e munkák — a különösebb figyelmet nem igénylőktől kezdve a legigényesebb szellemi munkáig — hat csoportba vannak osztva. Mind az alkotásban, mind a pihenésben nagyon változó az egyéni „zajtolerancia”. Van, akit az összefolyó lárma vagy akár disszonáns hangok egyvelege sem zavar — de vannak olyanok, akik csak teljesen izolált, gyakorlatilag zajmentes környezetben képesek dolgozni.

A megengedett ipari zajnorma jóval túlhaladja azokat az értékeket, melyeket megkívánunk a lakott területeken és főleg a lakások belsejében. Lakott területeken a megengedett legnagyobb zajerősségre vonatkozóan a következőket javasolja a svájci „Zaj-liga”:

A MEGENGEDETT ZAJ FELSŐ HATÁRA (DECIBELBEN)

	<i>Nappal 6,30—22 óra</i>	<i>Éjjel 22—0,30 óra</i>
Iparnegyed	70	50
Vegyes, ipari és lakónegyed	60	40
Kizárólag lakónegyed	50	35

Ha figyelembe vesszük e „zajossági útmutatót”, a norma kielégítőnek tűnik, hiszen nappal sem haladná meg ipari üzemektől mentes lakónegyedekben a normális beszéd szintjét. Ehhez az alapzajhoz azonban mind nappal, mind éjjel hozzá kell adnunk az időnként adódó rövid, de kellemetlen zajokat, melyeket főleg vasbeton-épületek falai jól vezetnek. Míg a levegőben alig haladja meg a 300 m/sec értéket, a betonban a hang sebessége 4000, a vasban 4900 m/sec. Egy leejtett csőrrenőtárgy okozta zaj gyakorlatilag azonnal észlelhető egy egész nagy vasbeton-épület-tömbben. A modern épületek izolálási kísérletei ennek kiküszöbölését célozzák. A megfigyelések és kísérletek arra utalnak, hogy éjjel 30 decibel feletti zajra az emberek 60%-a felébred.

MIT TEHETÜNK A ZAJ ELLEN?

Az ipari zaj ellen alkalmazott műszaki megoldások rendkívül sokat fejlődtek az elmúlt két évtized alatt. Üzemi zaj keletkezésének és tovaterjedésének megakadályozására számtalan hatékony megoldást dolgoztak ki az egyszerűbb hangfogóktól a bonyolult, részben gyakorlatilag is megoldott zajcsökkentőkig, melyek a hullámmozgásban terjedő zaj felfogásával és annak ellenkező előjellel való visszairányítá-

sával csaknem teljes zajmentességet értek el. Hasonlóképpen sokat fejlődött az egyéni zaj elleni felszerelések határfoka is.

A városok és lakások zajának csökkentése egyelőre még nem teljesen megoldott probléma. A különböző intézkedések és rendeletek, például a gépjárművek túlkölésének megtiltása nagyobb városokban, kétségtávol javítottak a helyzeten, de a csúcsforgalmi utcai zaj továbbra is jelentős szintet ér el. Az utcai járókelő nem tehet gumidugaszt a fülébe, mint a zajban dolgozó munkás, és ez még inkább vonatkozik az otthonában pihenő emberre. A zaj csökkentésének számtalan egyszerű módszerére utal az akusztika gyakorlati tudománya, mely elsősorban az építőanyagok hangszigetelő tulajdonságait, a szobák belső berendezésében a hangnyelő bútorok és függönyök előnyeit használja ki. Az ablakok hangszigetelése változó: egyszerű üveglap 5—15 decibellel (db), jól záró fakeretes egyes üveglapok 15—25 db-lel, kettős farámás üveglapok 20—30 db-lel csökkentik a külső lármát. Egyes faajtó külsővel, ha jól zár, 10—20 db, kettős ajtó 20—30 db, kárpitozott szigeteléssel ellátott kettős ajtó 25—40 db zajcsökkentést biztosíthat. Így zárt ablak, ajtó mellett a külső, 40 db-t meghaladó zaj sem kellemetlen.

ZENÉVEL ZAJ ELLEN

Mind az utcai, mind a lakás-zaj változó, néha magas frekvenciájú, de nem mindig nagy intenzitású ingerével hat az idegrendszerre. A nem nagy intenzitású összefolyó zaj különösképpen lakásokban, vásárcsarnokokban, munkahelyeken úgynevezett alapzajt alkot, melynek látszólag egyenletes „zsibongása” állandó ingerlésben tartja, fárasztja a központi idegrendszer egyes zónáit.

Gyakorlati megfigyelésekből kiindulva először az Amerikai Egyesült Államokban vezették be a zenét mint az alapzaj elleni védekezés módját. A zene elnyomta a zaj okozta ingereket, növelte a munkaképességet is, ami objektív élettani módszerekkel való felmérését is lehetővé tette. A lakások belsejében a zene hasonlóképpen az épületi vagy háztömb-alapzaj elleni védekezés módja lehet. Ez természetesen nem jelenti, hogy az embernek nincs szüksége teljes csendre is időközönként.

MIRCEA FĂRCAȘANU
URAY ZOLTÁN

Az emberiség sugárvédelme

Természetes környezetünk radioaktivitása nem ennek a kornak a jellegzetessége, amelyet sokan „atomkorszaknak” neveznek. A Föld kialakulásával egyidőben létezett a radioaktivitás is, a kialakuló élet pedig kezdettől fogva a természetes sugárforrások hatása alatt állt. A radioaktivitásnak mint jelenségnek a fölfedezése, a természetes és mesterséges sugárforrások egyre alaposabb megismerése, valamint olyan érzékeny sugármérő műszerek szerkesztése, amelyek kimutatják és mérik a sugárzás intenzitását, lehetővé tette az emberiség számára, hogy tudatosítsa magában ennek a tényezőnek a létezését, a veszélyt is, amelyet a sugárzás jelenthet.

A radioaktivitásnak különböző — orvosi, ipari-gazdasági és katonai — célokra való felhasználása következtében nagymértékben növekedett mind az emberi „átlag”

sugár-expozíció, mind pedig általában a lakosság és különösen az egyén veszélyeztetettsége. A lakosság békés viszonyok között felmerülő sugárvédelmével kapcsolatban egyre több probléma halmozódott fel; a megoldásukra irányuló törekvések egy új tudományág, a radioökológia kialakulásához vezettek. A környezettannak ez az új ága a természetes háttérsugárzás és a mesterséges sugárforrásokból eredő sugárterhelések élőlényekre, életközösségekre való hatását vizsgálja, amely számos vonatkozásban befolyásolhatja és befolyásolja az élőlények (mikroorganizmusok, növények, állatok vagy emberek) populációinak fejlődését. Az ionizáló sugárzás hatása energia-átadáson alapszik. Azok a korpuszkuláris és elektromágneses sugárzások hatásosak, melyek energiájukat az anyag atomjainak, molekuláinak részben vagy egészen átadják. Ha az átadott energia jelentős, bekövetkezhet a sejt pusztulása és a szövetek elhalása. Az orvosi terápiából jól ismerjük a nagy sugáradagok hatását az emberi szervezet szöveteire, itt ugyanis a sejtpusztítást fegyverként használják olyan rosszindulatú daganatok ellen, amelyek gyakran érzékenyebbek a sugárzásra, mint a normális szövetek.

Az emberi test különböző szerveinek és szöveteinek más és más a sugárérzékenysége; ugyanakkor a kis sugáradagok hatása nem jelentkezik minden esetben azonnal, hanem hosszú időn át felhalmozódhat, s ennek következtében módosulásokat hozhat létre valamely szövet szerkezetében és funkciójában. Számptalan adat tanúsodik arról, milyen hatása lehet a sugárzásnak — akár kis adagokban is — a nukleinsavak molekuláira, amelyeknek különleges fontosságuk van a sejt anyagcseréjében és az átörökítésben. A nukleinsavak, különösen a dezoxiribonukleinsav (DNS) bármilyen szerkezeti módosítása a normális sejtet patológikus sejté alakíthatja át; a nukleinsavak módosításának következményei különfélék, kezdve a genetikai apparátus változásától, tehát az élettel összeférhető vagy nem összeférhető mutációk jelentkezésének lehetővé válásától az esetleges rákos burjánzásig. Elégé jól ismertek ma az ionizáló sugárzások mutációs hatásai (Müller, Stern), a fehérvérúséget okozó hatások (Lewis), és sokat vitatják az öregedési folyamat meggyorsítását előmozdító hatás lehetőségét (Blair).

SUGÁRFORRÁSOK

A természetes forrásokból származó ionizáló sugárzások (természetes háttérsugárzás) közé tartozik a kozmikus sugárzás, mely a földön kívülről érkezik, a földi sugárzás, amely a földkéregben és az atmoszférában található természetes radioaktív elemekből származik, valamint a radioizotópok, amelyek — igaz, nagyon kis mennyiségben — az emberi szervezet természetes alkotórészei. Mindezek átlagban 100 millirad/év sugárzást képviselnek (az UNSCEAR, az atomsugárzás hatásait vizsgáló tudományos bizottság 1958. évi jelentése alapján); ez gyakorlatilag olyan „sugáralap”, amelyet aligha lehet csökkenteni. (A rad az elnyelt sugárdózis egysége = 100 erg/g. A millirad ennek ezredrésze.)

A természetes sugárforrásokból eredő sugárzás maga is bizonyos határok között ingadozik, a talajközetek összetételétől függően. Innen származik az a radioaktívanyag-mennyiség is, amelyet a víz, az élelmiszerek, valamint a lakások és munkahelyek építéséhez használt anyagok tartalmazhatnak.

Az emberi szervezetet érő sugárzások másik fontos forrása az orvosi eredetű sugárzás. Ez a rendszeres röntgenvizsgálatból, diagnosztikai vizsgálatokból és radiológiai, illetve radioizotópos kezelésekből ered. Ez a nagyon változó erejű sugárzás, amely a fejlettebb országokban nagyobb méretű, a becslések szerint eléri Európában az átlagos 100 millirad/egyén/év értéket, vagyis egyenlő a természetes háttérsugár-

zással. Jelentősége állandóan növekszik, ugyanis főleg a fiatal lakosság radiológiai ellenőrzése és felügyelete során hat, egy genetikailag kivételesen fontos életszakaszban. A mesterséges sugárterhelés azonban állandóan csökken annak következtében, hogy egyrészt tökéletesednek az orvosi radiológiai műszerek, másrészt pedig csökken a sugárexpozíció időtartama és frekvenciája a klinikai vizsgálatok jobb összehangolása révén.

A diagnosztikai célokból végzett radioizotópos vizsgálatok az orvosi eredetű sugárzások kis hányadát képviselik, ennek ellenére szükség van arra, hogy az állam ellenőrizze ezeknek az anyagoknak az alkalmazását, amint az sok országban — így hazánkban is — megtörténik. Ami a radiológiai és radioizotópos kezeléseket illeti, ezeket jelenleg oly módon csökkentik, hogy ésszerűen elemzik előírásuk indokoltságát.

Mindeme adatok jelentőségét nem helyes eltúlozni. Az orvosi radiológiai felügyelet hasznossága jóval meghaladja az esetleges kockázatot.

A sugárzás másik formája szakmai környezetben (foglalkozási sugárexpozíció) lép fel. Ez nemcsak a radiológus orvosokra vagy az atomiparban és a radioaktív anyagokat kitermelő bányákban dolgozóakra vonatkozik, hanem sokkal több személyt érint (építómunkásokat, bányászokat, geológusokat, kőolajipari dolgozókat). A fejlett országokban, hazánkban is, rendszeresen ellenőrzik a szakmai téren sugárzásnak kitett lakosságot; a megengedett legnagyobb évi sugármennyiség 5 rem. (A rem: röntgen equivalent man — bármely sugárzás azon mennyisége, amely az emberben 1 R (röntgen) vagy gamma-sugárzással azonos biológiai hatást fejt ki.)

A legbonyolultabb probléma, amely a legnagyobb veszélyt is magában rejtí, a sugárenergia ellenőrzés nélküli felhasználása akár katonai, akár gazdasági célokra. Egyes óragyártó üzemek radioaktív anyagokat használnak a foszforeszkáló számlapok készítéséhez, ami indokolatlanul növeli a sugárzást; ugyanitt kell megemlítenünk egyes nagy cipőáruházak kereskedelmi eljárását, amelynek során röntgenfelvételt készítenek a rendelő lábáról, hogy minél „higiénikusabb“, kényelmesebb cipőt biztosíthassanak számára. Hazánk törvényei tiltják ezeket az eljárásokat.

Az atomenergia katonai célokra való felhasználása s a kísérletezések ezekkel a fegyverekkel nemcsak a bombázás (Hirosima, Nagaszaki) vagy a kísérletek környékén növelték hirtelen a sugárzás mennyiségét, hanem huzamosabb időre szennyződést idéztek elő a talajban, az óceánok vizében és egész Földünk légkörében is A „gombafelhő“-ből származó radioaktív csapadék, amely évek óta hull talajra és vízre, az ember életkörnyezetét súlyosan szennyezi.

Nincs szándékunkban részletesen leírni a hirosimai és nagaszaki atombombázások szörnyűségeit, a Csendes-óceán szigeteit érintő amerikai atom- és hidrogénbomba-kísérletek oly gyakran emlegetett drámai következményeit; mindnyájunk emlékezetében éberem él a japán halászok tragédiája (Fukuriu-Maru 5. nevű hajó), sok-sok tonna óceáni hal elásása, az annyi ember életére veszélyes fenyegetés a „fehér halál“-lal. Érdekes itt megemlíteni például az Egészségügyi Világszervezet jelentését a fehérvérűségben meghaltak arányának egymillió lakosra számított növekedéséről a világ nagy országaiban a háború idején, összefüggésben az atomkísérletekkel: 1950-hez viszonyítva az Egyesült Államokban ez az arányszám 62-ről 70-re emelkedett 1955-ben; Kanadában az 1940. évi 30-ról 54-re 1955-ben; az NSZK-ban az 1948. évi 29-ről 52-re 1955-ben; Japánban az 1947. évi 11-ről 23-ra 1955-ben; Ausztráliában az 1940. évi 31-ről 50-re 1955-ben; Franciaországban az 1945. évi 18-ről 53-ra 1955-ben; Angliában az 1940. évi 25-ről 50-re 1955-ben; Svédországban az 1940. évi 31-ről 61-re 1955-ben. A növekedés évenként 2—7 százalékot ért el, ám nagy-

mértékben csökkent a légköri atomkísérletek betiltásáról szóló egyezmény aláírása után. A kutatások kiderítették: ha az évi sugárterhelés növekedése kettő nagyságrendű, a fehérvérűség gyakorisága 10 százalékkal nő (Lindell, Hobson).

A radioaktív stroncium (Sr^{90}) a legveszélyesebb hasadási termék, amely az atomrobbantások során jön létre (felezési ideje 28 év). A Föld felszínére lerakódott Sr^{90} mennyisége az 1955. évi 6,0–9,2 milli Ci/km² értékről elérte a körülbelül 20 milli Ci/km² értékét 1963-ban, az egyezmény megkötésének évében. (Felezési idő: az az idő, mely alatt az adott radioaktív anyag összes atomjainak a fele bomlik el. 1 Ci = 1 Curie = $3,7 \cdot 10^{10}$ bomlás/sec; milli Ci = millicurie = 10^{-3} Ci, a Curie ezredrésze. 1 μ Ci = mikrocurie = 10^{-6} Ci).

A természetes háttér-sugárzás csökkentésére kevés lehetőség van; a veszélyességi határon aluli sugárzásszint biztosítása érdekében tehát szükségesnek mutatkozik az orvosi és szakmai eredetű sugárzások ellenőrzése és csökkentése, s ugyanakkor határozottan ki kell zárni a katonai jellegű robbantásokból származó sugárzás bármely lehetőségét.

NEMZETKÖZI AKCIÓK

Az ionizáló sugárzások ellen első ízben 1928-ban indítottak nemzetközi akciót; ekkor alakult meg a stockholmi II. Nemzetközi Radiológiai Kongresszus alkalmából a röntgen- és rádiumsugárzás elleni védelem nemzetközi bizottsága. Ezt 1950-ben átszervezték és kibővítették, s ekkor vette fel a radiológiavédelmi nemzetközi bizottság nevet.

A nemzetközi méretű szennyeződés veszélyének növekvő súlyosbodása szükségessé tette határozott, összehangolt akciók kezdeményezését, egy világszervezet létrehozását, s a radiológiavédelmi nemzetközi bizottság ezt a célt szem előtt tartva 1956-ban csatlakozott az Egészségügyi Világszervezethez, amely megbízta a sugárvédelem minden területén elért haladás tanulmányozásával és a sugárvédelem alapelveire vonatkozó ajánlások kidolgozásával.

Az ENSZ megbízta 1955-ben az Atomsugárzás hatásait vizsgáló tudományos bizottságot (UNSCEAR), hogy gyűjtse össze és értékelje a sugárzásra s annak hatásaira vonatkozó információkat. E bizottság jelentése, amelyet 1958-ban tettek közzé, egyike a legsokoldalúbb és legelmélyültebb tanulmányoknak az ionizáló sugárzások emberre gyakorolt hatásáról; ugyanilyen értékes az 1962-ben elkészült második jelentés is

Az UNSCEAR kérésére a radiológiavédelmi nemzetközi bizottság és a radiológiai mértékegységek és mérések nemzetközi bizottsága 1957-ben tanulmányt készí-

Rádióhullámok

tett az orvosi radiológiai eljárások során fellépő sugárzás genetikai hatásáról. A tanulmány hangsúlyozza, hogy ez esetben is csökkenteni lehet a sugárveszélyt.

A sugárvédelem és -ellenőrzés fokozása végett 1957-ben megalakult az ENSZ védnöksége alatt a Nemzetközi Atomenergia Ügynökség, Bécs székhellyel; ennek fő feladata hozzájárulni az atomenergia fejlesztéséhez és békés célú fölhasználásához, az e téren folytatott tudományos kutatások előmozdításához. Románia tagja ennek az Ügynökségnek, amely feloleli a világ országainak legnagyobb részét, s jelentős szerepe van az ionizáló sugárzások elleni védelemben.

Az atomenergia békés célú fölhasználásával és az atomfizikai kutatások fejlesztésével összefüggő tevékenységet hazánkban az 1955-ben megalakított Atomenergia Bizottság irányítja és koordinálja. Ez a bizottság az elmúlt évig a Minisztertanács mellett létesített intézményként működött, utólag minisztériumi hatáskört kapott. Az Atomenergia Bizottság biztosítja az anyagi alapot az atomfizika területén folyó tudományos kutatásokhoz, ezek eredményeinek alkalmazásához a tudomány és a technika különböző ágaiban, szervezeti keretet nyújt a szakemberképzéshez, irányítja a műszaki berendezések felhasználását, kidolgozza a sugárvédelmi állami szabványokat, és gondoskodik tiszteletben tartásukról.

Románia Szocialista Köztársaság Akadémiája keretében 1956-ban alakult meg az Atomfizikai Intézet, amely a nukleáris fizika, kémia és technológia, valamint a sugárvédelmi kutatások fő egysége hazánkban. Az Intézet modern kutató- és gyártó berendezésekkel rendelkezik, többek között egy atomreaktorral, egy ciklotronnal és egy betatronnal. Munkatársai alapvető és alkalmazott kutatásokat folytatnak az atomfizika és a sugárkémia területén. Az Intézet az utóbbi években kifejlődött, s ma a hazai kutatómunkának, a kutatások összehangolásának, az emberi tevékenység bármely ágában föllépő ionizáló sugárzások ellenőrzésének legfőbb központja.

Hazánk tevékenyen részt vesz az atomfizikával és ennek alkalmazásával kapcsolatos minden tudományos megnyilvánuláson, széles körű energetikai terv megvalósítását irányozta elő, határozottan sikraszáll az atomfegyverek megsemmisítéséért, az atomenergia békés célú fölhasználásáért, a szakmai, orvosi eredetű vagy közvetett sugárzásnak kitett lakosság védelmére kidolgozott tervek és normák ellenőrzéséért és egybehangolásáért.

ATOMVESZÉLY

Sok olyan nagy tekintélyű és hírnevű intézmény és szervezet nevét soroltuk fel, amelynek célkitűzései között szerepel az atomenergia kizárólag békés célú és tudományosan ellenőrzött felhasználása. Olyan szervek ezek, amelyeknek létrejöttét az emberiség szükségesnek tartotta, s az atomenergia felelőtlen vagy agresszív felhasználásával együttjáró veszély elhárítása végett óriási hatáskört ruházott rájuk. És mindezek ellenére az atomfegyvereket ma is gyártják, fölhalmozzák, tökéletesítik, sőt kísérleteznek is velük. Az atomveszély tudatában levő, védekező emberiség atomfegyvert gyárt és halmoz fel; világszervezeteket alakít és bíz meg az ionizáló sugárzások veszélye elleni harccal, s atomfegyvereket gyártó üzemeket létesít.

Am ennek a kérdésnek a történelmi vetülete, amelyet a legtöbben átélünk és emlékezetünkben őrzünk, s amely tulajdonképpen Hirosima borzalmas tragédiájával (1945. augusztus 6.) kezdődött, éppen azt bizonyítja, milyen hatalmas erővel száll sikra az emberiség az atomfegyver felhasználásáról és a kísérletekről való lemondás kiharcolásáért, annak elkerüléséért, hogy az ember környezete súlyosan mérgező anyagokkal szennyeződjék. Az öntudatos emberiség határozott hangja, a becsületes tudósokéval együtt, alig néhány esztendeje kategorikusan nemet mondott az atom-

haláltáncnak, annak a fegyvernek is, amellyel egyre gyakrabban kísérleteznek a nevadai sivatagban, amelyet repülőgépeken szállítanak Európa fölött, és számtalan katonai támaszponton halmoznak föl, s lezuhant repülőkből vagy tengeralattjárókból „veszítenek el”. Ez a nem olyan határozott volt, hogy 1963-ban aláírták az atomkísérleteket több közegben megtiltó egyezményt, nemrég pedig az atomsorompó-egyezményt.

Az atomenergia egyre több területen szolgálja az embert. Felhasználása, a sugárforrások alkalmazásának kiterjesztése azonban sok veszéllyel jár. Látszat-ellentmondás jelentkezik az atomenergiának az emberi tevékenység legtöbb ágában történő felhasználása és veszélyessége között. Az emberiségnek meg kell szabadulnia az őt fenyegető rémtől, hogy aztán gonddal és reménységgel törődjék a rém megszelídített fiókáinak a fejlődésével.

Ez az erő az emberiség birtokában levő ama természetes energiaforrások helyébe lép, amelyek előbb-utóbb elapadnak, kimerülnek. Az energetikai világkonferencia legutóbb összehívott értekezlete Földünk hasznosítható fosszilis tüzelőanyagát kb. 3—5 billió tonnára becsüli. A világ összes ipari jellegű energiafogyasztása 1960-ban 4200 millió tonna szénegyenérték volt. 1955 és 1960 között a világ energiafogyasztása évente 5%-kal növekedett. S ilyen ütem mellett az említett, gazdaságilag hasznosítható tartalék kb. 75 év múlva kimerül. A hidroenergetikai berendezések, amelyek most évente körülbelül 5 billió kilowattóra (kWó) villamosenergiát termelnek, viszonylag nagyon kis részét biztosítják a világ energiafogyasztásának. Arra is rá kell mutatnunk, hogy a közelmúltban felszabadult, illetve a gazdasági fejlődés útjára lépett, független országok nagy része általában nem rendelkezik nagy természeti erőforrásokkal (szén, kőolaj, földgáz). Ennek a nemzetközi problémának egyetlen lehetséges megoldása — amely egyben az emberiség mindinkább növekvő szükségleteinek kielégítését is jelenti — az atomenergia további fokozott felhasználása.

Ezt a valóságot figyelembe kell venni, még akkor is, ha a jelenlegi energia-tartalékok felmérésére vonatkozó számítások tévesnek vagy túlságosan borúlátónak bizonyulnak is. A mai tudomány egyre inkább képes az ionizáló sugárzások elleni egyéni és kollektív védelem kérdéskörének, technikájának jobb megismerésére és ellenőrzésére, s olyan védelmi-biztonsági normákat dolgozhat ki az emberre ható sugármennyiség előre kiszámított, ésszerű határok közé szorítására, hogy ez összeségében nem haladja meg a természetes forrásokból származó sugárzás mennyiségét. Az emberiségnek nem szabad lemondania a nagy tudás- és energianyereségről, hanem meg kell tanulnia, hogyan használhatja fel veszélytelenül, saját javára.

Ismeretesek a sugárzás megengedhető értékei, valamint egyes olyan természetes vagy mesterséges eredetű radioizotópok megengedhető szintjei, amelyek előfordulhatnak az ember szakmai környezetében, és — elméletileg — ártalmas hatással lehetnek rá (a gyakorlatban azonban az ártalom nem mutatható ki). Az ipari atomközpontokat, az atomreaktorokat és radioaktív hulladékaikat a célszerűen kidolgozott törvények szigorúval ellenőrzik. A tökéletesített orvosi radiológiai és sugártechnikai készülékek lehetőséget nyújtanak az orvosi célra használt sugárterhelések jelentős csökkentésére. Országunk egész területe szakosított egységek, az állami egészségügyi felügyelőségek sugárhigiéniai laboratóriumainak ellenőrzése alatt áll, s ezek az egységek nem csupán a munkahelyeken fellépő sugárveszélyt ellenőrzik, hanem a levegő, a víz, a talaj, a por és az élelmiszerek fertőződését is esetleges radioizotópokkal.

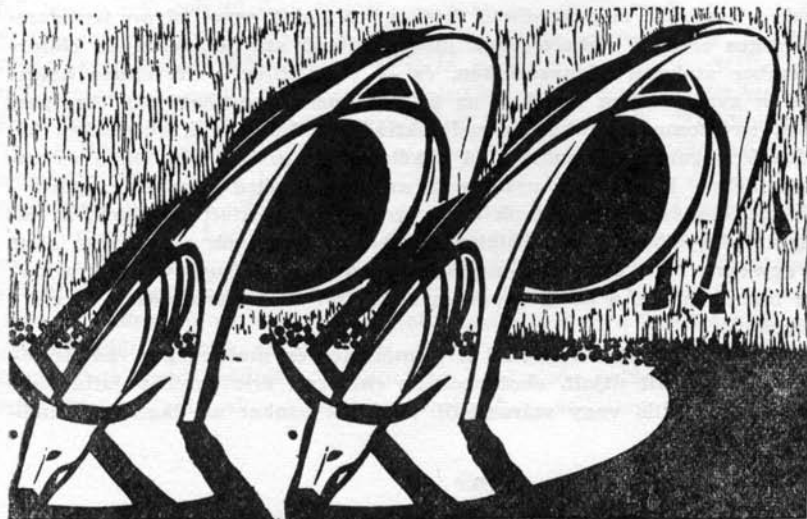
A radioökológiának sikerült feltárnia a természetes és mesterséges radioizotópok elterjedésének bonyolult útjait, ahol ezek az emberrel érintkezésbe juthatnak. A tengereknek, kontinentális vagy szárazföldi vizeknek azokat az ökológiai rend-

szereit, amelyek a radioaktív termékek mozgási irányait jelzik, folyamatosan és rendszeresen ellenőrzik. Az óceánok radioaktív anyagokkal szennyeződött víztömegeiből a kísérleti atomrobbantások vagy a beléjük került radioaktív csapadék-hulladékok révén, a fito- és zooplanktonok vagy bentesok útján a radioaktív izotópok átvándorolhatnak biocönózisokba; a szennyezett kontinentális vizek a növényzet, a vízi madarak, a halak útján fertőzik az embert. Ugyanezt az irányt követhetik a levegő szennyeződései a talaj, a növények, a szarvasmarhák közvetítésével az ember felé. Találtak olyan radioizotóp-csoportokat, amelyek csupán bizonyos ökológiai rendszerekben terjedtek (Tyimofejev—Resszovszkij); ebből a szempontból ismerünk hidrotrop radioaktív izotópokat (Cr, S, Ge), amelyek maximális koncentrációt érnek el a vízben, ekitrop izotópokat (Sr, Ru, J, Co, Rb), ezek egyenlően oszlanak meg minden ökológiai rendszerben, biotrop izotópokat (P, Ce, Cd, Hg), amelyek élő anyagokban érnek el maximális koncentrációt, és pedotrop izotópokat (V, Zr, Nb, Cs, Fe, Zn), melyek főleg az altalajban összpontosulnak.

A radioökológiai kutatásokban a klasszikus módszerek mellett alkalmaznak már biológiai detektorokat is, olyan állat- és növényfajtaikat, amelyek elsősorban egy bizonyos elemet koncentrálnak, tehát jelzik, hogy nő ennek az elemnek a radioaktív koncentrációja. E. A. Pora román tudós például megállapította a Fekete-tenger vízében előforduló *Ceramium elegans* alga és a *Mytilus galloprovincialis* puhatestű állat biológiai detektor-értékét a radioaktív foszfor kimutatásában.

Nem szabad lebecsülni a sugárzások élettani hatását. Bár a szomatikus szövetek esetében meg lehet állapítani olyan megengedett sugárszintet, amely alatt nem lép fel a patológus változások veszélye, az öröklődési alap tekintetében nem beszélhetünk megengedett dóziszról; ez a tény felhívja a figyelmet a probléma komolyságára, arra a hatalmas felelősségre, amellyel az emberiség saját jövőjének tartozik.

Ennek a nagyszerű, eredményekben gazdag, mozgalmas XX. századnak új évtizedébe lépve más távlatok nyílnak előttünk, mint az előzőben. Az emberiséget remélhetőleg nem fenyegeti többé a láthatatlan elemi részecskék szörnyű bombázása, amelyek súlyos csapást mérhetnek a jövő nemzedékekre fejlődési rendelleneségek, rák, fehérvérűség alakjában. Világunk megszabadulhat ettől a rémlátomástól, és türelemmel, következetesen munkálkodhat a békés fejlődésen, de egyben azért is, hogy az emberi értelem óriási vívmánya, az atomenergia, elveszítse fenyegető jellegét, s csakis az emberiség javát szolgálja.

Szabó
Barnabás:
Itatás

Rekviem a bálnáért

Ó, nagyon szabálytalan gyászmise lesz ez, felebarátaim, akiknek azt ígértem, hogy ama Leviathánt fogom ünnepi fennszóval elbúcsúztatni, akit mi kipusztítunk, a földkerekség ama legnagyobb hústömegét, amelyet valaha is vágóhidra vonszoltunk; ne készüljete a meghatódásra, mert nagyon szabálytalan gyászmise lesz ez, mert nem a Leviathánt fogom ünnepi fennszóval elbúcsúztatni;

mi közöm nekem a cethalhoz, hogy őt sirassam, mit pazaroljam emberi szavaimat a világtenger ama halálra ítélt ártalmatlan behemótjára, aki emberi szavaimat amúgy sem érti, s akin az ítéletet amúgy sem hajtottuk még végre egészen; mi közöm nekem a Leviathánhoz, ám pusztuljon el, haljon ki, okádjon vért és epét, mielőtt kiadja a páráját, vesszen meg fájdalomában, mielőtt oldalt fordul, hogy utoljára sújtson a levegőbe iszonyatos farkával, nem fogom ünnepi fennszóval elbúcsúztatni; ne készüljete tehát a meghatódásra, mert nem lesz meghatódás, merthogy a meghatódás vigasztal, én pedig nem akarlak megvigasztalni, hogy megvigasztalt lélekkel öljétek meg a bálnát, s szolgáljon megnyugtató sokra, hogy nem pusztul ki elsiratatlan;

könnyű a meghatódás, mikor a Leviathánt betaszítottuk a semmi torkába, nehéz őt visszavonzolni a semmi torkából; könnyű a mellünk-verés a berber oroszlánért, nehéz lett volna leengedni a fegyvert, mikor már nem a nyáját féltettük tőle, ama fekete sörényűtől, akit más ötszáz állattal együtt kipusztítottunk, mert mikor a nyáját féltettük tőle, akkor épp az volt nehéz, megragadni a fegyvert, és az lett volna könnyű, megfutamodni; visszájára fordult a világ, sikerült a világot visszájára fordítnunk, s könnyűvé tenünk, ami egykor nehéz volt, és nehézzé, ami könnyű; itt van a Leviathán példája, a behemóté, akivel egykor rettentően nehéz volt szembeszállni, s akit ma tengerre szállt mészárszékekkel üldözünk a föld távoli sarkaiban;

visszájára fordult a világ, s aminek egykor ujjongva örvendeztünk, attól most félünk; mikor ama szirakuzai görög rátalált egy törvényre, mondják, hogy kiszökött a fürdőből, s az örömtől elcsukló hangon kiáltott heurékát, kiáltott, hogy mindenki hallja, ám nézzétek meg Mőbiust, mint megy a tébolydába, hogy véka alá rejtse vétkes tudását, s nézzétek meg, milyen hiába cselekszi ezt is: hallgassátok meg Herman Melville igéjét, hogy tiszteljétek egykori magatokat, akik egykor egy szál lándzsával szálltatok szembe a Leviathánnal, s ne várjátok el tőlem, hogy ama Leviathánt sirassam, akit ma tízezerszer kevesebb bátorsággal, férfiassággal, de tízezerszer hatékonyabban pusztítottok el; ne várjátok el tőlem, hogy őt sirassam, mert tízezerszer fontosabb dologom akadt, értetek kell gyászmisét celebrálnom, a cethal temetésén tiértetek kell a rekviemet megszólaltatnom;

mi közöm nekem a cethalhoz, hogy őt sirassam, mikor ti vagytok, mi vagyunk szánandóbbak ebben a visszájára fordult világban, mert minden, ami a Leviathán fölé emelt bennünket, az állatvilág fölé emelt bennünket, amelybe egykor beletartoztunk, bűn lett a birtokunkban, de legalábbis lehetőség a bűnre; mert soha nem hallottam, hogy ama Leviathán rátámadt egy másik Leviathánra, hacsak nem szerelemföltésében, amit minden élőlény megtesz, avagy hogy gyűlölt volna egy másik Leviathánt, akit a világtengernek egy másik sarkába szült meg az anyja, avagy hogy gyökeresen kiirtott volna valamely testvéri fajt, mint mi azt az ötszázat vagy ki tudja hányat, amelynek egyetlen példányát sem vagyunk képesek agyagból újra-gyúrni, életre támasztani, mégoly nagy tudással sem, mint szánalmas tudásunk, mely arra jó már,

hogy magunkat is kipusztíthassuk, de arra nem, hogy megszabadulhassunk a ráktól;

mert minden, ami a Leviathán fölé emelt bennünket, az állatvilág fölé emelt bennünket, fel nem adható érték, az életünkkel eggyé lett tulajdonság; az életünkkel eggyé lett tulajdonság a tudás, ez a lehetőség a bűnre, s a bűn tudása, ez a lehetőség arra, hogy a bűnt elkerüljük; s akkor hát én mit pazaroljam emberi szavaimat ama Leviathánra, aki ezt úgysem érti, akinek ezt úgysem kell tudni, mivel ha elsüllyed a semmi torkában, ő büntetlenül fog elsüllyedni, de ha mi süllyedünk el, a mi bűnünk lesz;

azért hát magunkért kell meghúznom a harangot, ameddig még nem lélekharang, csupán félrevert harang; és azért mondtam, hogy nagyon szabálytalan gyászmise lesz ez, felebarátaim, ez a halk rekviem a bálnáért, mert kérdezem, hogy mi közünk nekünk a Leviathánhoz, minek kell minékünk őt ünnepi fennszóval elbúcsúztatni; nemde nem csak kicsiny eszköz-e ő, ama nagy cethal, hogy általa eljussunk a Mi Ninivénkbe, s hirdessük, amit az Úr — a lelkiismeretünk parancsol?

Veress Zoltán

*Gy. Szabó
Béla az Inferno-
sorozaton
dolgozik
a Tordai-
hasadékban
(Xántus
János
felvétele)*

Blokk-világ ciklus

A „pi-pi-rnyeteg“

Öreg pipit hozott az öreg néni
 (Katának a mája kellene
 — a múlttétijét megette
 az kopasztva jött
 ez élve)
 Letették a konyhába a köre:
 „— A lába meg van kötve!
 — jó kövér —
 csupán a nyaka ösztövért
 mert csóré
 — egy újságot nyomjon alája
 míg levágja Tyityi-nyánya“

Lányom hátrált (egyéveske)
 hibridszemekkel leste
 mit is kotyog a bestye szörnyetegje:
 — pipirnyetegje.

Ilyet nem látott (tollasan)
 Csak evett;
 szemmel ellátni nem kellett
 a babának nem nevezett
 izlandi szerzetet;
 vízzel kínálni átallottam
 (álnokságnak tartottam)
 a végén azt hiszi (a blokkban)
 tojni tartjuk (okkal)
 s ha durván becsapjuk:
 csúfabb lesz tyúkhalála:
 álszentül fut a kés nyakára;
 a gyermek az állatot azért
 — bár címszóként —
 steril-messziről de élve lássa
 hisz a természet beássa magát
 akkor a lelkébe
 s mint egy kintfelejtett kéve:
 hullat ott fontos magvakat
 töretlen búza-aljakat (épülésre)
 csibe-szárnyas emberkének

(Jó . . . . .
 . . . . . jó . . . . .
 Mája van . . . . .
 Tollas még . . . . .
 Lesz épülés is . . . . . !)
 „Kétszer kopasztunk“
 (Magamban mondtam)
 S a kötést
 — bár engem vágott jobban —
 nem oldtam le róla:
 hadd értse a bánásból (a tyúk)
 csak azért él még
 hogy meg ne büdösödjék;

Finta Edit:
Evolúció

mécse-füstje pusztán
húsát konzerválja fél órára
(a madzag is azért vágja)
bár (mint lény!)
higgye el: — Nekem
mindennél többet jelent
hisz képviseli a természetet
(én-másik felem)
ezért tisztetem:
magamis-forrázó
csóré igazsággal:
kopasz-cementes logikával
e körengetegben:
a Györgyfalvi negyedben
hol vetett a fű már
a bokrok neveltek
(vagy mind elfutnak)
a nádak nem ringadoznak
(mert szivattyúznak)
— ketreceben se ülhetek veled!
mert feljelentenek
széprentásért
piszkításért

tyúktartásért

nem fogta a dolgot:
kotyogott guggolt
diskurált türelmeskedett
s a csempéről igyekve
falat evett

lányom visítva elrebbent
— szeméből valami kiesett —
aznap nem evett
reszketve hozzáműjt:
valamit megsejtett.

Most mire gondolsz, szívem?

Nincs számomra gyötrelmesebb pillanat, mint az, amikor az olvasó megkérdi: mondja, hol leste el a témát? Ilyenkor a művészet „magasabbrendű” közérzetéből hirtelen alázuhanok valami sötét és homályos jégbarlangba, s ijedtemben soha nem tudok elfogadható választ adni. Hiszen már a kódex-másoló barát munkáját is többre becsülték az egyszerű kopírozásnál; hogyan képzelik tehát, hogy az író épp csak bekukkintott valamely kulcslyukon, s utána hazaszaladt megírni a *Háború és békét*?

De bármilyen ostoba és riasztó is ez a hiedelem, egy „ellessett” témára mégis pontosan emlékszem. *Önkéntes rózsák Sodomában* című kisregényem például a következő előzmények lökésére indult el a megírás útján: egy reggel éppen az ablaknál álltam, és lebámultam az utcára, igyekezvén pihentető módon kikapcsolni mindenféle kényszerű elmélkedést, amikor mögöttem megszólalt egy kedves női hang: most mire gondolsz?

És hiába volt jószándékú, sőt egyenesen dédelgető a kérdés, mert egyszerűen ijedt lettem és zavart, azt is mondhatnám: ingerült, mert ezúttal már a szeretet is megszarolta egyetlen önfelédtt pillanatomat. Mit felelhettem volna az érdeklődésre? Elkezdtem azon gondolkodni, hogy az imént valóban

min is gondolkoztam, s mivel nem jutott eszembe semmi, leültem, s rövid elmélkedés után oda lyukadtam ki, hogy talán még egy gépember idegzete is kiégne, összegubancolódna vagy leszakadna, ha szüntelenül újabb és újabb, egymást zavaró, egymást keresztező ingerek érnek. Íme a téma! — villant át bennem; s mert a lehetőségbe mindjárt belészerettem, úgy szeptember közepén (okulván a tapasztalatból) a hegyek közé mentem föl bögni, vagyis elkezdeni a kisregényt...

És nem véletlen, hogy később, az én képzeletből megalkotott robotemberem, valahányszor egyedül vágyott lenni gondolataival, mindig a Szamospartra ballagott ki egy kis fölfrissülésre; de a robotok közelében, csodálatos módon s a valóságnak megfelelően, mindig ott pecázik, csápolja a vizet az idegorvos, az irodalomtanár meg a kazánkovács is. Miről van itt szó, miféle hőbortos divatról?...

Ha csak az alkotást tekinteném, azt mondanám: hát igen, eléggé nagy baj, hogy a művész, a maga zaklatott környezetében, csak agyának egyik csücskével érinti az anyagot, amelynek a mélyére kéne hatolnia. No de a kazánkovács? Ha csak a zajtól menekülne, leülhetne a Sétatér valamelyik padjára: ha csak egy kis levegőt akarna szippantani, autóbusszal vagy akár gyalog is kimehetne a Szent János-kúthoz; de nem, ő inkább elkölt harminc-negyven lejt egynapos kirándulása alatt, majdnem ennyi értékű elemzősítát visz magával, de igyekszik minél messzibb sodródni a várostól, amely kényelmet nyújthatna számára. Pedig nagyon sokszor még a kisujjnyi halak is kacagva elkerülik a csaliját.

Ebből is látszik, hogy az emberek egy részét szerencsére még mindig jobban csábítja ősi barátja, a természet, mint a technikai civilizáció minden vívmánya, és szívesebben hallgatja a kövekről alácsurgó víz énekét a boileres fürdőszoba zuhanyának hangjánál: inkább enyhíti szomját a forrás vizéből, mint a söröskrigliből. S ha szalonnát süt, még a szeme is fénylik az örömtől, nemcsak az ajka, jöllehet otthon évtizedek óta csak olajjal főz...

No de ne szalasszuk el a lehetőség csukáját, s térjünk vissza a halászat-hoz. Annál is inkább, mert a tömeg, tapasztalatom szerint, indokolatlan ellen-szenvet mutat a pecázók iránt. Néha gonoszul, néha derűsen figyeli, hogy egy-egy derék, épeszűnek látszó férfi holmi mogyoróvesszővel, vagy ami még meglepőbb: ötszázlejes, üvegrostú halászbottal vág neki az ismeretlenek, s úgy beöltözik, mintha legalábbis bálnavadászatra indulna. Hát nem szégyelli magát derék ember léteire ilyesmivel foglalkozni?...

A másik s még ennél is ingerlőbb vélekedés pedig az, hogy az ember nem idehaza vadul meg két nagymosás között, hanem akkor, ha órákon át tétlenül gubbaszt két bokor között a folyóparton.

— Mondd csak — szóltottak meg többször az én ismerőseim —, hogyan tudsz ott ücsörögni reggeltől estig, arra a vacak dugóra bámulva?! Én meg is hülyülnék, ha ezt kéne tennem...

Mit felelhet erre egy halász — pláne az olyan, mint én, akit a tehetséges szakmabeliek is csak műkedvelőként kezelnek, s akinek egyetlen nagyobb halálról is azt tartják, hogy pénzen vette? Az első, amit nem értenek, az, hogy engem, s ezt a fajtát általában, a legkevésbé sem izgatja a pecázás „hasznos-sági foka”. Sőt, engem például az örölné fel, ha mondjuk negyedóránként megakasztanék egy-egy ötkilós harcsát, és fel kellene hasítanom, ki kellene belez-nem, be kéne sóznom, hazaszállítanom...

No de ilyen szerencse még soha nem kerülgetett engem, s ha mégis hoz-
zám szegődött volna, kitaró szorgalommal, már rég olyan folyót, patakot vá-
lasztottam volna, amelyből már kipusztultak a halak, hogy pecázás helyett,
mint gyermekkoromban, papírcsónakot eressek alá a vizen, s a parton sza-
ladgálva izgatottan figyeljem bukdácsolását. Így azonban nyugodtan kuporgok
a parton, két bokor között, s bámulom a hullámokat, güböket, s néha izga-
tott pillantást vetek a pallókára...

Hogy mit látok a vizen?... Istenem, ha nem látok semmit, az talán a
legáldottabb eset, mert legalább önfeledten magamba pillanthatok; ott pedig
legtöbbször akad néhány tarkabarka dolog az emlékektől a sóvárgásig, a vá-
gyaktól a csöndes és termékeny bűnbánatig: zavartalanul szerethetem vagy
gyűlölködhetem magam órákon át, miközben úgy érzem, hogy a víz körülöblögeti
és megtisztítja a lelkem... Ez az elmélyülés rendszerint annyira őszinte,
gátlástalan és gyönyörűséges állapot, hogy nem csoda, ha a partról néha izga-
tott hang csap le rám:

— Mit csinálsz, te bolond?!... Nem látod, hogy húz?!...

Ilyenkor zavart leszek, és kapkodni kezdek, s miután a barátom tova-
ballag, hogy kissé lejjebb, vagy ötven méternyire tőlem, a saját halát szalassza
el, azt se tudom, hogy a kétféle szerencsétlenség közül melyik nagyobb: az-e,
hogy elszalasztottam a *zsákmányt*, vagy az, hogy szándékom ellenére félbe-
szakítottam egy izgalmas gondolatsort, amely érdekes megállapítások felé kac-
saringózott...

Gyakran persze más baj is adódik: például az ember összekeszálja a
zsinetet: de higgyék el, a folyóparton ez még csak amolyan szakmai kiesésnek
se számít, s inkább haszonnal jár, mint kárral. Itt nyílik ugyanis alkalmam
az idegnyugtató önfegyelmzéshez, amelynek a nylon kigöbözése és fölcsvé-
zése valóságos gyógypedagógiai módszere, amelyet még az otthonülőeknek is
bátran ajánlhat az orvos. Csak semmi pánik, semmi kapkodás! — intem le
ösztönösen ágaskodó haragomat. — Épp elég, hogy odahaza minden semmi-
ségért kiborulsz, hogy ok nélkül gonoszkodsz, üvöltözöl és meggyótród csalá-
dodat. Tessék egy kis önuralmat tanulni!

Persze, az ember minden elvágyódása, minden nyugalmat kereső szán-
doka ellenére sem magányos lénynek született; a természetjárás másik nagy
előnye egy író számára éppen az, hogy közelebről, ráérősebben és bensősé-
gesebb viszonyban veheti szemügyre az embert, akivel találkozik. Gyakran
tapasztaltam azt is, hogy már öt-tíz kilométernyire a várostól, ha egy erdei
tisztáson vagy egy vakcorderő szélén találkozunk kirándulókkal, másként vi-
selkedünk, mint odabent az épületek betonhasábjai között: valami ősi, tiszta
bizalom és segítőkészön virul ki bennünk, s valósággal megörvendünk egy
vadidegen láttán is, ami ebben a fásult korban igazán nagy dolog.

De ha nem akad idegen, ott a barátunk, akiről idehaza már azt hittük,
hogy mindent tudunk róla; van természetesen olyan típus is, amely semmit
sem változik a természet ölné, sőt kétszeresen aláhúzza azt, ami „civilben“ is
sajátja; Z. barátom például, az irodalomtanár és esztéta, aki mindig pontos-
ságra törekszik, egy reggel azzal vigasztalt meg, hogy nincs semmi baj, ha a
balindok még nem vetődnek rá a csalinkra, sőt meg se érintik azt, hiszen
nyolc óraker kezdenek húzni. Megnéztem az órát, még volt két és fél perc,
így hát nem nyugtalankodtam...

De a legnagyobb csalódást Hornyák Jóska okozta nekem. Őt ugyanis
nagyon jószágos, nagyon melegszívű embernek ismertem, aki úgyszólván még
a kabátot is leadja a hátáról a barátjáért... Ezt a hitet azonban fájdalmasan
megdöntötte egy folyóparti epizód, amelyre holtom napjáig emlékezni fogok.
Az történt ugyanis, hogy beszakítottam egy apró horgot, amelyet tőle köl-
csönöztem. Egy ilyen vacak kis horog alig kerül húsz-huszonöt baniba, így hát
nem értettem, miért tátog és sápad el, mikor meglátja az árván fityegő zsinet-
get; aztán reám nézett, majd ismét a zsinegre, nyelt egyet, megfordult, és
valósággal szaladni kezdett a parti ösvényen.

— Ne vacakolj, ember! — kiáltottam utána békítő szándékkal. — Itt négy
méter mély a víz!... És azonfelül zavaros is... Meg tele van alattomosan
rejtőző nyársakkal!... Nem kívánhatod a halálomat!...

Ő azonban még jobban felgyorsított, s zöld kalapja úgy úszott a parti
bokrok között, mint görögdinnye, melyet ár sodor; hát a fene egye meg, gon-
doltam. Ha valaki ebből is problémát csinál, nincs mit tenni. Veszek majd

neki egy tucat horgot, és odalököm eléje: tessék, de én veled többé el nem indulok halászni!...

Reggeltől délig nem találkoztunk. Mindenikünk a maga útját járta, jól-lehet nemigen tudtuk, merre járunk. De alig esett közöttünk szó az incidensről. Én vártam, hogy szabadkozzék kicsinyessége miatt és megkövessen, ő viszont, mint később kiderült, természetesen tartotta volna, ha legalább akkor beismerem súlyos felelőtlenségemet. Végül is csak este került sor az ügy méltányos megtárgyalására. Ekkor ugyanis kénytelenek voltunk a tényekből kiindulni. A tény pedig az volt, hogy az ő iszákjában lapultak a halak, viszont az én oldalzsákomban volt a fűszeres doboz, s a fejemben a főzés tudománya...

— Hogy lehetsz ilyen könnyelmű? — mondta az én barátom, utolsó dühét is kiadva. — Én, amikor kölyök voltam, még az öregek horgait is kiszedtem, nemhogy a sajátomat otthagytam volna!...

Lefekvés előtt, a szénapadláson már csak ennyit gondoltam: hiába, na! Az idő telik, de a mesterek nem változnak. És aki inas, akár csak a halászatban is, az húzza meg magát!...

Bálint Tibor

Szeretek horgászni...

Nem „irodalmilag“ horgászom. „Idegileg“ sem. Más szóval, nem azért tűzöm a gilisztát a horogra, vagy csapkodom müléggel a Hideg-Szamost, hogy kékhasú százásokra váltható élményeket szerezzek vagy elnyűtt idegeimet fel-frissítsem, megnyugtassam. Hazudnék, ha azt mondanám, hogy a természet szépsége csal ki az Ólt partjára vagy a hegyipatakok zubogói mellé. Gyönyörködéshez nem szükséges a horgászbot.

Azt se mondhatnám, hogy fogyókúra céljából kaptatok fel a meredek hegyi ösvényeken, hátizsákkal, halászkosárral, horgászbottal.

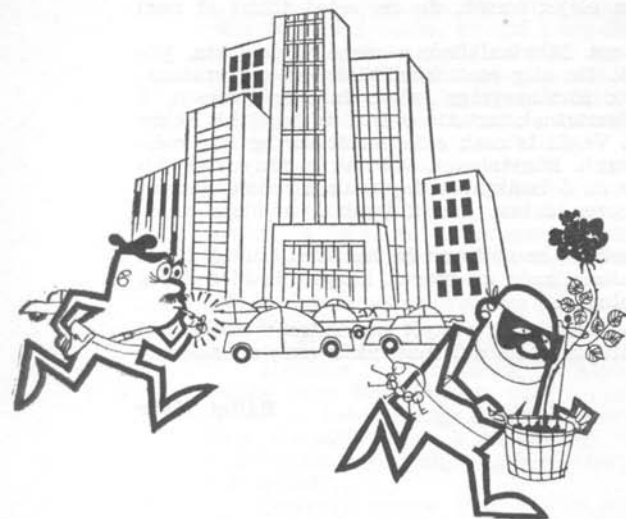
Mindezt azért teszem, mert halat akarok fogni. Pisztrángot, pért, domolykót, sügért, csukát — mikor mit. Mennél többet. Akkor is, ha közben nem támad egyetlen „irodalmi ötletet“ se, akkor is, ha közben agyonidegeskedem magam, akkor is, ha a táj csúnya.

Nem vagyok büszke horgász-mivoltomra, de nem is szégyenkezem miatta. Egyformán megmosolygom a horgászat magasrendű lelki gyönyöreiről áradozókat és azokat, akik szerint az egész egy nagy hülyeség, időpocsékolás. Ennekem a horgászat magántügyem.

Azt mondtam, a halért horgászom. A halért, amelyet én akasztok meg a kavargó vizekben, a spriccelő vízesések tövében, a csendes, mély gűbékben vagy a szelíd sellőkben. A halért, amelyet aztán diadallal hazaviszek, nagy-lelkűen hagyom, hogy családom és barátaim megcsodálják, és miközben — velem együtt — jóízűen fogyasztják, dicsérik ügyességemet. A halért, amely valahonnan az ismeretlenből akad a horgomra, onnan, ahová nem látok, ahol nem tudom, mi lehet, csak sejtem, miközben a horogra hipnotizálok — látatlanban — a vizek fürge lakóját.

Azt hiszem, misztikum iránti hajlamomat élem ki a horgászatban.

Nem vagyok jó horgász. Csak néha — szerencsés. Az igazi jó horgász érző idegei nem a botot fogó kézben végződnek, hanem végignyúlnak a horgászboton, leszaladnak a zsinóron — a csalival is éreznek. Minden tizedik ilyen, legalábbis a hegyi horgászok, a pisztrángászok között. Ők jelentik a horgászok arisztokráciáját — függetlenül attól, hogy társadalmilag milyen réteghez tartoznak. Ránéznek a vízre, és tudják: világosszürke tollú, barnatestű légyre harap a hal. Vagy kék testűre. Vagy vörös tollúra. És tényleg. Egy óra

Unipan Helga karikatúrái

gyelű özbakot vagy egy meséskönyvbe illő légyölgő-galóciát látnak — fizikai fájdalmat okoz nekem. A gyerekek nem zavarnak. Még a lármájukkal is tökéletesen beilleszkednek mindenféle természeti környezetbe.

A civilizáció alaposan belerondított a természetbe. Összemocskolta a folyók vizeit, lekopasztotta az erdőket, szennyezi a levegőt, idétlen zajaival elriasztja, ha kell, ki is irtja a vadakat.

Időlegesen.

A mi civilizációnk ugyanis — a természethez való viszonyában — szerintem kamasz-civilizáció. Hagyni kell, nője ki magát. Nem adok húsz évnél többet neki, s magasabb fokon már szennyezésmentesen dolgozik majd: nyugdíjas koromban horgászom én még galóciára a Zsil jelenlegi koromfekete vizében, lesz még kristálytiszta kéklő a most palaszínű Olt. Az ember új, a szénnél, kőolajnál sokszorta hatékonyabb energiaforrásokra bukkant; belátható időn belül ezeknek a ma vészesnek tűnő szennyező, mérgező hatását is kiküszöböli.

Nem aggódom a természetért. Az emberekért inkább. Mert ha az emberiség mindenképpen akarja — önmagát kiirthatja. A természetnek is árthat, de elpusztítani nem tudja. A természet — szerencsére — erősebb az embernél.

A természet számomra nem azért kedves, mert szép. Talán nem is szép. Olyan amilyen. A természet inkább bölcs. Sokkal bölcsőbb az embernél. Ezért elpusztíthatatlan.

Nagyon szeretek horgászni. És gombát szedni Puskással.

Fodor Sándor

alatt megfogják a törvényesen engedélyezett tíz darabot, azontúl szórakoznak.

Csodálom őket, de nem irigylem. Azt hiszem, ha olyan pontosan tudnám, mint ők, hogy mikor-mire-hogyan kell horgászni, unnám a dolgot. Így azonban ösztönömre bízom magam, és tapogatom-kutatom az ismeretlent. Az ismeretlent, amelyről nem is akarok többet tudni, mint amennyit úgy magától előlul nekem.

Nem szeretem a természetről áradásokat. A természet se áradozik — a természet póztalan, az áradások mindig pózosak. Ezért szeretem a szótlán horgásztársakat — leginkább Puskás Sándort, nem azért mert szobrász, hanem mert vele a legjobb horgászni vagy gombászatva kóricálni a Hargita oldalában: sokszor órákon át nem beszélünk, és mindketten kitűnően érezzük magunkat. A nők visibáló lelkendezése, ha egy felugró halat, egy okosan fi-

Miért sport a horgászat?

A „civilék“ többsége már a kérdésen is nevet. Megszokták, hogy a „sport“ szó duzzadó izmot, sajtóizgató eredményt, tévéközvetítést jelent, s a horgász, aki hitük szerint naphosszat egy fűzfa alatt ül, s egy vizen úszó dugót bámul, éppoly távol esik ettől, mint a bélyeggyűjtő vagy a keresztretjtvény-fejtő. Sport? Ellenkezőleg, legyintenek, ürügy a tétlenségre.

Szokás mondaní továbbá, hogy a horgász, a vadász kőkorszakbeli, barlanglakó őstzőnők biztatásának engedelmeskedik, amikor a zsákmanyszerzés, az ölés ősi, tagolatlan örömet keresi. Ami már majdnem igaz — ha visszájára fordítjuk. Valóban „ősemberi“ élmény mindkét sportszenvedély — de éppen nem a tagolatlanság jellemzi, hanem az, hogy valami olyat kóstoltat újra művelőjével, ami ott, a barlangok környékén játszódtott le valamikor, de ami nélkül ma nem sétálhatnánk lakónegyedeink környékén sem: az emberré válás élményét. Az ugyanis, amit gondolkodásnak, tervezésnek, általában emberi képességnek nevezünk, életre-halálra vívott párharc eredménye ember és természet között, s ennek a párbajnak megvoltak a nagy szabályai. Elsősorban az, hogy az ember — bármennyire hordákba szerveződött is — egymaga szállt szembe a természettel; valószínűleg ebből örököltük a magányos gyengeség, a magányos félelem lappangó érzését, s innen a prométheuszi erő érzetét, hiszen minden magányos győzelem a nagy Egész egyenrangú ellenfelévé avatta az embert. Később megtanultuk, hogy a társadalom ereje véglegessé teszi az ember győzelmét ebben a párviadalban, de ezzel együtt elveszett valami — legalábbis az emberiség többsége, a tömeg, az átlagember életéből —: a teljességnek, a természettel való győztes egyenrangúsodásnak az az élménye, amelyet csak a magányos győzelem szerezhet meg. Ezt adja vissza a horgászat, akár csak a turisztika, az alpinizmus.

Lehet kérdezni: milyen győzelem a horogra csalt arasznyi hal, vagy a séta a fenevadak nélküli, jelzőablakkal szelidített erdőben? Játék ez már, nem valóság. Igen, játék, de hát nem azt mondta Schiller, hogy az ember csak akkor játszik, amikor egészen ember — és akkor egészen ember, amikor játszik? Az atom-lét mindennapjai közben a játék szertartás is, melyben újra-elevenedik a hajdani élethalálharc; az éhhalál ellen küzdő ember erőfeszítése, találékonyasága; az a képessége, hogy az erdőben eltévedve, cslatnyult őstzőneit, tájékozódó képességét emlékezettel, bölcs tapasztalattal pótolja. S azért szép, mert csak játék; mert nem rákényszerítenek, hanem önként vállaljuk; mert a természet hajdani fenyegetései kénytelenek a sport emberi szabályrendjéhez alkalmazkodni. Ez a játék is bizonyítja: nemcsak emberek lettünk egy bolygónyi ellenérvet cáfolva, hanem emberivé tettük a világot.

Ez a küzdelem van lényegében minden sportban — az igazi küzdőtárs épp ezért mindig a természet. A legigazibb sport tehát az, amelyikben az ellenfél „személy szerint“ jelen van, nem úgy, mint a modern testedzésben, ahol ennek a játéknak a környezete már régen mesterséges, s ahol éppen ezért az eredeti tartalomtól elütő, annak ellentmondó mesterséges célok lopakodnak a játék szertartásába. Mert ez a párharc nem okvetlenül másodpercekért folyik, nem okvetlenül a másik ember legyőzése a célja, hanem az igazi úszóverseny ember és folyó versenye; a mélység és a sodrás az igazi ellenfelem, ezért inkább sport a magányos fürdés a folyóban, mint a verseny a betonmedencében. Ezért inkább sportember a horgásszá vedlett jámbor családapa, a hátzszakot cipelő könyvelő, mint az egyoldalúság olimpiai bajnokai — mert bármilyen szerény a kilométerben mérhető teljesítményük, bármily szerény a folyópartról hazahozott trófea, valamennyi képességük latbavetésével érték el.

Persze, ehhez a sporthoz jó kondícióban lévő ellenfél kell, csak úgy ér valamit — a természetvédelem ezért valójában az ember önvédelme. Tudom, hogy a természet pusztulása a létünket is fenyegeti, de a tudónek szüksége levegő mellett a léleknek is szüksége van a játék oxigénjére; ha életünkben ki-vész a természettel vívott küzdelem játékos újra-élése, akkor a természettel való kapcsolatunk megint egyoldalúan az élethalálharc lesz, csak sokkal kevésbé esztétikus formában, mint barlanglakó korunkban volt, akkor egy ereje teljében álló ellenféltől kellett kicsikarni a mindennapi falatot és korty vizet, most majd egy megölt ellenfél bomlásának hullámérgétől kell ügyel-bajjal

megóvnunk magunkat. Csak amíg a természet képes játszani velünk, addig lehetünk nyugodtak: él és éltet.

Borzongva gondolkodom mindig egy olyan jövőre, amely remélhetőleg nem fog bekövetkezni, de amelynek izelítőjét, egy úti emléket mindig magamban hordok. Egész napos gyaloglások után esténként a pesti rakpartra mentem le pihenni. A kétmillió város aludt; nem zúgtak a villamosok, nem pufogtak az autók, nem sodródott az utcákon a tömeg. Egy-egy kései lépés kilométerekre elhallatszott, mint a félelem vagy a fenyegetés. A higanygőz s az izzószal, a porban-füstben kifulladt Nap éjszakai váltása külön életre keltette az árnyakat, s árnyékká sápasztotta az élő embert. Fent, magasan, a háztetők, tornyok, kupolák, gyárkémények fekete körvonalai szabálytalan szögesdrót-keretbe fogták az ég látható darabját; fent, a rakpartok völgyében, iszapot és szennyvizet sodorva, némán áramlott a város tudatalattija: a folyó. Négy-ötszáz méterenként furcsa árnyak álltak vagy kuporogtak: hangtalan mozdulatok, felparázsló cigaretták; nagyritkán vízben csobbanó ólomhehéék. Horgásztak. S azóta félek, hogy ez a jövő; hogy akikben e természettel játszott játék vágya még él, csak így, városba zárt ég alatt, éjjel és titkon, rakpartra, hidak alá száműzve, mint valaha a csavargók és bűnözők, hódolhatnak a hajdani szertartásnak, az iszapos és szennyvizes folyó fölé hajolva, melynek zavaros vizében egyre ritkábban villan meg egy-egy álomezüst hal.

Láng Gusztáv

Niko Piroszmanisvili:
Halász

RÓZSA GYÖRGY

Nemzetközi turizmus és kultúra

Alig néhány évtizede annak, hogy a modern nemzetközi tömegturizmus — szaknyelven: idegenforgalom — megjelent a társadalom porondján, és sok millió ember számára a szabad idő felhasználásának magától értetődő formájává vált. Remélhető, hogy a jövőben majd más elnevezést használnak a külföldi turisták utazási forgalmával kapcsolatos fogalom meghatározására, hiszen a képzettársítás révén az „idegen“ szó eltávolodást sugall, márpedig a turizmus lényegében a barátkozás, a közeledés, a találkozás folyamatát hivatott érzékeltetni.

Az idegenforgalom olyan békés célú, önkéntes, rendszeres és tömeges utazási forgalom, amelynek résztvevői átmenetileg tartózkodnak a meglátogatott helyen. Idegen az az idegenforgalom keretében utazó személy, aki mint fogyasztó és szolgáltatások igénybevevője átmenetileg tartózkodik a meglátogatott helyen. Az idegenforgalom két leglényegesebb eleme az idegenek *utazása* és a meglátogatott helyen való *tartózkodása*. A turisztikai utazást az jellemzi, hogy az utas végül visszatér *kiindulási* helyére (tehát a kivándorlók, áttelepülők, akik egyirányú utasok, nem idegenforgalmi jellegű utazást bonyolítanak le). Idegenforgalom csak békés célú, távolsági helyváltoztatásból keletkezhet. Fontos ismertetőjele: a turisták kényszerítő okok nélkül, kedvtelésből utaznak.

W. Hunziker és K. Krapf professzoroknak, az idegenforgalom elmélete két nemzetközileg ismert szaktekintélyének meghatározása szerint idegenforgalom a viszonylatoknak és a jelenségeknek az az összessége, amely „az állandó lakhelyüket elhagyók utazásából és tartózkodásából ered, amennyiben a tartózkodás nem kapcsolatos letelepedéssel és kereső foglalkozás üzésével“.

Gyors ütemű fejlődésével, térhódításával, gazdasági, társadalmi és művelődési jelentőségével egyre gyakrabban foglalkoznak a közgazdászok, az idegenforgalmi szervek és szakemberek, utazási irodák, szociológusok, pszichológusok. Az idegenforgalommal kapcsolatos témák állandó napi-rendi pontként szerepelnek a legkülönbözőbb politikai-gazdasági fórumok tanácskozásán, és a vele kapcsolatos — alapvető — problémák megoldását korunk egyik sürgős feladatának tekintik. A nemzetközi szervezetek egész sora, sőt még a politológusok is, szorgosan elemzik a robbanásszerű fejlődés („idegenforgalmi expanzió“) kihatásait s ennek az új iparágak politikai szerepét, gazdasági jelentőségét és egyéb funkcióit.

Bonyolult korunk e dinamikus szakaszában kétségtelenül nehezebb, de egyben fontosabb feladat is az, hogy az idegenforgalmi politikát és gyakorlatot tervező szervek és szakemberek tudományos alapossgal és tárgyilagossággal — kritikai szellemben — mérjék fel a pozitív és negatív eredményeket, és körültekintően készítsék elő a holnap és a holnapután idegenforgalmát.

Bebizonyosodott, hogy az idegenforgalom jelenségeit összetett jellegük miatt csak összefüggéseikben lehet vizsgálni, és a megoldásokat javasoló álláspontja attól függ, milyen szemlélettel közelednek hozzá. Problémáinak feltárása során eddig főleg a nemzetközi turizmus külkereskedelmi jelentőségét helyezték nagyító alá. A statisztikai adatok valósággal hipnotizálták a közgazdászokat, és akadtak olyanok, akik szuperlatívuszokban ömlengve az „idegenforgalom korának“ beköszöntéséről, és az idegenforgalomról mint a jelenkori társadalom legkülönfélébb bajait gyógyító „csodaszerről“, mint valami „történelmet-társadalmat alakító tényezőről“ beszéltek.

Ez a sajátos utasexport-import valóban rendkívüli eredményekről számolhat be. Az idegenforgalom volumenének és vele együtt a társadalmi életben betöltött szerepének növekedése (a világ kereskedelmi mérlegében a külföldi utazásoknak nagyobb a jelentősége, mint bármilyen termék — a gyapjú, kávé vagy akár a nyersolaj cseréjének) egyre inkább a működési terület önálló gazdasági ággá alakulásában jut kifejezésre. Tekintve, hogy a legszorosabb módon összefügg a gazdasági élet és a termelékenység igényeivel, elsősorban az anyagi érdekeltég szempontjai alapján fejlődik, és ezért — kirívó módon — a gyakorlatiasság, a „merkantil“ szellem jegyét viseli magán. Bárki megállapíthatja: manapság az idegenforgalom társadalmi hatásai közül főleg a gazdaságit emelik ki.

Nem lehet tehát csodálkozni azon, hogy teoretikusai közül sokan bíráló vagy ironikus hangú kommentárokbán foglalkoznak a „business-turizmus“ torzulásaival. A szkeptikusok pedig a hiányosságokban az „igazi turizmus“ karikatúráját vélik felismerni, és ama sajátosságát emelik ki, hogy anyagi bázisa, szervezeti-technikai váza gyorsabban fejlődik, mint a szolgáltatások minősége, gyorsabban, mint ennek az utazást, üdülést, szórakozást termelő és árusító iparágak műveltségre és emberségre nevelő funkciói. Mert hiszen tagadhatatlan, hogy az idegenforgalom gépezete mindig csak nagyon lassan követte a szükségleteket; a nemzetközi turizmus apparátusa nehezen alkalmazkodik a növekvő kereslethez.

A nemzetközi kulturális turizmus sorsáért aggódók megegyeznek abban, hogy a jelenlegi körülmények között háttérbe szorul az idegenforgalom *tartalmi* vizsgálata, pontosabban: a kulturális tényezőknek a modern nemzetközi turisztikában elfoglalt szerepe.

Kulturális jelentőségéről, befolyásáról és problematikájáról aránylag kevés konkrét tanulmány lát napvilágot, és senki sem vonja kétségbe: ennek az egész kérdéskomplexumnak intézményesen és tudományos módszerekkel való „átvilágítása“ még csak kezdeti stádiumban van. Persze azt is tekintetbe kell venni, hogy ezen a téren kevesebb megbízható konkrét adat gyűlt össze, és nagyobb a szubjektív elemmel való manipulálás lehetősége (például: nem lehet kimutatást készíteni arról, hogy az 1969-ben nyilvántartott kb. 150 millió külföldi turista közül hányan indultak útnak kulturális program lebonyolítása céljából, hányan és milyen mértékben

gyarapították ismereteiket). Mégis számtalan adat bizonyítja, hogy az idegenforgalom szellemi irányítói igyekeznek mennél több kultúrát „beépíteni“ az utazási programokba. Ebben a vonatkozásban olykor jelentős — eddig még kellően nem mérlegelt — részleteredményeket értek el. A turizmus népnevelő és kultúraterjesztő funkciójának kérdéseit már elég alaposan feldolgozta a szakirodalom, a gyakorlatban viszont csak kísérletezésekről lehet szó.

Kultúra és nemzetközi turizmus kölcsönhatása ma már nyilvánvaló; a közlekedés rendkívüli felgyorsulása, a hírközlés sokoldalúsága, a nemzetközi kereskedelmi kapcsolatok szüntelenül bővülő hálózata és új formái még inkább megtermékenyítik ezt a szimbiózist.

De a nagy lehetőségek köteleznek. Manapság, amikor szédületes iramban fejlődik és egyúttal differenciálódik minden tudomány és szakterület, amikor minden korábbinál nagyobb rangot kap az elmélyült szaktudás — a nemzetközi idegenforgalom kulturális problémáinak megoldása is szélesebb körű kutatómunkát, hozzáértő végrehajtó apparátust és felkészült szakembereket kíván.

A fejlődés mai szakaszának egyik jellegzetes vonása, hogy a gondolatok, a tudományos-műszaki felfedezések, a tapasztalatok és a kulturális értékek állandóan „ide-oda utaznak“, és ebben a pezsgésben, körforgásban egyre fontosabb helyet foglal el az idegenforgalom.

Kizárólag a saját erőforrásaira és ismeret-tárházára támaszkodva egyetlen ország sem képes megfelelő eredményeket elérni az anyagi javak gyártásának minden területén. Az egymásra utaltságnak és egymást kiegészítésnek nemzetközi síkon megvalósuló korszaka küszöbén állunk. Ebben a vonatkozásban is az idegenforgalom olyan relé-rendszer szerepét tölti be, amely jelentősen megkönnyíti a sokoldalú kooperáció létrejöttét. Az országok közötti idegenforgalmi együttműködés máris túlhaladja a szűken értelmezett gazdasági kereteket, s ma az államok közötti kapcsolatok egyik meghonosodott formájává vált. S bár elsődlegesen mint gazdasági kategória jelentkezett, lényegében sokkal több ennél: számos tudomány határterületein mozgó szintetikus ismeretterület.

De az idegenforgalom fejlődése sem automatikusan megy végbe, még az összes felek számára nyilvánvaló előnyök ellenére sem. Még jelentős akadályok gátolják, fékezik azoknak a gazdasági és kulturális kapcsolatoknak a kialakulását, amelyek az idegenforgalom zavartalan és egészséges fejlődését lennének hivatottak biztosítani.

Ennek szemléltetésére hadd említsünk meg itt egy általánosan ismert tünetet. A szakemberek megfigyelték, hogy — a múlttal szemben — jelenleg általában hat-hét év is elegendő ahhoz, hogy egy újítás — az ötlettől a kivitelezésig — megszülessen. De azt is észlelik, hogy ennek a gyors létrehozásnak van egy hátulütője: a megalkotott új tárgyat, szerkezetet, illetve ennek belső struktúráját, működésének titkait, hasznosságát a fogyasztóközönség csak jóval később érti meg. Az új terméket már „átveszik“, de — néhány specialistán kívül — távolról sem fogják fel annak perspektivikus értékét. Ehhez hasonló jelenség mutatkozik a nemzetközi kulturális turizmus új formáinak elindításakor is. Szükségességét, jelentőségét, nevelő szerepét egyelőre még sokan nem értik meg.

Pedig köztudomású, hogy az audio-vizuális eszközök révén az ismeretek, szemléletek, benyomások sokszor hatékonyabban rögzíthetők, mint

az írott szó közvetítésével. Maga az információ (gondoljunk csak a modern nemzetközi turizmus által „piacra dobott“ hatalmas mennyiségű információs-dokumentáris anyagra!) kulturális szerepe is jelentősen megnőtt. A villámgyors műszaki haladás maga után vonta az információk minden szinten való keringését és cseréjét, s ily módon egy úgynevezett idegenforgalmi „spiritus universalis“ születésének vagyunk tanúi.

*

A nemzetközi turizmus korszerű módszereket követel formában és tartalomban, mind a fizikai regenerálódás, mind a kulturális-szellemi élmények biztosítása tekintetében. Nem véletlen, hogy az utolsó években számos kultúrfilozófus, író, művész, idegenforgalmi szaktekintély döbben meg vagy háborodik fel — s ez még a jobbik eset! — a nemzetközi turizmus tartalmi-szellemi szegénysége láttán.

Minden jel arra mutat, hogy most már elodázhatatlanul szükséges a fejlődő idegenforgalom anyagi-technikai alapjának megteremtése mellett az idegenforgalmi mozgás során felmerülő kulturális jellegű felkészültség biztosítása is.

Szembetűnő, hogy nemzetközileg elismert szaktekintélyek felhívás-szerű és sokszor patetikus hangvételű állásfoglalásaiban igyekeznek mozgósítani a közvéleményt az „igazi turizmus“ megvédésére, és a „szépség-hibákat“ vázolja mindinkább előtérbe helyezik a humánium, a művelődés kérdéseit. Sőt, mi több, nyíltan ki is mondják: az idegenforgalom kulturális kihatásait illetően számottevő lemaradás tapasztalható. Sajnos, a legtöbb esetben még csak általános megállapításokra, gondosan megfogalmazott írásbeli szónoklatokra, kenetteljes jótanácsokra bukkanunk. A kérdéseket felvetik, a hibákat leltározzák, de a kézzelfogható, részletekbe menő praktikus intézkedések még késnek.

Az idegenforgalom területén is fennáll a kaotikus, kellő szelekció nélküli ismeretanyag- és tapasztalatszerzés kifejezetten mennyiségyszerű felhalmozódásának a veszélye; itt is előfordulhat (és sokszor elő is fordult), hogy ideig-óráig — a dimenzióktól és pénzügyi sikerektől elkábitva — a rövidlátó szatócsmentalitás győzedelmeskedik. A sablon, reklámkampány és divatáramlatok szerint jelentkező folyamatokat egyszerűen tudomásul vesszük, és iránytű nélkül gördül tovább az apparátus. Persze az ilyenszerű haladás bumeráng, és többre kerülhet a társadalomnak, mint az azonnali bevételek értéke.

Mindebből kiviláglik: elérkezett az ideje annak, hogy koncepcionálisan határozzák meg a kialakulás fő irányait, és hatékonyabban valószínűsítik meg azt, amit programszerűen vallanak — az idegenforgalom *humanista-kulturális* célkitűzéseinek érvényesítését. De mint minden más területen, itt sincs létjogosultsága a túlzott optimizmusnak vagy a borúlátó destruktivizmusnak. Nem kétséges, sok a biztató jel és az alkotó vívódás.

Az idegenforgalom tudományos eszközökkel való fejlesztése nem épülhet csupán gazdasági-adminisztratív pillérekre. Szellemi-kulturális síkon is túl kell jutnia a jelenségeírásón, és a legmodernebb módszereket alkalmazva, sor kell hogy kerüljön az idegenforgalom békét, kultúrát, emberséget támogató stratégiájának kidolgozására.

A bonyolult és nagy jelentőségű feladatok elvi és gyakorlati megoldására csak tudományosan megalapozott szintézisek összeállítása után ke-

rülhet sor. Ahhoz, hogy a régi, elavult módszerek és a lényegében mindenkire ártalmas kultúraellenes jelenségek kiküszöbölődhessenek, nem elegendő az olyan kritika, amely csak a fogyasztékoságok számbavételére szorítkozik. Nem elég az út keresése, a nemzetközi idegenforgalmi kooperáció lehetőségeit és a korszerű eszközöket felhasználva magasabb szintű fejlődéshez vezető, tervszerűen irányított átmenetre van szükség.

Az ilyenszerű átmeneti idegenforgalmi stratégia csak abban az esetben válhat élő valósággá, ha a nemzetközi turizmus politikáját kidolgozó és a beruházási terveket összeállító szervek nem kizárólag vagy elsődlegesen a gazdasági vonatkozású problémákra helyezik a súlyt, hanem legalább ugyanolyan mértékben foglalkoznak az idegenforgalom rohamos fejlődése következtében felmerülő emberi-szellemi kérdésekkel, mint a jövővel szembe fordított kérdésekkel.

Amikor az idegenforgalom kulturális vonatkozású kérdéséhez nyúlunk, a szakírók rendszerint a következő kérdéseket vetik fel: beváltotta-e a hozzá fűzött reményeket a nemzetközi turizmus, és ha igen, akkor milyen mértékben? Az emberek kulturális-szellemi tevékenységének pozitív tényezőjévé vált-e? Milyen hatással van a társadalomra, és hogyan működik ezen a területen a turizmus gépezete?

*

Szinte már közhely: az iparilag fejlett országokban a tudományos-műszaki forradalom körülményei közepette mesterségesen létrehozott technicizált-automatizált környezet (itt a földrajzi környezetre, a természetre, a tájra gondolunk) sok kellemetlen, sőt kifejezetten egészségtelen befolyással „lepte meg“ az embereket. Minden jóhiszemű tudós, kutató, politikus meggyőződése, hogy ezt a páratlan arányokban kibontakozó mutációt olyan irányba kell terelni, hogy a régiektől lényegesen elütő, új életforma és a természeti környezet mesterséges átalakítása ne kerüljön antagonisztikus ellentétbe a társadalom egészséges fejlődésének érdekeivel. Más szóval: az új tudományos-műszaki, gazdasági tényezőket (beleértve az idegenforgalmat mint az ismeretszerzés és a kultúra terjesztésének egyik hatékony eszközt) az emberiség magasabb szintű fejlődésének irányában kell mozgósítani.

Nemrég Victor de Pange, az AIT (Alliance Internationale Touristique) főtitkára Bukarestben igen plasztikusan így fejezte ki az idegenforgalom elhivatottságát: „A modern turizmus elősegíti az emberi személyiség egészséges alkalmazkodását az ipari civilizáció technikai világához.“ Ezt az eszményi álláspontot tulajdonképpen az élet realitásai diktálják. Szerte a világon arról adnak hírt a biológusok, a különböző szaktudományok képviselői, hogy az új ritmushoz és életkörülményekhez való rossz alkalmazkodás megterheli az idegrendszert. És lám, a turizmus elméleti megfogalmazói kiegészítik ezt az állítást: szerintük nemcsak azért szaporodnak a neurotikusok, mert másodpercenként több és összetettebb információs anyag száguld végig az idegszálakon, hanem azért is, mert az ember még nem használja megfelelő módon a változott életviszonyokhoz való alkalmazkodás új eszközeit, mint például a modern turizmust, annak túlterhelést ellensúlyozó terápiáját, holott ez a terápia — hangsúlyozzák az idegenforgalom váteszei — nemcsak „hobby“, hanem életszükséglet, szövetség a természet szépségeivel, az ipari civilizáció torzulásaival szemben.

Az ipari civilizáció, a tudományos-műszaki fejlődés mást is adományozott a társadalomnak: a világ bármely részén történő események érdeklik az embereket. A világtörténetiség tudata és közérzete jellemzi korunkat, s ennek a közérzetnek a kialakításához nagymértékben hozzájárulnak a tömeges utazások, az egymást megismerés lehetőségei.

Ebben az összefüggésben hivatkoznak az idegenforgalom szakemberei az ipari-szakmai-tudományos munka új formája megkövetelte intenzív agytevékenységre, az átmenetiséggel járó szorongásos jelenségekre, a bizonytalanság drámaiságára. Nem is olyan alaptalanul mutatnak rá arra, hogy az emberek menekülni kívánnak a zajtól, a városokra telepedő benzingőztől, füsttől, zsúfolt utcáktól és a nyüzsgéstől, az elszemélytelenedés és az elidegenedés okozta rossz közérzettől, az embertelenségtől. Nap mint nap írják, és a képernyőn meg a rádióban elmondják, hogy a munkafolyamat súlypontja az idegi és szellemi koncentrációra helyeződött át. Ez pedig megkívánja, hogy az emberek szabad idejének nagy része az állandó jellegű munkafolyamattal ellentétes irányú, ellensúlyozó, felüdítő szellemi-erkölcsi koncentráció legyen, vagyis a turizmusnak kulturális töltésű válfaja.

Szakkörökben joggal hivatkoznak arra, hogy az utazások, országlátogatások, nemzetközi turistaprogramok nagyban elősegítik a gazdasági-műszaki-kulturális fejlődést, ösztönzőleg hatnak egy kontinenseket átfogó kooperációs vérkeringésre.

Ha mindezt komolyan vesszük, és az idegenforgalomban, a kulturális tevékenység zónáiban kialakult helyzetet akarjuk jellemezni, akkor a következő paradox megállapításokhoz jutunk: egyfelől olyan tényezők hatnak erre a „csodaszerre“, amelyek — legalábbis az idegenforgalmi piacot illetően — kvantumszerűen meggyorsítják fejlődését, s már-már világjelenséggé s a modern életstílushoz tartozó kellékké változtatják, de másfelől éppen ennek a dinamikus folyamatnak a görgetegszerűsége, eléggé össze nem hangolt s ötletszerűen kialakított lebonyolítási rendszere fékezi, csökkenteni kulturális-nevelő funkciójának érvényesülését.

A laikus számára az idegenforgalom nem más, mint utazás, helyválttatás és kellemes vagy néha rosszul sikerült időtöltés. A turista, mint bármilyen más árucikket, megvásárolja a neki felkínált vagy az általa kiválasztott útvonalat és programot. Aztán az utazás folyamán és annak befejezése után leperog előtte az eltöltött szabad idő filmje. Hogy milyen ennek a filmnek a minősége, művészi értéke, tartalma? Ez bizony sok mindentől, rendszerint elsősorban az „idegenforgalmi laboratóriumokban“ készített tervektől, kalkulációktól, meggondolásoktól függ.

A modern nemzetközi turizmus problémája sokkal bonyolultabb, mint amilyennek első látásra tűnik. Sok szempont, többféle nézet ütközik össze a felmerülő elméleti és gyakorlati kérdések megoldása körül. Annyi azonban bizonyos, hogy mint kor- és társadalmi jelenség (hiszen a társadalmi szükséglet termelte ki) a szellemi igények között egyre nagyobb jelentőséget kap.

Új valóságok visszahatásaként egy teljesen új kultúra bontakozik ki, egy hallatlanul összetett, de velejéig demitizált s az élet minden jelenségében és minden térformájában megnyilatkozó kultúra, amely a közösségi izlés és a tömegek esztétikai érzékenységének mélyrétegeiben gyökerezik. Az élmények belső elsajátításához szükséges érzelmi és gondolati

tevékenység új távlatokat nyit az idegenforgalom előtt is. Tudomásul vevés-e mindezt a modern turizmus? Képes-e az emberi energiák újszerű és építő jellegű felhasználási rendszeréhez csatlakozni? Vagy a giccs-turizmus olcsó eszközeivel élve elsikkad valahol a nagy tülekedésben?

Az egyik nemzetközi idegenforgalmi konferencián Modesto Farolan, a turizmussal módszeresen foglalkozó szaktekintély többek között így nyilatkozott: „Mi olyan sorompókkal foglalkozunk, mint a vámok, kikötők, formalitások. De mit teszünk a szellemi sorompók ledöntéséért? Lebecsültük a turizmusra nevelést...“

Jelentős fordulópont volt az ENSZ nemzetközi utazási és idegenforgalmi ügyekkel foglalkozó konferenciája, amelynek ajánlásai hangsúlyozták: „Különösen az idegenforgalom kulturális tényezőinek vizsgálatára kellene törekedni.“ És a közgazdászok megnyugtatására még hozzáfűzték: „Az idegenforgalom kulturális tényezőinek bizonyos mértékben gazdasági jelentőségük is van, mert ezek a kulturális elemek vonzzák a látogatót a szóban forgó országba. E tekintetben a történelmi műemlékek és az ország természeti kincseinek egészen különleges a jelentőségük.“

Azóta sok elgondolás, javaslat látott napvilágot, de egyre inkább érvényes a bölcs tanács: „Non multa, sed multum.“

A kifejezetten kulturális jellegű programok sem hátráltatják a nemzetközi turisztika fejlődését, hiszen a turisták igényei állandóan nőnek. A XIX. században a *Larousse* még így jellemezte a turistákat: „Olyan foglalkozás nélküli személyek, akik csak az utazás élvezetért kelnek útra, vagy pedig azért, hogy elmondhassák: világot jártak.“ Persze manapság csak mosolyogni tudunk ezen a megfogalmazáson. Igaz, létezik turista-sznobizmus is, de az idegenforgalomban részt vevők túlnyomó többsége nemcsak felüldülni, szórakozni és pihenni kíván, hanem megismerni, tanulni és megérteni is. Sőt, a születőben levő *homo turisticus* szívesen „szakosítaná“ magát az „utazás művészetében“. Korunk turistája Rousseau-val együtt vallja: „Az unalom az ülő életmóddal kezdődik.“

Az utazások során a turista először a természettel, a környező világ földrajzi értelemben vett valóságával kerül közvetlen kapcsolatba, és ebben a helyzetben a természet szövetségesévé válik; eltávolítja a mesterséges függőnyt, amelyet az ipari civilizáció szuperteknikája bocsátott le az ember és a természet közé. A meglátogatott helyek „lefényképezése“ után találkozunk az ott élő emberekkel, és egyre mélyebbre hatolhat: a külső, formai keret után megismerheti a szóban forgó helység lakosainak életformáit, alkotásaikat, hagyományait, szociális és kulturális életkörülményeiket.

SZILÁGYI DOMOKOS

Vizsga

Ma jól vizsgáztam napsütésből —
ragyogtam, mint a jég — — s:
tükröztem is!

Bálint-nap elmúlt, szerelemből
vizsgáztatja alattvalóit Artemis,

s különben is: Nagy Vizsgaszesszió ez:
a túlélőké, a megújhodók
igazságának próbája. Halandók!
kik oly teleken megmaradtatok!

új évszakoknak kell látnunk—előlről.
Míg a sok gyűlő emlék föl nem öröl.

Lázár

(Lásd János evangéliuma, 11. rész)

És jött az Embernek Fia,
és Mártha jött és Mária
s mögöttük egész Bethánia.
Mártha, aki örökké pörlött,
hogy ide hozta ezt az ördög,
ezt, ki isten volna pedig,
és akiért epekedik

Mária húgom, a . . . hetéra!
holott egy fityinget sem ér a
sok szó, szó, melynek, az igaz,
mestere — — még megkövezik,
meglássátok, a fecsegő Názáretit,
mostam róla a mocskos üngöt,

Vass Tamás:
Memento

JEGYZET: A versben említett Bálint-nap: február 14-e. A néphit szerint ekkor kezdenek párzani a madarak. A legény annak a leánynak lesz jegyese, akit e nap reggelén elsőül meglát. Angol nyelvtérületen ma is szokásos ún. *valentine*-t, tréfás-szerelmes versikét küldeni hölgyeknek (olyanszerű ez, mint nálunk a mártíjsor).

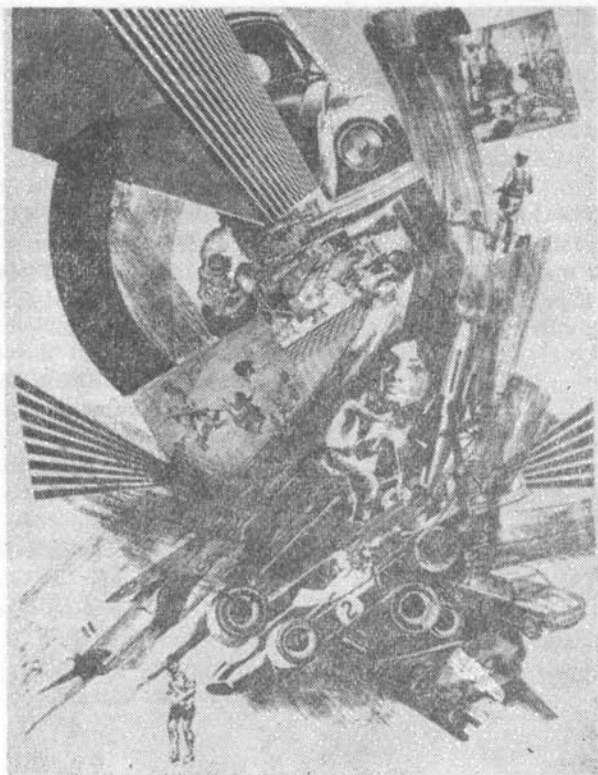
Mária pedig ajkán csüggött,
főztem, mosogattam szorgalmasan,
de Őneki mindenre szava van:
hogy egy a szükséges dolog —
s persze, nem az, amire én gondolok,
míg húgocskám nárdussal kenegeti
(vagyonba kerül a Názáreti!),
és hajával törli, törleszkedik —
ismerem a szokásait!

És jött az Embernek Fia
és Mártha jött és Mária.
Uram, ameddig elköszáltál,
meghala testvérbátyánk, Lázár,
Uram, ha Isten fia vagy:
most bizonytságot adj!
Föltámad, tudjuk, majd a nagy
napon, harsona hogyha szól:
kelj föl mind, aki aluszol!
Távolí ez, nem szoroz, se nem oszt —
Uram: add vissza most!

Igaz, már négy napos a test,
szagosodni, oszlaní kezd,
de, isteniül, mit bánod Te ezt?!

S akkor szemét rájuk veti
és így szól a Názáreti:
— Egyszer fölszáll avagy alá száll,
így vagy úgy meghal minden Lázár,
tietek is és másoké is,
mindhiába a fakadó víz
szemetekben. De távoztassatok
el minden hívságos gondolatot:
Lázár alszik. Lázár halott.
Lázár pihen.
Mért zavarnátok az áldott Semmiben!
Mért jönne vissza e világra!
Hogy lenne koldus, beteg, árva,
ki tudván tudja: meg fog halni!
s még egyszer! Nem bűn hát megzavarni?
Isten vagyok: nem gyilkolok és nem
támasztok föl én senkit. Mert a föltámadás
egyedül az én büntetésem!

Vass Tamás:
Örült forgatag

Búcsú az előjogoktól

A beszéd mint költészet

Szilágyi Domokos elbúcsúzott a trópusoktól: „agyó embersírású majmok / elefántléptű jambusok / lepke-halk rímek szárnyain / a harmónia szétsusog... agyó vágóhíd hol tucat / inas szíjas inverzióért / álltam a sort tagló alá... agyó langyos metaforák... napon száradt hasonlatok / avas avar alól kiásott / s újból szemétre vettetett / banánhéjú fogadkozások”*. A trópusok nyilvánvalóan a hagyományos stilsztika és verstan teljes eszköztárát jelentik itt. De mit jelent a búcsú? Árulás-e, vagy pedig csak ingerkedés? Előre megfontolt-e, vagy csak pillanatnyi felindulásban elkövetett? Végérvényes-e, vagy csak a legközelebbi viszontlátásig szóló? Célszerű-e, vagy csak tünetszerű?

Annyi bizonyos, hogy szerelmi válság jele — ezt mutatja a búcsúszavak indulata és kétértelműsége. Merthiszen Szilágyi szóképekben búcsúzkodik a szóképektől, mint ahogyan végetnemérő csókok között szakítunk, vagy becsületatyaúrstenünkre fogadjuk, hogy isten nevét szánkra hiába nem vesszük. „Porcelán szinesztéziák... langyos metaforák... napon száradt hasonlatok” — nevüket tulajdon jelentéstartalmuk foglyává teszi a költő, mintha csak azért távolodna el tőlük, hogy jobban lássa őket: hogy jobban lásson valamit *nélkülük*, *de bennük*. Ahelyett, hogy e búcsú őszinteségét firtatnók — ami nem ránk tartozik, próbáljunk meg e búcsú — minden lehetséges stilsztikai búcsú — nézőpontjára helyezkedni.

Mindenekelőtt egy szójáték előkelő helye ötlük a szemünkbe: azé, amely a szóképeket búcsúztató szóképeknek anyagot szolgáltat. Hogy (a már idézettek kivül) a „védtelen szimbólumokat“ fölfaló boa constrictorok, az „irreverzibilis kobráévek“, a „párdüztü esték“, az „anapesztus-ritmusra“ ásitó „tigris torkú unalom“ a *trópus* szó kettős (földrajzi és irodalomelméleti) jelentésében rejlő játéklehetőség jóvoltából — ha nem éppen kedvéért — kerültek a versbe, az kétségtelen. S ha nem tulajdonítunk is egyelőre túl nagy jelentőséget ennek az összefüggésnek, a szójátékok máris kijelölik számunkra azt az utat, amelyet követnünk kell: egy utat, amely a képzelet kamaszkorától a képzelet őskoráig, a szókép kalandjától a szó kalandjáig visz majd el bennünket.

ÁTMENETEK: SZÓTÓL SZÓIG

„hiszek átmenetileg hiszek az átmenetben“

(*Hogyan írjunk verset*)

„S honnan pattant ki az Ige?“

(*A próféta*)

„Nem lettem angyalka; ördögöcske inkább... békételen, békélhetetlen, B₁₂-lhetetlen“; „...mire megjöttek a mentők, elfolyt már a nehézvíz...“; „...három órát álltam sorban kapcabetyárbeccsületért...“; „Soutou-Miguel Bruno apát / a

---

* Szilágyi Domokos: *Búcsú a trópusoktól. Hat vers. Irodalmi Könyvkiadó. Bukarest, 1969.*

szent széklet hamis ura / tíz deka vajban tintahal / festi alá az ostiNATÓT“; „a kulcs kikelt ez Genfbe visz / így álmodta Eugen UNESCO“ — miféle jogcímen tola- szik mindegyre szóképek helyébe a *szójáték*? Nem nehéz ilyen jogcímet találni a közös hatáforrásban. Mindkettő, a szókép is, meg a szójáték is kihívást intéz kénye- lemszeretetünkhöz: a beidegzettekhez képest túlságosan is merész kapcsolatokat te- remt a képzetek között, s hatásuk mértéke egyként az áthidalt távolság. Mégis, mintha valami megvonná a betolakodás jogcímét.

Egy szóképet méltányolni egyben annyit jelent, mint elfogadni, érvényesnek elismerni, törvényerőre emelni a szóképben megadott összefüggést — a szókép annál jobb, minél „pótolhatatlanabb“. Egy szójátékot méltányolni viszont egyben annyit jelent, mint felismerni a tőle létrehozott kapcsolat légbőlkapottságát, érvénytelensé- gét, törvényen kívüli jellegét — a szójáték annál jobb, minél „feleslegesebb“. Ez a különbség azonban csak akkor lesz ennyire hangsúlyozott, ha a szójátékot létre- jövéseben szemléljük, és létrejövése időpontjául azt a pillanatot jelöljük meg, amikor láthatóvá válik. Vagyis ha a szójáték létrejövésének lélektani indítékául az össze- kapcsolt szavak merőben véletlenszerű hangalaki párhuzamosságait tekintjük, saját- ságos belső hatáslehetőségét pedig az alaki párhuzamosság és a jelentésbeli eltérés közötti feszültségben keressük.

Am a létrejövő szójátékot másként is szemlélhetjük. Olyasmiként, ami ott lappangott már, mielőtt láthatóvá vált volna, az egyéni tudattalanban (lásd Freud élc- elméletét) vagy a kollektív tudattalanban: az öntudatlan nyelvi fantáziában, — s ez utóbbi működése azon a platóni elven alapulna, hogy a nyelv nem önkényesen megválasztott jelek rendszere, hanem már a beszédhangoknak is „jelentésük“ van, s hogy ennél fogva a szavak hangzásbeli hasonlósága — nyomon követhető etimo- lógiájukon túl, vagy annak ellenére is — eredeti jelentés-összefüggésekről árulko- dik. Ha pedig a szójáték a tudat küszöbén innen rekedt vagy egyszerűen csak elfe- lejtett, az őskor homályába veszett vagy joggal-jogtalanul ilyeneknek tekintett össze- függéseket hoz felszínre, ha tehát akaratlan önelemzéseként vagy egyfajta laikus (de nem mindig naiv) szöfejtésként fogjuk fel, akkor a részleges alaki egyezés már nem kiváltó oka, hanem eszköze a szójáték létrejövésének. Arra szolgáló eszköz, hogy egyébként „megengedhetetlen“ kapcsolatok is létrejöhessenek; törvényes alka- lom a szabadasszociációra.

Így az elérhető stílushatás tekintetében a szójáték helyzete előnyösebb is, meg hátrányosabb is a szóképénél. Egyfelől szabadabbnak, „modernebbnek“ bizonyul a szóképénél: nem követeljük meg tőle az egyik képzetről a másikra való átmenet közvetlen tapasztalati alátámasztását, hiszen a tapasztalat szemszögéből nem a jelen- tések, hanem a hangalakok egymástratevődése az elsődleges. Másfelől kezdetlege- sebbnek, „ősibbnek“ tűnik föl, mint a szókép, mert korlátozzák választási lehetőségeit azok a vélt vagy valóságos tapasztalaton-kívüli törvényszerűségek, amelyek az alaki párhuzamosság követelményében — ezen a kerülő úton — nyilvánítják ki magukat.

Ebből a szempontból a *rím* is hasonlóképpen viselkedik: egyfelől módjában áll egymásra vonatkoztatni olyan szavakat, szószerkezeteket is, amelyeket semmi- féle közvetlen logikai-mondattani kapcsolat sem fűz egymáshoz — és erre igényt sem tartanak; másfelől megköti kezét az, hogy adott rímhívókhöz csak véges számú rímfelelők társíthatók.

Akár kiváltó oknak, akár eszköznek tekintjük, az alaki párhuzamosság a gon- dolattársítás alibijeként mutatkozik a szójátékban is, a rímben is. Pusztán hang- zásbeli megfelelésként *közvetlen* — lappangó jelentés-összefüggéseket felszabadító megfelelésként *közvetett* fölmentő bizonyíték.

S vajon — mintegy visszariadva önnön felelőtlenségétől, túlbuzgó lojalításában — nem kísérti-e meg a szóképet magát is a vágy, hogy szert tegyen ilyen alibire? Idézzük Szilágyi Domokos kötetének első verssorait:

*Türelem türelem türelem türelem türelem türelem
ez a menedék ez a fedezék a bunker a dekkung a futóárok az
ürgelyuk az óvóhely (kinek vasbetonból kinek papírból)
ez a menedék a fedezék amelyből
amelyből olykor
olykor kirohanunk*

Nem kerülheti el figyelmünket ebben a metafora-láncban a „menedék—fedezék” szóegyüttes kiváltságos helyzete. Az első névszói állítmány, a *menedék*, olyannyira elvont, hogy még alig mutat képszerűséget. A másodikat, a *fedezéket* már erősen képszerűnek érezzük, tulajdonképpen ez nyitja meg a *türelem* metaforikus megfelelőinek sorát. Emellett szól az is, hogy az enyhe kivételszámba menő *ürgelyukat* leszámítva, valamennyi további „azonos” ugyanabban a gondolatkörben mozog, mint a *fedezék*. A *fedezék* tehát mintegy kijelöli az asszociáció irányát. Magát a társítást viszont egy belső rímszerű összecsengés, a *menedék* és a *fedezék* összecsengése „preformálja”; a *fedezék* alakilag a sor előtte álló tagjához, tartalmilag az utána következőkhöz illeszkedik szorosabban. Így a tulajdonképpeni „metaforikus ugrás” a *menedékről* a *fedezékre* való átmenetben történik meg, s ezt az ugrást az alaki párhuzamosság leplezi és egyben felfedi, ellensúlyozza és egyben kiemeli — a metafora fölismerte önmagában az úrt: fölismerte, hogy van valami áthidalhatatlan a két képzet közötti távolságban, s hogy ezt éppen, mert áthidalhatatlan — leplezni kell. S nemsokára — két sorral alább — vakító mondattani evidenciává teszi azt, amit itt elleplezve fedett föl.

Másodszori fölbukkanásuk alkalmával — amikor is mintegy sűrítetten összefoglalják, helyettesítik az egész metafora-füzért — a *menedék* és a *fedezék* viszonya kétértelművé válik, és éppen ez a tisztázatlanság teszi őket alkalmassá a képviselőre. „ez a menedék a fedezék” — a vessző elmaradása önmagában még nem volna feltűnő, hiszen az egész vers mellőzi a központosítást; attól válik föltűnővé, hogy kimarad a *fedezék* elől az a mutatónévmás is, amely főntebb, még a vessző elhagyása ellenére is, félreérthetetlenül jelezte a *menedék* és a *fedezék* mondattani és stilisztikai mellérendeltségét, azt nevezetesen, hogy mindkettő ugyanannak az alanynak az állítmánya és ugyanannak az „azonosítottnak” az „azonosa”. Most azonban a névmás és a vessző hiánya megengedi azt az önkényt, hogy a mellérendelés alá-fölérendelésre váltásával a *fedezéket* a *menedék* állítmányaként fogjuk föl (mintegy mondattanilag is szentesítve stilisztikailag kitüntetett helyzetüket), a felszólítás pedig, hogy töltsük ki az úrt — s ezt a felszólítást maga az úr foglalja magában — megengedi a mellérendelés számtalan lehetséges árnyalatát: ez a menedék vagy a fedezék; ez a menedék, vagy éppen ellenkezőleg: a fedezék; ez a menedék, de legalábbis a fedezék; ez a menedék, sőt a fedezék... satöbbi. Ha kétségbe vonjuk is az alá-fölérendelés tételezésének jogosságát, ha tehát szigorú értelemben elvitatható is a *menedék—fedezék* szerkezettől önálló kép-jellegét — tagadhatatlan, hogy mégiscsak a *menedék* és a *fedezék* között rajzolódik ki a metaforikus átmenet íve, megismétlődésükkel mégiscsak ők képviselik a metaforikus helyzetet. Ez azt bizonyítja, hogy a szókép szempontjából nem az átmenet módja a lényeges, hanem az átmenet igénye; nem az a lényeges, hogy miféle viszonyok maradtak jelöletlenül — maga a hiány a lényeges. Nemcsak fölismeri magában az úrt a metafora, de lényegesként ismeri fel.

Úgy tűnik tehát, hogy az említett mondatrészek viszonyának jelöletlenségében valami szükséges jelentés-hiány szakadéka tárul föl. Fölmerül a kérdés: vajon ez a szükséges jelentéshiány szükségképpen jelöletlen-e? Nem képzelhető olyan jel, amely nem a viszonyok meghatározott nemét, hanem a minden járulékostól megfosztott „tisztá viszonyt“, vagyis éppen a viszonyok meghatározhatatlanságát jelölné? Ez volna a „pozitív“ forma — szemben Spinoza formájával, amely mint meghatározás tagadása a szubsztanciának. Ennek a jelnek minden más jeltől minőségileg különbözőnek, imaginárius jelnek kellene lennie. Nem volna tehát összetéveszthető azzal a hiányjellel például, amely nem valami meghatározhatatlanra, hanem csak valami később meghatározandóra utal. A szóban forgó jelet nem lehetne más jelekkel helyettesíteni (mint a hiányjelet), de mégis akadálytalanul be lehetne illeszteni a jelek sorába. Végeredményben tehát a következő két követelménynek kellene eleget tennie: legyen összebékíthető bármely adott szöveggörnyezet jeleivel, de jelentése egyetlen adott szöveggörnyezetben se legyen meghatározható. Remélhetjük-e, hogy ilyen jelre találunk valahol?

Próbáljuk meg egy példázattal átvilágítani várakozásunk tárgyát — és egyben várakozásunk meddőségét is. Képzeljük el, hogy egy sofőr a következő helyzetbe kerül: útkereszteződésnél áll, a jelzőlámpán éppen kialudt a vörös fény, a sárga lámpa azonban nem gyulladt ki, tehát pillanatnyilag mindhárom körte sötét. Mármost a sárga fény hiánya éppen úgy betölthetné a készülődésre való felhívás szerepét, mint maga a sárga fény. Csakhogy sofőrünk a fényjelhez szokott. Hogy a sárga lámpa nem gyúl ki, abból két következtetést vonhat le, s ezek a pillanatnyi cselekvés szempontjából szögesen ellentétesek. Megtörténhet, hogy a középső lámpa körtéje kiégett, és ebben az esetben a fényjel elmaradása valóban ugyanazt jelenti, mint maga a sárga fény — hogy tudniillik az indulásra készülődve ugyan, de továbbra is várakozni kell még néhány pillanatig. De az is megtörténhet, hogy áramszünet állt be. Ebben az esetben a jelzőlámpa többé nem irányadó, s akár el is lehetne indulni. Persze, könnyen adható volna olyan „szöveggörnyezet“, amely az egyik lehetőséget automatikusan kizárná: például, ha estére járna az idő, és a sofőr látná, hogy a vörös fény kialvásával egyidőben kialszik az utcai világítás is, vagy ha észrevenné, hogy egy másik jelzőlámpán éppen idejében villant föl a sárga fény. Tegyük föl azonban, hogy sofőrünknek semmi egyéb információs forrása nincs, mint az előtte álló vak jelzőlámpa. Ezzel a sárga fény hiányának mint jelnek a lehetséges jelentéseit kéttagú halmazként, a megadható szöveggörnyezetet pedig egytagú halmazként tételeztük. Láttuk, hogy az adott szöveggörnyezetben a sárga fény elmaradásának mint jelnek meghatározhatatlan a jelentése, és mivel a helyzetet úgy alakítottuk ki, hogy ez legyen az egyetlen lehetséges „szöveggörnyezet“, a sárga fény hiánya megfelel az imaginárius jellel szemben támasztott második követelményünknek. Most már csak az a kérdés, hogy megfelel-e az első követelménynek is, összefér-e jel-mivoltában a szöveggörnyezet többi jelével? Ki fog tűnni, hogy nem. Ha azt a föltevést fogadjuk el, hogy a sárga lámpa körtéje kiégett, akkor a sárga fény hiánya önmagát számolja föl mint jelet. Hiszen jel-volta pusztá negatívum: abból tudjuk meg ugyanis, hogy *a sárga lámpa az, amelyik nem ég*, hogy a vörös kialudt, a zöld pedig nem gyulladt ki. Tehát a vörös meg a zöld fényhez, illetve ezek hiányához mint jelekhez viszonyítva a sárga fény hiánya nem jel, hanem *jelentés* — nem ő az, ami *jelent* valamit, hanem ő *jelenti* másvalami. Ha ellenben a másik feltevést fogadjuk el, hogy tudniillik áramszünet van, akkor a sárga fény hiánya mint jel kiiktatja a jelek sorából a vörös meg a zöld fényt, illetve ezek hiányát. Ugyanis

ebben az esetben, lévén hogy éppen a sárga lámpának kellene égnie, csakis a sárga fény hiánya tanúskodik az áramszünetről, — a vörös meg a zöld fény hiánya viszont *nem jelent semmit*.

Kísérletünk az imaginárius jel előállítására kudarcba fulladt: amidőn már-már működőképesnek láttuk, összeférhetetlenségi reakció lépett föl — a jelek kivetették maguk közül. És mégis, ez az imaginárius jel egyre kísért. Elegendő folytatni az idézetet, hogy föltűnedezen árnya:

ez a menedék a fedezék amelyből
amelyből olykor
olykor kirohanunk
kirohanunk s az ilyen *olykorok* — oly korok! — szülik mindazt ami
ami méltóvá tesz a névre a
névre hogy KÉTLÁBÚ TOLLATLAN ÁLLAT akinek
akinek arcán ráncokká szövődnek az évek és
és...

Amelyből, amelyből — kirohanunk, kirohanunk — ami, ami — a névre, a névre, — és, és. Mi ez? Kötszóhalmazás? Erősítés? Nyomatékosítás? Dehát akkor honnan ez a tüntető nemtörődömség az ismétlődő szavak megválogatásában? Honnan az isteni kifürkészhetetlenség, amely kéjjel taszít könnyűt és súlyosat, érdemtelenet és érdemeset az esetlegességek ugyanarra a poklára?

Nem hihetünk mást: önkéntes ez a pokoljárás. Maga a jel, amely érzi elégtelenségét az átmenet szakadékának feltöltésére, maga a név ismétli itt önmagát a csömörig, hogy eltávoztassa magától tulajdon tárgyát, és szabaddá legyen valami *más* számára, maga a szó akar itt vákuumot előidézni magában, hogy a szívó hatás révén foglyul ejthesse a megragadhatatlant: a jelentéshiányt. A szavak azok, amelyek inkább nyakukat szögik a rohanásban, csak hogy lerázhassák jelentésük terhét:

*éjjel fölriadok arra hogy ez milyen szép milyen b
orzasztó ez és keresem a szavakat rá-
keresem keresem gyötrődöm elaludni nem lehet
mert szóban kimondva tán mégis megfogható
bb a megfoghatatlan
bár engem ez sem vigasztal de hátha vigasztal m
ásokat*

A szavak azok, amelyek kibújnának íráskéjük bőréből, hogy képírás színe alatt többet is, kevesebbet is jelenthessenek önmaguknál:

ó
é
n
é
d
égygyen egy fiodum
s
u
r
o
d
u
m

Azonban nemcsak ezen az átvedlésen, nemcsak ezen a futáson a jelentés elől, nemcsak ezen az öncsonkitáson mérhetjük le a szakadék vonzóerejét. Figyeljünk csak:

énnekem ne mondjátok, hogy „szeresd felebarátodat, mint tenmagadat“,

csak ennyit mondjátok:

„szeresd felebarátodat hasba löni, mint tenmagadat; szeresd felebarátodat gázkamrába küldeni, mint tenmagadat; szeresd felebarátodat villamosságokba ültetni, mint tenmagadat; szeresd felebarátodat arcul köpni, mint tenmagadat; szeress felebarátodra atombombát dobni, mint tenmagadra; szeress felebarátod húsán hizni, mint tenmagadén“

És megint:

Micsoda hülye nyár, micsoda áldott, utálatos, remek, megszokott, hihetetlen — ki látott még ilyet.

Nyoma sincs itt a szépirodalmi nyelv önelégületlenségének, nyoma sincs stíláriis öniróniának. Alakzatok ezek, annak rendje és módja szerint. Van itt halmaz és erősítés és fokozás és minden, amit akarunk, de elsősorban párhuzam és ellentét. Utóbbiak pedig nemcsak a legelőkelőbb alakzatok, hanem a legfőbb szerkesztési elvek is a klasszikus költészetben. Szilágyi Domokosnál is azok. Hogyan — kérdezhetők —, hát nem búcsúzott el a *figuráktól* is, éppen úgy, mint a *trópusoktól*? De igen, egyszerre búcsúzott mindkettejüktől. Illetve mégsem egészen egyszerre.

Fejtegetéseink elején azt a célt tűztük magunk elé, hogy megtudjuk: honnan int búcsút a költő a szóképeknek. A szójátékok, a rímek, a hangzásbeli egyezések igazítottak útba bennünket — tehát annak a párhuzamosság-elvnek az elemi megnyilvánulásai, amely a legfontosabb figurák alapja. Amikor búcsút intett a szóképeknek, amikor ellátta őket a szójátékok és rímek alibijével — az alakzatoknál volt a költő. Ugyanilyen könnyen példázhatjuk azonban a fordítottját is: amikor az illúziók korának meg az illúziótlanság korának, a gondtalanul *szárnyaló* angyalának meg a *szárnyatlan* ördögöcskének az ellentétéből bontakozik ki — ezt az ellentétet meghaladva —, a létbe-vetettség metaforájaként a *Kényszerleszállás* — akkor a figuráktól a trópusok felé távolodtunk. Mi rejlik e kölcsönös vonzás és taszítás, trópusok és figurák e bensőséges ellentéte mögött, hogy: ha az egyiken túllépünk, akkor a másikba ütközünk?

A szavak hangalakjának hasonlósága a szójátékban és összecsengésük a rímben azért könnyíti meg az egyik fogalomról a másikra való átmenet tudomásulvételét, mert ez a részleges egyezés azt a — törékeny — illúziót kelti, mintha nem is történt volna átmenet, mintha el sem mozdultunk volna helyünkről. Ezt a képességét gyakorolja a párhuzam a költészetben a *nyelv minden szintjén*. Párhuzamba állított — tehát bizonyos vonatkozásban hasonló — dolgok viszonyán mindig felfedezhetünk valamit az azonosság égi visszfényéből. Hasonlóképpen hullanak rá a költői ellentétekre a kizáró ellentéteesség sugarai — a kettő voltaképpen ugyanaz. A azonos A-val; A nem azonos non-A-val: az ellent-nem-mondás elve más szavakkal, de ugyanazt mondja el, mint az azonossági elv — a kizáró ellentét viszonya éppoly elsődleges logikai viszony, mint az azonosságé. Valamely dolgot el sem gondolhatunk anélkül, hogy szembe ne állítanók mindazzal, ami nem ő. Amikor tehát

a dolog után kizáró ellentétét gondoljuk el, akkor nem az történt, hogy egyik dologról átmentünk volna a másikra. Nem mi mozdultunk — a megvilágítás változott, a mód, ahogyan az egymást feltételező két elem között fény és árny megoszlik: ha előbb a dolog úgy világosodott meg előttünk, hogy mindaz, ami nem ő, homályba borult, most maga a dolog lesz az éjszaka, amelynek hátterén kigyúl mindaz, ami nem ő.

Ám a gondolatnak ez az önmagára-türemlése — még az azonosság körén belül is — csak logikai értelemben egyhelyben-maradás. A gondolkodás valóságában sohasem tarthatjuk magunknál folyamatosan ugyanazt a dolgot, hanem legfeljebb újra meg újra birtokba vehetjük. E megújuló birtokbavételnek azonban indítékra van szüksége — és éppen ez az igény a *távolság*, amely az első birtokbavételt a másodiktól elválasztja. Távolság tehát mindig van.

Távolság mindig van — s a figurák mindig csökkenteni, a trópusok mindig növelni próbálják; ez a magyarázata a trópusok és a figurák vetélkedésének. Távolság mindig van — az alakzatoknak sohasem sikerülhet ponttá zsugorítaniuk, a szóképeknek pedig sohasem sikerülhet végtelenné nyújtaniuk. S éppen ez az ellenállás fedi fel ezt a távolságot, amelyet a zsugorítással, illetve nyújtással szemben kifejt. A trópusok és figurák *közös* erőfeszítése irányítja rá figyelmünket ott is, ahol a legkevésbé feltűnő, mert átlagos — a mindennapi beszédben. Ebben áll a trópusok és a figurák szolidaritása.

Végül is mi ez az űr, amelynek kitöltéséért a nyelvi jelek, ha tehetnék, eldobnák maguktól jelentésüket, s amelyet a trópusok és a figurák más-más módon ugyan, de együttes erővel tárnak fel? Bergson azt mondaná, hogy a megszakításos jellegű nyelvi kifejezés és fogalmi gondolkodás alkalmatlansága ez a lelkiélet szakadatlan áramlásának megragadására. Eszerint a mindennapi beszéd magasabbrendű volna a költői nyelvénél — hiszen előbbi föl sem veti a problémát, mintegy bölcsen beletnyugodva a változhatatlanba, utóbbi viszont a végletekig kiélezi, anélkül, hogy meg tudná oldani. Ez a folyomány azonban magát a kiinduló tételt is kompromittálja a szemünkben.

Mi szívesebben indulunk ki abból, hogy a költészet nyelvében a lelki élet közvetlenebbül tanúsítja, hogy mi ő, mint a mindennapok nyelvében. A távolság, amely a szókép két pólusa között leplezetlenül tárulkozik föl, csökkenthető, felaprózható azzal, hogy értelmezzük, azaz a mindennapok nyelvére fordítjuk le a szóképet. Mindig találhatunk közbülső elemeket, viszonyítási rendszereket, amelyek magyarázatot adnak a két képzet összekapcsolására. Ám bármeddig folytatnók a közvetítő láncszemek keresését, sohasem szabadulhatnánk a hiányérettől: kiderülne, hogy a távolság vég nélkül osztható. E végnélküli oszthatóság titka pedig magának a lelkiéletnek a titka. A képzettársításnak *utólag* mindig meg lehet találni a lélektani és logikai motivációját, de nincs olyan motívum, amelyet elegendő volna hozzákapcsolni egy adott képzethez, hogy csálhatatlan biztonsággal mutathassunk rá arra a másik képzetre, amelyet szükségképpen vonna maga után — a képzettársítás *ténye* az, ami a képzettársítás indoklását szolgálhatja. Amikor előrehaladunk egyik képzettől a másikhoz — az átmenet mélyén mindig ott leselkedik a szakadék, amelyet hiába igyekszünk feltölteni tériszonyunkban, a szabadság, amelyben csak az út végéről *visszatekintve* ismerjük föl a meghatározottságot.

S mi egyéb a mi mindennapi beszédünk is, mint ilyen előrehaladás? A költészet csak *nyilvánvalóvá teszi*, kiszolgáltatja nekünk azt, amit beszédünkben elleplez a megszokás. Ezért a beszéd: lappangó költészet.

A költészet, amely kérdéseket intéz hozzánk, megtanít bennünket arra, hogy kérdést intézzünk tulajdon beszédünkhöz. Kérdezzük hát Szilágyi Domokos *Profétájával*, anélkül, hogy feleletre számíthatnánk:

S honnan pattant ki az Ige?

Emlékezés, érzés, tudás, fű, ágy és minden, ami kitölti az űrt közöttük,

születés, szerelem, halál, gabona, szép szó, vadászgép, szerelem,

*hulla, gabona, kín, gyöngédség, verejték, pipacs, halál-
félelem, fű, ágy, emlékezés — érzés — tudás:*

honnan pattant ki az Ige?

A proféta sohasem mondta ki az Igét, mert sohasem volt rá kíváncsi senki. De vajon kimondhatta volna-e egyáltalán? Vajon nem azért hullott-e ki emlékezetéből, hogy ne kelljen kimondania? Vajon alkalmasak lettek volna-e a szavak, mindannyiunk szavai, hogy kifejezzék a megismételhetetlent?

ÁTMENETEK: TÁRGYTOL SZOIG

„Tárgy és Jel szerelmének szülőttei, szavak...“

(Ez a nyár)

Megnevezni. Ezt a folyamatot két irányban tekinthetem át. Ha a tárgytól haladok a név felé, akkor úgy tűnik, hogy az egyest —, a dolgot, úgy, ahogyan számomra itt és most megjelenik — feláldoztam az általános oltárán. Mivel a közlés természete, rendeltetése, körülményei olyanok voltak, hogy nem érhettem be pusztá rámutatással, kénytelen voltam korlátozni lehetőségeimet: magam is föllódoztam az általánosban. Ha ellenben a névtől haladok a tárgy felé, akkor az a benyomásom, hogy az általános nevet egyes esetre alkalmazva, mintegy túlléptem az általánosan saját lehetőségeim irányában, annak az élménynek az egyszerűségében, amelyet számomra itt és most nyújt a tárgy.

Valaki ezt mondja: A Hold olyan, mint az i betűn a pont. Másvalaki ezt mondja: A Hold kerek. Mindkét beszélő ugyanazzal a névvel illeti észrevétele tárgyát. Mégis csak az első adta értésünkre félreérthetetlenül, hogy *arról* a holdról van szó, amelynek látványa *neki* valahol valamikor megadatott, az *ő* Holdjáról. Csakis a költői kép kényszerít bennünket ellenállhatatlan erővel arra, hogy a fordított irányban is végigjárjuk az utat. Legalább két szó szükséges a szóképhez. Legalább két szó szükséges a költészethez. Legalább két szó szükséges ahhoz, hogy a nyelv valóra válthassa a visszaút lehetőségét. Ámde maga a lehetőség ott szunnyad *beszédünk minden egyes szavában*. Ezért írhatja Szilágyi Domokos:

*mert minden szín egy szóba fér
ne kísértsd a vadont hazárdul*

MAX BELOFF A BRIT BIRODALOM FELBOMLÁSA

A második világháború utáni történet egyik legjelentősebb eseménye a gyarmati népek felszabadulása s a gyarmatbirodalmak, köztük elsősorban az öt földrészre kiterjedő angol birodalom széthullása.

A birodalmak felbomlása mindig nagy megrázkódtatásokkal járt. Nem csoda, ha a bekövetkezett változások nemcsak a felszabadult volt gyarmati országok, hanem az egykori gyarmattartó állam, az Egyesült Királyság számára is új helyzetet teremtettek. A visszaesés a világhatalom csúcsáról a középhatalom rangjára elkerülhetetlenül maga után vonta az ország gazdasági, politikai, kulturális, sőt lelki átrendezését a szükségét. A változás természetesen a külpolitikában is érezte hatását.

Max Beloff, az oxfordi egyetem professzora *The Future of British Foreign Policy (A brit külpolitika jövője)* című, Londonban 1969-ben megjelent művében az új helyzet elemzéséből kiindulva igyekszik láttatni a brit külpolitika jövőbeli alakulásának körvonalait, azt a szerepet, melyet Nagy-Britannia mint középhatalom sok tekintetben gazdag, de ugyanakkor terhes örökségével és hagyományaival betölthet a szüntelenül változó nemzetközi helyzet porondján.

Beloff professzor először a birodalom felbomlásának a következményeit méri fel, majd meghatározva a brit nemzeti érdekeket, a külpolitika gazdasági előfeltételeiről, azután Nagy-Britanniának mint középhatalomnak védelmi politikájáról, az egyoldalú elkötelezettségek előnyeiről és hátrányairól beszél.

Max Beloff tanulmánya főként azért figyelemre méltó, mert leleplezi azokat a minden alapot nélkülöző politikai álmódosásokat, amelyek a múltnak valamilyen formában való restaurálására irányulnak, azonban általános tételleivel és elemzéseivel több vonatkozásban nem érthetünk egyet.

Fordításunkban a — rövidített — első fejezetet közöljük.

A brit politikára az elmúlt néhány év alatt fokozottan jellemző kiábrándultság csak közvetve kapcsolódott a külpolitikában megnyilvánuló kudarcokhoz és készségekhez. Ma, akárcsak a múltban, a legtöbb ember számára a kormány belpolitikai, mégpedig gazdasági tevékenysége határozza meg az iránta tanúsított magatartást és választói állásfoglalást. Ennek ellenére aránylag széles körökben az a felfogás alakult ki, hogy az ország gazdasági eredményei és a más közösségekkel fenntartott kapcsolatainak irányítása között bizonyos belső összefüggés van. Az is, talán bizonytalanabban, de elég széles körökben tudatossá válik, hogy Britannia helye a világban

ma már nem az, ami volt. Ez az általános helyzet azután kihatással van az egyes polgárokra is. A külpolitika jövőjét tárgyalni annyit jelent, mint olyasmiről beszélni, ami Britannia alapvető problémáinak a gyökereibe vág. Helyes irányba terelni a külpolitikát: ez a brit államvezetés legfőbb feladata, és szükségképpen előfeltétele minden más, az ország megújódását célzó intézkedésnek.

Persze, nem kevésbé igaz az is, hogy a külpolitika csak úgy lehet sikeres, ha egészséges gazdasági és belpolitikai alappokon nyugszik. Noha végső soron alakulását hatalmi megfontolások szabják meg, mégis függ lélektani tényezőktől is.

Ha kétségek mardossák a lakosságot, és a defetizmus uralkodik el valamely országban, aligha lehet olyan kormánya, amely helyes döntéseket hozhat, vagy amelynek támogatása, ha erre szükség volna, könnyű lehetne. Minél demokratikusabbak valamely ország intézményei, a soron levő kérdések megoldása annál inkább függ polgárainak megértő magatartásától.

Akárhogy vélekedünk is a brit kormányoknak a második világháború vége óta hozott intézkedéseiről, meg kell állapítanunk, hogy felelőssé tehető, mert hozzájárultak az események igazi jellegének eltitkolásához. Ha azt állítjuk, hogy Britannia világbefolyása csökkent, ami a saját lehetőségeit meghaladó fejlődés következménye, ez csupán közhely, még akkor is, ha egyes körök tagadják, és azon a véleményen vannak, hogy csupán akarni kell, és a helyzet visszafordítható, vagyis Britannia nagyhatalmi státusa, bármennyire különösnek hangzik is, visszaállítható. Amit a jövőre vonatkozóan vizsgálódásunk bevezetőjeként érdemes elmondani, az abban összegezhető, hogy sok idő elteltéig, míg az ország helyzetében beállott változások hatását érezni lehet.

A birodalom összeomlása és restaurálásának hiú ábrándja

Valóban nem is olyan régen még elfogadhatónak tűnt az a felfogás, hogy Britannia kivétel az alól a szabály alól, mely szerint egy birodalom és az ezzel járó világhatalom elvesztése azonnali, messzemenő és gyakran romboló hatással van bármely nemzetre. A hatás rendszerint közvetlen mind az illető nemzet társadalmi magatartására, mind pedig politikai intézményeire. Ha Britannia kivétel lett volna, ez a lehető legnagyobb ellentmondást jelentené, mert valamennyi birodalommal rendelkező modern hatalom közül a birodalmi elem éppen Britannia esetében a legfontosabb. Valóban, ez lényeges alkotóeleme volt annak a képnek is, amelyet önmagáról kialakított. Ugyanis Belgium, Hollandia — az utóbbi kelet-indiai birtokainak nagysága és gazdagsága ellenére —, sőt még Franciaország esetében is, a tengerentúli birodalom kétségtelenül értékes függelék volt, de ennél semmivel sem több, létalapjuk ugyanis nem kapcsolódott birtokaikhoz. Ez a megállapítás még találóbó Itáliára és Németországra nézve. Ha a brit helyzetre illő, pontosabb párhuzamot találunk, vissza kell mennünk a XVII—

XVIII. századi Spanyolországhoz. Vanak, akik azt állítják, hogy Spanyolország még ma sem gyógyult fel teljesen a birodalmának pusztulásából származó betegségből.

A valóságban Britannia nem kivétel a szabály alól. A sokk egyáltalán nem maradt el, csak késett, és a késedelem ártalmas volt, mert akadályozta annak teljes megértését, hogy tulajdonképpen mi is történt, és az új körülmények között mi lehetne Britannia hasznos szerepe. Amint gyakran hallható, egyesek erénynek tekintik, hogy ez az ország, Európa többi volt nagyhatalmától eltérően, legalább külsőleg most is nagyhatalomnak tűnik. És elkeseredésében, csak azért, mert sorsa alakulásának ellenőrzésére nincs többé reménye, nem fordított hátat a világnak. Kétségtelen, van ebben sok igazság, és bármi legyen másutt a helyzet, nekünk okunk van arra, hogy Britannia sorsfordulását ne tekintsük elválaszthatónak a világ többi részének helyzetétől.

Sok fejtörést okozott az a kérdés: az impérium felszámolása milyen hatással lesz a volt birodalmi és gyarmati területekre? Mind egyetemi, mind pedig politikai körökben nagy érdeklődést tanúsítottak az „új államok” helyzetének alakulása iránt. Abból a hirtelen átváltásból, amely az irányt az elszigetelődő kis Anglia felé mutatja, még az idegengyűlölet egészségtelen hangjai is kihallszanak, s mi több, rasszizmus is társul hozzá,

Az illúziók létének meghosszabbításáért nemcsak a politikusok és a nekik bizonyos mértékben támogatást nyújtó publicisták felelősek, ehhez más országok is hozzájárultak. Véleményük szerint ugyanis sok érv mellett szól: Britanniát óvniuk kell attól, hogy ráébredjen a teljes valóságra. Ez különösen elmondható az Egyesült Államokról, Britannia sok szerepének elvitathatatlan örököséről, bármennyire szeretné is az Egyesült Államok visszautasítani ezt a feladatát. Legalábbis a legutóbbi időkig az Egyesült Államoknak érdekében állott támogatni azt a nézetet, mely szerint Britannia még mindig a régi értelemben játszhatja nagyhatalmi szerepét. Ez részben annak az amerikai oldalon kialakult félelemnek tulajdonítható, nehogy az Egyesült Államok a nagy ideológiai csatában álláspontját védő partner nélkül maradjon, részben pedig annak a reménynek, hogy Britannia talán mégis vállalhatja a közös védelem bizonyos terheit, és azokból legalább bizonyoskét levehet az amerikai vállakról. De volt egy nagyon egyszerű és magától értetődő indíték is,

mégpedig az, hogy a háború óta a világpolitikában felmerült legtöbb kérdésben a britek és az amerikaiak mind elkötelezettségeik, mind reagálásuk tekintetében közelebb állottak egymáshoz, mint az amerikaiak és a nyugat-európaiak.

Az Egyesült Államok kétségtelenül azazal is meg akarta nyugtatni Britanniát „a különleges kapcsolat” érvényéről, hogy többé-kevésbé mint egyenlő féllel tanácskozott vele, de nemcsak pusztán erről volt szó, hanem arról is, hogy konkrét támogatást nyújtott mind a nukleáris fegyverek fejlesztésére, mind pedig a font sterling helyzetének fenntartására.

A varázs megszűnt

A varázs most már megtört. Túl sok minden történt ahhoz, hogy tovább élhessenek azok az illúziók, melyek szerint a világ könnyű megélhetést biztosít Britanniá számára. Az ámitás korszakának véget kellett érnie. Az érdem, melyet Britanniá azzal szerzett, hogy egy ideig egyedül szállt szembe a náci szörnyeteggel, nagyrészt azért veszítette el értékét, mert Britanniá a háború utáni években visszautasította a nyugat-európai vezetést vállalását. Ma már Európában — és természetesen Britanniában is — olyan nemzedék van felnövevben, amelynek szemében a hitleri epizód csak parányi része a múlt történetének. Éppen úgy, ahogyan Szuezt szertefoszlatta a briteknek azt a hiedelmét, hogy végső soron az amerikaiak mindig mellettük állanak, ugyanúgy Vietnám ráeszméltette az amerikaiakat arra, hogy az el-képezésük szerinti világhivatásuk betöltésében lehetnek olyan mozzanatok, amelyekben nem számíthatnak Britanniá támogatására, legalábbis teljes együttérzésére és megértésére nem. Ettől az időtől kezdve mind az európaiak, mind az amerikaiak Britanniát annak megfelelően ítélik meg, ahogyan ma látják, s nem a múlt látszatai szerint. Ez akkor is igaz, ha az újabb Nemzetközösség országai hajlamosabbak Britanniát inkább „birodalmi” múltjának fényében tisztelni, mintsem olyan országot látni benne, amely új helyzetükben is még mindig képes volna valamit nyújtani nekik.

Mi járult hozzá Britanniá új helyzetének felismeréséhez?

Érdeemes elgondolkodni azon, milyen események segítették elő leginkább, hogy megszűnjék az ellentét Britanniá új helyzete és a között a mód között, ahogyan ezt a helyzetet Britanniá népe érté-

kelte. Ahány ember, annyi jegyzék ké-szülhetne a számba jöhető okokról, de valamennyinek súlya és értéke más és más lenne.

Valószínű, hogy mindegyik jegyzék a következő jelenségeket sorolná fel: a nyugat-európai gazdasági közösségbe való belépés kétszeres visszautasítása (ami egyúttal figyelmeztetés, hogy Európában többé nincs olyan nagy szükség Angliára, és az emiatt feltételeit nem tudja könnyen elfogadtatni); annak tudomásulvétele, hogy a brit miniszterek, noha még mindig lélekszakadva rohannak Washingtonba, valahányszor erre elfogadható ürrüget találnak, Johnson elnök részéről már nem részesültek vörösszönyeges fogadtatásban, holott négy közvetlen elődje korában ez kijárt nekik; beletörődés abba, hogy Rhodésiában a birodalmi kötelezettségeket tapintatosan ugyan, de semmibe veszik, és döntő tényezőként elfogadják az ENSZ-nek, vagyis egy idegen szervnek a beavatkozását a tengerentúli brit közösséggel való tárgyalásba; annak lesújtó szüksége, hogy ebben az országban a Nemzetközösség polgárai iránt korábban tanúsított „nyílt ajtó” politikája megszűnjék, és képtelenség arra, hogy a bevándorlási korlátozásnak olyan elfogadható kritériumát találják meg, amely ne tűnjön nyíltan fájvédőnek, de ne sértse az ausztráliaiak, az új-zélandiak és a kanadaiak ösztönös és természetes várokozásait; annak felfedezése, hogy az Egyesült Nemzetek Szervezete, amelyet intézményeinek létrehozásában Britanniá annyira segített, olyan fórum, ahol ez az állam alig remélheti, hogy elfogulatlan meghallgatásra talál, barátságról nem is szólva.

A britek most egyszerre úgy érzik, hogy itt is, ott is beléjük rúgnak; olyan érzés ez, amelyhez történetük során nem szoktak hozzá, és amiért kétségtelenül megsértődnek. Am a politika nem épülhet érzékenységre, hanem csak tényekre. Mit mondanak hát a tények?

Az Egyesült Nemzetek Szervezete vagy a Nemzetközösség?

A kérdés azonban nem egyszerű, mert jelen esetben a tények is különböző jellegűek. A legnyilvánvalóbbak azok, amelyek Britanniának a többi nagyhatalommal vagy hatalmi csoporttal szemben elfoglalt jelenlegi helyzetét árulják el. Ezek viszonylagosan — a statisztikai és egyéb adatok tükrében — elfogulatlanul tárgyalhatók. De itt is felmerül a kérdés, mit kíván a közösség a külpolitiká-

ban, és milyen mértékben hajlandó kívánságának valóra váltásáért erőfeszítést tenni és áldozatokat hozni. E kérdéssel kapcsolatosan az íránt is érdeklődnünk kell, melyek azok az intézmények, amelyek biztosítják a célok kijelölését és elérését. Végül el kell jutnunk oda, hogy még alaposabb körültekintéssel meghatározzuk más országok célkitűzéseit és azt, hogy a brit politika milyen mértékben egyeztethető össze azokkal, vagy pedig céljait csak úgy érheti-e el, ha keresztezi őket.

Ha a kérdéseket így tesszük fel, akkor már azt is feltételezzük, hogy nem mindenki fogadja el őket, és ezért szükséges külön-külön foglalkozni velük. Az első kiindulópont az, hogy az Egyesült Királyság kormányának feladata hatalmához mérten valóra váltani e kívánságokat. Vitatni lehetne — és bizonyos körökben erősen vitatják is —, hogy ez a feltevés csak pillanatnyi feladat, és a brit politika fő célkitűzésének arra kellene irányulnia, hogy az Egyesült Királyságot beolvassa bizonyos szélesebb politikai egységbe. Ezzel azonban a brit politika fogalma mindenképpen elveszítené értelmét, hiszen texasi külpolitikáról sem beszélhetünk. Pillanatnyilag ez a célkitűzése nem valósulhat meg, és jelenleg nem is létezik olyan nagyobb egység, amelynek a brit érdeket alá lehetne rendelni.

Ezt azért kell megmondani, mert sok vita folyt az ellenkező feltevés alapján. Vannak, akik úgy vélik, hogy a brit politikanak az Egyesült Nemzetek Szervezetére kell támaszkodnia, mint ahogyan az elődök a Népszövetségre próbálták építeni. Azt azonban már nem mondják meg világosan, vajon az ENSZ csak egyike azon eszközöknek, amelyek révén a politika hatékonyra tehető, vagy több ennél. Az az állásfoglalás, hogy más lehetőségekkel szemben az Egyesült Nemzetek gépezetét használjuk, igen tiszteletre méltó. De nem küszöbölí ki annak szükségét, hogy meghatározzuk, milyenek kellene lennie ennek a politikának, és vajon belenyugodhatnánk-e teljes szívvel abba a gondolatba, hogy a Britanniát érdeklő kérdések megoldását a Közgyűlés vagy éppen a Biztonsági Tanács többségi szavazatára bizzuk.

Jelentősebb volt az a vélemény, mely szerint az Egyesült Királyság nem tekinthető olyanoknak, mint aminek önálló politikája van, mert Britannia csupán egy szélesebb hálózat, a Commonwealth — a Nemzetközösség — politikájának exponense. A politikát irányító brit kormányoktól elvárják, hogy politikájukkal

nemcsak a brit szigetek lakóinak előnyeit tartsák szem előtt, hanem a Nemzetközösség más országainak, valamint Britannia függő területeinek lakóira kiható következményeit is. Valóban, az a felfogás alakult ki, hogy nem a politika lényege a fontos, hanem az, hogy milyen mértékben segíti elő a nemzetközösségi rendszer egészséges működését és fennmaradását. Ez a felfogás bizonyos körökben még mindig érvényben van.

Britannia és a Nemzetközösség

A régi „domíniumok“ mind a kül-, mind a belpolitika területén kiharcolt autonómiája — ami a birodalom Nemzetközösséggé alakulását jelezte — nem számolta fel véglegesen azt a magartást, mely a Nemzetközösségben egységes politikai rendszert lát. A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy a domíniumok, ha úgy kívánták, nagyobb mértékben beleszólhattak — mondjuk — abba, hogy milyen legyen Britannia külpolitikája. Fő törekvésük viszont arra irányult, hogy ezt a politikát a lehető legpasszívabbá és legóvatosabbá tegyék, kivéve azokat az eseteket, amikor területi vagy más jellegű érdekeik forogtak kockán.

A két háború közötti időszakban, tehát abban a periódusban, amikor a Nemzetközösség ideológiája a leginkább érvényesült, a Nemzetközösség államférfiai, így például Mackenzie King és Smuts tábornok, mindenekelőtt arra törekedtek, hogy a Népszövetség segítségével vagy közvetlenül megakadályozzák Britannia európai kötelezettségvállalásait, nehogy ezek háborúba sodorják őket. Amikor a háború kirobbant, a Nemzetközösség még egységes rendszerként harcolt, noha a különböző frontok megsztása körül belső súrlódások is felmerültek (nevezetesen az Egyesült Királyság és Ausztria között). Az Egyesült Királyság szempontjából Burma, Malaysia, Etiópia és a Szahara nyugati része a háborús hírekben éppen olyan fontos szerepet kapott, mint maga Európa. „Az ostromlott sziget“ látomása Churchill számára lehetett ugyan az ihlet forrása, hogy segítségével a brit népet túljuttassa az 1940—41-es évek sötét napjain, de a valóságban a sziget nem állt egyedül. Az oroszok és az amerikaiak megvárhatták a külső támadást, hogy belékényszerüljenek a háborúba, a domíniumok azonban önszántukból, India és a gyarmati területek végeredményben a brit parancs kényszere alatt kezdettől fogva háborúban állottak.

Azok a brit államférfiak, akik közvetlen a háború utáni nemzedékekhez tartoztak, s valamennyien Churchillnek voltak munkatársai, az új szakaszba érhetően magukkal hozták azt az érzést és álláspontot, amely szerint Britannia nem csupán olyan közép nagyságú európai hatalom, amelyet az Egyesült Államok és a Szovjetunió kétségbejöttén elhomályosítanak, hanem a Nemzetközösség birodalmának központja is, méltó arra, hogy egyenlő félként tárgyaljon az óriásokkal, európai szomszédait viszont, akiket a háború végigpusztított, a vereség és a belső nyugtalanság demoralizált, úgy tekintse, mint amelyek nem egyenrangú hatalmak vele.

Álláspontjuk azonban téves volt. Bár útjaik-módjaik eltérőek, az Egyesült Államok és a Szovjetunió éppen ezért váltak nagyhatalmakká, mert az élükön álló kormányok országos célokra használhatják fel a határaikon belül fellelhető összes erőforrásokat. A brit kormány viszont azonnal elveszítette tekintélyét, mielőtt a honi szigeteken kívül eső erőforrásokhoz akart nyúlni, és a rendszer egészét biztosító intézményes keretet pusztán tanácskozáskor rendszerével nem volt képes helyettesíteni.

Az 1941—42. évi, a japánoktól elszenvedett korai vereségek, továbbá azok a nehézségek, amelyekkel Közép-Keletet tartottuk, nyilvánvalóvá tették, hogy az egyoldalú rendszer védelme meghaladta Britannia erejét. Az akkor elveszített területek visszaszerzése is érhetően csak annak köszönhető, hogy Németország és Japán ellenségeinek jegyzékére a Szovjetunió és az Egyesült Államok is felkerült. A Szovjetunió mindenképpen — lényegénél fogva — ellenezte a brit birodalom fennmaradását, az Egyesült Államok pedig (Roosevelt elnök szavaival) már a háború befejezése előtt kinyilvánította, hogy noha Britannia függetlensége (akárcsak Nyugat-Európa többi részéé) amerikai érdek, a brit birodalom védelme és a nemzetközösségi rendszer fenntartása nem az.

Általában nagy dolgot csinálnak abból, hogy a helyi nemzeti mozgalmaknak Britannia túl könnyen tett engedményeket, anélkül, hogy tekintetbe vette volna azokat az utóvéd-csatározásokat, amelyek a francia és a holland birodalmak felbomlását kísérték. Azt is felfűjják, hogy a legtöbb volt birodalmi terület és gyarmat önként benne maradt a Nemzetközösségben, és ha alkotmányilag köztársaság is, a brit uralkodót elfogadta a Nemzetközösség fejének. Azt azonban kevésbé értik meg, hogy az új, a meg-

nagyobbodott Nemzetközösség elődjétől (a Balfour-féle és a westminsteri szabályzat Nemzetközösségétől) örökölte ugyan a konzultációk mechanizmusait, de sem ugyanolyan módszerekkel nem élhetett, sem ugyanolyan eredményeket nem érhet el, mert most már hiányzik az érdekek végső azonosságáról vallott feltevés, valamint az az óhaj, hogy a nemzetközösségi kapcsolatot önmagáért is fenn kell tartani.

Az újabb nemzetközösségi országok mindenekeelőtt azzal törődtek, hogy a gyarmati felszabadítás folyamatát meggyorsítsák és minél nagyobb anyagi támogatást kapjanak Britanniától gazdaságuk fejlesztésére és modernizálására. Ezért azután az így működő Nemzetközösség ahelyett, hogy erőforrásainak gyarapodásával a brit birtokok hálózata lett volna (kivéve bizonyos kétoldalú gazdasági szerződéseket), Britannia számára a kötelezettségek hálózata lett, részint azzal, hogy anyagi követelésekkel állt elő, részint pedig azzal, hogy szabad cselekvésében korlátozta. Egyesek az új nemzetközösségi országokkal és követeléseikkel is egyetértve az így kialakult állapotot azon az alapon védelmezték, hogy Britannia (akárcsak a többi birodalmi ország) jóvátétellel tartozik volt gyarmatainak azokért a gazdasági előnyökért, amelyeket — állítólag — az ő rovására élvezett a gyarmati korszak idején.

A bevándorlások

Brit oldalon az egykori birodalmi Nemzetközösség legjellemzőbb hagyatéka inkább bel-, mint külpolitikai területen maradt fenn, bár nem tagadható, hogy áthallásai vannak a nemzetközi kapcsolatok vonatkozásaiban is. A Nemzetközösség egységéről, a nemzetközösségi polgárok jogi helyzetéről kialakult szabályok miatt Britannia azok közé az államok közé tartozik, amelyek, bár már több évtizede bevezették a bevándorlás ellenőrzését, a Nemzetközösség országaira a legutóbbi időkig ezt mégsem terjesztették ki. A háború után az alkalmazás lehetősége és a „nyitott ajtó” politikája hozzájárult ahhoz, hogy a nyugat-indiai szigetekről, Indiából, Pakisztánból és Afrika bizonyos részeiből sokan bevándoroljanak Britanniába.

A bevándorlás nagy méreteiből eredő szociális nehézségek és az a megfontolás, hogy különösen az indiai alkotmányról a bevándorlás lehetőségei határtalanok, felvetették a korlátozás szükségességét, ami sokáig nem volt halasztható. Mégis, mielőtt nemzetpolitikai elvvé vált volna, sok lelki vívódást váltott ki

azoknál, akik úgy vélték, hogy nem kel-
lene bevezetni még akkor sem, ha az az
európai bevándorlókra már régen érvé-
nyes volt. Igaz, nem könnyű különbsé-
get tenni a Nemzetközösség iránti gon-
doskodás és a között az érzékenység kö-
zött, mely könnyen a faji előítélet vád-
ját válthatja ki; ez ma Britanniában sok,
véleményt alakító társadalmi csoportra
jellemző. A faji előítélet vádjának elke-
rülése végett az ellenőrzést úgy kellett
kidolgozni, hogy alkalmazható legyen a
régii „fehér domíniumokra” is, ezekből
tömeges bevándorlásra nem kellett ugyan
számítani, de polgáraik, ha alkalmazásért
folyamodtak, elvárták, hogy ne gördítse-
nek eléjük akadályokat.

Jellemzően a nemzetközösségi eszme
illuzorikus jellegére a Nemzetközösség
több tagja nem is gondolt arra, hogy a
Commonwealth országainak polgárai szá-
mára — ebben a minőségükben — prefe-
renciális eljárást biztosítsanak, és a sa-
ját területükre való bevándorlás teljes
ellenőrzését mindig úgy tekintették, mint
autonómiájuk vagy szuverenitásuk egyik
lényeges elemét. Ebből a szempontból
szembetűnő a kenyai ázsiaiak esete. Hogy
az ázsiai eredetű kisebbségek előtt érzé-
kelhetővé váljék Kenya függetlensége és
az, hogy az afrikaiak urak saját hazá-
jukban, Britannia magára vállalta: azok-
nak az ázsiai eredetű kenyaiaknak, akik
ezt kérik, brit útlevelet biztosít. Amikor
ezek érezni kezdték a kenyai gazdasági
élet nemzetiesítését, megpróbálták érvé-
nyesíteni jogi privilégiumukat, és kezdtek
bevándorolni Britanniába, ami ott szük-
séggé tette az immigráció korlátozását.
Kiderült ugyanis, hogy India — ahonnan
származtak — nem érezte kötelességének
repatriálásuk biztosítását.

A Nemzetközösség másika, a külpoliti-
kához közvetlenül kapcsolódó öröksége
a brit politika alakulása Dél-Afrikával és
Rhodesiával szemben. A Nemzetközösség
legtöbb tagja szerint nem kis mértékben
Britanniára hárul a felelősség azért, hogy
a fehérék hatalmán nyugvó rendszerek
megbuktatását mind a Nemzetközösségen
belül, mind pedig azon kívül előmozdítsa.
Hogy mennyire magukévá teszik
ezt a feltevést, az részben Rhodesia el-
len alkalmazott szankciókkal, részben pe-
dig a Dél-Afrikának eladott fegyverekkel
kapcsolatosan mutatkozott meg. Nyilván-
való azonban, hogy azok az országok,
amelyeknek a dél-afrikai és a rhodesiai
rendszerek elvei és gyakorlatai éppen
olyan ellenszenvesek, mint Britanniának,
nem látják be, miért kellene gazdasági

veszteségekkel sújtaniuk saját népüket e
rendszerek megbuktatásának előmozdítá-
sára.

Az atomfegyver és a középhatalmak

Ha az atomfegyvert fel sem találják,
akkor is kétséges, hogy egyes nagyhatal-
mak XIX. század végi és XX. század
eleji típusa fennmaradhatott volna a je-
len korszakig. Ha a soknemzetiségű bi-
rodalmak létrehozása és fenntartása...
többé nem lehetséges, a modern típusú
ipari társadalmak fejlődése mindenkép-
pen földrésznyi nagyságú nemzeteknek
biztosítja az elsőséget. A népesség nagy-
sága, a központi irányítás alatt egyesített
erőforrások változatossága határozza
meg, hogy hol és kinél van a hatalom.
Az Egyesült Államok és a Szovjetunió
világhatalmi rangra emelkedését rég elő-
re lehetett látni. Az atomfegyverek felta-
lálása áthidalhatatlanná tette a nagy- és
középhatalmak közötti szakadékot.

Kezdetben úgy látszott, hogy nem ez
a helyzet fog kialakulni. Valóban sokan
pontosan ennek az ellenkezőjét vitatták,
és azon a véleményen voltak — a fran-
ciák még mindig azon vannak —, hogy
az atomfegyverek éppen nagy hatásuk
miatt az államok egyenlősítését mozdít-
ják elő, mert az az állam, amely birto-
kába jut, képes lesz a leghatalmasabb el-
lenséget is felbecsülhetetlen károkkal
vagy éppen végpusztulással fenyegetni.
Az atomfegyverek fejlődésének bizonyos
szakaszában ez talán igaz lehetett, ma,
egészen biztos, nem az. A rakéta-rendsze-
rek rendkívüli tökéletesítése mind a tá-
madás, mind a védelem tekintetében, to-
vábbá szüntelenül tozozódó költségük ki-
zárja annak lehetőségét, hogy a középhat-
almak a sikernek akárcsak legkisebb re-
ményével is bennemaradjanak az atom-
versenyben, különösen olyan területeken,
ahol a nagyhatalmak is érdekeltek. A
közepes hatalmak számára az atomfegy-
verek felhasználásának egyetlen lehetősé-
ge maradt: az, hogy egymás ellen for-
dítsák, de akkor is csak abban az egészen
valószínűtlen esetben, ha a nagyhatalmak
az így kirobbantható regionális háborús
összetűzésben érdekeiket nem látják ve-
szélyeztetve. Itt-ott az a vélemény is
hallható, hogy a kisebb hatalmaknak van
még egy lehetőségük: nagyobb szövetsé-
geseiket úgy kényszerítik rá az atomhá-
borúra, hogy maguk robbantanak ki há-
borús összetűzést.

Vajon valamilyen új, éppen olyan fé-
lelemkeltő technikai forradalom, mint
amilyen az atomforradalom volt, meg-
változtathatja-e e mérleg állását? Olyan
kérdés ez, amelyen nem érdemes sokat

elmélni. Britannia az atomfegyver birtokában sem engedheti meg magának, hogy a nagyhatalom szerepét játszassa, és ez világos, vagy világosnak kellene lennie, legalábbis az 1956-os szuezi ügy óta.

Három következtetés

Britannia eldöntheti, vajon a fennálló körülmények között a brit nép érdekeit úgy szolgálhatja-e a legjobban, ha részévé válik valamely nagyhatalomnak, és saját javára megosztja vele szuverenitását azért, hogy beleszólhasson a nagyhatalom nukleáris fegyvereinek birtoklásába és felhasználásába. A valóságban, ha kívánatos is lenne ez a célkitűzés, megvalósíthatósága a jelenlegi nyugat-európai politikai légkörben olyan távolinak tűnik, hogy jobb elvetnünk, mielőtt felvetjük. Egy ilyen közösségnek ugyanis nemcsak szovjet és amerikai méretű erőforrásokra lenne szüksége — az űrkutatást kivéve talán ez nem is hiányzik —, hanem arra a hajlandóságra, hogy azokat ugyanúgy használják fel, ennek azonban semmiféle jele nem mutatkozik, amiről bárki meggyőződhetik, ha egyetlen pillantást vet az illető országok költségvetéseinek védelmi kiadásokat előirányzó tételére.

A másik következtetés ez lehet: határozottan haladni azon a vonalon, amelyet Britannia a háború óta követ, vagyis az öröknek tűnő szövetségi rendszerbe vetni minden bizodalmat. Tudjuk, hogy akár csak az elszigetelődés, a rivális csoportok közötti egyensúlyozó szerep betöltése is elfogadható volt, sőt bizonyos időben, nagyhatalmi korszakában, hasznot is hozott Britannia számára. A bipoláris világban kialakult új helyzetben viszont az egyoldalú teljes elkötelezettség jelentheti a helyes választ.

A harmadik következtetés tulajdonképpen a második változata. Elképzelhető ugyanis, ha valamely középhatalom biztonsága közvetlen érdeke egy nagyhatalomnak, akkor a középhatalomnak nincs szüksége szövetségre, mert semleges államként hasznot húzhat mindkét szembenálló nagyhatalom azon elhatáro-

zásából, hogy egyik sem engedi a másikat alapvető előnyökhöz jutni. Még azt is fel lehetne hozni, hogy ez a legolcsóbb eljárás.

Britanniára mint egy nemzetközi rendszer tagjára mindenestre kötelezők annak szabályai, és kötelezettségeinek is alá van rendelve. Nincs értelme azt hangoztatni, hogy miután elveszítette nagyhatalmi státusát, nem kell érvényesítenie akarátát, vagy mivel mentes az agresszió minden gyanújától, megengedheti magának, hogy ne legyen elővigyázatos mások agressziójával vagy hódítási szándékaival szemben. Ha valaki egész életét csak kertje művelésének szenteli, annak is gondoskodnia kell a kerítés karbantartásáról... Az igazság azonban az, hogy nemegyszer a nagyobb célok hiú követése akadályt gördít a szerényebbek megvalósítása elé. A legnagyobb veszély, amely a birodalmi magatartás feléledéséből származhat, abban áll, hogy a szavakat már nem a cselekedetek kifejezésére használják, hanem azok helyettesítésére. A helyett a különösen bölcs és okos tanács helyett, hogy „beszélj szeliden, de legyen nálad egy nagy bot” — azt az ösztönzést kapjuk, hogy „dobj el a botot, és ordíts oly hangosan, ahogyan csak tudsz”. Ez már veszedelmes és méltatlan tanács.

Mindez még nem jelenti, hogy vissza lehetne térni a *realpolitika* valamilyen cinikus változatához, mely szerint olyan külpolitikát is szabad folytatni, amely nincs tekintettel az ország nemesebb céljaira és törekvéseire, vagy hogy a világ államainak a magasabb erkölcsi színvonal kifejlesztésében elszenvedett kudarc a valóságban tapsot érdemelne... Ahol a brit hatalom és befolyás a haladásért, a békés nemzetközi társadalmi élet kialakításáért mozgósítható, ott a brit kormány kötelessége, hogy ebben az értelemben cselekedjék. Am nem minden felhívás, melyet a békés fejlődés címén intéznek hozzá, őszinte. Nemegyszer csupán a merő kapzsiság álcázása ez. Ezért valamennyi felhívást igazi értéke szerint kell elbírálni.

**Bevezette és fordította
Bodor András**

A városi piac vonzóereje

A fogyasztási cikkek és szolgáltatások igényének vizsgálatakor a kereslet és fogyasztás színvonalát, szerkezetét, rugalmasságát meghatározó tényezők kerülnek előtérbe. Ezek között eltörpül a kereslet lebonyolítási színterének jelentősége, országos és helyi piac esetében egyaránt. A fogyasztás magától értetődő feltétele, hogy a kereslet és kínálat térben is találkozik valahol. De nem annyira a találkozás helye, mint inkább a kereslet és kínálat mennyiségi, szerkezeti és értékbeli összhangja befolyásolja a lakosság fogyasztásának alakulását.

Városi lakosnak a „hol a piac?“, a „hol szokott vásárolni?“ kérdése legfeljebb a család beszerzési gondjait, a kosarakkal való cipekedést, a várakozásban eltöltött időt, a kiszolgáló udvarias vagy udvariatlan mosolyát juttatja eszébe.

A falusi lakosság esetében más a helyzet: árakeresletének egy része a város piaca felé fordul. A parasztság évszázados kisárutermelői hagyományainak mai megnyilvánulásaként vonzódik a városhoz, a hajdani vásárhelyekhez. De a városok kereskedelmi monopóliuma a múlté, a régi vásárok, sokadalmak ünnepi poézisét az állami és szövetkezeti kereskedelem, a napi áruforgalom prózája váltotta fel. Gyökeresen megváltozott a falu élete az utóbbi negyedszázadban. Megmaradt-e a régi szokás? A híres vásárok emléke jár vissza, vagy más, esetleg kényszerítő körülmények tartják fenn a falu tradicionális életstílusának ezt a sajátosságát?

A kérdés egyik részére a kereskedelmi és szolgáltatási hálózat, valamint az árualap város és falu közti megoszlása adhat választ. A kérdés másik részének megoldását nagy lépéssel vinné előbbre a családi költségvetések jövedelmi és fogyasztási forrásainak számbavétele. Azokhoz fordultunk, akiket a piac fekvése legközvetlenebbül érint, s akik az üzlettelepítés aránytalanságait a beszerzések végett megtett kilométerek számával mérik. Idevágóan kizárólag gyakorlati jellegű, a kiskereskedelmi és áruszolgáltatási hálózat város és falu közti megoszlását vizsgáló felmérést végeztünk.

Az elmúlt év tavaszán Maros megye tíz falujában, illetve községszékhelyén (Abód, Akosfalva, Balavásár, Bánd, Bonyha, Dextrádszéplak, Erdőszentgyörgy, Héderfája, Makkfalva, Mikefalva) közel 800 családtól — 2982 személytől, akik helységeként a népességnek kb. 14%-át képviselik — kérdeztük meg: hol vásárol; hol veszi igénybe a szolgáltatásokat; a faluban, a község székhelyén, a legközelebbi vagy távolabb fekvő városban szerzi-e be a fogyasztási javakat? (a települések döntő többsége a Marosvásárhely, Dicsőszentmárton, Szováta közti zónában fekszik); alkalmas-e vagy rendszeresen vásárol-e a városban vagy adott városban; mi az oka annak, hogy egyik-másik árucikket vagy nem a falujában vásárolja meg, vagy bizonyos szolgáltatásokat a falun kívül vesz igénybe?

15-féle árucsoport és 17-fajta szolgáltatás esetében külön-külön is megjelöltük a vásárlás helyét. Tartós és nem tartós, létszükségleti és ún. luxuscikkek, falun hagyományos és újabb keletű áruféleségek és szolgáltatások is szerepeltek az anket kérdőívén.

Az anket az említett kérdéssorozattal elsősorban a kereskedelemszervezés folyó ügyeit kívánta tisztázni. A válaszok egyben tükrözik, hogy a falusi lakosság (társadalmi, foglalkozási, jövedelmi státusát és életkorát is tekintetbe véve) mennyire elégedett a helyi kiszolgálási lehetőségekkel.

Többé-kevésbé arra is feleletet kaptunk, hogy a város piaca miért őrizte meg mindmáig vonzóerejét, mitől függ a vonzás intenzitása, a körülmények kényszere vagy a megszokás fokozza.

KERESKEDELMI HÁLÓZAT ÉS ARUALAP

Köztudomású, hogy az ember inkább kényszerűségből, mint megszokásból folyamodik a számára előnytelenebb megoldáshoz. A kis települések lakói kénytelenek lemondani a faluban való beszerzés kényelméről, ha a bolthálózat foghíjas, és nem juttatja el lakóhelyükig a mindennapos létfenntartási cikkek többségét.

Ezt a legkézenfekvőbb feltételezést azonban megcáfolja a megye kiskereskedelmi hálózatának térképe. A közelelmezési ágazatot nem számítva, Maros megyében 10 000 lakosra 23,6 és 100 km²-re 20,4 kiszolgálási egység jutott 1968-ban. Az átlag eltakarja a város és falu közti megoszlás különbségeit. Marosvásárhelyen (a hozzá tartozó községek nélkül) 10 000 főt 32,1 üzlet látott el, azonos számú falusi lakost pedig 18,5 egység. A megyeszékhelyi municipiumban 100 km²-re átszámítva 237 kiskereskedelmi egység várta a vásárlóközönséget. Első pillantásra kirívóan aránytalannak tűnik az üzlethálózat megoszlása Marosvásárhely és a megye többi helysége között. A fajsúlybeli eltolódás értékelésében a város szerepét, az üzemszervezés gazdasági hatékonyságának követelményeit, a lakosság keresletének struktúráját kell figyelembe venni, s ezek bizonyos fokú központosítottságot követelnek meg. A terepen szerzett tapasztalat azt mutatja, hogy ez a centralizáció jelenleg nem haladja meg a gazdasági ésszerűség határait, és nem megy a falusi bolthálózat szétlepitésének rovására. Az arányok mérlegelésekor meggondolandó, hogy városon elsősorban szaküzletek, vidéken döntő többségükben vegyes és általános üzletek működnek. A kereskedelemszervezés mai álláspontja szerint a vegyes és univerzális üzlet részlegi összetételükben kb. 6—10 szaküzletet képviselnek. Így a kiszolgálási egységeknek Marosvásárhely és a megye egész területe között 10 : 1 megoszlási aránya nagyrészt kiegyenlítődik. Ha az univerzális üzlet nemcsak szervezési formaként, hanem sokoldalú árukinálattal pótolja is a szaküzletek többségét (a falusi lakosság fogyasztási skáláján szereplő ipari eredetű árucsoportokból), piackörzete nagyjából a községek közigazgatási határáig terjed, sugara nem lépi át átlagban a 4 km-t.

A kiskereskedelmi hálózat terjeszkedési üteme az utóbbi években lépést tart a települések demográfiai, gazdasági fejlődésével. Kutatási területünk minden pontján, a megye eldugottabb falvaiban is létesült üzlet (számuk helységenkénti átlaga 1,5). Községszékhelyeken más, nagyobb településeken is szaporodik az univerzális és szaküzletek, közelelmezési egységek száma. A kereskedelem irányítóinak a jövőben fejlődést okoz még a helyenként elrajzolt piactérkép további javítása, szélesítése, korszerűsítése, a kiszolgálás civilizáltságának fokozása. A vásárlási helyekkel való ellátottság mai állapota falun azonban csak kivételesen teszi szükségessé, bizonyos szaküzletektől (bútor, jármű- és háztartásigép-alkatrész) eltekintve nem is indokolja a hétköznapi árukereslet városra irányulását. A megállapítást mérések, számítások is alátámasztják, de a falusi lakosság véleménye is emellett szól. Az üzlethiányra

hivatkozók száma elenyésző, az igények között hentesüzlet, kenyérbolt és büfé létesítése szerepel a ranglista elején.

A kiszolgálási hálózat településenkénti kiépítése a gazdasági fórumok szervezési és beruházási erőfeszítéseire vet fényt, de csak megközelítőleg utal a falusi lakosság árukeresletének kielégítettségi fokára. Az „üres bolt” nyomorúságát már csak a szőlés őrzi, de esetenként a falun mutatkozó áruhiány is fokozhatja a város piacának vásárlóerőt felszívó hatását.

A város piacán jelentkező árukereslet korántsem állandó, tárgyát és tömegét egyaránt, olykor ugrásszerűen, változtatja. Vásárlási hullámnak, sőt áradatnak voltunk szemtanúi az elmúlt év őszén. Több keresletkutatási tanulmány a falusi életmód jellemző vonásaként említi s a parasztság szokásának tartja, hogy tartalékol, készletet gyűjt. A jelenséget általában a mezőgazdaságból származó jövedelmek időszakos voltával, a parasztság vásárlóképességének hullámlásával magyarázzák. A múlt esztendei vásárlási láz egybeesett a téli beszerzések idejével, az áruforgalom megélénkülése s főként a vásárlók tömege messzemenően túllépte a szokványos határokat. Ami ilyenkor a továbbgyűrűző tárolási lázat fokozza, lehet ellátási zavar, bizonyos áru pillanatnyi hiánya, az eltűnéséről szárnyra kelt rémhír, külföldi inflációs jóslatok szele. Valamely árucsoport forgalmi láncfolyamatának megszakadása faluról átterjed a városra is, de rendszerint csak ideig-óráig tart. Ez a jelenség az utóbbi években olyan ritkán okozott vásárlási lavinát, hogy külön dokumentáció nélkül nehéz volna belőle a falusi lakosság vagy éppen a parasztság árukeresletének és fogyasztásának sajátosságaira következtetni.

Az időleges forgalmi fennakadásoktól elhatárolható egyes áruféleségek állandósult hiánya, ami a városnak és falunak előirányzott árualap szerkezeti eltéréseiből következik. Bizonyos mezőgazdasági eredetű élelmiszereket „hivatalból” nem sorolnak be a falura küldendő árualap összetételébe. Egy részük (tej, tojás, liszt, hús, gyümölcs, zöldség) kikerül a saját termelésből, a mezőgazdasági termelőszövetkezetek termesztésbeni osztalékából és a háztáji gazdaságból. Ez a parasztcsaládok fogyasztási tartaléka, egyben a központosított alap egyik forrása (szerződéses és felvásárlás útján) és biztosítja a felhozatalt a helység vagy a város szervezetlen piacán. Az ipari feldolgozású fogyasztási javak közül jó néhányat (ruházati divatújdonságok, sportfelszerelések, hangszerek egy része) eleve nem osztályoznak a falusi kelendőségű portékák csoportjába. Hogy ez a belső, hivatali kalkuláció megfelel-e a vásárbelinek, erre többféle feleletet adott a közvéleménykutatás. A közvetett válaszokat kiolvashatjuk abból, hogy a falusi lakosság (fogyasztói kategóriánként) milyen közszükségleti cikkek keresetét keres városban, a falusi kínálat listája felajánlja-e vagy sem a lakóhelyén az illető árucsoportot. A közvetlen véleményeket az ankét kérdőívének: „Miért vásárol a városban?” rovatára adott válaszok fejezik ki. (Az ankét során egy család több okot is megjelölhetett. A számalékos számadatok közlését mellőzve, az okok felsorolási rendje egyben a válaszok előfordulási aránya alapján elkészített általános rangsor. A sorrend árucikkeként, szolgáltatás-típusonként, fogyasztói kategóriánként, helységenként lényeges eltéréseket mutat.) Íme, hogyan vélekednek a falvak lakói, és mivel indokolják, hogy árukeresletük kisebb-nagyobb része a város piacán oldódik meg:

1. Falun is megtalálható az árucsoport, de városban:

- nagyobb a választék;
- jobb minőségű az áru;
- divatosabb az áru.

2. Falun az árucsoport egészében vagy részlegesen hiányzik, városi üzletben viszont kapható.

3. Nem igényel külön utazást a városban történő vásárlás, mert:

- az ún. kettősjövedelműek második munkahelye abban a városban van;
- a városban tanul vagy lakik a gyermeke, s egyúttal meglátogatja;
- a város szervezetlen piacán adja el a saját árúját, és ugyanakkor felkeresi az üzleteket is.

4. Más okok: például haragszik a helybeli elárúsítóra.

A felsorakoztatott indokok mérlegelése hozzásegít, hogy az eredetileg felvetett problémát jobban megközelítsük és a: „Miért tartja ma is vonzóerejét a város piaca?”-kérdésre ne a kiskereskedelmi hálózat területi megoszlásának számadataival feleljünk, hanem a falusi lakosság véleményéből leszűrt néhány következtetéssel.

A FALUN KÍVÜLI ÁRUKERESLET ALAKULÁSA

Meghatározott időpontban a lakosság keresletének és fogyasztásának nagysága, szerkezete eltérő jegyeket mutat (a jövedelem, foglalkozás, kulturális szint, életkor szerint), s keresleti, fogyasztói típusok, kategóriák, csoportok, alcsoportok megállapítására nyújt lehetőséget. A tipizálások tömkelegében az is előfordul, hogy elhatalorlási kritériumként a család jövedelmeinek és fogyasztásának forrását és jellegét tekintik. Így keletkezett a következő megkülönböztetés: 1. fizetéséből, illetve „piacról élő” fogyasztó; 2. fogyasztása egy részét saját, illetve a termelőszövetkezet terméséből fedező; 3. kettősjövedelmű fogyasztó (például fizetéses alkalmazásban levő mtsz-tag). Bármilyen szempontot választunk is az osztályozás alapjául, a falusi lakosság kereslete és fogyasztása szerint heterogén, az egész közösséget egységesen jellemző sajátossága nemigen van. A vásárlóhelyekkel és árualappal való ellátottság mérlegelésekor a falusi lakosság globális helyzetét a lakóhely azonossága alapján emlegettük. Az árukereslet alakulásának minden vonatkozását, még realizálódásának helyét is, csak a különböző társadalmi-gazdasági csoportok részarányának kiemelésével vizsgálhatjuk. A falu életének s egyben társadalmi szerkezetének gyökeres változása régen leszoktatott arról, hogy a falusi lakosságot a parasztsággal azonosítsuk. A keresleti igények és a fogyasztói ízlés elbírálása feltételezi, hogy e változásokat ne csak nagy vonalakban, hanem pontosabban ismerjük. Az anket során a következő tájékoztató jellegű képet kaptuk a családok megoszlásáról:

63% a mezőgazdasági termelőszövetkezet tagja,

ebből:

kb. 30% kettősjövedelműnek tekinthető,

37% fizetéses alkalmazott,

ebből:

17% munkás

11% értelmiségi

9% másféle alkalmazott.

Az arányok helységenként nagy eltéréseket mutatnak. A munkások és fizetéses alkalmazottak részaránya Makkfalván, Erdőszentgyörgyön, Bándon messze meghaladja a megyei átlagot, az utóbbi két helységben líceum is működik, s ez növeli az értelmiségiek számát.

A fizetéses alkalmazottak fajsúlyának emelkedése arra utal, hogy a falusi családoknak kb. egyharmada nem a saját termeléséből fogyaszt, a „piacról él”. Növekszik tehát az árukereslet, s ezen belül a falusi üzletek árueellátásában másodlagosnak, olykor feleslegesnek vélt élelmiszer-csoportok kereslete is. A kérdésekre adott válaszok azt mutatják, hogy az előbb vizsgált társadalmi-gazdasági csoport tagjai rend-

szeresen városon szerzik be a húsnemű (hidegfelvágott, konzerv), tejtermékek (sajt, vaj), déligyümölcsök (citrom) egy részét.

1968-ban a megye mezőgazdasági termelőszövetkezetei munkaképes tagságának kb. 24⁰/₀-a az mtsz-en kívül fizetések alkalmazottként is dolgozott. Ezek családtagjai a termelőszövetkezetben dolgoznak, s az alkalmazásban levő ingázók egy része (kb. 12⁰/₀-a) szintén teljesített munkaegységet. Kifejezetten az árukereslet és annak megvalósulási helye szempontjából ez azt jelenti, hogy kettősjövedelmű mtsz-tagok az átlagosnál magasabb jövedelmi s egyben fogyasztási kategóriába esnek, áru fogyasztásuk és szolgáltatás-igénylésük mennyisége emelkedik. Beszerzéseik nagy részét a második munkahelyen végzik, tehát lényegesen felduzzasztják a városban vásárlók tömegét. A várossal, az ottani intézmények, üzemek munkaközösségével való rendszeres kapcsolat módosítja az életforma számos megnyilatkozását, alakítja az ízlést, városi igényeket szül. A közvéleménykutatás során a „jobb minőségű, választékú és divatosabb” árut keresők rangsorában a kettősjövedelműek csoportja (különösen a fiatalabbja) közvetlenül az értelmiségiek után következik.

A falusi lakosság összetételében egyes társadalmi-gazdasági csoportok növekedése új keresleti, fogyasztói típusokat hoz létre, változtatja az árukereslet mennyiségi és szerkezeti alakulását. Az értelmiségiek, munkások és a kettősjövedelmű mtsz-tagok részarányának fokozódása emeli a falu árukeresletének igény szintjét, „elvárosiasítja” a fogyasztói ízlést, és a vásárlók tömegének jelentős részét a város piaca felé irányítja.

Több közgazdász úgy véli, hogy a város vásárlóerőt felszívó hatását a „vásárba menés” tradíciója, a hajdani vásárok híre-neve örökölte át a mának. A hagyomány ereje tagadhatatlan. A parasztság árukeresleti szokásai azonban az életszínvonal emelkedésével, a termelési viszonyok forradalmi átalakulásával új színezetet kaptak. A megye termelőszövetkezeti tagsága jövedelmeinek részleges és közvetett becslése arra enged következtetni, hogy pénzügyi jövedelmeik jelentős hányada — kb. 58⁰/₀-a — ma is a háztáji gazdaság termékeinek és az mtsz-javadalmazás természetbeni részének (szerződéses és szervezeten kívüli) értékesítéséből származik. De az adásvételi ügyletek összességében a termelő és fogyasztó közvetlen találkozási pontja mind kisebb helyre szorul. A szervezeten kívüli piacon a falusi eladó személyét a termelőszövetkezetek közösségi árufelhozatala képviseli, s bizonyos fokig pótolja is. Ma vásárláskor az alkudozás izgalmát és a „tenyérbe csapás” szertartását mindinkább az állami és szövetkezeti eladási egységekben kifüggesztett és szabályozott árlista helyettesíti.

A parasztság keresletének és fogyasztásának egészében növekvő irányzatot mutat az árukereslet fajsúlya. Ezzel párhuzamosan fokozódik annak lehetősége, hogy a termelőszövetkezeti tag a város piacán ne mint eladó, hanem mint vevő jelenjen meg, illetve időben és térben a piacnak ezt a két aktusát összekösse. A kisárutermelek maradványainak „szocialista változata”, a háztáji gazdaság termékeinek a szervezeten kívüli piacra való hozatala tovább él, s ilyenkor az eladó egyúttal vásárol is. A régi szokás nem halt ki, de az anket kérdőívén nem a szokásra való hivatkozás bizonyult a városban vásárlás fő okának. Az indokolások előfordulási pontszámát véve alapul, az mtsz-tagok válaszaiban csak az ötödik helyet foglalja el.

Újabb keletű fogyasztói ízlésről vall a városban keresett áruk értékelési rendje, olyan áruké, amelyekért a falusi lakos nem sajnálja az úttal járó fáradságot és a többletkiadást. Piackutatáskor sajátos, olykor kiszámíthatatlan keresletformáló tényezőként napirendre került a divat. Hódolóinak tábora elsősorban a város lakói és a fiatalok sorából kerül ki, de a fertőzés falura is átragadt, s legszembetűnőbben az öltözködést érinti. Az anket azt emelte ki, hogy az összes árucikkek közül (beleértve a tartós fogyasztási javakat, például a rádiót, órát, kerékpárt) a ruházati

kellékek csalják a város piacára a legtöbbször vásárlót. A ruházati cikkek (elsősorban a konfekció és kötöttáru) városban történő vásárlásának más árucsoportokhoz viszonyított aránya 7 : 11. A város felé fordulás oka nem a helyi áru- vagy éppen választékhiány, hanem ilyenszerű megfontolás: „Nyloningból nem az egyszínű, magából bordázott a szép, hanem a vékony, színes csikozású, műanyag kombinén pedig a fekete csipke mutat a legjobban.“ Jellemző, hogy szegényt vallott kérdőívünknek az a rubrikája, amely a falusi szövetkezeti boltoknak népviseleti, a vidéken hagyományos öltözékekkel való ellátását sugalmazta. A 800 családban két öreg néni akadt, aki ebbéli óhaját kifejezte.

A divatigény foka a falusi lakosság különböző rétegeiben nem azonos. A város piacáig megtett út hossza nem változik, azonos, akár fiatal, akár öreg járja meg, akár a falu orvosa, akár mtsz-tag szánja rá magát. A beszerző út indítéka azonban nem egy töről fakad, s így a kilométerek becslésének szubjektív változata is van. A fiatalságnak rövidebbnek tűnhetik a divatos holmiért megtett távolság. Ezt még érthetőbbé teszi az a körülmény, hogy a megkérdezett családok 57%-ában a 14—19 éves ifjak városban vagy nagyobb körzeti központban tanulnak tovább, s ott „divatosabb“ a légkör. Az ízlés megnyilatkozásának más apró mozzanatát is elárulták a válaszok. A rádiót, órát, háztartási felszerelést nyugodtan megveszik falun (még az értelmiségiek is), mert „a városiével azonos márkájú“, de a bútordivat körzetenként változatokat termelt ki. Szinte minden falunak megvan a maga külön bútortárolási helye (olykor a legközelebbi bútortárolatnál jóval messzebb, 40—120 km-re, a megye határain túl fekvő város).

A lakosság vélekedése a falun kívül történő vásárlások okáról, a falu társadalmi-gazdasági s egyben keresleti struktúrájának változása, a fogyasztói ízlés és igény szint emelkedése megkívánja, hogy ne csak a kiskereskedelmi hálózat, hanem az árualapnak város és falu közti megosztása is kövesse a jelenségek alakulásának ütemét. Senkinek sem jut eszébe, hogy „leszoktassa“ a falusi lakosságot a városban való adásvételről; a cél az, hogy a jövőben fokozzuk a piacon való részvételét. Az árualap elosztásának is megvannak a maga gazdasági, demográfiai, földrajzi, társadalmi korlátai. Ezek az eljövendő száz évben kétségesek lesznek, hogy Abódban vagy Egrestőn repülőgép- és helikopter-alkatrészek vagy izotópok árusítására lenne szükség. De felülvizsgálásra szorul a falunak szánt árualap szerkezete s főként az árucikkek felosztása városi és falusi kelendőségűekre. A „jó lesz falura“-felfogásnak az irmagja is rég kiveszett. A „mi szükséges jelenleg falun“-álláspontnak viszont jobban meg kell közelítenie a lakosság árukeresletének alakulását, s ami közzsükséglétté válik, azt a helybeli kínálatnak hozzáférhetővé kell tennie.

AZ ELLATOTSÁGBAN MUTATKOZÓ KÜLÖNBESÉG

Hosszú éveken át a kereskedelempolitikában hamupipóke-sors jutott osztályrészül a fogyasztói áruszolgáltatások egy részének. A hiányok „intézményesített“ pótlása és a falun tapasztalható lemaradás felszámolása gyors léptekkel halad az utóbbi esztendőben. Településenkénti fejlesztésüket külön sürgetik és egyben összefonják a hazánk területi és közigazgatási megszervezésének javítására vonatkozó intézkedések. Ezek harmonikusan egybefonják a települések és a kiskereskedelem, a szolgáltatások hálózata kiépítésének összes szálait. A szervezési gyakorlat mindennapos feladatait beiktatják az összehangolt gazdasági, közigazgatási, településhálózat-fejlesztési politika egységes rendszerébe, általános vonalába. A hatás ország-szerte s így Maros megyében szintén gyümölcsöző. A fogyasztási szövetkezetek gondoskodása, példaadó beruházási és szervezési munkája nyomán 3 év alatt (1966.

január 1.—1968. december 31.) falvakon a szövetkezeti szolgáltatási egységek száma 422⁰/₀-kal, a kiszolgáltatást végző dolgozóké pedig 373⁰/₀-kal növekedett.

E látványos ütem azonban valóságos méreteire csökken, ha az egységek számát a megye helységeire felosztva vizsgáljuk. 1968-ban községenként 7,5, falvanként 1,7 egység jutott, a megye hat városára átlagban kb. 73, Marosvásárhelyre 198. Ha tekintetbe vesszük a szolgáltatások válfajait is (s ebből a falusi nomenklatúra 55-félét tart nyilván), az egységek átlagát továbboszthatjuk. Ha nem az 55-, csak a falun leginkább keresett 5-féle szolgáltatás (férfi- és női szabóság, cipésműhely, borbélyüzlet, kőműves- és festő-részleg) egységeit számlálnók meg, átlagban 0,28-at találunk belőlük falvanként.

Az áruszolgáltatásokkal való ellátottság színvonaláról az egységek összegénél többet mond a szolgáltatást végző személyek száma. Az 55-féle szolgáltatás mind-egykét felsorolva 10 000 falusi lakosra 13 személy, városon átlagban 180 szövetkezeti dolgozó jutott 1968-ban. Az átlagok burkából kihámozva ez azt jelenti, hogy az említett időpontban Bándon és körzetében öt szövetkezeti szabóság működött, Dextrászéplakon egy sem. Az anket idején olyan nagy községnek, mint Balavásár, nem volt borbélyja, mert a régi elköltözött vagy meghalt.

A szövetkezeti szolgáltatási egységek falura telepítésében mutatkozó hiányok nem magyarázhatók „a múlt büne” jelszóval. A szolgáltatási hálózat decentralizálásának a kiskereskedelmi egységeket többszörösen meghaladó gazdasági-technikai korlátai vannak. Az árucikkek és szolgáltatások falusi kínálata bővítésének eltérő lehetőségei a fogyasztási javak e két csoportjának termelésében és fogyasztási módjában mutatkozó különbségekből is adódnak. Az ipari eredetű fogyasztási cikkeket városon magas műszaki felszereltségű nagyüzem tömeges termeléssel (rendszerint sorozatgyártással) állítja elő, a kereskedelem falun csak a forgalombahozatal gondjait vállalja. A szolgáltatások esetében a termelés és fogyasztás folyamata térben és időben nem választható el, az előállítást helyben és minden fogyasztó számára külön-külön kell biztosítani. A falusi univerzális üzlet vezetője legmesszebbmenő szakosítás esetén is megelégszik két-három jól képzett eladóval, a szolgáltatás minden válfaja viszont saját szakembert tételez fel, településenként külön műhelyt, megfelelő termelőeszközöket igényel. A szolgáltatás nem konzerválható, a hiányát sem lehet tartalékkészletekkel pótolni vagy megelőzni, mint az árucikkek esetében, s így a műhelyek közönsége hullámzóbb és bizonytalanabb tömegű, mint a boltoké. A felsoroltak mellett számos körülmény igazolja, hogy a falusi szolgáltatási hálózat kiterjesztése csak a gazdasági hatékonyság szabta ésszerűségi határokon belül valószínűsíthető.

Falun a szövetkezeti egységeket kiegészítik a kisiparosok, s a legégetőbb szolgáltatási szükségleteket helyben kielégítik. A közvéleménykutatás ezt a lehetőséget számításba vette, s többek között arról is érdeklődött, hogy a lakosság a szövetkezeti egységhez vagy a kisiparoshoz fordul-e szívesebben, falun vagy városon igényli-e a kiszolgáltatást? A válaszok helységeinként, szolgáltatás-fajtánként eltérő képet mutatnak.

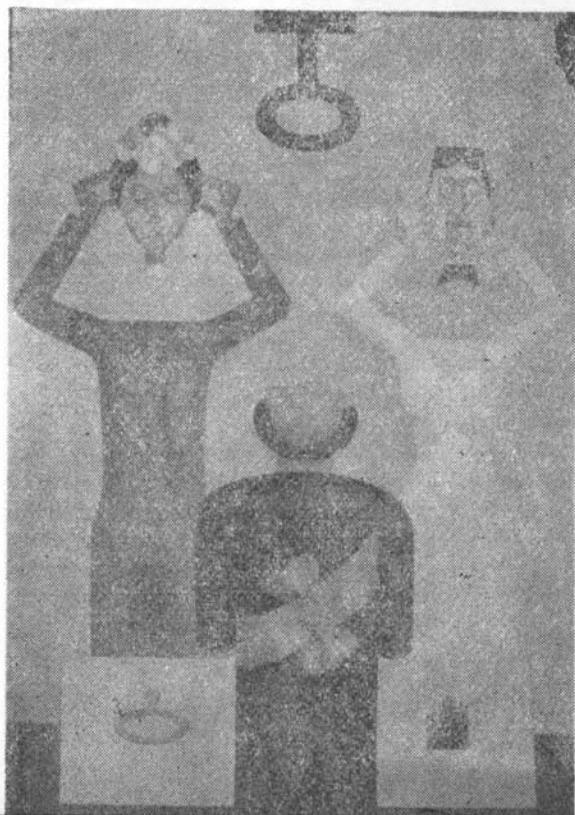
Az anket kérdéseire és a megindoklási rovatokra adott válaszokból kitűnik, hogy a parasztszaládok árukeresletében a szolgáltatások iránti igények nem eléggé körvonalazottak, és szűkebb helyet kapnak, mint a javak létfontosságú ranglétrájának azonos fokán álló árucikkek. Ha lehetőség van is készáru-fogyasztásra, akkor a szolgáltatások igénybevétele helyett ehhez a megoldáshoz folyamodik a családok többsége, az értelmiségieket kivéve a családok 61⁰/₀-a (például konfekciós ruha varratás helyett). Az úgynevezett háztartási munkák (lakáskarbantartás, gondozás, mosás, kenyérsütés) ellátásában a hagyomány szilárd lábbon áll: a feleletekből kiviáglik, hogy a munkáknak háztartási gépekkel való végzése csak elvélve fordul elő.

Ez arra enged következtetni, hogy a szabad idő — elsősorban az asszonyok szabad ideje — megszervezését és felhasználását a „háztartási robot“ még jelentős mértékben hátrányosan befolyásolja. A „mikor és miért veszi igénybe városban a szolgáltatásokat?“ kérdésre kapott válaszok a kiskereskedelmi hálózat igénybevételénél felsorolt okokhoz hasonlítanak. Előfordulásának gyakorisága azonban a szolgáltatások legtöbbje esetében lényegesen ritkább, mint az árucikk beszerzése tekintetében, holott a kiskereskedelmi és szolgáltatási hálózat összehasonlító megyei térképe az ellenkező jelenséget indokolná. A szövetkezeti műhelyek hiányát a falusi lakosság nem a városiakkal pótolja, hanem egyrészt a falusi ezermesterek mai unokáihoz fordul, másrészt saját háztartásában „önkiszolgálást“ folytat. A szolgáltatások városi piaca csak alkalmilag mozdítja ki a falut, mikor otthon nem oldható meg a kereslet kielégítése (például tv- és rádiókészülékek javítása vagy ünnepélyes fényképezés).

Az áruszolgáltatás-kereslet falun fogyasztói típusonként fokozatokat jelez, és az életszínvonal emelkedésével előreláthatóan növekszik. Többféle jel (például kéri többféle falusi műhely megnyitását) arra mutat, hogy a „nincs kereslet, nem létesíthetünk szolgáltatási egységet, nem nyújthatunk szolgáltatást“ circulus vitiosusa falun is megszakadt. A kiutat leginkább azok a szervezési formák jelentik, amelyek a gazdasági hatékonyság és decentralizáció követelményeit összeegyeztetik. Motorizált, mozgó kiszolgáló egységek járják körbe a falvakat igényesebb technikai munkák, javítások elvégzése végett. Központosított, gépesített kiszolgálási üzemek falura kihelyezett begyűjtőközpontokat létesítenek. Kisebb falvakon „vándorló“ szakember hetenkénti kiszállással „fodrásznap“-ot, „cipész-nap“-ot tart. A költségek csökkentésére a szakember lakásán működtetik a műhelyt, felszereléseket bérlet útján használnak. A szövetkezeti szolgáltatási egységek évről évre növekvő jövedelmének és a lakosság vélekedésének tükrében megannyi sikeres próbálkozásnak bizonyult.

A megye szolgáltatás-hálózati térképén mutatkozó fehér foltok a kereskedelem-szervezés számára a jövőben is nyitva tartják a „hol a piac?“-kérdést.

SZILÁGYI MARGIT

Jakobovics Miklós:
Házasság

Napilap és irodalom

Régi írásaimat rendezgetve akadt kezembe egy jelentésmásolat, egyik újságunk féléves munkájának elemzése irodalmi-művészeti közleményeink oldaláról. A mérleg nem volt éppen biztató: „...nem egészséges helyzet az, hogy vannak magas színvonalú folyóirataink, amelyeket kevesen olvasnak, s vannak napilapjaink, amelyek jórészt haszontalan krimik, szürke recenziók foglalják el.“ 1970 közepén már nyugodtan idézem ezt a nagy nyilvánosságnak szánt összegezést — mert közvetlenül egyre kevesebbeket sért. Néhány évvel ezelőtti állításom első részére, folyóirataink színvonalára nem akarok itt kitérni (szóljanak róla a kívülállók), a másodikkal kapcsolatban azonban tényekre hivatkozhatunk: az Előre vasárnapi melléklete Domokos Géza szerkesztésében irodalmi életünkben számításba veendő tényezővé vált, a kolozsvári Igazság elindult azon az úton, hogy megközelítse e város adta rendkívüli lehetőségeit, „a költők lapja“, a sepsiszentgyörgyi Megyei Tükör, de még a szerényebb belső erővel szerkesztett Brassói Lapok (illetve elődje, az Új Idő) is kiemelkedett a provincia szorításából, s a többi romániai magyar napilap is lépett egyet-egyet. Eljött hát az ideje egy alaposabb felmérésnek. Amíg erre a nem kis munkát igénylő feladatra vállalkozó akad, talán érdemes menet közben egy-két időszerű megjegyzést tenni.

Többször szóba került már a munkamegosztás szükségessége. Persze, naivitás volna abszolút határokat megvonni s azok tiszteletben tartását követelni, nem kétséges azonban, hogy egy napilap is (természetesen még inkább a folyóirat) csak úgy teheti vonzóvá irodalmi-művészeti anyagaát, ha sikerül azoknak valamilyen sajátos jelleget adnia. (Nyilván nem a kulturális hírközlésre, az egyformán kötelező olvasó-tájékoztatásra gondolok.) Ez a törekvés bujkál a hétvégi mellékletek megindításában — a keret azonban, koncepció nélkül, nem oldja meg a kérdést. A napilapok irodalmi-művészeti feladata alapvetően közös: olyan pihentető-szórakoztató írásokat kell közölniük, amelyek egyúttal átvezethetik az olvasót a nagyobb befogadói erőfeszítést szükségessé tevő folyóiratok, könyvkiadói termékek problematikájához, színvonalához. (Abból a feltételezésből indulva ki, hogy folyóiratszerkesztőink, könyvkiadóink valóban csak az irodalmi-művészeti értéket pártfogolják!) Ezen az általánosságon belül viszont a helyi lehetőségek, adottságok felmérése elengedhetetlen.

De hagyjuk a tétéleket — publicisztikánk amúgy is elég sokáig nyögte jármukat —, emlékezzünk inkább néhány újságolvasói élményünkre. Én magam éveken át bosszúsán lapoztam át például az Igazság „Irodalom—művészet“ rovatát, itt ugyanis többnyire novellákat, regényrészleteket olvashattam másodközlésben, „jobbik esetben“ pedig a periodikákból kimaradt szerzők eredeti, úgynevezett szépirodalmi vagy kritikai termékeit. Aztán egyszerre

fel kellett figyelni az egymást szabályszerűen követő összeállításokra (szerkesztőjük, Katona Adám megérdemli, hogy ideírjuk nevét): olvastunk a dokumentum-irodalom új virágzásáról, de ugyanakkor eredeti memóár-részletet is, Tamási Aron, Gaál Gábor emlékéét jól összeválogatott, részben szintén első közlésű szövegek idézték, a már általános unalomba fúló érfordulós megemlékezések helyett például a kolozsvári Ady-vonatkozásokat ismerhették meg a kolozsvári olvasók, betekintést kaptunk Kalotaszeg népművészetének régi és új kérdéseibe. Ez a következetes hagyománytudatosítás (amelybe nyilvánvalóan beilleszthetők olyan kevésbé népszerű, de egyetemes jelentőségű klasszikusok is, mint például Krúdy Gyula) semmiképpen sem állítható szembe a kortárs irodalom és művészet népszerűsítésével: művelt, hazai helytállásra képes olvasót nevelni múltbeli értékeink ápolása, felelevenítése nélkül nem lehet. Ezért üdvözölhetjük még a nem sajátosan újság-feladatok vállalását is, mint amilyen a Brassói Lapok felvilágosodásra és reformkorra vonatkozó irodalomtörténeti sorozata — mert ezzel tanár- és diákolvasóinak egy széles rétegét segíti ki, átmenetileg. Az örökséggel való rossz sáfárkodás kimondása azonban feltétlenül a nagyközönségre tartozik, lelkiismeretébresztő volt e téren a Kemény Zsigmond-hagyaték riporterri számbavétele, hogy ne az Orbán Balázs-példát idézzük újra.

Ugyanezt a következetességet szeretnénk érvényesülve látni új, ma születő értékeink közkinccsé tételében is. Az örvendatosan megnőtt, megerősödött írói-újságírói gárda, a saját erők mozgósítása leginkább a Megyei Tükör hasábjain sikerült (olykor túlzásokkal, naiv elfogultságokkal) — jóval kevésbé mondhatjuk ezt az Igazságról; nemegyszer az a benyomásunk, hogy a szerkesztők mozgósítóbbnak hiszik a rutinnal-sablonnal készülő „publicisztikát“, mint ugyanannak a témának irodalmi igényű (nem feltétlenül szépirodalmi!) feldolgozását. Éppen a jellegzetesen újság-műfajok szorultak háttérbe — ezért hatott felfedezésként az írói interjúkötetet megjelentető Huszár Sándorral készített interjú, a riporterszerkesztő beszélgetése Bálint Tiborral, Páskándi Gézával. Pedig ilyen közelítéssel sokkal inkább eseménnyé lehet tenni egy-egy jelentős új könyv megjelenését, mint szokvány-recenziókkal. Ami azonban még nem jelenti azt, hogy nem kell törődni az olvasók esztétikai nevelésével, közvetlen befolyásolásával, meggyőzésével. De Kallós Miklós és Sinkó Zoltán levélváltása krocki-ügyben bizonyára többek figyelmét hívta fel a humoros irodalom problémáira, mint jó néhány ismertetés. (Vajon nem kellene-e rendszeresíteni ezt a levél-műfajt is, amely olyan vitalmatlan etikai-esztétikai értékkel ajándékozta meg publicisztikánkat, mint a rövidesen könyv-formában is megjelenő Láng Gusztáv—Veress Zoltán-féle „kollokvium“?)

Minden igazi érték népszerűsítése fontos, de különösen az a legmaibbnak, a legújabbnak a megismertetése, lényegének felfedése. Sokan állnak értetlenül a szakmabeliektől legtöbbször értékelt alkotások előtt — magyarázattal tartozunk nekik. És nemcsak a folyóiratokban, hanem a napilapokban is. Minden dicséretet megérdemel egy olyan kezdeményezés, mint a csíkszeredai Hargitáé, amely sorozatban mutatta be például a Forrás-szerzőket — jellemzés, önvallomás és vers- vagy próza-közlés hármában. Ezt a tervszerűséget látnánk szívesen minden lapunkban, minden irodalmi mellékletben. Améhez persze elengedhetetlen feltétel a megjelenés állandósága. Legyenek újságjaink mellékletei valóban periodikák — szabályos időközönként megjelenő, önálló koncepciót eláruló sajtótermékek.

Kántor Lajos

Önkéntes száműzetés

TÉZISEK A KÖZÖNYRŐL

Manapság szerte a világon sokan és sokat beszélünk a közönyről, a közömbösségről mint társadalmi jelenségről. Próbáljunk hát szembenézni vele.

Mi a közöny? Önkéntes száműzetés. A társadalom, a közösség — ide számítom a családot is — rákfenéje, mely lehetetlenné teszi e két kategórián belüli normális emberi kapcsolatokat. De nevezhetem az önzés leggyilkosabb formájának is. Mióta létezik? Mióta anyagi körülményeink megengedik nekünk ezt a luxust. Az ősközösség embere nem volt közönyös.

Ki veszít? Az egy, az egész. Tehát a közönnyt felfoghatom úgy, mint öncsonkítást, és úgy is, mint a társadalmi tulajdon megrövidítését. Büntethető-e? Igen is, nem is. Attól függ.

Az embernek szokása az érzelmeket, állapotokat színekkel társítani. Zöld: béke. Fekete, fehér: gyász. Sárga: féltékenység, lila: mámor és így tovább. Ha azt mondom: közöny, a higanygőzlámpa alumínium- vagy magnézium-fehérsége jut eszembe, mely ha minél jobban begerjed, annál sötétebb árnyékot ad.

Nézzünk szembe a közönnyel. Egyedül nem bírok vele. Az érdeklődők fáradjanak közelebb, kérem a hozzászólókat.

MI A KÖZÖNY?

- A közöny — sznobság. A dolgozó embernek nincs ideje közömbösnek lennie.
- Stress. Sokkos állapot. Sok esetben nem a közönyös embert, hanem a környeztetét kellene szanatóriumba küldeni.
- Közöny? Hagyjon nekem békét! Kit érdekel?
- Az anya soha nem lehet közömbös.
- A többiek? Megvagyok magam is.
- Elvégzem a munkámat. Hogy más mit csinál? Az ő dolga...
- Tudja: a boldogság nagyon keveseknek jár ki. Lehet, hogy önhibánkból adódik ez a helyzet.
- Kitalálás. Az emberek mindig ilyenek voltak.
- Van nekem elég bajom. Nem érek rá foglalkozni a másokéval.
- Unom már a nőt.
- Csak bizonyos irányban közönyös az ember. Vegyük például a függőlegest. Felfelé sohasem közönyös senki. Csak le. Persze vannak kivételek. De a kivétel...
- A világ két táborra szakadt. És mindkét félnek van atomfegyvere. A többi már nem érdekel.
- Közöny. Mi az?
- Ha valakinek a lábára lépek, bocsánatot kérek. Ennyi. Volt gyerek-szobám.
- A fiam csak az asszonnyal együtt érdekel.
- Blokkban lakom. A szomszédokat nem ismerem. És nem is akarom ismerni. Lehet, hogy ez közöny.
- Fusson utánam. De kocsival. Hogy szeretem-e?

— A közöny az előrelátás hiánya. A holnappal törődés hiánya.

— Az, ha nem törődünk egymással, érzéketlenek vagyunk egymás gondja-baja iránt.

— A közömbösség egyfajta viszony a környezethez. A dolgok elfogadása úgy ahogyan vannak állapotukban. Kétségtelenül individualista álláspont, de gyakran csoportos megnyilvánulás is lehet.

— A megelégtelt közöny a forradalmak egyik oka.

— Ahol élet van, ott nem lehet közöny. Így hiszi az ember. És mégis van, annyira, hogy korproblémává vált.

— Elzárkódás a problémáktól. Csak annyiban veszünk tudomást a körülöttünk zajló dolgokról, amennyiben azok nem zavarnak bennünket.

— A közöny az önzés intellektuális formája.

MI A KÖZÖNY OKA?

— Csak képletesen tudom megmagyarázni. Az ember hall egy dallam-foszlányt. A jól ismvert slágerre gondol, de kiderül, hogy nincs igaza. Hogy más nótáról van szó. És milyen keserves. Én mindig melléfogtam, többet nem találgatok.

— Az ember nem találja meg a számítását.

— Félresikerült élet. Kiderül vagy kiderítik, hogy sokra tartott képességeink nem érnek semmit.

— Természet kérdése.

— Volt idő, amikor kampány volt az általános és teljes leszerelés. Mi, fiatalok sokat vártunk tőle. És most? Langyos víz. Nem mondom, voltak eredmények. Hát igen, a világban háborúznak.

— Ha sokat kell várni valamire, a varázs elszáll. Keserű lesz a száj. Láttam gyereket, akít a későn megkapott játékot közömbösen forgatta a kezében.

— Jó esztergályosnak tartanak. Tudom, mit miből kellene elkészíteni. De ha nincs anyag? Eleinte hadakoztam.

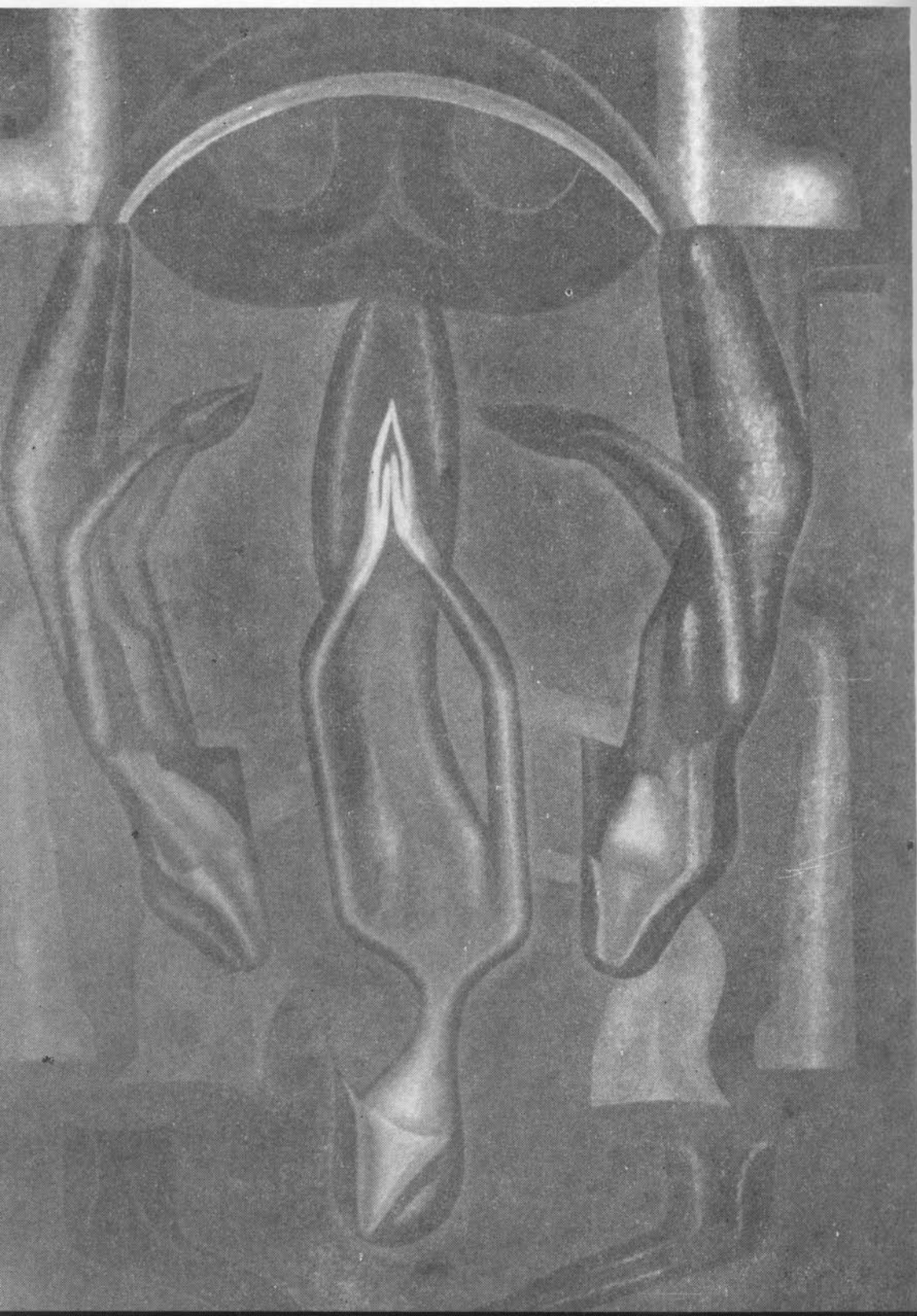
— Sok esetben, talán a legtöbben, a kényelem. Nehogy saját kényelmünket valakinek a gondoljai megzavarják.

— A közömbösség oka lehet olyan tapasztalatok felhalmozódása, melyek szerint az egyén képtelen változtatni a meglevő állapotokon. Például ésszerűsítő találmányával a bürokrácia gátjába ütközik, a bürokrácia ellen folytatott küzdelemben alulmarad, harcában megsért bizonyos egyéni érdekeket, amelyek következtében még személyi károsodás is éri. E sorozatos kudarc kétségtelenül olyan következtetést vonat le vele, amely szerint kár a fáradságért.

— Az egyik fél túlzott, görcsös tekintély- és hatalomtisztelete másoknak olyan körülményeket hoz létre, mely végül is a közöny kialakulásához vezet.

— A fáradság. Testi vagy szellemi fáradság. De az embert közönyössé teheti mások iránt a nagy méretű foglalkoztatottság. Különös helyzetek adódhatnak. Például: valaki egy közhasznú találmányon dolgozik, és közben megfélemedezik a közletről.

— Csalódás, csömör váltja ki. A személyes tapasztalat. De lehet átvett életforma is, személyes tapasztalat nélkül. Az ifjúság itt-ott előbukkanó közönlönye nem a közvetlen tapasztalat alapján alakult ki. Vannak, akik eszménykép nélkül nőnek fel, csak az élet kellemes oldala érdekli őket.

— Az egyre jobb anyagi körülmények. Az ember azt hinné, ha minél kevesebb a gondja, annál érdeklődőbb a társa, a köz iránt. A tapasztalat nem ezt mutatja.

— A civilizáció „áldásainak“ térhódítása. Az, akinek kevesebb van, szívesebben ad vagy segít, mint az, akinek a segítségadás nem kerülne különösebb erőfeszítésbe. Ezt a bármilyen célú gyűjtések során tapasztaltam.

MIT EREDMÉNYEZ?

— Az érzelmek beszűkülését... Önzést. A latolgatás: segítsék, ne segítsék, sokszor végzetes lehet. Gondoljunk csak egy elesett emberre.

— A közömbösség, habár individualista megnyilvánulás, súlyos társadalmi következményei lehetnek. A csökkenő kezdeményező készség, a beleenyugvás a mozdíthatatlan állapotokba fékezőleg hat a társadalmi fejlődésre. Értékek kallódnak el ennek következtében, köztük a legnagyobb is: szellemi érték. És ezt valahogy, de feltétlenül meg kell gátolni. Saját érdekünkben.

— A közönyös ember elkerülhetetlenül magára marad, mert a közöny közönnyt és ellenérzést szül.

— A szülők egymás iránti közönyét. A gyermek — amellet, hogy megismeri, el is tanulja. És nincs elszomorítóbb, mint a közönyös gyermek. Ilyen értelemben a közöny nem magánügy.

— Az emberi közösségnek vannak vakvágányra siklott egyedei. Ezek kisiklását a legtöbb esetben nem lehet, nem szabad a társadalom rovására írni. Legtöbbször ők maguk felelősek a történekekért, vagy bizonyos, néven nevezhető személyek. Ne legyünk elnézőek e személyekkel szemben, mert ezek a nagy egészet csapják arcon. Ne feledjük el, hogy a mi emberi közösségünk nem közönyös.

— Az ember közönye megbonthatja egy vagy több ember örömét. Közönyös ember mindenütt akad, ez nem azt jelenti, hogy száműzni kell az örömet, hanem meg kell keresni és száműzni a közöny okát. Nehéz, de nem lehetetlen.

— Merem állítani, hogy a közöny magatartásbeli elferdülést és végső fokon tagadást okoz.

— Közvetve vagy közvetlenül kihat minden társadalmi tevékenységre. Hat a munkahelyen, a családban. Befolyásolja a jellem alakulását. Felületességhez vezethet, ahhoz, hogy mindenben a könnyű kielégülést, a harc nélküli kielégülést keressük. Áll ez a férfi és a nő kapcsolatára is.

— Egyre önzőbb embereket. És ami a legfájóbb, egyre önzőbb fiatalokat.

— A törvénytelen, erőszakos cselekedeteknek jó táptalaja. Feltétlenül rossz hatása van a társadalom életére. A közöny bábbá teszi az embert, egyre kevesebb beleszólása lesz saját életébe. Erre, sajnos, rájönnek egyesek, és kihasználják a közömbösöket.

Ha azt mondom: közöny, a higanygözlámpa alumínium- vagy magnézium-fehérsége jut eszembe, mely ha minél jobban begerjed, annál sötétebb árnyékot ad.

Kádár János

Jakobovics Miklós művészi egyénisége

„Nézd meg, ebben a Jakobovicsban mozog valami. Nem tud nyugton ülni. Lát, érez, problémázik. Az ilyent tartom én igazi művészalkatnak” — mondtam ezelőtt jó tíz esztendővel egyik közös barátunk. Tulajdonképpen azóta figyelem. Amint tehettem, követtem a fejlődését. S bár még most is eléggé a pályája elején áll, mégis megkockáztatom: a jóslat bevált. Jakobovics Miklós egyénisége lett művészeti életünknek. Olyan egyéniség, aki nem skatulyázható be sem az irányzatok szemellenzős követői közé, sem az úgynevezett „szabadutasok” közé. Művészete kötött, meglehetősen szűk mederbe szorítottan fejlődik. Mintegy függvényeként a kornak. Napjaink lelkületének. Nem azt festi, amit akar, hanem amit *kell* festenie. De hogy mit kell, azt ő szabja meg. Úgy, amint azt magára vállalt feladatkorlátai megengedik. Amint önmegvalósulásának útjai előírják.

Maga az ember inkább törekeny, mintsem kemény. Ereje akaratikából táplálkozik. Egyszerre megszállottja és szolgálja is tud lenni mesterségének. Sokat dolgozik, és viszonylag keveset alkot. Nem ontja az újabb és újabb kompozíciókat. Nála munka a töprengés is. A tépelődő magakereső gondolkodás. Rajzok százaiából szűri le egy-egy témáját. S hosszan érleli ki gondolatait. A főiskola elvégzése óta eltelt tíz esztendő során belső karakteréből fakadó, megérzéseken alapuló tényezők irányították. És most már tudja, hogy mit akar. És hogy mit kell tennie. Merre kell tartania maga kijelölte útján.

*

Nem tartozik az ösztönös östehetségek közé. Érdeklí minden, ami a nagyvilágban történt vagy történik. Nem határolja el magát a múltbeli vagy jelenbeli művészekről. Nem szégyelli, hogy tanult és tanulhat még ezután is tőlük. De követni csak azt próbálja, amit beleolvashat a maga egyéniségébe.

Az első meghatározó jellegű hatások Toulouse-Lautrec és Picasso irányából érték. Lautrec ábrázolt világa, valamint szemlélődő jellegű művészi beállása egyaránt hatottak rá. Kezdetben egy-két mesterségbeli fogását is elsajátította, de aztán másfelé kanyarodtak egyéniségének útjai. S maradt csak annyi, hogy Jakobovics is kívülről szemléli, minden lelki azonosulás nélkül, azt a világot, amelyet ábrázol.

Picassónak elsősorban női portréi fogták meg, de az ő hatása is időleges volt, mélyebb nyomot nem hagyott benne. Mint ahogy nem érdekelték soha az impreszionisták sem. A régi egyetemes művészetből még az egyiptomiakat szerette, látásmódjuk, kompozícióépítő eljárásaik sokat gondolkoztatták. A reneszánsz művészetből Brueghel groteszk alakjai álltak legközelebb hozzá.

— Vermeer van Delft az egyik istenem — közli magáról. — Még ami Chiricóéknál van, az is mind onnan származik. Ő és Velázquez az egyetemes művészet két legpikturálisabb festője. Szeretem az olaszokat is. Különösen Pierro della Francescát és Ucellót. A régiek közül pedig a sumér fejek érdekelnek. A századunk piktúrájából nem Picasso az, akiért elsősorban rajongok. Hanem a metafizikusok. Chirico, Morandi és Carlo Carrà. Meg a szürrealisták. Breton, Magritte és Dali.

Nem lennének teljesek, ha megfeledkeznénk arról az élményről, amely a népi világ irányából érte. Az Arad megyei Borosjenő egyiptomias népi alakjai számos képének adták a témáit.

*

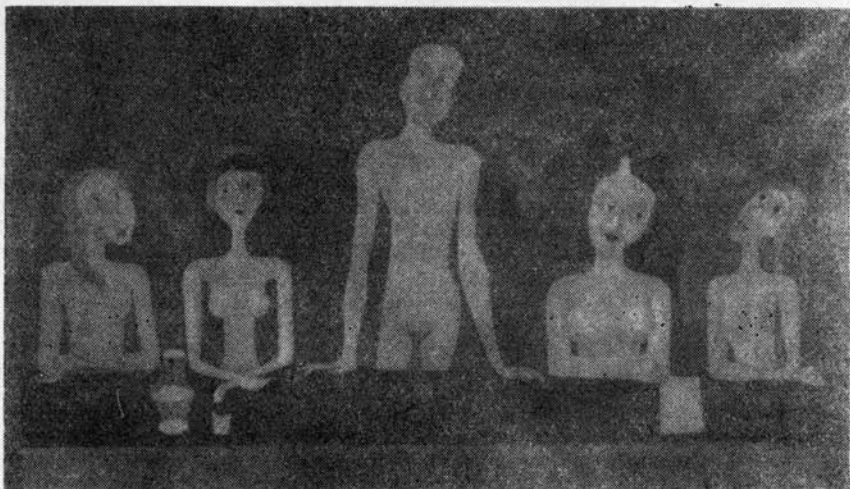
— A hatvanas évek derekán kezdtem valamennyire rátalálni az egyéniségemre — vallja ösztönén.

Addig csak próbálkozott. A régi művek között találunk hagyományosabb értelemben vett tájképeket, élet-jeleneteket. Újabban teljesen eltűntek a valóság-másolások. Csak elemeiben maradt meg a környező világ, de a képépítés közben teljesen átrendeződik, újszerű összefüggéseket kap.

— Figurálisban sokkal inkább ki tudom fejezni az absztrakt gondolatokat, mint nonfiguratívban. A nonfiguratívot elsősorban szín- és kompozíciós tanulmányoknak számom, az eredményeit utólag felhasználom — magyarázza.

Az emberi magatartások érdeklik. Nagyon sokat rajzol természet után, s ezek a rajzok aztán részelemeivé válhatnak a kompozíciónak. De már ekkor, elsődleges

Jakabovics Miklós: *Modellek gyűlése*

fokon bizonyos elvonatkoztató tevékenységet végez. Rajzai nem szolgálai másolatai a valóságnak, hanem megfigyelt jelenségek, vonások kiemelései, rögzítései. Finoman, sokszor egész bátortalanul, nem rajzi tökéletességre, hanem kifejezőerőre törekedve rögzíti a látottakat. Legutóbb a dicsőszentmártoni elmegyógyintézetben készített több száz rajzot. Embereket, emberi lelkületeket ábrázolt, nem félve a torzításoktól sem. „Egy időn túl feszélyez a modell” — vallja. Szerepét maga a rajz, a már elsődlegesen átlényegített valóság-rögzítés veszi át, s abból építkezik. A pillanatot súlyos tömörségére, „befelé parázsló takarékosagra” törekszik, arra, hogy a szenvedélyeket megzabolázza.

Külsőleg enyhén merevnek látszik ez a fegyelmezettség. Ez látásmódjának visszafogottságából, lefokozottságából következik. Ösztönösen irtózik a hangoskodástól, Nem akar feltűnést kelteni, nem szánja képeit manifesztációknak, hanem festői és emberi problémák felvetésének s rájuk való válaszadásnak. Meg is mondja:

— Keresem a formai dolgokat is. Sokszor szükségét látom annak, hogy a festői problémákat szobrászi elemekkel vegyítsem. Úgy adni a formát, hogy a tömegek is érződjenek.

Nagy szerepet szán a tárgyakra. Egyenrangúaknak fogadja el őket az emberi valósággal:

— A tárgyakat csak végigsimogatod, úgy fogod fel.

— A bizarr dolgokat nagyon szeretem. Amikor érzékisége, mágiája van magának a tárgynak.

— A tárgyak és a figura élő viszonyát, ennek filozófikus erejét kell kifejeznem.

Sokszor a tárgyak emberi tulajdonságok, emberi értelem kifejezőivé válnak. *Hangszerek* című képe az elgépiesedő, eltárgyasodó világon belüli hideg emberséget, kieltelenséget fejezi ki.

Számos nonfiguratív kompozíciója, szintanulmányainak figurái szellemiesített tárgyak (*Okker figurák, Formatanulmány, Sárgák*). Bizonyos szellemi erőt tulajdonít ezeknek az ember alkotta figuráknak („Nagyon szeretem a misztikusságot, mágiakusságot”). De az elvonatkoztatás mindig a valóságból ered.

Másik célkitűzése: a dolgokban rejlő ellentétek felmutatása. Nem korszerű az a művészet, amely valami módon nem érezteti az anyagi és szellemi világ belső ellentéteit. „Az angyaliba ördögöt, az ördögibe valami angyalít kell keverni mindig. Ha nem, érdektelenné válik.” Nem is hiányzik műveiből soha ez a kettősség. Azért nem is lehet beskatulyázni. Alap-életérzése az irracionálizmus, a kieltelenség, életidegenség. De a legkegyetlenebb csontváz-ábrázolásaiba is belejátszik valami finom emberség. Lelke van a képeinek. S ezért tud számalomra is gerjeszteni fintor-groteszkje (*Egyensúly*). Amikor kritikával szemléli a világot, s görbe tükröt tart az

ember elé, olyankor is humánus az alapállása (*Parkban, Modellek gyűlése*). Elme-gyógyintézeti rajzainak is a szánalom az egyik legszebb vonása. De annyira elrejti azt, hogy csak sejteti. S mindig inkább hidegen elmosolyogtat, mintsem megköny-nyeztetne. Az érzelgősségnek még a nyoma sem fedezhető fel munkáiban.

Képeinek mindig gondolatiságuk van. De arra vigyáz, hogy „a gondolatiság ne az irodalmiság, hanem a filozofikusság felé teljesejék ki, s mindig belejátsszon valami kevés irracionálisum“.

Világa se nem groteszk, se nem abszurd, se nem szürrealista. És mégis: mind-egyikből van benne valami. Sivár is, hideg is. Száraz is, szikár is. A semmi értelmét, emberközelségét vallatja. Az eltárgyasodott embert, az elidegenedő világot mutatja be, de: emberközlelől, harmónia, megértés utáni vágytól áthatottan. Ezért különbö-zik alapállása az irracionalistákétól (Chirico, Carrá) és a szürrealistákétól (Dali, Magritte) egyaránt.

*

Nagyfokú színekultúra jellemzi munkáit. „Nagyon izgat a közelhozott lokálszí-nek problémája. A színek közelségén keresztül az intimitást, a bensőséges légkört keresem“ — mondja. Az impresszionizmus plein air színproblémái egyáltalán nem érdeklik. Az élénk színek is csak akkor, „amikor titkokat tudnak jelenteni“; a „szí-nek mélységéről“, a „lokálszínek értékbeli különbségéről“, a „nyers színek elmélyí-téséről“, a „színek átszűrítéséről, penésztítéséről“ beszél. Minden képe egy-egy szín-beli probléma megoldása is. Kedvencei a smaragd s annak variációi. Barna felé menő lilák, sárgák, okkeres. Inkább a világos, mintsem a sötét tónusok.

Témái elsősorban a modern világ kifordítottágai. Kutyasétáltató asszonyok, szélmalom-táblákat célbavevő cirkuszi céllövők, tisztelő fiatalok, parkban ülő, pletykázó vénasszonyok, üzleti divatbábuk, őszéri nő, aki régi szépségének értékeit árulgatja, vonulnak fel a képein. Amikor portrét fest, akkor sem a szépet keresi. Aktjai nem a kecses, hanem a nyers, érzéki női testet mutatják („Hej, ha ez a nő megfogna!...“).

Néhány képcím: *Karikatúra a lépcsőházban, Mi és a krumplik, Kávéház* (kri-tikai ízű, „dühösítenek a mindig csak kávéházban ülő emberek“), *Hangszerbolt, Állapotos bagoly, Önkiszolgáló üzlet* („sorbanállók, emberi magatartásokat próbál-tam megfogni rajtuk“), *Felszarvazott telihold*. Legtöbbjük önmagáért beszél.

Kompozícióit az egyensúlyra építi. Zárt teret használ, nem szereti az elvágá-sokat, nyitottságokat. Nyugodtan hagy nagy felületeket betöltetlenül, hiszen a szín-nek is szerkezeti szerepe van a képben.

*

Hazai művészetünkben milyen hely illeti meg Jakabovics Miklóst? Nehéz erre a kérdésre válaszolni. Szellemi rokonai vannak, de igazi tejtestvérei nincsenek. Fia-talkorában Nagy Albertet érezte legközelebb magához. Egy ideig hatása alá is ke-rült. A későbbiek során azonban csak a filozófiai hajlam maradt meg ebből a ha-tásból. Incze János festői groteszkje áll közelebb hozzá, de alapállásuk mégis lénye-gesen különböző (Incze ábrázoló, Jakabovics elvonatkoztató hajlamú).

Egy azonban tény: nemzedékéből, a harmincévesek közül talán neki sikerült legmesszebb eljutnia azon az úton, amelyiken nincsen már segítségünkre más, csak a magunk ítélőképessége, józansága s egyéniségünk diktálta meglátásaink. Modern, korszerű piktúra az övé, embertöltetű, még szemrehányásaival is az emberért aggódó, s mint ilyennek létjogosultsága van.

Gazda József

El Mundial — a labdarúgás mítosza

1970 — remélhetőleg a IX. Labdarúgó Világbajnokság éveként vonul be az atomkor történetébe.

Az UNESCO statisztikája szerint világviszonylatban minden három ember közül kettő rosszul informált. De ez bizonyára nem vonatkozik a labdarúgásra. E téren ugyanis mindenki jól tájékozott, minden szurkoló tudni vél valami döntően fontosat.

Életünkön úgy eluralkodott a labdarúgás, mint a dohány, a kávé. Olyan kábítószert, amely nem számít csempészárúnak, sőt a tévék, telexgépek, rádióállomások, napilapok áttekinthetetlen mennyiségben szállítják az információs anyagot, izgatnak, rontják a szívünket, lekötik figyelmünket, csalóka módon oázist ígérnek, aztán magunkra hagynak. Ez a modern hetéra ránk villant egy mosolyt, amely elég ahhoz, hogy rombadőlt reményeinket újra összerakjuk, ismét várjuk a vasárnapot, a szerda délutánt, hátha mégis megkapjuk a zsongító narkotikumot.

A legenda szerint Kinában kezdték, Periklész Athénjében is játszották már, a császárok Rómájában kedvvel művelték, a középkori Itáliában „giuoco del calcio” néven ismerték. Albionban tökéletesítették, az inkák földjén a művészetig fejlesztették, az utóbbi évtizedekben aztán közös erővel elrontották. A mai formájában jó száz éve létezik, 1863-ban vívta ki teljes autonómiáját. Ekkor válik el a rögbitől és a kézilabdától, amelyek mint külön sportágak élnek tovább. Korcstestvérei is vannak, ilyen az amerikai futball: a labdarúgás és a rögbi morganatikus házassága, valamint az ausztráliai futball, amely a labdarúgás, a rögbi és a kézilabda kétes értékű szimbiózisa. Hány labdarúgó-mérkőzésen gyötört bennünket a rémkép: mintha újra látnók visszatérni ezt az ősi, differenciálatlan labdakergetést.

Az Angol Labdarúgó Szövetség 1863-ban jött létre, akkor rögzítették a játék szabályait, amelyek csekély módosítással ma is érvényben vannak. Az „átkozott” les-szabály (offside rule) például 1866 óta keseríti a játékosokat, bírókat, nézőket. 1925-ben némi változtatást eszközöltek rajta a támadósr javára, erre válasz a WM-rendszer a középhátvéd (stopper) beállításával. A les-szabály ma sem tökéletes. Megtörténik, hogy csak a játékvezető látja, és senki más, ilyenkor van; máskor pedig több ezren látják, csak a bíró nem, ilyenkor nincs. A legfeltűnőbb hibája az, hogy nehezen ellenőrizhető, noha maga a szabály a napnál világosabb. 17 pontban foglalták össze azokat a szabályokat, amelyeknek a felét sem tanulta meg száz év alatt az izgága „hozzaértó”, a néző. 1904-ben létrejött a labdarúgás nemzetközi fóruma, amelynek nevét bármelyik utcán csellengő gyerek megmondja: FIFA (Fédération Internationale de Football Association). Két évvel később az angolok is csatlakoztak ehhez a szervezethez, és az általuk kidolgozott szabályok világszerte érvényessé váltak. A FIFA nemzetközi találkozókat szervez, világbajnokságot rendez, vitás kérdésekben dönt, olyasféle orgánus — futballban, mint az ENSZ — világpolitikában. Éppen csak jobban hallgatnak rá bizonyos tagországok...

Labdarúgó-torna már volt az 1908-as olimpián; 5 jelentkező ország közül Anglia nyerte. Az 1912-esen már 11 labdarúgó ország jelentette be részvételét, ismét a szigetországbeliek diadalmaskodtak.

Az első világháború 8 évet kitörölt a nemzetközi találkozók sorából. Az antwerpeni olimpiára, 1920-ban, a nemzetek mintha magukkal vitték volna a lövész-árokából a gyűlölködést. A FIFA-n belül is megindult a győztes és a legyőzött államok torzsalkodása, több tagállam kilépett a szervezetből. A francia Labdarúgó Szövetség vezetője, Jules Rimet emberfeletti munkát fejtett ki az ellentétek elsímítására, felvetette a VB (Világ bajnokság) gondolatát is. 1921-ben a FIFA elnökévé választották. Ennek a higgadt franciának köszönhető, hogy az 1924-es párizsi olimpián már 22 résztvevője volt a labdarúgásnak. Itt találkozott első ízben a kemény, célratörő európai futball a látványos, elegáns dél-amerikai játéktípussal. Az összecsapásból a dél-amerikaiak kerültek ki győztesen. Uruguay könnyedén és nagy gólaránnyal hagyta maga mögött ellenfeleit, felsorakoztatva a futballtörténet első nagy csillagait (Andrade, Petrone, Scarrone, Romano). A dél-amerikai kis ország négy évvel később megismételte diadalát.

Az olimpiai labdarúgás mégsem volt az igazi, mert kizárta soraiból a világszerte már szép számmal működő profijátékosokat. Ezért is sürgette Jules Rimet egy olyan VB tető alá hozását, amelyen egyenlő joggal részt vehetnek profi és amatőr játékosok. Az ötletet azok az országok támogatták lelkesen, amelyek áttértek a professzionizmusra (Ausztria, Magyarország, Csehszlovákia). Megalakult az első szervező bizottság, amelyben egy-egy francia, német és osztrák foglalt helyet.

Az első VB rendezési jogát Uruguay kapta. A döntésnél tekintetbe vették, hogy az akkor alig kétmillió lelket számláló ország már kétszer nyert az olimpián, igen fejlett a labdarúgó sportja, és 1930-ban ünnepelte függetlensége kivívásának 100. évfordulóját.

1930. július 13-án mégsem kezdődhetett meg az első VB. A professzionizmusra áttért európai országok, noha kezdetben lelkesedtek a találkozóért, most különböző kifogásokat emeltek: túl nagy a távolság, sok időt vesz igénybe a lebonyolítás, a profi labdarúgókat fizetni kell, s ki fogja fedezni a költségeket? Míg otthon szünetel a bajnokság, a klubok tetemes jövedelemtől esnek el. Végül is csak négy európai ország volt hajlandó áldozatot hozni: Franciaország, Belgium, Jugoszlávia és Románia.

Bábéli zűrvazar uralkodott a bíráskodásban, az egységesítési kísérletek csődöt mondtak. Románia biztatóan kezdett, 3:1-re verte Perut, de aztán 4:0 arányban alulmaradt a kitűnő Uruguay-jal szemben. A döntőt Uruguay és Argentína játszotta. Az első féldőben még az argentinok vezettek, de a félkezű Castro ragyogó játékával az „uruk“ javára fordította a mérkőzést. Győzött a rendező ország 4:2-re. Jules Rimet első ízben nyújtotta át a művészien metszett kupát, amely az 1950-es VB óta az ő nevét viseli. Ez volt „az arany istennő“ első mosolya, de négy év múlva már kacéran fordult el első szerelmétől, és az „azzurikat“, az olasz csapatot tüntette ki kegyével.

Az 1934-es olaszországi VB-re 29 ország jelentkezett. Feltűnést keltett, hogy Uruguay nem jött el megvédeni a kiharcolt címet. Feltehetőleg igyekezett ugyanazzal a pénzzel fizetni, mint az európai országok, amelyek nem mentek Montevideóba. A korabeli szaksajtó ezt ugyan diplomáciai kifogásnak minősítette, mivel a leromlott uruguay-i futball úgysem számíthatott volna sikerre. A dél-amerikai válogatottak sorra elvéreztek. Románia nagy küzdelemben 2:1-re veszített Csehszlovákiával szemben. Az osztrákok ugyanilyen arányban fektették kétvállra a magyar tizenegyet. Az olaszok keserves küzdelemsorozat után jutottak el vágyaik Mekká-

jába. Sorra legyőzték az akkori legjobb európai válogatottakat: Ausztriát, Spanyolországot, Csehszlovákiát. A spanyolok legyőzéséhez 210 percre volt szükség. A döntőben a csehek vezettek 1:0-ra a 82. percig, már csak nyolc perc volt hátra a világbajnoki címig, ekkor az olaszok egyenlítették, és a meghosszabbításban 2:1-re diadal-maskodtak.

Az eddigi VB-kről hiányzott a labdarúgás hazája. Anglia még 1929-ben megsértődött, kilépett a FIFA-ból, és hűvös elzárkózásból figyelte az európaiak békaegér harcát. Közben az angolok igen jó minőségű futballt játszottak. Nem hivatalosan őket tekintették a világ legjobb labdarúgóinak. Ezt az is igazolni látszott, hogy az évenként Londonban megrendezett Anglia—Európa válogatott mérkőzéseket könnyűszerrel fordították a sziget futballja javára.

Az 1938-as franciaországi VB-re már a háború félelmes árnyéka vetült. Az osztrák Wunderteam nem vehetett részt, Ausztriát néhány hónappal azelőtt elnyelte a Harmadik Birodalom, és a technikás osztrák labdarúgókat Sepp Herberger rendelkezésére bocsátották. Sindelar, Európa legkőrmönfontabb csatára az Anschluss utáni napokban menyasszonyával együtt öngyilkos lett. Uruguay is lemondta a részvételt. Helyettük megjelentek az egzotikus országok: Kuba és Nyugat-Holland-India (a mai Indonézia). Az első számú esélyes Olaszország volt, de jó előjelekkel indult Magyarország és Brazília is. Románia kiharcolta a 16-os döntőbe jutást, ahol Kubát kapta ellenfeléül. Az első mérkőzés 3:3-as döntetlennel végződött, az újrajátszást a kubaiak nyerték 2:1-re. Ez volt a VB egyik legnagyobb meglepetése. A tapasztalatlan kubaiak olyan román válogatottat győztek le, amelyben az egykori legendás híriú csatárok játszottak: Bindea, Bodola, Bogdan, Dobai. A kubai győzelem véletlenszerűségét bizonyította az is, hogy a következő mérkőzésen 8:0-ra kaptak ki a svédektől. A brazilok itt-ott már megmutatták oroszlánkörmeiket. Félelmetes középcsatáruk, Leonidas, a „fekete gyémántok” első példánya, cipőben, mezítláb, lankadatlan kedvvel rúgdosta a gólokat. A játékvezetőnek állandóan figyelmeztetnie kellett, hogy vegye fel a cipőjét, mert a nagy tolongásban a lábujjára találnak lépni. Mert valóban nagy volt a tolongás. A brazil—cseh mérkőzés volt a VB legdurvább találkozója; gól nélküli döntetlennel végződött, több kiállítás, klinikára szállítás tarkította a játékot. Az újrajátszást a brazilok nyerték: 2:1-re, ez a VB legsportszerűbb, leglátványosabb találkozásának bizonyult. Igaz, a brazilok 9, a csehek 6 új játékost állítottak be.

A döntőre az olasz és a magyar labdarúgók között került sor. A „squadra azzurá”-t a magyaroknak közel három évtizeden keresztül nem sikerült legyőzniük,

Piem karikatúrája

ekkor még csak az első évtized végén tartottak. Az olaszokkal csillogó nevek vountak fel: Piola, Meazza, Ferrari, Colaussi és a VB legjobb középfedezete, a brazil származású Andreolo. A magyarok is a háború előtti legjobb csapatukkal mentek Párizsba, jól emlékszünk ezekre a nevekre is: Korányi, Bíró, Turai, Sárosi dr., Toldi, Zsengellér. A mérkőzés előtt Dietz dr., a magyarok szövetségi kapitánya, taktikailag érthetetlen okokból öt játékosát kicserélte, többnyire kevésbé tapasztaltakkal helyettesítve őket. Megérdemelten győztek az olaszok 4:2-re. Sárosi Gyurka, a kimagasló intelligenciájú középcsatár messze alulmaradt a robusztus brazillal, Andreolóval vívott párharcában. Az olaszokra másodszor is rámosolygott az arany istennő, a harmadik mosolyra 32 éve várnak. Talán majd Mexikóban.

A háború utáni labdarúgó események sorozatát az nyitja meg, hogy Luxemburgban a FIFA közgyűlésén elhatározzák: ezután a VB-t „Jules Rimet“-kupának fogják nevezni, a volt elnök tiszteletére. Másik jelentős esemény: a Szovjetunió kéri felvételét a FIFA-ba. Az angolok kiléptek a „splendid isolation“-ból, visszatértek a nemzetközi szövetségbe, és jól felkészült csapattal indultak az 1950-es braziliai VB-n. Mindjárt a csoportmérkőzések során 1:0 arányú vereséget szenvedtek az USA szedett-vedett csapatától, noha az angol „team“ ilyen játékosokkal állt a világ elé 21 évi elzárkózás után: Ramsey, Finney, Mortensen, Wright, aki a világon először érte el a 100-szoros válogatottságot. Ez volt a mindenkori VB-k legmeglepőbb eredménye. Angol ember az amerikai szabadságharc győzelme óta így meg nem szégyellte magát.

Sok ország részvételét a háború utáni gazdasági nehézségek akadályozták. Az európai államok nagy része nem volt jelen, a szocialista országok sem. Így aztán szerfelelt foghíjasra sikerült a részvételi mezőny. A közvélemény az olaszok győzelmét várta, annak ellenére, hogy egy évvel azelőtt teljes válogatottuk elpusztult repülőszerencsétlenségben. A brazilok úgy érezték, hogy eljött a nagy pillanat, de az arany istennő másképpen döntött, visszatért régi szerelméhez, a kis Uruguay-hoz. A brazilok látványos játékkal, nagy gólarányú győzelmekkel jutottak a döntőbe (7:1 a svédek, 6:1 a spanyolok ellen). Uruguay csak nehezen kivívott győzelmekkel cammogott be. A világ legnagyobb stadionjában, a Rio de Janeiró-i Maracanában, 150 000 néző várta a zöld-sárgák első világbajnoki címét. De az arany istennő nemcsak kacérságában nő, hanem abban is, hogy a szíve megesik a gyengébben. 11 perccel a befejezés előtt az uruguay-iak berúgták a győztes gólt, 1:0-ás brazil vezetés után 2:1-re győztek. A közönség percekig dermedten hallgatott, aztán szelíden, inkább szimbolikusan, megkövezte kedvenc játékosait. Három néző öngyilkos lett.

Az 1954-es VB-n a négy éve veretlen és az Anglia felett két ízben győztes magyar csapat indult első számú esélyesként. A negyeddöntőben pokolian nehéz küzdelem után 4:2-re legyőzték Braziliát, az elődöntőben, hosszabbítás után, ugyanilyen arányban utasították maguk mögé Uruguay-t. A második VB-vereségüket már nem tudták fegyelmezetten elviselni az egyébként mesterien futballozó brazil játékosok. Maradék erejüket összeszedve, játéktéren s azon kívül megrúgosták az idegileg ugyanolyan mélyponton lévő ellenfelüket. A brazil szurkolók berohantak a pályára, meglökdösték a bírót, játékos, honfitársat, ellenséget, szaporán hadonászva zászlóikkal, amelyekken két szócska pirulva húzódott meg: haladás és rend. Grosics, a kiváló kapuvédő trófeái között fél futballcipőt őriz, amely az emlékezetes csetepatén a fejéhez repült, és amelyről a sporttörténelem soha nem fogja kideríteni, hogy melyik nagy világsztár lábán kezdte meg pályafutását, mielőtt relikvia lett belőle.

A másik ágon a poraiból feléledt nyugatnémet válogatott, a magyaroktól elszenvetett 8:3-as vereség után, könnyedén vette az akadályokat, Jugoszláviát 2:0-ra, Ausztriát 6:0-ra „lépte le“. Ennek a szokatlan eredménynek a kialakulásához Zeman osztrák kapus napszúrása is hozzájárult. A döntőben újra találkozott a nyugatnémet és a magyar csapat. Herberger edző teljesen felfrissítette csapatát, Sebes Gusztáv fordított „sáncolással“ kísérletezett, a balszárnyat jobbra tette át, és újra csatasorba állította a két héttel azelőtt súlyos sérülést szenvedett Puskást. A magyar csapat egy sereg világklasszis játékost vonultatott fel, a nyugatnémetek hallatlan taktikai fegyelmükkel igyekeztek ellensúlyozni ellenfelük hírnevét. Herberger, Európa legrutinosabb szövetségi kapitánya a mérkőzés előtt megjegyezte, hogy a magyarok számára milyen nyomasztó pszichikai tehertétel a négyéves veretlenség, különösen most, a brazilok és uruguay-iak elleni idegtépő mérkőzések után. Hogy miért kaptak ki a magyarok 3:2-re, arról már sokat írtak az elmúlt tizenöt évben, és arról, hogy ez a jól olajozott csapat miért éppen a döntőben siklott ki. Ozon Titus, a finom cseleiről nevezetes csatár, aki több ízben játszott Hidegkútiék ellen, a „kortárs“ benyomásait így összegezi: „Nagy csapat volt, nem lehetett őket semlegesíteni, felvetődik a kérdés: milyen lélektani állapot vehetett erőt rajtuk a döntő napján, hogy veszítettek?“ Minden bizonytalansággal kevesebb elbizakodottság és több kitartás eredményre vezetett volna. Az osztrákok a harmadik helyre szorultak, az angoloknak most sem sikerült beleszólniuk az első négy helybe.

Az 1958-as VB-t az újrajátszott mérkőzések VB-jének nevezték. Minden idők legkiegyensúlyozottabb mezőnye gyűlt itt össze. Három csoportban kellett újrajátszani a továbbjutásért. A selejtezők az angol csapatok nagy sikerét hozták: Anglia mellett Skócia, Wales és Észak-Írország is bekerült a 16-os döntőbe, de egyikük sem jutott tovább. A svédek nem sokat törődtek a vendéglátás etikettjével, öregedő, de nem kőregedett, nagy rutinú profijátékosaikkal (átlagos életkoruk 30 év) a második helyre tornázták fel magukat. Az olasz klubcsapatokhoz elszerződött svéd játékosokból hetet gyűjtöttek össze. Ekkor tűnt fel Hamrin, a „sánta ördög“, aki ugyancsak olasz földön fog nagy karriert befutni. A franciák labdarúgótörténetük legnagyobb sikerét érték el: bronzérmeket szereztek. Ezt kiváló belső hármasuknak köszönhették (Piantoni, Kopa, Fontaine). Most vett először VB-n részt a Szovjetunió csapata, és egy átkozottul nehéz csoportból (Brazília, Anglia, Ausztria) került a negyeddöntőbe, ahol a svédekkel szemben 2:0 arányban alulmaradt.

Brazília törlesztette a nyolc évvel azelőtti tartozását, és vitathatatlan fölényrel nyerte a bajnokságot. Olyan kitűnő védelemmel rendelkezett, hogy azóta sem sikerült ilyet összehoznia. Ma, amikor a VB harmadszori elnyerésére készülnek, még mindig a Djalma Santos, Bellini, Nilton Santos védelmüket siratják. A csatársorban pedig olyan labdaművészek foglaltak helyet, mint: Garrincha, Vava, Zito és a 17 éves Pelé, aki innen indult el világhódító útjára. A szakemberek új taktikával lepték meg, a korszerűtlenné vált WM-rendszer helyébe 4—2—4 néven ismert hadrendet állítottak. A döntőben 5:2-re győzték le a svédek. Pelé az utolsó másodpercben rúgta be az ötödik gólt. Ekkor a Rasunda stadion közönsége a következő utójátéknak volt tanúja: Garrincha hangosan zokogott, Zito cigánykereket hányt, Pelé térdre borulva az ég felé emelte a kezét, Bellini a gyepszőnyegből harapott ki zöld falatokat. Rióban többnapos karnevált rendeztek.

A FIFA 1956-i lisszaboni kongresszusa az 1962-es VB megrendezésével Chilét bízta meg, ezt a labdarúgó sikerekben elég szerény kis országot, azzal a rejtett szándékkal, hogy megbüntesse Argentínát a háromszori távolmaradásért (1938, 1950, 1954). Egyébként Argentína szeretett volna házigazda lenni. Ötvenegy volt a jelentkező országok száma, Spanyolországot tartották a nagy esélyesnek, szuperklasszis-

játékosokkal állt ki (Di Stefano, Puskás, Gento), de már a csoportmérkőzések során kiesett. Hiába tartotta Helenio Herrera őket a világ legjobbjaiknak, tizenegy nagy-szerű játékos még nem alkot egy nagyszerű csapatot. Teacsa szerint, aki könyvet írt a chilei VB-ről, Argentína és Uruguay megrekedtek az 1930-as színvonalon. Kitűnően rajtoltak a csehszlovákok, s miután legyőzték a magyarokat, a döntőig meg sem állottak. Nagy reménységekkel indultak az olaszok, de erejükből csak annyira tellett, hogy Chilével emlékezetesen durva és vaskos botrányokkal teletűzdelt mérkőzést írtak be a VB-k krónikájába. A brazilok 58-as fénye is egy kissé már kopottan csillogott, de végül is dédelgetett sztárjaik megvédték a világbajnoki címet. A döntő mérkőzésen a csehek 15 percig világbajnokok voltak, 1:0-ra vezettek, aztán a kapusuk, Schroiff, akit a VB legjobb kapuvédőjének kiáltottak ki, háromszor hibá-zott, és a brazilok immár másodszer ölelték magukhoz az istennőt.

Az angol Labdarúgó Szövetséget érte az a megtiszteltetés, hogy az 1966-os VB-t megrendezze. Vitán felül megérdemelték ezt a bizalmat. 100 éve futballoznak rendszeresen, magas színvonalon, kitűnő a belső szervezettségük. Igaz, hogy a nemzetközi rendezvényektől elzárkóztak, de merev, konzervatív szellemük nemcsak a sport-életben nyilvánult meg: 85 000 labdarúgót tartanak számon, ezek közül 7000 profi, 31 000 bejegyzett klubjuk van, köztük 92 nagy múltú professzionista vállalkozás. Kifejlesztették a labdarúgó-hálózatot az iskolákban. Töménten nagy és mini-pá-lyával rendelkeznek, a parkokban is futballoznak, ahol nincs bekerítve, ott szabad a fűre lépni. Nagyon sok a lelkes és főleg gazdag szurkolójuk. Mindezek ellenére egy évszázad alatt egyetlen igazán jelentős nemzetközi sikert sem értek el.

Nehezen indult a gépezet. Csak szerény 0:0-t érnek el Uruguay ellen, a ne-gyedöntőben is nehezen jutnak túl a sportszerűtlen argentinokon. A középdöntőben már a torna egyik legszebb mérkőzésén bizonyultak jobbnak a portugáloknál. A VB másik kiváló találkozóját Magyarország és Brazília szolgáltatta. A cím védésére és harmadszori megszerzésére esélyes Brazília sportszerűen vérzett el Pelé nélkül. Első számú csillagjuk a bolgárok ellen sérült le, a magyarok ellen pihentették, hogy aztán a portugálok végképp kilőjék a csatasorból. Brazília 12 év óta nem szen-vedett vereséget VB-n, most négy nap alatt kétszer hagyta el vesztesen a pályát. A magyarok néhány csillogó csatár mellett a leggyengébb kapusokat mutatták fel a VB statisztikusainak. A nyugatnémetek biztonsági játékkal jutottak a döntőbe, amelyet az angolok meghosszabbítás után 4:2-re nyertek meg. A mérkőzést lélektanilag eldöntő harmadik gólt vitatható körülmények között ítélte meg a svájci bíró. Egy nyugatnémet cég 10 000 márka jutalmat tűzött ki annak, aki olyan fényképet, filmszalagot, diapozitívet szolgáltat be, amelyen jól látható, hogy a harmadik gól a vonalon túljutott. A mai napig sem jelentkezett az elveszett gól szerencsés meg-találója. Mivel a labdarúgásban perújrafelvétel nincs, Anglia először nyert Jules Rimet-kupát, amelyet már előzőleg egy többféleképpen értelmezhető szándékú, lel-kes szurkoló biztosítani akart hazája számára, és eldugta egy parkban. Az is lehet, hogy hérosztratoszi tettet akart végrehajtani, mint egyik honfitársa néhány évtized-del azelőtt, aki a British Museumnak egy szép asszir urnáját törte össze, hogy ezzel hírnevet szerezzen magának. Megtettek minden óvintézkedést, a kupát 20 000 dol-lárra biztosították, jöllehet értéke 7200 dollár, és a legnagyobb titokban szállították el az 1970-es VB színhelyére, Mexikóba.

A mexikói „El Mundial“ minden idők legnagyobbjának ígérkezik. Közel 70 ország, 16 csoportban vívta a selejtező mérkőzéseket. Feltűnő a labdarúgó múlttal nem rendelkező országok nagy száma. A 16-os döntőbe sikerült bejutnia Marokkó-nak, Izraelnek, El Salvadornak, Perunak, amelyek az outsiders sajátos esélyeivel indulnak. Nem fogjuk ott látni Portugáliát, Spanyolországot, Jugoszláviát, Magyar-

országot, Argentínát. Az 1966-os mezőnynek majdnem a fele kicserélődött. Sok bírálat érte a FIFA sorsolási módszerét, amely eléggé következetlen, hol a földrajzi fekvést, hol az előző VB-n elért eredményeket vette figyelembe. Örvendetes jelenség, hogy fiatal labdarúgó országokkal frissült fel a világ futball-vérkeringése. Marokkó bejutásával Afrika több mint harminc év után képviselteti újra magát a VB-n, utójára Egyiptom volt ott 1936-ban. El Salvador és Honduras olyan komolyan vették a selejtezőket, hogy az egyik mérkőzés után nyomban megindították egymás ellen a hadseregeket. Azóta már lecsillapodtak, és most Honduras szívszorongva várja a salvadoriak vereségsorozatát a mexikói VB-n. A labdarúgás régi sebeket szakít fel vagy újakat ejt.

A VB-ken mindig jelen voltak gyenge csapatok is: az Egyesült Államok (1930, 1950), Egyiptom (1934), Kuba, Holland-India (1938), Törökország, Dél-Korea (1954), Koreai Népi Demokratikus Köztársaság (1966). A felsorolt csapatok közül csak ez utóbbinak sikerült bejutnia a negyeddöntőbe, a többiek a csoportmérkőzéseken kiestek.

Örvendetes, hogy 32 év után ott látjuk országunk csapatát is a 16 legjobb között. Hazánk labdarúgó-válogatottja sikereiben gazdag évre tekinthet vissza. Az 1969-ben játszott 6 mérkőzésből egyet sem veszített, és győzelemmel felérő döntetlent ért el idegenben az angol és a jugoszláv válogatottal. Előkelő helyezést kapott azon a ranglistán, amelyet a stuttgarti Sport-Korrespondenz iroda állított össze az elmúlt év eredményei alapján világviszonylatban. Ez a statisztika 118 VB-selejtezőt és 136 országok közötti barátságos találkozót vett alapul. Brazília a listavezető 9 megnyert mérkőzéssel, 2 döntetlennel és 32:8-as gólaránnyal. Öt követi Anglia, Olaszország, a negyedik-hetedik helyen Nyugat-Németország, Románia és Svédország osztoznak.

A France-Football európai vonatkozásban állította össze a rangsort, itt országunk az ötödik helyre került Anglia, Svédország, Nyugat-Németország és Olaszország után. A múlt évi eredmények, a braziliai turné feljogosítanak arra, hogy reménykedéssel tekintsünk a harmadik, egyben a legnehezebb csoport mérkőzései elé. Érdekesként fassunk át válogatottunk VB-részvételi adatait. Hét ízben jelentkeztünk, és mindössze kétszer maradtunk távol (1950, 1962). Négy esetben a 16-os döntőbe jutottunk: 1930-ban selejtező nélkül, 1934-ben a negyeddöntőben Csehszlovákia győzött le 2:1-re, 1938-ban a csoportmérkőzések keretében Kubával szemben maradtunk alul a már említett körülmények között (Svájc és Portugália ellenében harcoltuk ki a 16-os döntőbe való jutást). Az 1954-es, 58-as és 66-os VB-ken a selejtező fokon nem tudtunk tovább jutni.

Különösen izgatónak ígérkezik az, hogy a mexikói VB-n a dél-amerikai látványos, intelligens, de ugyanakkor lassúbb játékmódor vagy az európai gyors, célratörő erőfutball fog-e felülkerekedni. A brazilok meg vannak győződve, hogy az ő játékfelfogásukat fogja a jövő igazolni, mert kellemes, szép látványt nyújt a szemnek, nem veszélyezteti a játékosok testi épségét, és egyaránt lehetőséget nyújt mind a kollektív játék megnyilvánulására, mind az egyéni megoldásokra, ugyanakkor gólokban is eredményes. Az európai stílust ezzel szemben az jellemzi, hogy fejlődése során a védelem fokozatosan megerősödött, a támadósor eléggé elsatnyult, ennek következtében a harc domborodik ki, de ezt nem ellensúlyozza a gólok gyakorisága és szépsége. A labda futtatása felgyorsult, a játékosok háromszor annyit szaladgálnak, mint 20 évvel ezelőtt, de ez nem térül meg sem a játék esztétikájában, sem a gólok számában.

Zsolt István nemzetközi játékevezető az európai labdarúgás aranykorát az ötvenes évekre teszi, amikor az osztrákok, magyarok, jugoszlávok a játék költőiségét domborították ki. Azóta beleszólt a mindenáron győzni akarás, az eredmény elsőd-

legessége, a hazai pálya erőszakos kihasználása, a játékvezető megfélemlítése és egyéb mérgező anyagok kerültek az eredetileg vegytiszta játékba. Ma Európában a korszerű futballt a gyorsaság, erő és eredményesség jelzi. „Az andalító szép targonának és a szemet gyönyörködtető keringőnek lejárt az ideje“ — állapítja meg a bírók céhének veteránja. Természetesen nem mindig volt így. Ha egy pillantást vetünk a taktika történetére, meglepetéssel tapasztaljuk, hogy a kezdet kezdetén a védelem milyen hiszékeny volt a támadással szemben. A labdarúgás romantikus korában csak a goalkeeper (kapus) maradt szűkebb területén, a csapat tíz emberrel támadt és ugyanannyival védekezett. Később visszavontak egy hátvédet, majd egy fedezetet. A játékosok klasszikussá vált csatarendje az ún. piramis vagy ortodox taktika (1—2—3—5) 1883-ban alakult ki. A századfordulón mélységben differenciálódott az elosztás, megjelentek az előretolt ékek és a visszavont összekötők. Az azóta ugyancsak klasszikussá vált WM-rendszert először az angol Arsenal játszotta (1—3—2—2—3). A középhátvéd (stopper) beállítása következtében itt már erős védelmi falba ütközik a támadósor.

A Sebes Gusztáv irányításával játszó magyar válogatott 1953-ban már alkalmazta a 4—2—4-nek egy korai változatát, hátravont középcsatárral és a védelemben parancsolt egyik fedezettel. Ezt a szerepkört töltötte be az örökmozgó Zakariás. A kierielt 4—2—4-et a brazilok tették ismertté 1958 óta. Ebben az elhelyezésben már valósággal betonfallal találja szembe magát a csatár. Ez a „szereposztás“ ismét módosult a chilei VB-n 4—3—3-ra. Legújabban a hátvédek mögé vagy elé beállítanak egy fix zónára nem rögzített játékost, az „il liberó“-t, magyarul sepregetőt, aki látzólag ide-odafutkározik, de azért mindig ott kell lennie, ahol a labda van. Így jött létre a beton, a szuper-beton, a szoros emberfogásra épülő és egy szabad játékoskal rendelkező „cattennaccio“, amelyek a labdarúgás szépségének a sírásói. Az ősi hadicsel tehát így változott meg: a legjobb támadás a védekezés. Ki kell csalogatni az ellenfelet a barlangjából, aztán hirtelen lecsapni a védtelenül maradt barlangra. A támadás már csak trójai faló-taktikával tud valamit elérni. A beton-rendszer eredményes alkalmazásához, amint azt Helenio Herrera bebizonyította, tizennyolc karátos játékosok kellenek, akiknek óriási tüdejük van, a taktikai utasításokat óraműpontossággal hajtják végre, és emellett még érvényesíteni tudják képzeletdús, olykor zseniálisan szertelen stílusukat is. A mexikói VB remélhetőleg a „cattennaccio“ alkonyát fogja jelenteni, a támadó szellemű játékot juttatja diadalra. Olaszországban már kezdi elveszíteni varázserejét, a vezető klubok edzői úgy nyilatkoztak, hogy „agresszív“ taktika kidolgozásán fáradoznak, mert ijesztő szimp-tómák ütnek fel a fejüket. Az őszi idényben például 120 mérkőzésen mindössze 255 gólt rúgtak, ilyen alacsony góltermés még nem volt labdarúgásuk történetében, ami kétségkívül a beton-rendszer kóros elburjánzásának tulajdonítható. Azonban olyan nyilatkozatok is napvilágot láttak, hogy az olaszok védekező taktikája pillanatnyilag a legtökéletesebb a világon, ők fogják a 9. VB-t nyerni, mert, ha kell, 10 emberrel támadnak, és 11-gyel védekeznek.

*

Honnan a labdarúgás nagy vonzóereje, meddig fog zsarnokoskodni? A válság tünetei belső, taktikai vagy szociológiai jellegűek? Mi kezdjük-e unni, vagy a futball klaviatúrája szűkült le? A taktikai sokszínűség szürkült-e el, vagy a nagy játékosok születnek ritkábban?

Gyakran hangoztatott közhely, hogy a labda kerek, tehát a fel-felgyűrűző változatok száma kimeríthetetlen. A labda kerekességéből adódó szeszélyes mozgás és a láb viszonylagos sutasága, megbízhatatlansága egy olyan tragikomikus frigy létrejöttét eredményezte, amelynek gyümölcseivel nem győztünk betelni. Vajon meddig?

Sok vitára ad az is alkalmat, hogy a kollektív játék vagy a nagy labdarúgó-egyéniségek döntik el a mérkőzés sorsát. Miért éppen Uruguay, Brazília, Olaszország bizonyult adott esetben a világ legjobbjának? Nemzeti adottságok, kiváló labdarúgók, új taktika, bölcs edzők, vagy a vak véletlen járult-e hozzá a győzelemhez? Mindig hajlandók vagyunk egyik vagy másik mozzanatot abszolutizálni, illetve megfedkezni róla.

A jugoszláv Andrejevics, a FIFA végrehajtó bizottságának egyik tagja azt vallja, hogy egy csapat csak úgy válhatik naggyá, ha legalább 4—5 superklasszis játékos van. Az uruguayiakat Andrade, Nasazzi, Scarrone, Iriarte tették naggyá, a magyar aranycsapat Grosics, Kocsis, Bozsik tudásából élt, az angolok azért nyertek világbajnokságot, mert Bobby Charlton, B. Moore, Hurst, Hunt, Bell játszottak a tizenegyben. Ha egy ország labdarúgása válságba kerül, az a nagy játékosok hiányát jelenti. A nagy játékosokat lehet csiszolni, elrontani, de nem lehet őket semmilyen edzési eszközzel megteremteni, mert ezek a demográfiai törvényszerűségek alapján jelentkeznek, valahogy úgy, mint a romantikus iskola elképzelése szerint a költők (poeta non fit, sed nascitur). A nagy játékosok megjelenését nem lehet kiszámítani, előidézni, csak tudomásul venni és hasznot húzni belőle. Ezt nevezi Andrejevics a labdarúgás „ciklikus fejlődésének“, amely tulajdonképpen nem is „fejlődés“, csak rapszodikus időközökben bekövetkező robbanás. Ebben a gondolatban az a feltűnő, hogy a kiváló jugoszláv szakértő teljesen mellőzi az edzők nevelő-irányító szerepét.

Jellemző ez az elmélet a labdarúgás jelenlegi állapota szempontjából. A 60-as évek kezdete óta mind nagyobb hangsúlyt helyeznek a kirobbanó játékos-egyéniségekre, szemben az 50-es évek felfogásával, amely a csapatjátékot tartotta döntőnek. Nagyobb azoknak a száma, akik meg vannak győződve, hogy a Jules Rimet-kupát nagy játékosokból álló válogatott nyeri, mint azoké, akik a pálmát kifogástalanul működő labdarúgó-kollektívának juttatnák. A kapitalista országok technokrata, lapos, merkantilista szelleme is megköveteli a játékos-mitoszt, a hőskultuszt. Ezekben az országokban mesterségesen is hozzájárulnak a sportszemélyiség felduzzasztásához, nemzeti, üzleti és eddig még nem tisztázott szociológiai okokból.

A mondottak képszerűbbé tételére megidézzük Pelé ezredik gólját. Ez a rokonszenves néger fiatalember, akinek olyan hosszú neve van (Edson Arrantes do Nascimento), mint egy arab kalifának az Ezeregyéből, művésznevén Pelé, 12 év alatt ezer gólt rúgott az ellenfél kapujába barátságos, bajnoki és nemzetközi mérkőzéseken. A statisztikusok kiszámították, melyik lesz az ezredik, összezavarodtak, újra-kezdték, végül is pontosan megállapították a sorszámot, nehogy kétszer kelljen berúgni az ezrediket. Ezt az eseményt úgy várták Brazília-szerte, mint a cárevicsek megszületését annak idején. Bélyeget bocsátottak ki tiszteletére egymillió példányban, ebből hatszázezret már a megjelenés előtt eladtak. Végül is Szent Erzsébet napján, 11-esből Pelé berúgta az ezrediket. Az egész országban megszólaltak a harangok, az iskolások egynapi szünidőt kaptak. Valamikor Hunyadi Jánosnak a nándorfehérvári ütközetet kellett győzelmesen megvívnia, hogy megkonduljanak a harangok. Később kiderült, hogy nem is Pelé volt az első eze-gólos labdarúgó, de ez az istenítésen már mit sem változtatott. Brazília több stadionjában ott látható a fekete Pelé fehér mellszobra vagy „gyémánt“-lábának talplenyomata. Vajon a labdarúgóknak, ezeknek a modern gladiátoroknak a mitikus méretekre való növelése nem válságtűnet-e, de ezúttal már nemcsak a sporté, hanem egész kultúránké?

Valamikor a messze jövőben a kultúrhistorikusok le fogják szögezni, megfellebezhetetlen érvénnyel, hogy a futball csak örület volt. De zárójelben hozzátészik majd: szép örület.

GALBÁCS MIHALY

IFJÚSÁG-NEVELÉS

Viselkedés, értékrend, axiometria

Szülőknek és pedagógusoknak egyaránt sok fejtörést okoz a fiatalok viselkedése. Gyakori az olyan szülő, aki gyermeke rendellenességeiért az iskolára hárítja a felelősséget, de az a pedagógus sem ritka, aki csupán a tanuló családi környezetében tételezi fel a hibák forrását. „Korjelenség!“, „A nagyobbaktól tanulják!“, „Benne van a levegőben!“ — magyarázkodnak. Az ilyen jellegű viták és megállapítások nem rossz előjelek, ha a megfigyeléseket és vitákat az érdekelte felek javító szándékú együttműködése követi.

Ezúttal iskolai tanulók megnyilvánulásainak azt a területét vizsgáljuk, amelyet a *viselkedés* szó köznapi tartalma fed, s amit nagyrészt a magaviselet fogalma is hordoz. A viselkedésnek ennél tágabb értelmű megközelítésével napjainkban különböző viselkedés-elméletek foglalkoznak. Egyedülálló e tekintetben az amerikai Yale Egyetemen, N. E. Miller irányításával az Emberi Viszonylatok Intézete keretében végzett munka. Pszichológusok, szociológusok, antropológusok és pszichiáterek azon fáradoznak, hogy megteremtsék az emberi viselkedéssel foglalkozó egységes tudományt.

Az utóbbi 70 évben immár másodízben élénkül meg az emberi viselkedést és társadalmat kutató tudományok érdeklődése a gyermek- és ifjúságlelektani problémák iránt. A századforduló gyermek- és fejlődéslelektanának ténybázisán a reformpedagógia számos haladó törekvése indult. Európai viszonylatban is jelentős eredményeket ért el annak idején a Nagy László és Ranschburg Pál irányításával mozgalommá szélesült gyermektudományi iskola. A világszinten művelt tudományos kutatás és a gyakorlati alkalmazás egybekapcsolása mellett ez az iskola támogatta az 1919-es Tanácsköztársaság művelődési törekvéseit, a két világháború között pedig ihletője lett tudományos igényű munkáknak (Ballai Károly: *A magyar gyermek*, 1929; Krammer Jenő: *A szlovenszkói magyar serdülő lelkivilága*, 1932; Kemény Gábor: *Az iskolai értékelés és kiválasztás*, 1935; Jancsó Elemér: *Az erdélyi magyarság életsorsa nevelésügyének tükrében*, 1935; Várkonyi Dezső: *A gyermekkor lélektana*, 1938; *A gyermek és környezete*, 1944). Az említett iskola jótékonyan hatott a felszabadulás után felnövő pedagógus- és pszichológus-nemzedék tevékenységére is.

Értekes támpontként használhatók fel az iskolai tanulók viselkedésének szélesebb alapú megközelítésére napjaink ifjúság-tárgyú kutatásai. E kutatások világviszonylatban intézményesedtek (romániai vonatkozásban: Ifjúsági Kutatóközpont, az Oktatásügyi Minisztérium Szociológiai Laboratóriuma, a Társadalom- és Politikai Tudományok Akadémiája), s eredményeit *ifjúságtudomány** néven fogják össze.

* Felhívjuk olvasóink figyelmét előkészületben levő, júliusban megjelenő ifjúságtudományi számunkra — A SZERKESZTŐSÉG.

Jellemző tünet, hogy újabban minden valamirevaló nép fokozott mértékben kezd ifjúsága felé fordulni, s hatékony eszközöket mozgósít tanulmányozására (*Ifjúságkutatás*. Budapest, 1969). Az ifjúság közérdeklődés tárgya lett, s a népesedési robbanás és a szociológiai korhatár kitolódása folytán megnövekedett létszámban kopogtat, kér számon, meg-megdöbrent, itt-ott már követel is. Olyan állapot felé közeledünk, amelyben minden nép létszámának több mint egyharmada lesz gyermek, illetve ifjú. Az UNESCO 1968-as becslése szerint 1970-től 2000-ig a 15—24 év közötti korcsoportok világlétszáma 519 milliőről 1 milliárd 128 millióra emelkedik. Ilyen körülmények között természetesnek tűnik az ifjúságtudományi kutatás megélnkülése s a kérdések differenciált megközelítése.

A romániai ifjúság többoldalú vizsgálatával az Ovidiu Bădina szerkesztésében napvilágot látott kötet foglalkozik (*Tineretul — obiect de cercetare științifică*, 1969). A gyermek- és ifjúcsoportok életének gazdag anyagát tárja fel a Pataki Ferenc gondozásában és irányt adó bevezető tanulmányával megjelent *Csoportlélektan* (1969), György Júlia és Huszár Tibor kötetei (*Az antiszociális személyiség*, 1967, *Fiatalkorú bűnözők*, 1964) pedig gazdag statisztikai adat, illetve kazuisztika tükrében az ifjúság rendellenes viselkedésformáit elemzik. A világviszonylatban folyó ifjúság-szociológiai kutatásoknak tanulságos és keresztmetszetét nyújtja a Huszár Tibor és Sükösd Mihály szerkesztésében megjelent és kitűnő bevezető tanulmányokkal ellátott *Ifjúságszociológia* (1969).

A népesedési robbanás és a társadalmi korhatár kitolódása minden bizonnyal a hazai magyar népcsoport fiatal évjáratának soraiban is érezteti majd hatását. Távlatban 1970 és 2000 között 7—800 000 fiatalra számíthatunk. Gondolnunk kell arra is, hogy a hírközlő eszközök fejlődése és az idegenforgalom fokozódása folytán fiataljainkat neveltségben, viselkedésben, életstílusban és élettechnikában eltérő társadalmak és korcsoportok felől negatív hatások érik. Ezért és más okok miatt e bonyolult folyamatoknak tudományos és intézményes szemmel tartása mielőbb szükségessé válik. Sajtónk (*Ifjúmunkás*, *Tanügyi Újság*, *Korunk*, *Előre*, *Dolgozó Nő*) már eddig is érzékenyen reagált a kérdésre, s magvas tanulmányok, riportok, mikroszociográfiák, cikkek tárgyalták fiatalságunk valós helyzetét. Önismeretünk bizony foghíjas lenne ifjúságunkra vonatkozó megbízható ismeretek nélkül. Sürgető feladat fiatalságunk életsíkjainak elmélyültebb és átfogóbb, módszeresebb és konkrétebb tanulmányozása egy marxista igényű nemzetiségszociológia elméleti keretein belül. Ebben az összefüggésben jelentős kérdés a fiatalok szocialista neveltségi színvonalának s ezen belül viselkedésének formáltsága, kezeltége és irányultsága.

A nevelői munka előfeltétele a viselkedés konkrét jelentkezési formáinak módszeres feltárása és pszicho-szociológiai értelmezése.

A viselkedési készség

Ahhoz, hogy a tanuló helyet kapjon az oktatottságnak és neveltségnek valamelyik fokozatán, személyi és társadalomlélektani sikon végrehajtó mechanizmusokat kell hogy kiépítsen önmagában. Sem a tervszerű, sem az alkalmi pedagógiai helyzet nem merül ki csupán az informálásban. Alakít is: érdeklődést kelt, jártasságokat, készségeket és szokásokat formál, hajlamot, képességet és tehetséget bontakoztat. Ezek a mechanizmusok különböző hatékonysági fokon valósítják meg az információk felvételét, feldolgozását, megőrzését, vezérlését és alkalmazását. A pedagógiai gyakorlat ilyen értelemben szól többek között a mozgás-, beszéd-, írás- és gondolkozási készségről, az olvasás szokásáról, a megfigyelő és matematikai képességről, a művészi hajlamról, a műszaki tehetségről vagy az irodalomtörténeti jártas-

ságról. Amikor emberanyaggazdálkodási vonatkozásban értékről beszélünk, a konkrét személynek elsősorban ezekre a készségbeli adottságaira gondolunk.

A *viselkedési készség* a tanulási teljesítményt messzemenően befolyásoló tényező: a magaviselettel és vérmérséklettel, részben pedig a tanulási és közösségi magatartással összeshözvődött személy- és társadalomlélektani, illetve pszicho-szociológiai képződmény. A mindenkori tanulási és közösségi magatartás, a nevelhetőség s a sikeres érvényesülés mutatójaként a tanulás hatékonysága terén zavarcsökkentő vagy zavarfokozó lehet. Élettani, személylélektani és társadalmi tagoltságánál fogva mind népszerűségi, mind egyénfejlődési tekintetben sok változata van és sok tudomány számára vet fel problémát. Sokat tett a kérdések megoldásáért az utóbbi időben a szociálpszichológia. Csoport- és személyközi szinten tanulmányozta a viselkedési problémákat. Napjainkban a súlypont, főleg angolszász nyelvterületen, a személyközi viselkedés mikroelemzésén van. Egyes szociálpszichológusok (K. Lewin, R. White, R. Lipitt, Mérei Ferenc, H. Hiebsch, M. Vorweg, Buda Béla, V. N. Subkin, M. Argyle) többek között a csoportdinamika, az együttes élmény, a szociális penetrancia, az együttműködés, az interakció, a személyközi jelváltás (*interperszonális kommunikáció*), a szociális ügyesség (*social skill*), az összeférhetőség, a szerep, a társadalmi klíma, illetve a metakommunikáció vizsgálata alapján közelítik meg a kérdést.

A pedagógiai gyakorlat szempontjából jelentősnek tűnik mind a személyközi, mind pedig a csoportbeli viselkedés tanulásközpontú és konkrét pedagógiai helyzetekre vonatkoztatott vizsgálata.

A tanulók viselkedésének dinamikájáról

A viselkedés a társadalmi illeszkedés, illetve érvényesülés eszköze. Szükségszerű működésformája a személyközi, csoportbeli és csoportközi érintkezésnek. Ugyanis a társadalomban betöltött szerep, a felhalmozott tudás, törekvésrendszer, érzelmi magatartás, érték- és szokásrendi betájoltság tekintetében az emberek között színvonal- és fáziskülönbségek vannak, s a feladatszerű interakciók megvalósítása viselkedésileg ráhangolódást igényel. Az illeszkedés nem akármilyen illeszkedés, hanem társadalmi. Ez azt jelenti, hogy normáit, értékrendjét társadalmi gyakorlat intézményesíti, betartásukat elismeri, jutalmazza, és megsértésüket bünteti. Az így értelmezett viselkedés a társas és csoportbeli érintkezés folyamán kooperációs helyzetekben, a munka, a tanulás, a sport, a játék, az udvarlás, a szórakozás konkrét helyzetekben egyénenként eltérő készség-szinten nyilvánul meg.

Jóllehet Mannheim Károlyval szólva a viselkedés csak „kéregjelenség“, de az alkalmazkodást, fejlődést szolgálja, s bizonyos határok között az élő önvezérlő rendszerek közötti kommunikáció döntő feltétele.

A viselkedés a társas viszonyulás egyik változata. Minthogy minden társas viszony csak a kommunikáció, illetve jelváltás mozzanatával jut teljes értékű léthez, fokozott mértékben kell figyelniük a viselkedési formációk kifejeződésére az együttműködő személyek különböző jelrétegeiben: a beszédben, a beszéd járulékos jelrétegében (hangsúly, hanghordozás), az averbális jelrétegben (tekintet, arcjáték, mozdulat, taglejtés, fellépés), az összetett jelalakzatokban (cselekedet, tett, módor, élettechnika, életstílus, életforma) s a viselkedés különvált jelrétegében (munkadarab, kézírás, stílus, öltözködés). A személy viselkedése különböző szinteken jelrendszerekben ölt érzékelhető formát, s a feladathelyzetekben e jelek érzékelése és értelmezése alapján minősül olyanfajta viselkedési tendenciák tekintetében, mint: fegyelmesség, megfontoltság, összeférhetőség, talpraesettség, csiszoltság, tisztelettudás, őszinteség, méltányosság, emberség, elvtársiasság.

A viselkedésdinamika alapvető kérdése a viselkedési készségi szint és ennek biológiai, személylélektani és társadalmi meghatározottsága. Mannheimnak igaza van ugyan abban, hogy a viselkedés kéregjelenség, de az is igaz, hogy ennek mozgását, változását, tökéletesedését vagy torzulását kevésbé érzékelhető, egymásba fűződő és egymásra tevődő felszín alatti struktúrák erőjátéka szabályozza. A kis- és nagytársadalmi szintekig (család, baráti kör, iskolai osztály, társadalmi rendszer, állam, nép, nemzetiség, társadalmi osztály) felfedhető viselkedésformáló csatornák ismeretében a nevelő feladata, hogy feltárja az egyéni viselkedés konkrét motivációs bázisát, értelmi, érzelmi, akarati, tudatos vagy kevésbé tudatos vezéreltségét, s ezek ismeretében erősítse az értékes és gyengítse az értéktelen tendenciákat.

A tanulási és nevelődési folyamatoknak ebben a tartományában világosodnak meg a viselkedés hatáscsatornái, élettani, társadalmi és iskolai eredetű ártalmak s ezekkel összefüggésben nevelési feladatai. Minőségi pedagógiai munkát itt csak helyes szemléletmód eredményezhet a viselkedésdinamika történeti és társas dimenzióinak egyidejű érzékelése alapján. Egyet jelent ez a személyi viselkedés fenotípusának megragadásával. Az előbbi a viselkedés felszíni dinamikáját jelenti a konkrét tapasztalás szintjén, az utóbbi pedig ennek múltját, a gyakorlat történelmi formáinak viselkedésalakító dinamikáját, nagy- és kistársadalmi szintek modelljei szerint.

A következőkben személyközi és csoportdinamikai sávon viselkedési fenotípusok felsejlő körvonalaiaként tanulók viselkedési eseteit villantjuk fel annak a pszichikai közegnek érzékeltetéseképpen, amelyben a pedagógus folyamatosan dolgozik. Egy mai falu iskolásairól van szó a szocialista társadalom, a fellazult régi s a szilárduló új kötelekek, vonzások és taszítások, bizonytalanságok és bizonytalanságok erőterében. Közel 200 gyermek színes és változatos világa hullámszik naponta szemünk előtt, s keressük azt a rendező erőt, amely ilyen vagy olyan formába kényszerítette az élő „anyagot”. Viselkedésük jelenszerű anyaga két irányba utal: népünk társadalmi gyakorlatának múltbeli és mai formái felé. Mert vajon nem falusi népünk viselkedési szokásait kristályosító termelési gyakorlata jelentkezik-e áttételesen falusi tanulóinknak olyanszerű megnyilvánulásaiban, mint: tárgyak (tanszerek, szerszámok) és élőlények (állatok, növények) gondos kezelése, a kisebb és a gyengébb megvédelmezése, az idősebb tisztelete, a közhatalom tisztelete, beszédük komolysága, arc- és testmozdulataiknak elvensége, nehézsége vagy darabosságuk, életvitelük feszes, konok szívóssága? S talán helyénvaló az a kérdés is: milyen mértékben szólnak bele ebbe a viselkedésdinamikába mai létünk és a holnap gazdasági, művelődési, politikai, nemzetiségi, egyéni és közösségi dimenziói olyan viselkedésstruktúrák esetében, mint: fegyelmezetség és őszinteség, határozottság vagy bizonytalanság, túlzott szerénység és jöhízeműség, érték- és szokásrendi betájoltság?

Mindez utalás kíván lenni a történelmi-társadalmi háttérre, a társadalmi gyakorlat történelmi formáira, kis- és nagytársadalmi alakulataira, melyeknek mélyarámaiból tanulóink viselkedésének „status praesens”-e áttételesen beprogramozódik.

Joggal feltehető például a nyugodt és megfontolt viselkedésű gyermek esetében, hogy nyugodtsága és megfontoltsága mögött megfelelő ideg- és gondolkodásbeli struktúrák működnek. De az is feltehető, hogy a családban erre szüleiben vagy testvéreiben mintát, a család együttesében előnyös atmoszférát kapott, s ezzel a modellel huzamos sztereotipizálódási folyamat útján azonosult. Viselkedési struktúrák ilyen áttételes láncolódását példázza M. V. tanuló magaviselete. M. V. nyugodt vérmérséklet. Személyközi és csoportbeli érintkezésében következetesen egyensúlyozottnak, megfontoltnak és barátságosnak tűnik, beszéde fedi cselekedeteit, a lazább társas érintkezésbeli és a kötöttebb feladatszerű tanórai helyzetekben is egész viselkedésrendszerét csiszoltság és belső fegyelmezetség jellemzi. Mindezt nem hűvös

mértéktartás és kényszeredettségek formájában, hanem a javítani akarás lelkesült-ségével. A kristályosító gócot a gyermek családi életének tanulmányozása tárta fel. Számára a család az a fórum, melynek pozitív értékrendjébe sikerült beilleszkednie, s melynek viselkedési mintáit szokásrendszerre tudta szilárdítani s a készség szint-jén alkalmazni.

Az olyan átmeneti alakulatban, mint az iskolai osztály s olyan időleges szitu-ációban, mint a tanóra, meghatározott szinten tagolt feladat hatására a pedagógus és a tanulók meghatározott szerephelyzetből működnek össze. A pedagógia gyakor-latából tudjuk, hogy ezekben a szerepekben vannak kiesések és normadöntések is. Mi a motivációs alapja annak, hogy A. C. tanuló a rossz jegy hatására odacsapja ellenőrzőjét, B. T. ugyanezért bűnbánóan elpirul és könnyezni kezd, E. C. pedig nyugodtan fogadja, nyíltan megjegyzéseket tesz, és alkalmat kér a rossz jegy kija-vítására? Vagy: G. D. tanuló remeg felelés közben, pedig felkészült és tud, V. E. viszont tangólépésekben megy a táblához, mindegyre hibázik, s a figyelmeztetésre céltudatosan az egész osztályt megnevetető választ ad? Továbbá: Anna munkára hangoltan, okos tekintettel, a felismert helyzet tudatában tanulói szerepének meg-felelően van jelen. Mária nem rendetlenkedik ugyan, de tekintete üres, bekapcsolt-sága a tanórai jelváltási hálózatrendszerbe minimális. Laci különjáratú teljes kikap-csolttságban forgolódik, babrál, piszmozg és fészkelődik, s lekicsinylő mosollyal kíséri a megjegyzéseket. Erzsébet tizenöt éves korát meghazudtoló csiszolt metakommuni-kációs hang- és mozgáskultúrával kíséri beszédét. Anyanyelvének szavai beszédében valósággal élnek, s életszerűen viselkednek nemcsak a hangképek által közölt hatá-rozott jelentés miatt, hanem a személyesen átélt tartalmak hangsúlyban, hanghor-dozásban, arcjátékban, taglejtésben és mozdulatokban is kifejeződő világos érzelte-tése nyomán. Az sem érdektelen jelenség, hogy a fiúk egyéni és csoportbeli visel-kedése lányok távollétében szint vált, s hogy ez a lányoknál is előfordul, de kisebb mértékben. Figyelemre méltó az is, hogy N. A. VIII. osztályos tanuló a tanórán osztályalakulatában keresve keresi a lehetőségeket normarontásra, személyközi kap-csolataiban iskolai viszonylatban kötekedő és agresszív, de otthon kezes bárány.

És mit jelentenek a viselkedés felületi rétegén jelentkező *alkalmi* színváltozások, fodrozódások, örvénylések és viharok, amelyeket átmenetileg olvasmány, film, szín-darab, esemény vagy valami más információélmény vált ki tömegesen? Amikor a tanulók rokon- vagy ellenszenves modellekkel, hősökkel, helyzetekkel és lehetősé-gekkel találkoznak, azonosulás vagy elkülönülés folytán kilépnek magukból, a felis-merhetetlenségig kiáradnak megszokott medrükből, s elszakadnak adott valóságuktól, hogy kanyarokkal alacsonyabb vagy magasabb szinten végül is önmagukra leljenek. Elég gyakori az olyan eset is, amely adott viselkedés motivációs bázisaként a cso-port társadalmi klímáját helyezi előtérbe. N. H. VIII. osztályos tanuló fékezhetetlen-nek tűnő normaromboló törekvéseit demokratikus csoportlétkör esetén könnyebb közömbösíteni, elterelni s a közös munkára beállítani. Autokratikus természetű ne-velő irányításával azonban viselkedése merevvé és makaccsá válik, hajlíthatósága csökken, s elvetélt, durva, agresszív viselkedés-formákba csap át. Mindez értékren-dileg nála nem tudati szintről vezérelt folyamatként jelentkezik, hanem inkább erős ellensúlyozó mechanizmusra utaló örvénylések formájában.

De nem ritka a „feleselő”, a maga vagy társai vélt igazát fennhangon védő gyermek sem. Mert ilyen is van, és jó, hogy van. Viselkedésdinamikailag ugyanis ilyen esetekben a normabontó viselkedési készségi szint kellő pedagógiai korrektúrával *alkotó jellegűvé* minősülhet, a bontakozó emberi önérzet és méltóságtudat vezérlése révén a nonkonformizmus magasabbrendű konformizmussá szépülhet, ahonnan már

csak rövid út vezet a Makarenkótól oly mély pedagógiai érzékkel megrajzolt közösségi ember viselkedésének erkölcsi-esztétikai szépségéig, a szokás- és értékrendileg bontakozó ifjú egyéniség életformájáig.

Viselkedés és tanulás

A tanulásközpontúságot tartva szem előtt, arról kívántunk tájékozódni, hogy tanulóink a magaviselet, a viselkedési készség milyen fokán viszonyulnak az iskola nevelő-oktató helyzeteiben az igényelt viselkedési mintához. A tanuló viselkedését ilyen vonatkozásban akkor mondhatjuk optimálisnak, ha az oktatási-tanulási helyzet munkacéljához alkalmazkodik a viselkedési értékrend szocialista modellje szerint, a tanulási helyzet társadalmilag megszabott viselkedési normáinak és elvárásainak megfelelően. A tanuló viselkedési készségszintje annál megfelelőbb, minél inkább megközelíti a pedagógus közvetítette társadalmi igényszintet, feltéve, hogy a pedagógus birtokában van a társadalmilag előírt modellnek.

A viselkedési készségszinteket és azok alkotóelemeit illetően nem rendelkezünk egyetemes körülhatárolásokkal és fogalmi rendszerrel. A többszemponútú (pedagógiai, etikai, pszichoszociológiai, praxiológiai, defektológiai, pszichiátriai, nevelésméréstani, kibernetikai) megközelítés itt is termékenyítő lehet, szemelőtt tartva a merev konformizmus ellenében a szocialista társadalom emberképének munka- és személyiség-normáit, az emberi önrzet és méltóság s a személyiség szabad kibontakoztatásának elvét.

Az iskolai gyakorlatban a nevelő a tanuló viselkedését *magaviselet* néven nagyrészt szubjektív becslés alapján számokkal minősíti. Ez a számszerűsítés azonban a legtöbb esetben látszat-tárgyilagosság. Az oktatásméréstani, illetve az információs didaktikában (V. P. Beszpalko: *Információs pszichológia és didaktika*, 1968) erőfeszítések történnek ugyan az oktatottság paramétereinek tárgyilagos megállapítására, a kritériumok körvonalazására, de a neveltségi és viselkedési készségszint méréstani megközelítése területén még ennél is kevesebb a próbálkozás (Majzik Lászlóné: *Az osztályneveltségi szint megállapításának problémái. Pedagógiai Szemle, 1963. 7--8*).

Elméleti kitérő

A viselkedés szerteágazó problémáinak megoldására sok lehetőség mutatkozik. A megközelítések közös felismerése: a *személyiség- és cselekvésközpontúság*. Minden viselkedésmegnyilvánulás konkrét személyiségben kap értelmet. Minden viselkedésmegnyilvánulás funkcionálisan nagyobb tevékenység-struktúrába tagolódik (például a tanuló viselkedése a tanulási-oktatási tevékenység során), s áttételesen függvénye a társadalmilag-történelmileg modellált termelő gyakorlatnak.

A cselekvés és ennek szervezettebb változata, a tevékenység az ember alapvető létformája. Minden természeti, tárgyi, személyi, eszmei és társadalmi alakzattal csupán cselekvéses alapon érintkezhetünk, cselekvéses viszonyulással szerezhetünk értesüléseket. Miért hangsúlyozzák egyes kutatók a cselekvésnek ezt vagy azt a határozmányát, ilyen vagy olyan természetű feltételezettségét, ilyen- vagy olyan-fajta tevékenységek fontosságát? Bizonyára társadalmi funkciót is betölthet például az a filozófiai felfogás, amely a praxist értéktartalmától igyekszik elválasztani, vagy az, amely a társadalmi gyakorlattól elvonatkoztatott eszmény-, norma- és értékrendszert dolgoz ki. S ebben a vonatkozásban talán az a tétel is megkockáztatható, hogy reális értékű cselekvésemélet inkább olyan egyéni és társadalmi helyzetben jön létre, amelyben a gyakorlatot az eszményektől s az eszményeket a gyakorlattól nem kell féltetni.

A viselkedés problémáinak megnyugtató megoldása a szocialista gyakorlat talaján sarjadt marxista igényű *cselekvésselmélet* alapján várható. Ez nem jelenti azt, hogy polgári szinten vagy azelőtt a cselekvésre vonatkozó értékes általánosítások nem jöhettek létre, vagy ne volna értelme a marxista és nem marxista igényű kutatók dialógusának. Elzárkózást jelentene ez Arisztotelésztől kezdve Kanton és Hegelen át a kortársi kutatók (W. R. Ashby, Ludwig von Bertalanffy, L. L. Couffignal, G. Frey, G. H. Mead, R. K. Merton, Neumann János, T. Parsons, J. Piaget, I. Scheffer, N. Wiener, G. H. Wright) pozitív eredményeitől, saját nyelvterületünkön pedig Böhm Károly úttörő axiológiai, Bartók György antropológiai, Dékány István csoportszociológiai és etikai, Szondi Lipót mélylélektani és pszichodiagnosztikai, Noszlopi László érték- és világnézetlélektani vagy Harkai Schiller Pál cselekvéslélektani munkásságával szemben. A valóság az, hogy a dialektikus materialista hagyományokra (Marx, Engels, Gramsci, Wallon) építő cselekvésselmélet — dialógusban klasszikus és modern, nem marxista kutatókkal — napjainkban van kialakulóban.

E kutatások nyomán objektív és szubjektív feltételek kontextusában, szerkezeti és működési vonatkozások rendszereként kell felfognunk a cselekvést. A viselkedést pedig a személyi státus helyzetében, a társadalmilag modellált értékrend gravitációs terében s a társas természetű jelváltás folyamatában kell megragadnunk. Az érdeklődés homlokterében a cselekvés, illetve a viselkedés hatáscsatornáinak feltárása áll a maximális hatásfokú cselekvés, illetve a pedagógiai és egyéb természetű szabályozás technikájának kidolgozása érdekében. A praxiológia (T. Kotarbinszki), az aktometria (Merei Ferenc), a szociometria (J. L. Moreno), a státus- és szerepelmélet, értéktan és kommunikáció-elmélet a kortársi szocialista és polgári pedagógia társtudományainak — szociológiának, lélektannak, filozófiának — jelentőségben mindegyre erősödő vonulatai. A nagyobb hatásfokú tanulás, nevelődés és más tevékenységi területek napirenden levő hasonló feladatai a formalizálás és programozás, az információ-elmélet és kibernetika korszerű szintjén megoldhatatlanok marxista igényű konkrét cselekvéstani, értéktani, pedagógiai, logikai, személy- és csoportlélektani, szociológiai, státus-, szerep- és kommunikációtani felmérések és kutatások nélkül.

Értékrend és viselkedés

Iskolai keretek között a pedagógust gyakorlatilag elsősorban a tanulási helyzetek viselkedésproblémái szokták érdekeln: fegyelmezettség, figyelés, komolyság, csend, rend. Mindez nagyon fontos, de a tények logikája arra int, hogy az oktatási helyzeten kívüli viselkedési vonatkozások szem elől tévesztése végzetes következményekkel járhat. Ez főleg azokban az esetekben következik be, amikor a nevelő nem vet kellő mértékben számot a viselkedés *értékrendi* szerkezetével, működésével, dimenzióival és meghatározottságával.

Abból a tényből kell kiindulnunk, hogy cselekvéses élethelyzeteink sohasem közömbösek. Állapotaink és megnyilvánulásaink bizonyos vonatkozásban mindig értékhorozók, értékteltek (jók—rosszak, szépek—csúnyák, igazak—hamisak). Érték nélkül értelmetlennek tűnik a gyakorlat, gyakorlat nélkül pedig az érték. Sietünk azonban hozzátenni, hogy ez az értéktelítődés társadalmilag és történelmileg meghatározott. Így van ez a viselkedéssel kapcsolatban is. Minden viselkedésszerű megnyilvánulás értékközpontúan is leírható, értelmezhető és jellemezhető.

A konkrét viselkedés értékrendileg mindig polivalens: nemcsak a jóhoz, hanem a széphez, hasznoshoz, igazhoz, igazságoshoz is köze lehet. Ez lélektani tény, de fontos viselkedésnevelési elv és feladat is. Csak sokoldalúan értékérzékeny, értékismerő és értékmegvalósító emberre valló viselkedés lehet biztosítéka a megfelelő személyi és csoportkapcsolatoknak, s csak az értékrendileg sokoldalúan modellált viselkedés

eredményezte munka és személyi normaszint válhat igazi serkentőjévé az egyéni és társadalmi haladásnak.

A viselkedés értékrendi polivalenciájának egyéni és társadalmi jelentősége indokolja a viselkedési értékrend személyi és környezeti dimenzióinak szemmel tartását. Az a preferenciális és vonatkoztatási keret, amelyben tanulóink választásai (barát, tantárgy, eszménykép), döntései és cselekvésmegvalósításai, az egész személyiség önvezérlése lezajlik, vagy amiként véleményük, igény szintjük, érdeklődésük, meggyőződésük és esetleges világnézetük kialakul, vagy ahogyan feladattudatuk, felelősségük vagy lelkiismeretük működik, mind-mind viselkedési értékrendjük szubjektív dimenziójaként fogható fel. Ugyancsak szubjektív jellegükkel tűnnek ki az értékrend távlati dimenziói is: az álmodozás, pályaterv, életerv és a különböző önszituáló elgondolások. E dimenziók mellőzése a viselkedési esetek kezelésekor egyet jelentene a viselkedés egyik determinációs csatornájának kiiktatásával.

A viselkedés személyi értékrendjének dimenziói csak elméletben választhatók el a környezeti dimenzióktól. Az érték úgy is meghatározható, mint társadalmilag modellált szabályozó mértékrendszer, a viselkedés pedig, mint társadalmi úton kialakult státusban, társadalmilag szabályozott szerepszerű személy- és csoportközi érintkezés, illetve illeszkedés. E meghatározások kiegészítésképpen hozzáférhetjük, hogy személy- és csoportközi vonatkozásban az egyéneket kommunikációs hálózatrendszer fogja össze, s hogy a kialakult érték-, norma- és véleményrendszer *köztudat és közvélemény* formájában az egyént azonosulás esetén társadalmi ellenőrzés alatt tartja, s ez a viselkedési megnyilvánulások önvezérlésénél preferenciális vonatkoztatási s ugyanakkor presszionális keretként érvényesül... Ezek a környezeti dimenziók értéktudatformáló szerepük miatt jelentősek, s a pedagógus számára mint a szubjektív értékrend modelláló helyzetei s mint építő vagy romboló, rendező vagy zavaró, szilárdító vagy bomlasztó csatornák jöhetnek számításba. Ezer összefüggések ismerete a pedagógus számára lehetőséget nyújt arra, hogy a viselkedési értékrend személyi és környezeti dimenziójában, társadalmi összefüggéseiben szemlélje és kezelje a viselkedés pozitív és negatív törekvéseit.

Külön területként határolódik el a viselkedés értékrendjének objektivációja, az *értékmegvalósítás*, a legegyszerűbb cselekedettől az alkotásig. Figyelmet érdemel ebben a vonatkozásban többek között: a cselekedet, a tett, a munkadarab, az alkotás, az élettechnika s a tanuló munkakörnyezetének, öltözködésének, beszédének tárgyiasult értékszférái. Az objektiváció nemcsak tárgyra vonatkozhatik. Mint eszménykép értékhordozó a személy is, a másik ember vagy egy elvont eszmény s viselkedési norma is.

A viselkedésnevelés szemszögéből különleges érdeklődésre tarthat számot az értékrend fejlődése. Az egyén alakulása értékszintváltással is együtt jár, s az egyes életszakaszok értékrendi jellegzetességeik alapján is elkülöníthetők. Így az ifjúkor a társas viselkedés és magatartás, világszemlélet és meggyőződés, az érdeklődés, életstílus és élettechnika, a pálya- és párválasztás tekintetében sajátos értékrendi betájoltságot és szociális betagoltságot jelent. Biográfiai különkiadása ez az emberi életnek, amikor gondolkozásban, érzelmekben és törekvésekben szennyezetlenül kerülünk értékrendi vezérlés alá, s „örök“ érvénnyel, torzítás nélkül igyekszünk megvalósítani azt. Ez az értékrendi tisztaság megfelelő értelmi és érzelmi érettséggel párosulva teszi érthetővé az ifjú gyakori érzékenységet az álcázott, szertartásos vagy intézményesített hazugságokkal szemben és az érték kategóriák és normák megvalósulási szintje iránt. A fiatalság „forradalmiságának“ egyik magyarázataként kínál meg a meghatározott esetekben ez az életszakasz helyzeténél fogva betölthet az érték kate-

góriák deklarált és megvalósított szintkülönbségének kérdésében. Ez a generációs helyzeti előny azonban nem mindig teljesebbé válik: nem mindig helyes a társadalmi rálátás, vagy ha az a további folyamat valamely oknál fogva leáll, pozitív értékrendi kiteljesedés helyett az ifjú értékromboló helyzetek örvényébe kerül, meghasonlik. Értékrendi zavar áll be, annak minden tragikus mellékhatásával, s a pozitív kiteljesedés késik vagy elmarad. Eredményes nevelési munkát ilyen esetekben csak az a pedagógia végezhet, amelynek korrekatív hatékonysága az értékromboló valóságsszféraját is érinti.

Viselkedésrajz — axiográfia
Viselkedésmérés — axiometria

A viselkedésdinamika keretében leírt esetek, konkrét megfigyelések személyközi és csoportdinamikai sávon a tanulók sajátos viselkedését illusztrálják, a tapasztalati *viselkedésrajz* szintjén. Tanulási-oktatási helyzetekben megnyilvánuló magaviseletről van szó, s mindegyik eset axiológiai betájoltságú, mindegyik megnyilvánulás bizonyos normaszintet érvényesít. Viselkedésanyagunk leírását ilyen vonatkozásban *pedagógiai axiográfiának* nevezhetnők.

A magaviselet axiografikus feltárása alapvető jelentőségű a személyiség nevelése szempontjából, mert érzékeny mutatója a társadalmiasultságnak, a pozitív szocialista közösségi értékrendnek, a munka- és személyiségnormák gyakorlati érvényesülésének. A konkrét, egyéni viselkedés széles felületen érintkezik a különböző társadalmi szinteken modellált érték kategóriákkal. A feladatszerű és kötetlenebb helyzetektől a legintimebb személyközi kapcsolatokig a viselkedés értékteltségének fokán dől el az egyéni és közösségi érvényesülés, hatékonyság.

A tanulók viselkedésbeli tényanyaga *tipológiai* rendszerezést sugall: a norma-romboló, a normaellenes, a normasértő, a normaszerű, a normajavító, a normatökéletesítő és a normaalkotó típusok elkülönítését. E típusok mint érték-megvalósító struktúrák a tágabb személyiség szerkezetbe s ezen túlmenően életkori, társadalmi-történeti helyzetbe ágyazottan meghatározott viselkedéstörékvést érvényesítenek. Mindegyik viselkedéstörékvés sajátos módon befolyásolja a tanuló iskolai teljesítményét, és szokásrendszerre szilárdulás esetén a gyermek önérvényesítését sajátos korlátok közé szorítja. A pedagógus minőségi feladata a viselkedéstendencia megragadása, a tanuló helyzetének súlypontjából kiindulva. A súlypont megragadását nagymértékben elősegíti a viselkedési esetek részletes, pontos és huzamos leltározása, értékrendű irányulásaik, kondicionáltságuk elemzése, rendszerezése, statisztikai feldolgozása a gyakoriság, a dominancia, a korreláció és egyéb mérés-technikai szempontok alapján. A viselkedés értékrendi mutatói itt már számszerűsített formát ölthetnek egy általános *axiometria* keretében. Ezzel az elnevezéssel illelhető az emberi viselkedés értékrendi struktúrájára, dinamikájára, dimenzióira és kondicionáltságára vonatkozó vizsgálati eljárások rendszere, melynek tárgyterülete különböző tudományok (axiológia, etika, pedagógia, lélektan, szociológia, antropológia) érintkezési vonalán nagyrészt még rendezetlen, feldolgozatlan, gyakorlatilag felhasználatlan állapotban lappang, s melynek hatékonnyá tétele rendkívül időszerű.

Iskolai tanulók viselkedésének megismerése és javítása céljából a pedagógiai axiográfia és axiometria szintjén szűrővizsgálati eljárást dolgoztunk ki. Az eljárás technikai kelléke egy tapasztalati úton megszerkesztett szűrővizsgálati képlet, melynek részei a vizsgálat logikai és technikai lépcsőit tartalmazzák. Ennek igénybevétele az oktatási és nevelési folyamatba beépítetten, ennek részeként természetes helyzetekben kell a tanulók viselkedési eseteit megfigyelnünk, összegyűjtenünk, értelmeznünk, osztályoznunk s végül ezek eredményét skálarendszerbe rögzítenünk.

A szűrőképlet megszerkesztésekor szem előtt tartottuk, hogy a viselkedési készség szokásokkal, hajlamokkal és más adottságokkal ötvözötten személyiségi jellemvonássá szerveződhetik, és az iskolai élet személyközi, csoportbeli, csoportközi és magányos helyzeteiben kerülhet felszínre a tanulók jelváltási folyamataiban: verbális rétegében, a beszéd járulékos rétegében, az averbális jelrétegben, összetett jelformációkban. A skálarendszer feltűnteti a megfigyelt viselkedési tendencia tipológiai helyét, készség szintjét, esetleges norma feletti, norma szerinti és norma alatti állapotát. A norma alatti zónában elkülöníthető a normasértő, a normaellenes és a normaromboló, a norma feletti övezetben pedig a normajavító, a normatökéletesítő és normaalkotó típus.

Egy osztály viselkedésszintje

A következőkben egy 31 tanulóból álló VII. osztály viselkedési készség szintjét vázoljuk (1968—69-es tanév). A következő tipológiai eloszlás mutatkozott: normaalkotó törekvések 1 tanulónál, normatökéletesítő 2, normajavító 2, normaszerű törekvések 8 tanulónál; inkább normasértő megnyilvánulások 12 tanulónál, normaellenesek 4 és normarombolók 2 tanulónál. A négy első viselkedési fokozat 13 tanulója jellemző a pozitív értékrendi szervezethez, a célratorés, illetve az önkéntesség és tudatosság, továbbá a cselekvő részvétel és az érdeklődő figyelem nagyfokú gyakorisága, erősödő irányulása, másrészt a csökkenő kényszeredtség olyan összetett viselkedési alakzatok jegyében, mint: figyelés, fegyelmeztség, csiszoltság, őszinteség, határozottság, udvariasság, méltányosság, meggondoltság és szerénység. A három utóbbi fokozat 18 tanulója az értékrendi zavartság, a kiforratlanság, bizonytalanság s kisebb mértékben a tanulás-elutasítás és ellenszegülés törekvéseit mutatja, illetve a kényszeredett figyelem enyhén gyengülő vonalát olyanszerű összetett viselkedési megnyilvánulásokkal ötvözötten, mint: figyelmetlenség, fegyelmeztelenség, befolyásolhatóság, fecsegés, sügás, bohóckodás, tiszteletlenség, alakoskodás, puskázás. A mennyiségi szempontokat tekintve (16 inkább normapozitív, 18 inkább normanegatív tanuló) az osztály viselkedési összképében a norma alatti viselkedési esetek túlsúlyban vannak ugyan, de a normaszerű és norma feletti típusok mellett a norma alattiak pozitív tendenciáinak erősödését s negatív megnyilvánulásainak gyengülését is tekintetbe vesszük. Kellő pedagógiai irányítással, intézményesedési törekvéseket mutató pozitív magaviseleti szokások, szabályok és tradíciók kialakítása révén az osztály elindulhat a csoportélet magasabb szintjei felé.

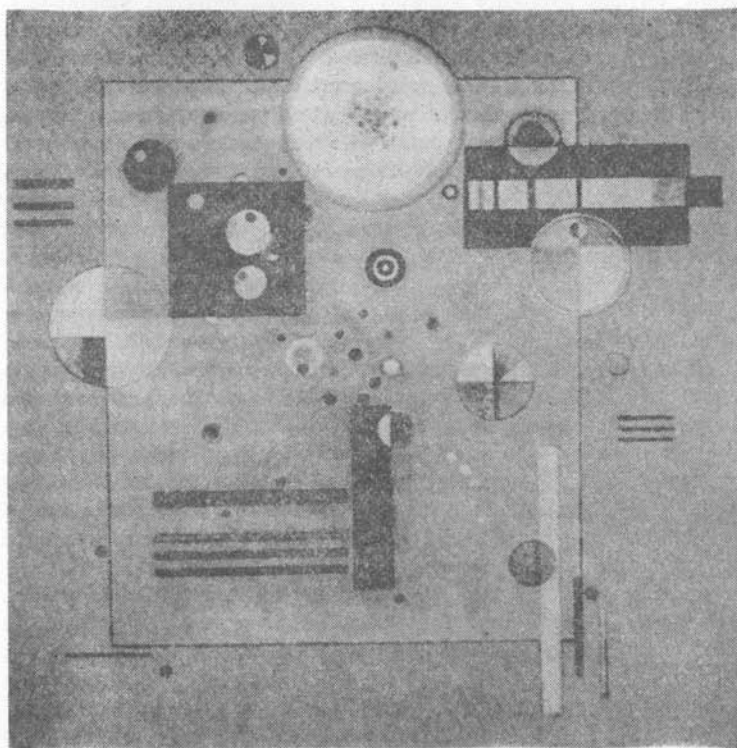
Az értékfeltés jegyében

A szűrővizsgálati eljárás további finomítás és elmélyítés esetén segítséget nyújthat a viselkedés megszilárdult, de gyakran álcázott rendelkezéseinek, zavarainak (félénkség, félszesség, gátlás, idegesség, indulatosság) felderítésében is. Az idevágó adatok arra is figyelmeztetnek, hogy a tanulási teljesítmény, a magatartás- és viselkedési készség szint mutatói között dinamikailag nincs mindig egyértelmű összefüggés. Két önkéntes típusú és 9—10-es osztályzatú tanuló például a viselkedési készség tekintetében sok vonatkozásban normasértőnek mutatkozott. Négy zavart és három kényszeredett magatartású tanuló pedig beidegződött negatív életrendbeli szokásokkal küzd ugyan, de tanulási teljesítményük átlagos. Nem kevés azoknak a száma sem, akik jó képességeiket, tudásukat és pozitív értékebeállítottságukat a személyközi és csoportbeli viselkedés helyzeteiben vetélik el kellő érintkezési technika, viselkedési ügyesség, helyzetfelismerési készség, jól működő fékrendszer vagy felületi csiszoltság híján. De elvétve olyanok is akadnak, akik alakoskodnak, alarcot viselnek, s tárgyi és érzelmi hiányosságukat megejtő modorral, célszerű fellépéssel, fejlett

orientációs reflexszel, áradó „közéletieskedéssel“, ügyködéssel vagy harsány jólétesültséggel próbálják ellensúlyozni.

A hivatásos nevelőnek az *értékfeltés* jegyében kötelessége tanulóinál érzékelni és értékelni személylélektani, mikro- és makroszociális vonatkozásaiban a viselkedés mindegyik változatát, annál is inkább, mert ezek előrevetíthetik a felnőtt korra esetlegesen jellemző pozitív vagy negatív élettechnikák árnyékát. Mindez arra utal, hogy a pedagógiai gyakorlat nem állhat meg a viselkedési megnyilvánulások felületi tüneteinél, de nem tévedhet az egysíkú, kéregalatti pszichologizálás vagy kéregfeletti szociologizálás útvesztőjébe sem. A megfigyelt magaviseleti tényről függően a tanulmányozást tanulasközpontúan személylélektani, társaslélektani, szociológiai, axiológiai, élettani, defektológiai vagy pszichiátriai irányban kell elmélyíteni a konkrét személyi lét élettani, személy- és csoportlélektani, társadalmi és gazdasági, nemzetiségi és egyéb dimenzióinak vetületében. Más szóval: a minősítő tipológiai döntést, illetve „viselkedésméréstani“ besorolást sokrétű vizsgálódás kell hogy megelőzze. Az optimális tanulás és nevelődés csatornája ezen az úton hatékonyabb formában vonható pedagógiai ellenőrzés és vezérlés alá, s adott esetben ez az út eredményesebben valósíthatja meg tanulóink bekapcsolódását teljes értékű személyiségként hazánk és nemzetiségünk szocialista társadalmának feladathelyzeteibe a sikeres ön- és csoportértékesülés vonalán.

Demény Dezső

Vaszily
Kandinszkij:
Kompozíció

Hozzászólás a párbeszédhez

A *Korunk* hasábjain Gáll Ernő *Monológ vagy párbeszéd* című írásával (1969. 12) megindult, s Benkő Samu, Veress Zoltán, Kallós Miklós (1970. 1), majd Bretter György és Balogh Edgár (1970. 3) hozzászólásaival gazdagodott vita az irodalmi vagy más „központúság”-ról, s ennek atcsapása más folyóiratokba, állásfoglalásra késztet.

Kérdéssel kezdeném: ki a szakbarbár és hogyan „jön létre”? Felteszem ezt a kérdést, mert általában szakbarbárnak tekintik az irodalmat, művészeteket nem kedvelő orvost vagy mérnököt, de kimarad a besorolásból a tudomány és technika legújabb vívmányai iránt nem érdeklődő irodalomkritikus. Miért van ez a megkülönböztetés? Az igazság kedvéért tekintsük szakbarbárnak azt, legyen az író vagy mérnök, akit a szakmáján kívül nem érdekel semmi. Egy adott „szakma” nagyjai sosem voltak szakbarbárok. Csak két példát említek: Bolyai János Bécs kedvelt hegedűművésze volt, Bartók Béla egyik szenvedélye a felső matematika.

Amikor azt állítjuk, hogy a középiskola általános műveltséget ad, ezen mind a humán-, mind a reálműveltséget értjük, amelyet nagyon kevés iskola követel meg érettségizőtől. A főiskolák nem túl sokat segítenek ezen a téren. Mint példát említem meg, hogy néhány évig az egyetemen csak a vegyészeti karon volt szervezett zenehallgatás.

Az egyoldalú irodalmi folyóiratok csak „továbbfejlesztik” a szakbarbárokat, mert a technikus nem fogja ezeket olvasni, az irodalmár pedig, csak ezeket lapozgatva, szintén nem lépi túl szakmája korlátait. De a csak irodalmat kedvelő olvasó is gyakran pórul jár. Könyvismertetést vagy egy-egy tanulmányt elolvasva néha az a meggyőződésem, hogy az irodalom terén tevékenykedő néhány kortársam folyóirataink hasábjait használja fel volt barátaiaval való végleges leszámolásra, vagy annak közlésére, hogy professzora tévedésből engedte át az államvizsgán.

Pozitív példaként említhetem meg, hogy vannak tipikus szakmai jellegű közlőnyök (például a *Produce pharmaceutice*), amelyekben gyakran találkozunk képzőművészeti és irodalmi témájú cikkekkkel.

Ebből nem következik az, hogy az *Utunk* következő számában például a ribonukleinsavak szerkezetével kapcsolatos kérdésekről vitatkozzunk, de vannak a modern tudománynak és technikának olyan kérdései, amelyek igényt tarthatnak egy irodalmi folyóirat hasábjaira is. Az *Utunkban* nagy az aránytalanság az irodalmi és művészeti kérdések és a más természetű írások számára fenntartott oldalszám között, nem is említve a természet- és társadalomtudományok időszerű kérdéseivel kapcsolatos cikkekre szinte teljes hiányát.

De beszéljen a negatív példa. A nagyvárad i zeneszaküzlet szimfonikus és operazene részlegén dolgozó elárúsító személyesen ismeri az egész megyéből odajáró vásárlóit, sőt (kis hibaszázalékkal) azt is, hogy milyen lemeze van már mindegyiknek. Ez elsősorban az érdeklődők kis számát tükrözi, amiben, többek között, magyar nyelvű folyóirataink és napilapjaink is bűnrészesek.

Ami a *Korunkat* illeti, maradjon meg a jövőben is annak, amit évek óta jelentett olvasótábor számára: színvonalas filozófiai és világnézeti folyóiratnak. Éppen ezért ne hanyagolja el a jövőben sem a politika, a természet- és társadalomtudományok, a technika, az irodalom és a művészet kérdéseit. Helytelennek tartanám, ha egyoldalú társadalomtudományi szaklappá válna, mivel ez szakítást jelentene a helyesen értelmezett hagyományokkal és véleményem szerint az olvasók egy részével. Jellegénél fogva nem szigetelődhet el az irodalomtól sem, továbbra is közlőjön szemelvényeket a kortárs hazai és világirodalomból, amitől még nem válik

irodalomközpontúvá. De csak növelni fogja olvasói megbecsülését, ha nem ad teret az elvszerű vitának nem nevezhető, enyhén szólva „komolytalan” irodalmi csatározásnak (helyesebben civakodásnak), amely a két érdekelt felel kívül senkit sem érdekel és a „vívók” mellett a cikkeiket közlő folyóiratot is lejárhatja.

Dobra (Bihar megye), 1970. április.

Seres Gábor
vegyész

Miért fontos a tudományos ismeretterjesztés?

A mondanivaló régóta érlelődik bennem. Az évek múltak, új könyvkiadók alakultak, napi- és hetilapjaink sokasodtak, megindult a magyar nyelvű tévé-adás is, egyszóval minden vonalon biztató jelenség... Csak éppen a tudományos ismeretterjesztés területén maradt minden a régi. S mindez éppen most történik, amikor nincs olyan nap, hogy ne hangoztatnók és ne érzékelnők a gyakorlatban is a tudományos és műszaki haladás óriási jelentőségét az emberi társadalom fejlődésében.

A szocialista társadalom embere éppen azzal tűnik ki, hogy a kellő szakismeretek elsajátítása és gyakorlatba ültetése mellett tudatában van annak, miért cselekszik, és ismeri a társadalmi fejlődés törvényszerűségeit és irányát. A szocializmusban tehát a kulturális, politikai, tudományos és technikai haladás ismerete végeredményben emberi szükséglet, erre alapozódik világnézeti és társadalmi öntudatunk. Kialakításában pedig elsőrangú szerep jut a közművelődésnek. Nemcsak azért, mert korunk embere művelt akar lenni, hanem azért is, és főleg azért, mert e nélkül lehetetlen, elképzelhetetlen a társadalmi haladás... S éppen ennek tudata, valamint a hazai magyar nyelvű közművelődés problémái készítették e sorok megírására.

Elsősorban azzal a megállapítással kezdeném, hogy nagyon sokan közművelődésben majdnem kizárólag csak kulturális (irodalmi, zenei, művészeti, színházi, politikai, társadalomtudományi) művelődést értenek. S e téren valóban értékes eredményeket lehet felmutatni. Az ilyen értelmű közművelődés, különösen az utóbbi években, mind gazdagabb és változatosabb, s hogy élő jelenség, bizonyítják — a művek mellett — azok a viták és javaslatok is, amelyek gyakran olvashatók az *Előre*, a *Korunk*, a *Művelődés*, az *Utunk* és más lapok hasábjain (például V. András János cikke a *Művelődés* ez évi első számában). A közművelődés viszont nemcsak kulturális, hanem természettudományos és műszaki ismeretek közléséből, terjesztéséből is áll. Sajnos, erről gyakran megfeledkeznek.

A tudományos ismeretterjesztés mint a közművelődés szerves része ma világvizonylatban is rendkívül fejlett. Ehhez nagyban hozzájárul a tömegkommunikációs eszközök tökéletesedése. A sajtón kívül ma igen elterjedt a film, a rádió és a tévé, amelyek rendkívül meggyorsítják az ismeretterjesztést, tehát növelik hatékonyságát. A szakemberek véleménye szerint (amely elsősorban statisztikai tanulmányokra alapozódik) a tömegközlelési eszközök módosították az általános magatartást a művészet és tudomány iránt, s nagyszerűen szolgálják a szellemi értékek széles körű terjesztésének ügyét (e tekintetben figyelemre méltók még ifj. Szabó T. Attila cikkei a *Művelődés* 1968. 3. és 7. számában). Emellett azonban a sajtó szerepe sem csökkent. Ezt bizonyítja a tudományos ismeretterjesztő folyóiratok egyre növekvő száma, az újabb és újabb ilyen profilú könyvsorozatok születése.

De térjünk át a hazai lehetőségekre. Véleményem szerint a magyar nyelven folyó hazai tudományos ismeretterjesztés fő eszköze még mindig a sajtó marad. Népszerűsítő folyóiratok hiányában, amilyenek a román nyelven megjelenő *Natura* s a *Știința și tehnica*, ez a feladat elsősorban a napilapokra, valamint különböző folyóiratokra hárulna, nem beszélve a könyvkiadókról. Sajnos, éppen e téren észlelhetők a legnagyobb hiányosságok és fonákságok. Ha ugyanis végigolvassuk az *Ifjúmunkás*, *Utunk*, *Uj Élet*, *Dolgozó Nő*, *Munkásélet* és a legtöbb megyei lapunk hasábjait, azonnal meggyőződhetünk arról, hogy e lapok szerkesztői nem tulajdonítanak kellő jelentőséget a tudományos ismeretterjesztésnek. Igaz, hébe-hóba megjelenik egy-egy rövid közlés a holdraszállásról vagy a szívátültetési bravúrokról s esetleg

néhány tudományos hír. De hol van ez még a rendszeres tudományos ismeretterjesztéstől! Nem következetesebb az *Előre* sem. Hasábjain ritkán lehet olvasni ilyen-szerű anyagot, s a jelenlegi Tudomány—Technika rovat inkább rövid műszaki tájékoztatásokra szorítkozik. A *Művelődésben* értékes kulturális, politikai és társadalomtudományi, valamint zenei vonatkozású anyagokat olvashatunk. Ugyancsak biztatók és bátrak a közművelődés kérdéseit feszegető cikkek, csak hogy ezek is elsősorban a kulturális művelődés kérdéseit tárgyalják. Valamivel jobb a helyzet a *Falvak Dolgozó Népe*nél. Itt a hagyományokon kívül a jelen és jövő mezőgazdaságának tudományos elveiről is szó esik, s nem hiányoznak a szakmai továbbképzést szolgáló anyagok sem. S ha Herédi Gusztávnak a *Korunkban* közölt megjegyzéseit e lappal kapcsolatban valamikor jogosnak tartottam, ma már lényegesen jobbnak látom a helyzetet. A *Tanügyi Újság* is mozdul. Hazai tudósokat szólaltat meg, s ily módon a jelenkori tudományos és műszaki haladás vívmányairól igyekszik tájékoztatni olvasóit.

Itt-ott észlelhető némi próbálkozás. De nagyon kevés esetben beszélhetünk rendszeres és a követelményeknek megfelelő tudományos ismeretterjesztésről. Talán a *Korunkat* illetné meg a legtöbb dicséret. Különösen az utóbbi években igyekszik a tudományos és műszaki haladás legkülönbözőbb területein elért eredményekről tájékoztatni az olvasót. Nem hiányzik a hazai kutatók felsorakoztatása sem. Mint tudományos kutató esetleg azt kifogásolhatnám, hogy időnként talán túl nagy hangsúlyt helyez a kulturális, politikai és történelmi hagyományápolásra. Elismerem, hogy ennek nagy jelentősége és szerepe van hazai viszonylatban, de véleményem szerint a lap ugyanakkor szűk keresztmetszetben látja a jelent és a jövőt. Ettől függetlenül be kell vallanunk, hogy jelenleg a *Korunk* csaknem az egyedüli folyóirat, amely megfelelő szinten rendszeres tudományos ismeretterjesztéssel foglalkozik. Sokan azt mondják: hát éppen ez a folyóirat sajátos feladata. Úgy vélem, ezek szem elől tévesztik az adott körülményeket és lehetőségeket. De hadd lássunk néhány példát. Mint ismeretes, az idősebb nemzedék sorából sok szaktanár olvassa az *Utunkat*. Közülük a legtöbb nem irodalomszakos és nem író. Véleményem szerint egyáltalán nem zavarná őket, ha néha egy-egy szakmába vágó tudományos ismeretterjesztő anyag is megjelenne lapjukban.

S még valami. Az írók közül sokan csak az *Utunkat* és az *Igaz Szót* olvassák, esetleg fellapozzák a *Korunkat* is (ha történetesen valamit beküldtek). Vajon mennyiben zavarná az írókat, ha az irodalmi lapokban is közölnének megfelelő szinten írt beszámolókat a jelenkori tudományos és műszaki kutatás vívmányairól? Ez annál is inkább jogos igény, mivel ma már olyan államokban is, ahol rengeteg az ismeretterjesztő folyóirat és napilap, a legnevesebb irodalmi folyóiratok hasábjain rendszeresen olvashatunk színvonalas és érdekes cikkeket a mai tudomány állásáról. S ez érvényes a hazai román nyelvű irodalmi lapokra és folyóiratokra is. De lehet, hogy íróinkat nem érdekli ez a kérdés? Lehet. Ez azonban sajnálatos volna. Hisz ahhoz, hogy napjaink valóságáról írjanak, lehetetlen elzárkózniok az emberi alkotás más területeitől. S ne feledjük, az elzárkózás ma már nem divatos. Világviszonylatban is megszűnőben vannak az írói és tudós-kasztok. Sok neves tudós kifogástalan irodalmi érzékkel megírja egy felfedezés történetét, s ugyanakkor a legértékesebb irodalmi alkotások korunkat jellemző, mélyreható műszaki és tudományos ismeretekre alapozódnak.

De hadd szóljak egy pár szót a könyvkiadásról is. Habár rendszeres tudományos ismeretterjesztő könyvkiadásról — nem is tudom — egyáltalán beszélhetünk-e. Közismert ugyanis, hogy tudományos ismeretterjesztő, hazai kiadású, magyarul megjelentetett könyvet még fordításban is alig olvashattunk évek óta. Pedig volt néhány hasznos kezdeményezés (főleg az Ifjúsági Kiadónál), amelyet a napisajtó is értékelt annak idején. Rengeteg derűlátó jóslat hangzott el, de mindez csak jóslat maradt, s ma már a jóslatokról is elfelejtkeztek. Ez annál is inkább érthetetlen, mivel az Editura științifică és az Editura enciclopedică számtalan olyan könyvsorozatot indított, amelyek a legkülönbözőbb szinten szolgálják a tudományos ismeretterjesztés ügyét. Most, hogy új nemzetiségi kiadó alakult, ennek keretében — s a többi kiadónál úgyszintén — sor kerülhetne a tudományos és műszaki ismeretterjesztő könyvek kiadására is. Úgy vélem, most már igazán elsősorban *rajtunk áll*, hogy javítsunk a helyzeten. Ideje volna megérteni, hogy a közművelődés nemcsak kulturális (s főleg irodalmi) nevelés kérdése. Ne feledjük: az emberi alkotásnak van számtalan más területe is, mely mindinkább a társadalmi haladás közvetlen tényezőjévé válik.

S ez nemcsak a könyvkiadásra vonatkozik. Szerintem a már meglévő lehetőségek igénybevételével a folyóiratok szerepkörét is lehetne tágítani.

Befejezésül még azt szeretném hangsúlyozni, hogy a hazai tudósok és kutatók bevonása az ismeretterjesztés felelősségteljes munkájába csak fokozza a tevékenység hatékonyságát. Itt is sok a tennivaló. Hiszen még az olyan folyóiratunk is, mint a *Korunk*, hazai tudósainknak csak kis részét képes megszólaltatni. De ez nem jelenti, hogy nincs elég rátermett hazai tollforgató tudós vagy mérnök. Távolmaradásuk elsősorban a kapcsolat és az érdeklődés hiányával, valamint a közlési lehetőségek szűkösségével magyarázható.

Lehet, hogy az elmondottak alapján csak hézagos képet alkothatunk a hazai magyar nyelvű tudományos ismeretterjesztés helyzetéről. Egyáltalán nem érintetem a művelődési házak, szabadegyetemek és klubok feladatait és lehetőségeit.

A szocialista társadalom fejlődésének szempontjából nem lehet közömbös, hogy országunk magyar ajkú néptömegeihez eljutnak-e elég hozzáférhető módon a jelenkori tudományos és műszaki haladás eredményeire vonatkozó ismeretek.

Hamar Márton

Unipan Helga:
Modern
Csipkerózsika

Egy Tamási-novella népmesei forrásai

Tamási Áron novellaköltészetét Féja Géza már negyed századdal ezelőtt „magyar ezeregyéjszaká”-nak nevezte, Izsák József pedig nemrég megjelent kisonográfiájában (*Tamási Áron*. Bukarest, 1969) mese-, ballada- és tréfanovellát, valamint biblikus példázaton és népi mitológián alapuló elbeszéléseket különböztet meg Tamási novellisztikájában. Valóban, aligha van Tamásinak olyan méltatója, aki akár egyes művek, akár az egész életmű kapcsán a folklorra mint gyökerre vagy forrásra, mint modellre vagy párhuzamra ne hivatkoznék — anélkül azonban, hogy egyes Tamási-művek konkrét szembesítését megfelelő folklóralkotásokkal aprólékosan elvégeztük volna. „Tamási Áron és a folklór”: nyilvánvaló, hogy egy ilyen szerteágazó és szerfölt munkaigényes témát szinte lehetetlen kimeríteni, ám bármilyen szerényen és adalékszerűen, egyszer mégiscsak hozzá kell kezdeni. S ha már a folklór feneketlen tengerében Tamási egyik ritka népmesei forrására — úgy vélem — rábukkantam, talán megérdemli, hogy felmutassam, másokat is hasonló kutatásokra és eredményekre ösztönözve.

A *Szorgalmas tojás* című novelláról van szó (Tamási Áron *Összegyűjtött novellái*. Budapest, 1967. II. 244—252). Jó volna, bár helyszüke miatt lehetetlen itt az egész novellát reprodukálni, így kénytelen vagyok minden külső-belső ékességétől megfosztva csak a vázát közölni, hogy mielőbb a minket érdeklő részlet birtokába jussunk.

Gyula lakodalmát ülik a második világháborút követő szűkös időkben. „Nehéz világ van, s az új pár is példásan szegény.” Annál nagyobb az örömteli csodálkozás, amidőn Gyula egyik keresztapja, Kádár Kelemen belép a kapun az ajándékkal: „A következő percben ámulva kellett látni, hogy két gyönyörű ökör a kinyitott kapuban megjelenik. Patyolatfehér volt mind a kettő, fiatal és erős; s egyformán futott még a szarvuk is, mint jó két énekesnek a nótája, amikor együtt és egyet énekelnek. Szép erőben és lassú méltósággal jöttek bé a füves udvarra az ökrök, virágos fejjel és írásos új járommal a nyakukban.” A másik keresztapából, Nagy Mártonból ki is buggyan önkéntelenül a dicséret: „Szép adomány!”

A lakodalmi ebéd után, csendes borozgatás közben, épp Márton gazda indítására meséli el aztán Kelemen gazda a két ökör történetét. Ez a történet huszonöt esztendővel korábban kezdődött, amidőn Gyulát keresztelték. Akkor a nagygazda Márton egy bárányt, Kelemen csak egy tojást tudott adni a keresztfiának. Az ajándékoztatás láttán Márton elkacagta magát, és csúfondárosan így szólt: „Ez már derék ajándék!”

„Nekem rosszul esett — folytatja Kelemen —, hogy szegény ember ajándékával a nagyobb gazda csúfolódik. Rosszul esett, de nem szóltam semmit, hanem megfogtam a tojást, hazavittem, s azt mondtam az asszonynak, hogy tegye tyúk alá, hogy a tyúk költse ki. Lett belőle egy ügyes kis csirke, a csirkéből kendermagos

jóféle tyúk, amelyik nyolcvanhárom tojást tojt a következő tavaszig. Nyolcvanhármat, Márton! S abból harminchármat ismét megültetett az asszony, ötven tojást pedig eladtunk, hogy abból zabot vegyünk a csirkének. A harminchárom tojásból kikelt huszonhét csirke, lett belőlük öt kakas, s a többi mind tyúk! A tyúkokból egy malacot vettem a következő esztendőben. A kakasok árán disznó lett belőle. A disznóból pedig négy juhot vettem, Márton! S tíz esztendő múlva ötven juhom volt, s minden, amivel tartani kellett! Aztán a juhok egy résziből két marhát vettem. Azokkal is megsegített az Isten, úgyannyira, hogy a tojástól számítva húsz esztendőre már nyolc marha állott a pajtában, s vettem öt hold földet is a lábuk alá. Ma pedig valamicskével több is van, s hála Istennek, megélhető állapotban vagyok. Gondoltam hát ma délelőtt, hogy immár itt a nap, amikor a tojást visszahozhatom az én keresztfiamnak.“

A novella végén Márton a pajtába megy, hogy megint megcsodálja a két ökröt, s amint szénát rázogat eléjük, egy tojás akad a kezébe. „Márton gazda azon gondolkozott, hogy ezzel a tojással, mit a jó szerencse gurított a keze alá, ő is elkezdí, amit Kelemen oly mesésen végbevitt. Ahogy azonban lépett volna be a küszöbön a házba, valahogy megbotlott, s a tojást a földre ejtette. Úgy széjjelment abban a percben, mintha úgy tojta volna valami gazdátlan és reménytelen tyúk. Megrettenve nézte Márton gazda, hogy milyen egyszerre eltörte minden tervét.“

Bizonyára különösebb szakismeretek nélkül is megérzi az olvasó ebben a novellában a folklór ízét, a szakember pedig azonnal felismeri az írásműnek nem is egy, hanem többrendbéli folklór-vonatkozását.

A tréfás népmesék egyik jól kikristályosodott alkotási módszere két tréfahős esetének, történetének, kalandjának párhuzamos bemutatása. Kettejük közül az első mindig a pozitív, a második a negatív figura. Az első mindig földhözragadt szegény, a második nagygazda. Lehetnek egymás testvérei is: ilyenkor az első mindig a kisebb, szegényen és sok gyermekkel, a második a nagyobb, gyermektelenül, gazdagon és dőlyfösen. A pozitív hős szorgalommal, szerencsével vagy furfanggal kiérdemelt sikeréből okulva és attól indítatva, a negatív hős pontosan azt akarja véghez vinni vagy megsokszorozni, amit a pozitív hős megvalósított, ám terve vagy félreértés, vagy véletlen folytán törvényszerűen dugába dől, sőt visszájára üt ki. Magyar népmesekatalógusában Berze Nagy János (*Magyar népmesetípusok*. Pécs, 1957. I—II.) az ilyesféle meséket két típusban rendszerezte, éspedig 905.* *A szegény és gazdag ajándéka*, valamint 1535. *Kis és nagy Kolozs*. Antti Aarne—Stith Thompson nemzetközi népmesekatalógusában (*The Types of the Folktale. A Classification and Bibliography. Second Revision*. Helsinki, 1961) az utóbbi típusnak a címe, öt világrész meseváltozatait összesítve, a tartalmat szintén jól szuggerralja: *A gazdag meg a szegény paraszt*.

Tamási novellája szintén e típusok egyik lehetséges változata: Márton gazda Kelemen gazda példáját szeretné követni a tojástól az ökörig, ám a küszöbön megbotlik, a tojás összetörik, s ezzel egész terve füstbe megy.

Füstbe ment terv: Petőfinek ezt a verscímét használta fel Berze népmesekatalógusában az 1430. típus jelölésére, ama típuséra, amelybe Tamási novellájának külön ez a második epizódja illik. Az egész novella mesei szerkezetének ismerete után ugyanis érdemes lesz a novella e második, majd első epizódját külön szemügyre vennünk.

A „Füstbe ment terv“ egyike a világ leggyakoribb, legnépszerűbb tréfáinak. Aarne—Thompson katalógusában, ugyanazon szám alatt, *A férj meg a felesége légvárakat épít* címen, a változatok sokasága sorakozik, sőt kiderül, hogy a téma nemcsak a folklórban, hanem a világirodalomban is fölöttébb kedvelt. Utóbbi vonatko-

zásban érdemes még felütnünk György Lajos anekdotakatalógusát (*A magyar anekdota története és egyetemes kapcsolatai*, Budapest, 1934). György 118. *Lac effusum* („Kiömlött tej”) cím alatt rendszerezi a téma világirodalmi és magyar feldolgozásait, amelyek közt legismertebb talán La Fontaine *La laitrière et le pot au lait* („A tejesasszony és a tejeskanna”) című verses fabulája. A tréfa eddig ismert legkorábbi változata a *Pancsatantra* V. könyvének 9. meséje: *A légvárépítő pap*. Lévén ez a szanszkrit mesekönyv meglehetősen ritka, idézem belőle Tamási novellaepizódjának másfélezer éves indiai pártját:

Élt egyszer egy városban egy Szvabháva-krpana nevezetű bráhma. Volt ennek egy fazeka, színültig tele összekoldult darával, amit a szájától megvont. Ezt a fazekat fekvőhelyre fölér egy falba vert cövekre akasztotta, s nem tudott betelni a nézésével. Egyszer aztán éjjel fekvőhelyén heverve tervezetésbe merült:

— Ez a fazék — mondotta — színültig tele van darával. Ha éhínség fog kiütni, száz rupiát kapok majd érte. Ezen a pénzen két kecskét fogok venni. A kecskék hat hónaponként meg fognak elleni, úgyhogy egész kecskenyájam lesz. A kecskék árán teheneket veszek, a tehenek árán bivalyteheneket, a bivaly-
tehenek árán kancákat. Ha a kancák megellenek, sok lovam lesz. A lovakat is eladom, s akkor sok aranyam lesz. Ezen az aranyon négyszobás házat fogok építtetni. Aztán majd egy bráhma jó a házamba s szép leányát szép hozománnyal hozzám fogja adni. Feleségemtől egy fiúcska fog születni, akinek a Szóma-sarman nevet fogom adni. Ha aztán fiam akkora lesz már, hogy a térdemen lovagoltathatom, egyszer egy könyvvel a kezemben az istálló hátsó részében fogok üldögélni és olvasgatni. Szóma-sarman majd meglát engem, s anyja öléből hozzám kívánczik, hogy térdemen lovagoltassam. Miközben felém közeledik, a lovak patái alá kerül. Erre én majd dühösen rákiáltok a feleségemre: „Vidd el innen ezt a gyereket!” De feleségem házi teendőkkel lesz elfoglalva, s nem hallja a szavamat. Erre felugrom, s megrúgom az asszonyt.

Gondolataiba mélyedve most csakugyan megrúgta — a fazekat. A fazék összetört, s Szóma-sarman atyja egészen fehér lett a reá ömlő darától (*Pancsatantra*. Szanszkrit eredetiből fordította Schmidt József. Gyoma, 1924. 233—234).

Noha a szakirodalomban számos utalás történt Tamási keleti filozófiai gondolkodására, a szóban forgó tréfáért nem kellett a *Pancsatantra*ig nyúlania, hisz hála gyakoriságának, a magyar folklórban is könnyen megtalálta. Példaként egy kiadatlan változatot idézek a Tamási udvarhelyszéki pátriájával szomszédos Kőhalom környéki Nagymohából (Mg 1445.Ig a Románia SzK Akadémiája Kolozsvári Fiókja Folklór Osztályának archívumában). *A cigán csitkói* címen mesélte Mátyás Dénes 78 éves. Gyűjtöttem 1966. december 9-én, a hangszalagról lejegyeztem 1967. február 11-én:

A cigány dolgozott, s azt mondta, kinek dolgozott: adjon neki egy kotló alá tojást és kotlót is.

Hát adtak, és hazavitte, s megültették a feleségivel, s az ágy alá tették. Azt mondja a feleséginek:

— *Kikölti, eladjuk, veszünk egy malacot. Az felnő, abból lesz egy nagy disznó, malacozik. Eladjuk jó drágán a malacokot, eladjuk a göjét is, egy kicsi szekeret veszünk s két csitkót. S osztán mikor én felülök, s felülsz te is, akkor azt mondom: Na hí!*

S a cigány itt a seggit odacsapta az ágyhoz, s az ágy betörtött (a mese-mondó nevet), s béestek, leestek a kotlóra, s a tojások összetörtek, s a kotlót is megölték.

S neki ezér nincsen most csitkója, a cigánnak.

A szanszkrit meg a nagymohai tréfa, valamint Tamási novellája között, a részletek különbségei ellenére, nyilvánvaló a tipológiai azonosság. Tamási a Márton gazda epizódját kétségtelenül a folklórból merítette, a híres nemzetközi téma tehát újabb magyar irodalmi feldolgozással gyarapodott.

Nem ily egyszerű az eset a Kelemen gazda epizódjával. Folklorisztikailag nyilvánvaló, hogy ez utóbbi az előbbinek úgynevezett „komoly párja”: míg az ugyan-

azon indítású-menetű-célú tervek közül a Márton gazdáé meghiúsul, a Kelemen gazdáé megvalósul. Az ilyesfajta mese-párok, tréfa-párok a folklórban nem szokatlanok, lennie kell tehát egy olyan mesének, amely szerint a tojás hozama végül nemcsak az előre ugró képzeletben, hanem szorgos munka árán valószínűleg is ökörré gyarapszik. A típus meglétét sugalmazza a parasztság praktikus anyagias gondolkodása is, amely évezredek során természetes és szükségszerű módon alakult ki, s amelynek értelmében a hasznos állatok szaporulata a parasztagazdaságban nagyon számon tartott tényező. Mi több, épp a keresztpától kapott ajándékállat szaporulatát emlegeti *A Tarka s a Barna* című, sajtó alá menő magyardécsei népmese alábbi kis részlete, mondotta Balla János 69 éves, 1968. július 14-én gyűjtötte Balla Tamás beszercei diák:

...*Egyszer a fiúk az iskolában arról beszélgettek, hogy kinek mit adott a keresztpaja, amikor kicsi volt. Mindegyik sorolt fel borjút, bárányt, libát. János azt mondta:*

— *Nekem keresztpajám ezt a ruhát adta, ami rajtam van.*

...*Más esztendőkön megint elékeztek. János megint a ruháját mutatta, amék még új volt.*

— *Ó, a miénk többet ér annál! Azóta mennyi szaporodott róluk!*

Ily meggondolások után a szorgalmas tojás példázatának népmesei forrását keresve, a nemzetközi katalógusban a 821B. *Főit tojásokból lett csirkék* című mese ötlík szemünkbe, a következő típusváltozattal: „Sok évvel azután, hogy a vendég megette őket, a kocsmáros hatalmas összeget kér tizenkét tojásért, úgy indokolva, hogy azokból azóta csirkék keltek volna ki, ezek tojásokat tojtak volna stb. Az ördög mint ügyvéd belép, és azt követeli, hogy a kocsmáros főzze meg a borsóját elültetés végett. »A megfőtt borsószemek ugyanúgy kikelnek, mint a megfőtt tojásokból a csirkék.« Az ördög elviszi a bírót.“ Berze katalógusában ugyanezen szám alatt, *Ördög mint ügyvéd* címen, a típusnak csak egy változatát találjuk, jöllehet a magyar folklórban sem ritka; legutóbb például Kurcsi Minyától hallottuk (*Kurcsi Minya havasi mesemondó*. Bukarest, 1969. 49).

A 821B. mesetípust tehát tudomást szerzünk a tojás óriási hozamáról, a számítás azonban hamis nyerészkedés céljából történik; ezért a csaló lelepleződik. A típus és Tamási novellája közt tagadhatatlan a rokonság, anélkül azonban, hogy a novella népmesei forrását megtaláltuk volna.

Nos, Aarne—Thompson nemzetközi katalógusában nincs „Szorgalmas tojás“ típusú mese. Mivel a nemzetközi katalógus az összes korábbi nemzeti katalógusok, nagy mesegyűjtemények, monográfiák és számtalan szaktanulmány szintézise, többkevesebb bizonyossággal állíthatni, hogy a keresett típus az utóbbi évekig világszerte ismeretlen volt. Biztonságból még külön kérdést intéztem Sabina Stroeiescuhoz (Bukarest), a tréfás román népmesék sajtó alatt levő új katalógusának szerkesztőjéhez, valamint Kovács Agneshez (Budapest), a készülő új magyar népmesekatalógus szerkesztőjéhez: efféle típussal sem a román, sem a magyar folklórban, sem az általuk használt nemzetközi anyagban nem találtak.

Ily körülmények közt bizonyára figyelmet érdemel *A keresztpaja ajándéka* című kis mese, amelyet ugyancsak Mátyás Dénestől gyűjtöttem Nagymohában 1967. július 15-én, majd az Mg 1585.In hangszalagról lejegyeztem szeptember 14-én. Dénes bácsi példája mutatja, hogy egyazon mesemondó repertóriumában jól megfér egymás mellett valamely típus tréfás és komoly párja, ezúttal a „Füstbe ment terv“ és a „Szorgalmas tojás“ meséje.

Dénes bácsi azonban nem ezért oly nevezetes mesemondó. Repertóriumának tudományos feldolgozása és alaposabb tanulmányozása során derült ki, hogy a ha-

gyománys, szóbelileg örökölt folklór-témákat tekintve (tehát az olvasmányokat és az élménytörténeteket mellőzve), ő a mesék száma szerint az eddig ismert legtermékenyebb magyar mesemondó, és nemzetközi viszonylatban is kevés a hozzá hasonló. Ettől a világtalan öregtől 1966—1968-ban 375 prózai népköltészeti alkotást vettem hangszalagra. Vaksága folytán megelégedett memóriájának, szótlán magányában kifejlődött közlési vágyának, vége-hossza nélküli türelmének és odaadásának köszönhető, hogy párját ritkítóan gazdag anyagát hét gyűjtőút során megörökíthettem (bővebben lásd róla: *Ismerkedés Mátyás Dénes nagymohai mesemondóval*. Utunk, 1969. február 14. és *Dénes Mátyás, ein blinder Märchenerzähler*. Deutsches Jahrbuch für Volkskunde, XV. 1969/II).

Aligha véletlen, hogy egy ily ritka mesét egy ilyen kimagaslóan nagy tudású mesemondónak köszönhetünk:

Egy legény egy nagygazdánál szolgált, s megházasodott. Hát született egy fiacskája. A nagygazdát hitta meg komának. Az ajándékozott egy tojást.

Mint fiatal párok, akkor ültetett a felesége egy kotlót. A tojást meggyezették ceruzával, betették a kotló alá. Kikötötte, hát tyúk vót. A tyúk más évbe annyit tojott, hogy kétszer ültették, s a csirkéket felnevelték, s abból vettek egy jó gőjemalacot.

A malac hamar szaporitt; mikor egy éves vót, malacok voltak mellette. Eladták. Másodszor is malacok; el. Két éve adták el a malacokat, akkor vettek két ökörbornyut belőlök, éveseket. Azok nőttek fel. De a gője megvót azért: malacozott, adták el; malacozott, adták el, hogy vettek ekét, taligát, boronát.

S a két tinó felnőtt, hogy jármas vót. Az ember dolgozgatott véllek. A gője malacozott megint, eladták, egyet megtartott, s a gőjéből s a többi malacokból új, kis jó házat csinált az apa; csinált egy jó kis házat, kamarát, kis házat, első házat, de mind abból. Az a gőjemalac malacozott és szaporított, úgy hogy vettek jó szekeret; eladták a malacokat s a gőjét; szekeret (vettek).

De már a keresztfia is felnőtt, hogy katanának besorozták. Az apja dolgozott a szekérrel, a tulkokkal, s egy gőjemalac malacozott, s abból vót disznójuk saját részekre is. A fiú mikor leszerelt, minden vót, s megházasodott. De már akkor a keresztapa más ajándékot adott. Adott egy jó éves bornyut, négy darab juhot; a val ajándékozta meg a keresztfiát.

Dénes bácsinál a tojást nem a szegénysége miatt megbántott keresztapa, hanem az édesapa szaporítja meg fia javára, a nagymohai mese, valamint a Tamási-novella tipológiai azonossága azonban kétségtelen. Dénes bácsi a mesét fiatal szolgálégény korában egy szomszédos faluban hallotta: „Eztet így beszélték a szászok, de jól tudtak magyarul. Lemneken Bara Tumus, a mesélte eztet el.“ Szászok mesélése magyarul: a kétnyelvű mesemondás egyik példája. S ha már magyarul mesélték, nyilvánvalóan anyanyelvükön is szokták mondani, tehát valószínű, hogy a típus az erdélyi szász folklórban szintén honos.

Tanulság: Tamási a szorgalmas tojás példázatát is kimutathatóan a folklórból merítette. Forrása ezúttal egy fölöttébb ritka mesetípus, amelynek csak egyetlen változatát ismerjük. S ha már ez a változat szerencsésen felszínre került, nemzetközi tudományos használat céljából aligha tudnánk neki találóbb típuscímet adni — *Szorgalmas tojás* —, mint amelyet Tamási oly ragyogóan kigondolt.

Faragó József

A kolozsvári Botanikus Kert történetéhez

A mai Racoviță Intézet körül, a diákokthoz épületei mellett volt régi Kolozsvári Botanikus Kert történetéről, a múlt évben több ízben is olvashattunk. Mikó Imre cikkéből (*Brassai a Botanikus Kertben, Igazság, 1969. szeptember 20*) tudjuk, hogy a kert első, közismert botanikusaihoz tartozott Brassai Sámuel és Herman Ottó. Brassai Sámuel kezdettől, 1859-től az Erdélyi Múzeumnál dolgozott, eszerint az ő nevéhez fűződik a régi Botanikus Kert megszervezése. Ezt még az 1920-as, 30-as években is sokszor keresték fel a diákok, akik csendben akartak tanulni. Az Erdélyi Múzeumnak azonban volt egy, ma már alig ismert botanikusa és geológusa, aki Brassai Sámuel előtt is gondolt a Botanikus Kert tervszerű kifejlesztésére. Pávai Vajna Elek volt az a tudósunk, aki már az 1850-es években is gondolt az akkor még gróf Mikó Imre tulajdonában levő kertre, és azt külföldi tapasztalatai alapján szerte volna erdélyi botanikus kertté fejleszteni.

Pávai Vajna Elek életéről alig tudunk valamit, mert nem hagyott maga után nagyobb tudományos munkákat, és fiatalon halt meg, 1874. május 13-án. Ahhoz a diáksereghez tartozott, amely az 1840-es években Nagyenyeden, a Bethlen-kollégiumban, Zeyk Miklós előadásai nyomán megszerette a természettudományokat, és utazásokkal is állandóan gazdagította ismereteit, tágította látókörét. Nagyenyedi tanulmányai után Pávai Vajna Elek Selmechányára ment, majd Bécsben, Németországban, Párizsban és Londonban képezte ki magát geológussá. Azután részt vett egy amerikai expedícióban, Braziliában is járt és Kelet-India felé tért haza. Utazásai élményeinek még friss hatását észrevehetjük a *Kolozsvári Közöny* 1857. évfolyamában megjelent cikksorozatában. Pávai Vajna ezt a cikksorozatot névtelenül közölte, és így a szerző neve rejtve maradt, illetőleg feledésbe ment. Orbán Balázs azonban tudta, hogy a *Természetrajzi cikkek* „érdemes szerzője”, aki egész Erdély természettani ismertetésén dolgozott, nem más, mint Pávai Vajna Elek. A *Székelyföld leírása* borszéki fejezetében hivatkozott rá, s egészen át is vette természettani magyarázatait és legfontosabb botanikai megfigyeléseit.

A *Természetrajzi cikkek*ben egy nagyon alapos, sokoldalúan képzett tudós mutatkozott be, aki Borszék földrajzi fekvését és természeti kincseit első ízben mutatta be tudományos felkészültséggel az olvasóknak. Borszék akkoriban már Erdély egyik legkedveltebb fürdőhelye volt, külföldiek is látogatták. A borszéki borvizet „a borvizek királynéjára”-nak nevezik, és külföldi orvosok is ajánlják betegeknek. Borszék irodalma is elég gazdag volt már az 1850-es években, de jórészt orvosok és kirándulók, utazók írtak róla, akik vizének gyógyító hatását és a vidék szépségeit dicsérték. Nyugodtan mondhatjuk ezért, hogy Pávai Vajna Elek volt az első természettudós, aki Borszék természeti világát tudományos alapossággal leírta, és különös figyelmet szentelt a vidék faunájának, flórájának.

Borszék azonban csak kiindulási pontja Pávai Vajna Elek munkájának. Többre törekedett ennél: egész Erdély növényvilágát be akarta mutatni a hazai közönségnek és az idegeneknek. Erre vall cikksorozatának a Botanikus Kertre vonatkozó része, amely a kert kialakításával kapcsolatos első tervekre világít rá. Pávai Vajna Elek valószínűleg gróf Mikó Imrére és a későbbi múzeumi kertre gondolt, amikor a következőket írta: „Egy pár növénynek a magvát is küldöm, melyek múzeumunk kertjében lennének illő helyre elvetendő, sőt Erdély legritkább növénymagvainak rendre-rendre beküldését ezennel ígérem, hogy az utazó külföldi pillanatra áttekinthesse hazánk virányainak jellemző képviselőit. Ugyanis több külföldi fűvészkert-

tet ismerek, melyekben nagy gonddal ápolják a forróövi tengéletet, míg a honiak nevezetesebbjei hiányzanak... Előre képzelem, mely gyönyörűen veendi ki magát a múzeum kertjének felső részében kárpáti mész és homok-kőből mesterkéltszikk-lácskákra ültetendő törpe fenyők között a campanula carpatica-gentiana, frigida-swertica, punctata lychensis, nivalis telekia speciosa, a sexifraga és silene több ritka fajával. Hát még egy, a forrás alatt rögtönzendő kis ingoványban Erdély leg-szebb növénye, a pálcza kajmár más mocsariakkal mily kellemes látvány leend“ (Kolozsvári Közöny, 1857. 78).

Pávai Vajna Elek régi stílusú mondatait ma már nehezen tudja követni az olvasó, azt azonban könnyen megértheti, hogy virágmagvakat küldött Kolozsvárra, és egy botanikus kertet akart létrehozni, amelyben a látogatók megtalálják az összes erdélyi növényeket. A pálcza kajmárról azonban ma már valószínűleg a botanikusok sem tudják, hogy az mi lehet, ezért meg kell írunk, hogy azt általában *pompás kakastaréj* néven ismerik (*Pedicularis sceptrum carolinum*).

Pávai Vajna Elek volt az első botanikusunk, aki megállapította, hogy ez a ritka növény, valamint a cserjés nyír (*Betula humilis*) Borszéken a Sárosban még tenyészik, de „itt is már nagyon kevés példányban“. Ezt a két növényt később is a hazai ritkaságok között tartották számon a botanikusok, így Nyárády Erasmus Gyula *A vizek és a vízben bővelkedő talajok növényzetéről a Hargitában* című tanulmányában, mely 1929-ben a sepsiszentgyörgyi múzeum évkönyvében látott napvilágot.

Az 1850-es években Kolozsvárnak még nincs igazi botanikus kertje, de a tervek már megszülettek, és előkészítették a jövőt. Pávai Vajna Elek személyében egy világjárt tudós korszerű elgondolásai is hatottak a kert kialakítására. Munkásságának további eredményeit Kolozsvárt kell felkutatnunk.

Vita Zsigmond

Kisgyörgy Tamás:
Oda a Naphoz

Gépkocsivezető és gyalogos

„Az ember a volán mellől” számtalan tanulmányban szerepelt már, de a gyalogos emberről kevés szó esett, holott egybevetésük a modern életre fényt vető, érdekes elemzéshez vezethet.

Az egyik személy (a gyalogos) a másik személlyel (gépkocsivezető), ha rövid időre is, elkerülhetetlenül kapcsolatba kerül, aztán szétválnak, naponta száz és száz más, hasonló találkozást teremtve. Teljesen ismeretlen emberek ily módon egymással szoros együttműködésre kényszerülnek abból a célból, hogy... egymást elkerüljék.

Az alábbiakban megkíséreljük e látszólag paradoxális társadalomlélektani jelenség elemzését.

Kibernetikai meghatározással a gépkocsivezető és a gyalogos *zárt közlekedési rendszert* alkot, az egyik mint leadó, a másik mint felvevő a találkozásukkor bizonyos helyzetváltozásokkal összefüggő információ-cserében. Az esetek többségében a járművezető csak akkor cselekszik, amikor a gyalogos már észlelte az ő jelenlétét (visszaható információ).

E rendszeren belül kétoldali, visszafordítható kapcsolat teremődik. A gépkocsivezető és a gyalogos egyaránt közvetít és felvesz információkat, tehát ez is, az is közül bizonyos információmennyiséget, amelyet — nagyon rövid idő alatt — a másiknak észlelnie kell, feldolgoznia és döntenie. E célból a gyalogos a közlés során — szándékának megfelelően — bizonyos „kód”-ot alkalmaz (például az úttesten áthaladtában vagy országúti találkozáskor), általában akaratlagos vagy akaratlan mimikát és gesztusokat (fejtartás, kézjelek, mozgásgyorsulás).

A vezető a maga részéről járműve közvetítésével küld információkat (gépállás, zajkeltés, irányjelzés vagy hang- és fényjelzés).

A forgalom bármilyen alakulása pillanatok alatt szolgáltathat információ-forrást a gépkocsivezető és a gyalogos számára egyaránt. Minél szervezettebb és strukturáltabb a közlekedés, annál inkább csökken az információmennyiség.

Az információ-elmélet szempontjából a gépkocsivezető általában többször kerül különleges helyzetekbe, például:

— útkereszteződésnél a közlekedési jelzőlámpa a vezető számára „szabad”-ot jelez, és a gyalogosok megvárják a járművek elhaladását; a gépkocsivezető ilyenkor csökkent mennyiségű információt fog fel, figyelme, felfogóképessége lankad, az információk feldolgozása és a határozathozatal redukálódik;

— a gyalogos, még mielőtt észlelné a jármű közeledését, szabálytalanul közlekedik (figyelmetlenségből vagy tüntetőleg, csakazértis); a gépkocsivezető a gyalogos magatartására fölfigyelve, előzni akar, s ilyen helyzetben is csökken az információmennyiség;

— a gyalogos magatartása a jármű közeledéséig alkalmazkodó, hogy azután hirtelen megváltoztassa szándékát, és egy kockázatos átkelést kíséreljen meg az

úttesten; annak a gyalogosnak a helyzete ez, aki nem a gyalogjárón vagy a kijelölt átkelőhelyeken közlekedik, s a jármű elhaladására várakozva, az utolsó pillanatban változtat elhatározásán;

— a gyalogos váratlanul kerül a gépkocsi elé, még mielőtt a vezetővel információs kapcsolatba lépett volna; annak a járókelőnek a helyzete ez, aki leugrik a mozgó villamosról, vagy a gyermeké, aki hirtelen tűnik fel egy sarokház mögül.

E két utóbbi helyzetben az az információmennyiség, amelyet a gépkocsivezetőnek (a sebességgel arányosan) másodperc-töredékek alatt kell feldolgoznia, növekvő jellegű, mert az alternatívák, tehát az egyenértékű lehetőségek száma is növekszik (áthalad-e a gyalogos vagy sem, idejében cselekszik-e avagy késedelmesen?).

A gépkocsivezető számára nehezebb a helyzet, hiszen neki kell általában jeleznie nyomatékosabban jelenlétét, mert a „rendszer”-ből való visszavonulása — már a jármű tehetetlenségi erejénél fogva is — sokkal bonyolultabb, mint a gyalogosé, aki jóval könnyebben kerülheti el a találkozást.

Hogy a gyalogos teremtette különböző helyzeteknek megfelelően cselekedhesék, a gépkocsivezető feltételes reflexek útján az „alkalmazkodás mechanizmusa”-nak egész sorát fejleszti ki magában. Ezek közül az egyik — s talán a legjelentősebb — a gyalogosnak egy „modell”-be vagy „sémá”-ba való beleillesztése.

A Nyikolaj Szokolov-féle modellnek *idegszűrő* jellege van, kiválogatja a gyalogosra legjellemzőbb fizikai vonásokat, magatartás-jegyeket. E karakterisztikus jegyek állandó ismétlődéssel bizonyos gyalogos-kategóriák vonatkozásában tipikussá válnak. A modell elraktározódik és megőrződik a gépkocsivezető memóriájában.

Az egyes modellek jellemzői a következők:

— a gyalogos magatartása a közlekedési szabályokkal szemben (ez az egyéniség vonásait is tükrözi): fegyelmezett — fegyelmezetlen, szociális — antiszociális, hirtelen cselekvő — megfontolt;

— a jármű észlelésének módja (gyors vagy nehéz felismerés);

— a járművel kapcsolatos helyzetek nyomon követése a „rendszer” felbomlásáig (figyelmes — figyelmetlen);

— a határozathozatal pillanatában a magatartás a járművel szemben (magabiztosság — határozatlanság, félelem — önuralom);

— a gyalogos mozgássebessége (lassú — gyors).

Ha csak ezeket a paramétereket vesszük figyelembe, mindegyiket a lehetséges változatokkal, máris szembetűnő az alternatívák és kombinációk rendkívül nagy száma.

Évek során gyűjtött tapasztalatok, megfigyelőképesség és emberismeret alapján (a gyakorlati intelligencia jelentős szerepet játszik!) a gépkocsivezető megalakítja minden egyes gyalogos-kategória modelljét, sémáját.

Így például a sofőr számára a gyermekek egész sor negatív jellegzetességet összesítenek: hirtelen cselekvők, impulzívok, szórakozottak, kiszámíthatatlanul gyors mozgásúak, bizonytalanok és izgulékonyak a gépjárművel kapcsolatban. A részek és a pszichikailag fogyatékos személyek szintén nagy veszélyt jelentenek a gépkocsivezető számára, minthogy magatartásuk előjeleit kevésbé lehet áttekinteni. Utóbbiakat éppen ezért nehezebben lehet első látásra modellbe illeszteni, mint a gyermekeket.

A gyalogos öregek kategóriája bizonyos helyzetekben szintén nehézségeket okoz a gépkocsivezetőnek, minthogy a jármű közeledését megkésve észlelik és mozgásuk is lassúbb, viselkedésük mégis előreláthatóbb, következőképpen állandóbb, és nagyobb biztonságot jelent.

A „szűrő” birtokában, gyorsan felismerhető jellegzetességek alapján a gépkocsi-

vezető fokozottabb mértékben számolhat a gyalogos bekövetkehető cselekvésével, tehát járművét irányítva bizonyos határozatokat hozhat, bizonyos stratégiát alkalmazhat (fékez, fokozza a sebességet, hogy a gyalogost megelőzze, kikerülje), Természetesen, a határozathozatalban közrejátszik a távolság, a gyorsaság, az út és a jármű állapota is egyebek mellett.

A gyalogosnak egy-egy modellbe való behelyezése, a határozathozatal, valamint a járműberendezés működtetése (kormánykerék, lábfék, fényszóró és egyéb) egyszerűbb helyzetekben 1,5 másodpercet, bonyolultabbakban 2—3 másodpercet igényel.

Tapasztaltabb gépkocsivezetők a modell és a szűrő birtokában csökkenthetik a bizonytalansági tényezők számát a gyalogossal szemben, és növelhetik a határozathozatal biztonságát. A kezdő gépkocsivezetők például, gyakran lelassítják a járművet egy-egy bizonytalan gyalogos láttán, nem tudván, hogyan alakul ennek magatartása, a gyakorlott sofőr azonban gyorsít, és megelőzi vagy kikerüli a találkozást, vagy jelt ad jelenlétéről.

Hangsúlyoznunk kell, hogy a gépkocsivezető nem mindig dolgozhat teljes műdellel vagy sémával. Amikor csak kis távolságban veszi észre a gyalogost, már nem iktathatja modellekbe. A mintegy 10 méter távolságban hirtelen fölbukkanó gyalogost a gépkocsivezetők többsége csak az előre lendülő testtartás alapján képes fölfogni; a megtorpanó vagy visszavonuló mozdulat, a fejtartás, arckifejezés vagy más paraméter már nem szolgálhat határozathozatal kritériumaként.

Két-három méterre a gépkocsivezetőnek már nincs semmi lehetősége arra, hogy a jármű elé kerülő gyalogos magatartását értelmezhesse, már csak akadályt lát benne, mely előtt fékezni kényszerül.

Éjszakai órákban, csökkent látásviszonyok között nagyobb távon (50 méterig) sem képes a gépkocsivezető modellek alapján határozni; csakis a gyalogos bizonyos testtartása nyomán dönthet, akárcsak nappal, kis távon.

Mindezeknek az adatoknak a szovjet-grúz iskola magatartásfelfogása fényében történő elemzése gyakorlati hasznát is jelenthet a tárgyalat kérdések értelmezésében. E felfogásnak megfelelően minden egyes személy, mielőtt tudatosan cselekednék, bizonyos célzatosságot, magatartást árul el, amelynek alapja a személyiség tájékozódása egy-egy szükséglet kielégítésére és bizonyos helyzetekhez való alkalmazkodása.

Ebből a szempontból a gyalogosokat többféle magatartás-kategóriákba sorolhatjuk:

— *kiegyensúlyozottak*, akik könnyen alkalmazkodnak különböző helyzetekhez, így a közlekedési szabályokhoz is;

— *az izgága* gyalogost a nyugtalanság, a habozás, a magatartás kétértelmősége jellemzi, egyfelől erős indíték arra, hogy a közlekedési szabályokkal ellentétesen cselekedjék (pillanatnyi szükséglet kielégítéséért), másfelől a félelem, a visszavonulás szándéka, nehogy rajtakapják;

— *az impulzív* gyalogosokban a cselekvésre irányuló benső szándék jóval erősebb, mint a közlekedési szabály vagy a balesettől való félelem; ezeknek sorából kerül ki a balesetek legtöbb áldozata;

— *a gyors cselekvésre képtelen* személyek, akiket éppen az jellemez, hogy nem akarnak hibázni.

Mindebből kitűnik, hogy a baleset-lehetőségek növekedéséhez a következő tényezők járulnak hozzá:

— a gépkocsivezető, tapasztalatok híján, még nem alakította ki magában a modellt (sémát), a szűrőt, különösen a veszélyes magatartású gyalogosok köréből;

— a gyalogos nem cselekszik valamely modellnek megfelelően, s így meglepe-

téseket okoz; ebből következik: a sémák nem lehetnek túl merevek és túllontúl rögzítettek, nehogy fölmentsék a vezetőt az éberség alól;

— a csökkent távolság mint tényező lehetetlenné teszi, hogy a gyalogost valamely modellbe behelyezzük.

A gépkocsivezető—gyalogos kategória-párban a maga rendjén a gyalogos is kialakít egy sor modellt, minthogy hasonló paraméterek hatnak rá is, mint: a gépjármű mozgásváltozásainak a sebessége, az okozott zaj és a közlekedési szabályokkal szembeni magatartás; a gyalogos modelljei azonban sokkal egyszerűbbek, kezdetlegesebbek, mert vele szemben a gépkocsivezető általában inkább keresztülviheti szándékait, főleg a jármű helyzetének vagy mozgásának változtatásaival.

A gépkocsivezető kialakítandó magatartás-lehetőségeinek a száma jóval kisebb, mint a gyalogosé, következésképpen biztonsága is jóval nagyobb.

Lélektani szempontból a gépkocsivezető és a gyalogos találkozása különböző, egymást nem ismerő, más-más vérmérséklet-defektusú, más jellemű és más felfogású személyiségek szembesítését is jelenti.

Ha figyelembe vesszük különböző kategóriájú gépkocsivezetők negatív jellemvonásait, a figyelmetlenséget, egoizmust, fegyelmetlenséget, antiszociális indítékot, valamint a gyalogosok ugyancsak negatív típusait (impulzívok, izgágák), kiderül, hogy minél szembetűnőbben jelentkeznek a pszichikai defektusok az *ad hoc* emberközi kapcsolat két tagjánál, annál inkább növekszik a baleset-lehetőségek száma.

E két negatív tényező egybeesése (a gyalogos impulzivitása a gépkocsivezető fegyelmetlenségével tetézve) a ki nem jelölt átkelőhelyeken, ahol a sebességet nem csökkentik, ráadásul a zebránál meglepett gyalogos bizonytalanságérzete, izgalma, mind-mind feltételezi a baleseteket.

A gépkocsivezető—gyalogos rendszerének kibernetikai sémája és a modell-rögzítés azonban még nem meríti ki a két tényező közötti kapcsolat kérdését, minthogy ennek a kapcsolatnak humánus jellege van. A járművezetőnek nem szabad elfelednie, hogy úton-útfélen gondolkodó emberi lényel találja szembe magát, bizonyos célt követő személlyel, akit bizonyos okok (szükségletek) hoztak mozgásba. Hasonlóképpen a gyalogos is számol azzal, hogy a járművet ember, tudatos lény vezeti.

Ily módon társadalomlélektanilag a gépkocsivezető és a gyalogos emberközi kapcsolat-rendszert alkot, *suū generis* jellegzetes kettősséget, amely nem szervezett csoportosulás, hiszen rövid időre szól, és egész sor más jellegzetességet nélkülöz: az együvé tartozást, befolyás-fokozatokat, tekintélyt. Mégis, a gépkocsivezető—gyalogos kategória-pár a szervezés kezdeti formáit kínálja.

Nyolc órán át tartó vezetés során a gépkocsivezető száz és száz kapcsolatot él át, amelyek az ő tudatában pillanatok alatt hol egybevegyülnek, hol szétfoszlanak egy vagy több gyalogossá.

Amikor ennek az emberközi kapcsolatnak a két tagja egymással kapcsolatba kerül és közös cselekvésre kényszerül, akkor mindegyikükre bizonyos *státus* jellemző, vagyis e kapcsolatban belül bizonyos álláspontok szembesítése. E *státus* — mely mindegyiküknek jogot ad arra, hogy a másik fél részéről elvárjon bizonyos magatartást — a közlekedés szabályain és az emberek közötti viselkedés normáin alapszik.

Hasonlóképpen kialakul a közös cselekvés részesei között egy bizonyos *szerep*, amely a gyalogos vagy a gépkocsivezető státusának megfelelő viselkedésformákat alakít ki. Ha az egyik partner nem tartja tiszteletben a másik státusát, vagy nem cselekszik szerepének megfelelően, zavarok keletkeznek, sok esetben gyászos következményekkel.

Tovább elemezve ezt az emberközi kapcsolatot, megállapíthatjuk, hogy a gépkocsivezető és a gyalogos információcseréje nyomán — *bizonyos helyzetekben* —

„megállapodás“ jön létre (kivéve a nem irányított átkelő pontokat, ahol csak a jobbra vagy balra történő kitéréskor van szükség ilyesmire). Az esetek többségében a kölcsönös megállapodás „jóváhagyás“ vagy „megerősítés“ révén alakul ki, a szerepnek vagy az együtharható viselkedésnek megfelelően.

Jellemző példája ennek az elsőbbség megadása a gyalogosnak a zebrákon, a nem irányított átkelőhelyeken vagy minden olyan jeltelen ponton, amelyen a gyalogos áthaladni szándékoszik. Amikor a járművezető megállapítja, hogy a gyalogosnak nincs ideje a kocsit megelőzésére, csökkenti a sebességet, vagy ha a gyalogos észreveszi az időzavart, akkor ő vonul vissza, s ilyenkor a vezető felgyorsít. Mindkét esetben tanúi lehetünk annak, hogy jóváhagynak egy-egy magatartást. Különösen hangsúlyozódik ez abban az esetben, amikor az „erőviszony“ a gépkocsivezető javára alakul.

Ha ily módon értelmezzük a gépkocsivezető—gyalogos kapcsolatát, megállapíthatjuk, hogy a baleset olyankor következik be, amikor a „találkozás“ híján van az előzetes és kölcsönös megállapodásnak vagy a másik fél szerepére és viselkedésére vonatkozó jóváhagyásnak.

A megértésnek ez a hiánya eredhet pszichikai defektusból (figyelmetlenség, rossz hangulat) vagy mélyebb okokból, mint: hanyagság, impulzivitás, izgulékony-ság, antiszociális magatartás vagy éppen a megértésre irányuló megállapodás visszautasítása.

Megjegyezzük, hogy éjnek idején ilyenszerű megállapodás nagyon nehezen jöhet létre.

A gépkocsivezető—gyalogos emberközi kapcsolatának e sommás elemzése után egész sor javaslatot sugalmazhatunk a közös cselekvés biztosítása céljából. Egyik ilyen — széles körben életbe léptethető javaslatunk — a *szállítás biztonságának pedagógiájára* vonatkozik.

Ahhoz, hogy a gépkocsivezető gyorsan és hibátlanul fölfoghassa a gyalogos viselkedését, javítani kell a modellek, szűrők kialakításának folyamatán, még a tanfolyamok időszakában. Módszerként sikerrel lehet alkalmazni a figyelemvizsgáló készüléket vagy a filmet, mely lehetővé teszi, hogy nagy vetítéssebességgel mutassák be különböző gyalogos-kategóriák modelljét. Ily módon a tanulóknak alkalma van bármelyik gyalogos-kategória viselkedésmódjának a megismerésére, bizonyos jellegzetességek, különös jegyek szem előtt tartásával (például gesztusok, arckifejezések).

Figyelembe véve, hogy ez emberközi kapcsolat rendszerén belül sem a gyalogos, sem a gépkocsivezető nem tartja tiszteletben a másik fél státusát és szerepét, parancsolóan szükségessé válik — már a tanfolyamok idején — az ezzel összefüggő készségek kialakítása. Már az elemi fokú iskolában fejleszteni kell a gyalogos és a gépkocsivezető szerepével kapcsolatos ilyen készségeket. E célból egyes országokban a gyermekeket megtanítják pedálos járművet vezetni és — oktatók felügyelete alatt — kijelölt közlekedési pontokon szabályszerűen közlekedni.

Ahhoz, hogy gépkocsivezető és gyalogos kapcsolata tudatossá váljék, pszichopedagógiai tanfolyamokat kell bevezetni a sofőriskolában. Ezeken elemzik a partnerek viselkedésmódját és fogyatékoságait a balesetlehetőségek szövevényében.

Orvosi-lélektani válogató (szelektív) módszereknek a készségalkító rendszerekkel és gyakorlatokkal való egybehangelése — tanfolyamokkal kiegészítve — lehetővé teszi a gépkocsivezető—gyalogos emberközi kapcsolatának alapvető megjavítását.

Mircea Bolos

Természetünk, gépeink

Musée Imaginaire-jében Malraux elbűvölt és elbűvölő tudással gyűjtötte össze a lascaux-i barlangrajzoktól Picasso vásznaig azokat az alkotásokat, melyek különböző kultúrák képviselőiben az idők ritmusával tagolják a teret. Ilyen képzeletbeli múzeuma mindenkinek lehet; bárki felállíthatja a maga végtelenségig tágítható falú, láthatatlan csarnokát, felhalmozhatja benne mindazt a műkincset, melyet szeme kisértéssel látott. Képeket, szobrokat, épületeket lophatunk, anélkül, hogy bárkit is megkárosítsunk. Az én múzeumom nemrég különös gyermekrajzzal gazdagodott. Kórképnek éppúgy nevezhető, mint kordokumentumnak.

A rajzot egy kilencéves kisfiú készítette — saját magáról. Joey-nak hívják, és azt képzeletben, hogy ő gép. Ennek a századnak, a huszadiknak, olyan gépei vannak, amelyek az ember helyett végeznek bonyolult feladatokat. Lám, akad már olyan gyermeke is korunknak, aki a gépet szeretné helyettesíteni az emberek világában, abban a világban, ahol a gépeket gondosan, szakértelemmel, sőt — túlzás nélkül állíthatjuk — tisztelettel és szeretettel kezelik. A ludditák még szétrombolták a gépeket, s fetisizmus volt ez is, azt hitték, a gép bűne, hogy a munkából munkanélküli lesz. A kis Joey már azonosul a géppel, hogy személyiségét érvényre juttassa, hogy kiérdemelje a felnőttek figyelmét; így keres magának helyet a világban: fontos helyet.

„Amikor belépett az ebédlőbe — írja Bruno Bettelheim, annak a chicagói győpedagógiai intézetnek a vezetője, ahol Joey hosszú éveket töltött —, letekert egy villanydrótot, egyik végét valami láthatatlan konnektorba kapcsolta, a másik végét meg a saját testéhez erősítette... Azt hitte, csak villamosárammal képes működni...“ Joey tehát nem bizik szervezetében, szerveiben. A természetnek, melynek a saját kis teste tökéletes része, Joey számára nincs valósága. Valósága a gépnek van, a gépnek, mely csak legvésztjósőbb science-fictionokban „képzeli“ magáról, hogy ember...

Mi történt a természet, az ember és a gép között, hogy egy kilencéves gyermek tudatából a meghitt triangulus egyik szöge — a természet — kiiktatózott, felborult a gyönyörű egyensúly? Határeset — mondhatják. Elmebeteg gyermekek és felnőttek mindig voltak. Lehet-e kényszerképzeteikből a korra következtetni, amelyben élnek? Az aggály jogos lenne, ha rögeszméje tartalmát, e rögeszme ritusainak kellékeit a bomlott elméjű egyén nem környezeté uralkodó képzeteiből merítené, hanem a valóságos világ elemeit növelné patológiakusan valóság-felettivé. Nem lepne meg, ha a tudósok kiderítenék: az inkvizíció idején, teszem azt, Spanyolországban, ahol a buzgó Torquemada atya működött, feltű-

nően megnövekedett a paranoiás betegek száma más, nyugodtabb korokhoz képest; talán az sem éppen véletlen, hogy a nagyzási mánia megszállottja Napóleonnak vagy — porszivógépnek képzelet magát.

Valamikor a századforduló táján egy vidéki patikussegéd, a lapokból értesülvén, hogy Ferenc József influenzás, a következő szövegű sürgőnyt menesztette Bécsbe: „Királyt a napra kitenni. Stop. Csontváry“. Akkor derült ki, hogy Csontváry Kosztka Tivadar — örült. Hogy zseniális festő, azt jóval később fedezték fel. Nem tudom, mennyire aggasztotta a Kaiser egészségi állapota, annyi azonban bizonyos, hogy hitt a természet gyógyító erejében, hitt a napban. Ami mindenképpen meggondolkoztató, kivált ha tekintetbe vesszük, hogy csodálatos Cédrusát körülbelül akkor festhette, amikor a párizsi világiállításra összesereglett népek az Eiffel-torony előtt ámuldoztak.

A technika virágzó korszakának kezdete, az emberi környezet radikális átalakulásáé a fejlett civilizációjú földrészeken — a művészetben a természet kultuszának egy rövid, de hatalmas termékenységre fejezetét nyitotta meg. Az impresszionizmus virágzásának lubickoló Renoir, a zaklatott Van Goghot, a Noa-Noa primitív boldogságába menekülő Gauguint, s azokat, akiknek a szemlélete oly gyanútlanul modern és ősi módon természetes, mint a rajzolgató gyermekeké: a grúz Pirozmanisvilit, a magyar Csontváryt, a francia „vamos“ Rousseau-t ugyan mi készítette a természet mint látvány újrafogalmazására? Az új bálvány: a gép. A gép — általában mint új valóságem — kultúrát építő és romboló erő. És egy gép kiváltképpen: Daguerre találmánya s ami belőle kinőtt: a fotó. A mimezis elve, mely évezredekig uralta az európai művészetet, első lékét a képzőművészetben kapta. A piktúrának, szobrászatnak el kellett immár határolnia magát attól az addig alapvetőnek hitt kritériumtól, melynek követelményét egy furcsa kis doboz már első, legprimitívebb változatában is tökéletesen, szemnél, ecsetnél, vésőnél tökéletesebben kielégítette. A természetben ezentúl nem azt kereste és mutatta meg a művész, amit a gép is lát, hanem azt és úgy, amit és ahogy csak az ember — láthat. Ez az igemódnai kis eltérés a vizuális művészeteknek — és nemcsak azoknak! — olyan lehetőségek felé nyitott szabad utat, melyeket még a mai legszélsőségesebb irányzatok sem tudtak teljesen kiaknázni.

Annak a folyamatnak, melynek során a természet és az ember fokozatosan kiszorult a maga közvetlen valóságában a művészetekből, csak következménye, nem pedig oka az ábrázolás mint művészi cél részleges vagy teljes megszűnése. Első pillantásra mehökkentőnek tűnik, tudomásul kell vennünk mégis: a hangok, színek, formák, szavak többé-kevésbé szabad társítások vagy éppenséggel rigorózus mesterkéltsgű törvények szerinti művé szervezése éppen attól vált lehetségessé (vagy talán elkerülhetetlenné!), hogy az ember végre valóban — ahogy oly szépen mondják — „behatolt a természet titkaiba“; kifürkészte a szerves élet törvényeit, megismerte a szervetlen világ szerkezetét, kutatni kezdte az óceánok mélyét és a kozmosz végtelen térségeit; parányaira bontotta fel az anyagot, birokra kelt a fizikai idővel úgy, hogy összezugorította a teret, legyőzte a gravitációt, és — ez sem éppen elhanyagolandó — szembenézett tudattalanja örvényeivel...

Az ilyenformán megismert, tehát részben meg is hódított természet bizony már nem azonos azzal a Természettel, amely meghitt tájképekről, a modellhez megszólalásig hű portrékról tekint ránk, madárcsicsergést vagy erdőzsongást utánzó muzsikából árad felénk. „Ki gépen száll fölébe, annak térkép e táj” — minden táj; aki belenézett a mikroszkópba, annak a pointilista kompozíció színfolt-nyüzgése tudományos „információ” is lehet egy bacilus-tenyészetéről; aki „mint Hans Castorp Madame Chauchat testén” Röntgen-sugarak segítségével nézett át egy üveglemezen, annak az akt nem feltétlen és kizárólag rózsás idomok csodája; aki ismeri a szétszedett gép alkatrészeit, az nem lepődik meg Léger vagy Kandinszkij festményein; annak a hangulatát, aki sok milliomod-magával végignézte az ember holdraszállását, egészen bizonyos, hogy megközelítőleg sem olyasmi uralta, amit Beethoven fejezett ki az opus 27. cisz-moll szonátájában, melyet, ki tudja miért, Holdfény-szonáta címen tart számon az utókor... Az a sivár, ásványi tisztaság és igenis: szépség, egészen más muzsikából, például Varèse Sivata-gok című művéből árad. A konkrét zene egyik fiatal francia mestere, Luc Ferrari Baleset-etűd címen komponált egy mindössze kétperces művet. (Kell-e több egy vonat kisiklásához, egy repülőgép lezuhanásához, két autó összeütközéséhez?) Vajon ez a zenedarab kevésbé fejezné ki a huszadik század emberének valóságát, mint az impresszionista Debussy méltán közkedvelt szimfonikus költeménye, az Egy faun délutánja?

Letagadhatatlan, hogy legtöbbünk számára a letűnt korok mestereinek hangzásvilága meghittebb, kellemesebb, mint a kortárs zene akusztikai hatásai. De nem azért, mert az előbbi „természetesebb” az utóbbinál: ez is, az is mesterségesen konstruált zenei nyelven szól a mindenkori emberhez. De annak ellenére, vagy éppen azért, mert földrésznünk városalakóinak zöme nem rigófűtlyre ébred, hanem motor-berregésre (sőt, ébresztőórára és a reggeli rádióhírekre!); annak ellenére, hogy az év tizenegy hónapjában több gépet lát, mint bokrot, fát, hogy kormot nyel, port és füstöt, nem pedig ózondús levegőt, estéit nem a verandán tölti és vasárnapjait is csak elvétve a szabadban — a legtöbb ember azt kívánná a kortárs művészettől, hogy a vélt vagy valóságos természet balzsamával zsongítsa fáradt érzékszerveit. Ő maga pedig, ha éppen nyaral vagy kirándul, magával viszi a folyó partjára, az erdő fái közé a hordozható rádiót vagy magnót. Úgy vágyik a természetre, hogy védekezik ellene? Úgy védekezik a természet ellen, hogy erőszakot tesz rajta magában és maga körül?

Antonioni Vörös sivatagjának lelkibeteg asszonya úgy kering az ipari civilizáció összkomfortos infernójában, mint Dante elkárhozott lelkei a maguk pokolkörein. Olyan színek, formák, hangok vesznek körül, mint azok a mai képek, zenék, melyeket nem örült művészek víziói teremtetek elő a semmiből, hanem pontosan tükrözik, másolják szinte a modern világ mindennapi életkörülményeit. Ebben a fordított mimezisben a művészet azt utánozza, amit az ember a megismert, leigázott, átalakított, elkorcsosult természeti környezete helyett fogad el természetesenek. A Vörös sivatag asszonyának van egy kisfia, akit úgy sétáltat a hatalmas vegyi kombinát körüli leperzselt vegetációjú térségen, a sárgászürke ég alatt, ahogy Joey-t vezette kézenfogva az anyja a repülőtérre. pilóta apja elé. Egyformák a két gyerek játéka is: tökéletes, csillogó

vonatok, rakéták, autók, emelődaruk, működő parányi gyárak. Gépek, gépek, gépek. Joey, mielőtt „rájött“ volna, hogy ő is gép, és villamos-árammal tudja csak szükségét végezni, enni, inni, beszélni — hetekig nem beszélt, nem mozgott, nem akart enni, bepiszkolt az ágyába. A Vörös sivatag-beli fiúcska azzal hívja fel magára anyja figyelmét, s részesül a nélkülözött gyöngédségben, hogy betegnek tetteti magát, benu-lást színel...

Antonionit a mozilátogatók többsége elvont esztétikai és etikai játékokkal bíbelődő, hiperintellektuális — magyarul: unalmas — filmek rendezőjének tudja. Mint ahogy unalmas, sőt elviselhetetlen sokak szemének-fülének (akiket könnyekig meghat az első hóvirág) Beckett és Schönberg, Giacometti, sőt Picasso és Bartók is. Sok ember téves felfogásán bosszankodni lehet — de elgondolkozni kötelező. Számomra eddig a legszemlemezesebben egy kolozsvári pantomim-előadás műsorszámáa foglalta össze groteszk-tragikus viszonyunkat a természethez. Virágot szed a természet szerelmese. Hajolgat, szagolgatja a mind pompásabb csokrot, amíg csak egy különlegesen szép példányra bukkan, amely azonban sehogyan sem hagyja magát leszakítani. Emberünk tépi, húzza: hiába. Csákányt ragad, majd korszerűbb technikához folyamodik: fúrógéppel esik neki az ellenálló virágnak, de nem segít az sem, s ekkor kerül elő a — dinamit. A robbanás földhöz veri a virágok gyöngédlelkű kedvelőjét, aki a göröngyöket rázogatva le magáról, boldogan fedezi fel azt a bizonyost, amelyért az egész történt — a feje búbján. Finoman a többihez illeszti a csokor legértékesebb szálát, s visszanyert önbizalommal szedeget tovább, egészen addig, amíg ismét csak olyan virágra talál, amelynek felháborítóan erősek a gyökerei...

Azzal is elbánik majd, nem kétséges. Az emberi kitartás, lele-mény mindent legyőz. Kérdés, meddig futja a virágok ellenállásából...

Filesgé. Júlia

Joey rajza

Soha jobbkor nyelvművelő munka meg nem jelent nálunk, mint most Szabó T. Attiláé. Az *Anyanyelvünk életéből* tanulmányai és cikkei* a szerző szerint „minden mozaikszerűség, töredezettség, tárgyválasztásbeli tervszerűtlenség ellenére is... bizonyos állandó, célosan határozott irányú nyelvi-nyelvtudományi érdeklődés és a nyelvészeti kérdésekben a lényegét illetően változatlan, alapvető szemléleti-módszerbeli magatartás szülőiteiként kíváncsoktak napvilágra”, s ez a megokolttság az, ami a kiadványt pontosan szükségessé teszi. A tudományos élet szakmai elágazódása, a robbanásszerű értesülés-özön, a nemzetközi kapcsolatok sokszorozódásával járó többnyelvűség, s egyáltalán: a korszerű gondolatiség elfinomodása sürgős követelménnyé fokozza az anyanyelv mint alap karbantartását, mert a számítógépek korában a legtisztább kifejezés és annak összes árnyalásai nélkül a művelődés új lehetőségeiről marad le, akinek saját fogalomalkotó gépezete hibás. A nyelvművelés elsőrendű közüggé vált, s a romániai magyarságnak, ha lépést akar tartani akár csak a honi fejlődés egészével, tudatossá kell tennie maga előtt anyanyelvének teljes történelmiségét és mai hajlékonyságát, a nyelvfejlődés benső rugóit, illetve, ahogyan Szabó T. Attila mondja: „mindig arra kell törekednünk, hogy a nyelvet az eredeti szókincs felhasználásával az emberi érintkezés minél tisztább eszközévé tegyük”.

Ha a tankönyvektől és nyelvészeti szakmunkáktól eltekintünk, nyelvművelő irodalmunk sokáig volt kiáltoán hiányos. A tavaly — éppen Szabó T. Attila gondozásában — megjelent *Helyesírási tájékoztató* természeténél fogva csupán szabályozó mérce lehetett, s nagyon messzire, egészen Kacsó Sándor ÁGISZ-kiadványáig kell visszanyúlunk, hogy tömegolvasmányának szánt nyelvmunkát találjunk. Tessék, most itt van a korszerűen dús, gazdagabb változat, s jelentősége éppen az, hogy nem annyira a közvetlen tanításra, hanem — magának az oktatásnak is magasabb alakzatát képviselve — a kutatás munkamódszerére épül, s így részesévé tesz mindannak a kísérletezésnek, mely történeti és szerkezeti felbontással és újraalkotással eleveníti meg számunkra a nyelvet. A szerző önvallomásának vezérfonalán, a művészileg is kiváló „Előljáró beszéd”-en elindulva nyomon tudjuk követni a nyelvi érdeklődés sokfelé kanyargó útját. A történelem vonzása, a falukutató mozgalom hatása, a nép jelenkori és múltbeli kérdéseinek vizsgálata után, a szülőföld és a tanári állomáshelyek — régi erdélyi iskolák — éltető légkörében egyenesedik ki az irány a nyelvészter felé. A helytörténet és nyelvjáráskutatás gyakorlati emberközelségéből fejlődik állandó módszerbeli magatartássá a nyelvi valóságon alapuló szemlélődés, s éppen ez a tárgyias-

◆ *A Szentgyörgyi István Színművészeti Főiskola évi vizsgálóadása* mindig nagyobb érdeklődést váltanak ki, mint hat színházunk egyik vagy másik bemutatója. Értethető ez, hiszen a jövő hazai magyar színházáról van szó — a közönség szeretné felfedezni az új nagy tehetségeket, az elkövetkező évtizedek nagy színészegegyéniségeit. (És persze, a rendezőegyeniségeket is — erre azonban egyelőre nem sok reményünk van.) Az idei vizsgálóadás nem okozott csalódást: Hajdu Gézában egy kitűnő jellemszínész lehetőségét láttuk, Koszta Gabriella és Czegő Teréz indulása is ígéretes, Balogh András többé-kevésbé sikeresen birkózott hálátlan szerepével. Az igazi felfedezés azonban ezúttal maga a mű volt: Tomcsa Sándor Műtétje jóval több, mint a köztudatban eddig elevenebben élő Az utolsó szalmazál. Ez az 1939-ben írt lírai groteszk a két világháború közötti romániai magyar dráma kiemelkedő alkotásokban nem túlságosan gazdag történetének egyik jelentős teljesítménye, amely a megírása óta eltelt három évtized alatt sem kopott meg. Helyenként elnyújtottnak éreztük ugyan, s a befejezés sem emelte a mű hatását, egészében mégis meggyőző a kisemberek kistragédiáinak ez az újra modernnek tűnő drámai ábrázolása.

◆ *A kolozsvári magyar egyetemi hallgatók műkedvelő színjátszása új szakaszba lépett. Az idei Diáktavaszfesztiválon két új együttes tűnt fel, a több éves múltra visszatekintő eddigi kettő mellett. A március közepén tartott versenyre a Diákművelődési Ház magyar nyelvű együttese Karacsony Benő A rút kis kacsa című vígjátékával, az Egyetem együttese Petőfi elfeledett Tigris és Hienájával, az Echinox diákfolyóirat patronálta cso-*

* Szabó T. Attila: *Anyanyelvünk életéből. Válogatott tanulmányok, cikkek I. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1970.*

krónika

port két modern egyfelvonásossal (Ezio (D'Errico: A pad, valamint Sławomir Mrożek: Bóbájos éjszaka), a Műegyetem pedig Ionesco Kopasz énekesnőjével készült. Az előadások a város diákéletének jelentős eseményei voltak. Hasonló érdeklődés fogadta a temesvári egyetemi színjátszó csoport kolozsvári vendégszereplését is. Az együttes — eddigi koncepciójához ragaszkodva — a hazai magyar irodalom fiatal íróinak műveit népszerűsíti. Sikerült előadásukon Kocsis István Rekviemjét és Bálint Tibor Önkéntes rózsák Sodomában című írásának dramatizált változatát mutatták be.

◆ Nyugatnémet zenei körökben nagy érdeklődést keltett az év elején Erich Bergel kolozsvári karmester vendégszereplése. A lapok (Süddeutsche Zeitung, Badisches Tagblatt, Schwarzwälder Bote) lelkes hangon írnak karnagyi művészetéről, s egyúttal beszámolnak arról, hogy Bergel nemcsak a pulpituson állva szolgálja a zenét, hanem Bach-kutatóként is figyelmet érdemel. A fúga művészetének hangszerelése közben olyan tematikai összefüggésekre bukkant, amelyekre a kutatók eddig alig utaltak. A berlini, drezdai, lipcsei, müncheni és svájci levéltárakban megtalálható szakirodalom ismeretében, hat évi kitarató munkával elkészült tanulmányában teljesen új szempontból világítja meg ezt a kései, szerkezetileg legdifferenciáltabb Bach-művet, s külföldön ma már a mű legalaposabb ismerőjeként tartják számon. A tanulmány — 300 lap szöveg és 500 kotta-illusztráció — az idén jelenik meg a Breitkopf und Härtel kiadó gondozásában. Herbert von Karajan ugyanakkor meghívta Erich Bergelt, vegyen részt tanácsadóként a hangfelvételek alkalmával.

ság nyitja meg végül a tudós valószínű következtetésekre alkalmas adó képzeletét. „Eletem java része... — írja Szabó T. Attila — a levéltári elvonultság mozdulatlan, sápadt csendjében telt el. A levéltárakban a múlt népi-emberei életével és belőle különlegesen éppen a nyelv történeti változásaival foglalkozva naponta érintkeztem és érintkezem ma is szellemi síkon a letűnt korok nemzedékeinek végtelen sorával. Mint szeszélyes gyorsasággal kerengő forgószínpad fel- és elvillanó jelenségeinek egyetlen személyből álló, tetszésnyilvánításra nem kényszerülő, néma közönsége, a levéltári kutató a múltta kövült, emlékeztette merevült, de a látó szem számára újra zajlóvá pezsdülő élet forgatagába leleskedik bele úgy, hogy körötte eltűnik a ma, és a múlt kavargó életnek izgalmas, kandi szemlélése közben a szereplő személyek ajkán, tollán elámitó, veretes nyelvi gazdagságában suttag, beszél, kiált a múlt.”

Az olvasó számára kétségtelenül a legserkentőbb nyelvművelő lecke mindaz a levéltári eredmény, melyből a nyelvjárás, a köznével és az irodalmi nyelv állandó kölcsönhatása kerekedik ki. Olyasmí, hogy nem egy ma már költői csengésű — a szépirodalomban megforgott — tulajdonnevünk, mint például a kolozsvári Házsongárd, a nagy egyéniség-jelképpé vált Bartók családnév, a Kós Károly művészetében elevenedő Kisanna keresztnév, vagy az ősen zengő Ordományos helynév, esetleg éppen naponta végigjárt utcánk elnevezése, a Kómálalja, milyen egyszerű és ésszerű jelzésekből rögződött meg. Szabó T. Attila műhelyében újra rugalmassá, szemléletessé oldódik fel a napi használatban görcsöskbe bogozódott nyelviség, eredetükből lobbannak fel a szavak, s az értelmesség felbreszti bennük azt a képlékenységet, mely nyelvünket új kifejező képességre teszi alkalmassá. Talán merész az állításunk, de belemélyedve a szófejtésekbe, nemcsak a múltat tudjuk érzékelni, hanem felüdül bennünk a nyelv életes jövője is. Nem véletlen, hogy jeles nyelvészünk harcban az idegen szavak felesleges használatával nem egy felületen nyelvtisztogatás öncélúságát választja fegyverül, hanem a gondolkozásbeli tunyasággal nyelvi örökségünk csodálatos történeti bőségét, sokszínű kifejezőképességét, fogalomvisszaadó gazdagságát szegezi szembe.

És mert Erdélyben vagyunk, szép járulék nyelvi titkaink felfedéséhez a román szókincsértés vizsgálata. Századok népi tapasztalatáról, tárgyak, fogalmak cseréjéről, új szavak átvételéről, megcsiszolásáról és a nemzeti szókincsbe való eredeti befogadásáról van szó, a román néppel való együttélés természetes folyományaként. Szabó T. Attila itt is értékes hagyományokat újít fel: Pápai Páriz Ferenc híres latin—magyar és magyar—latin szótárainak román kölcsönszavaiig hatol vissza, Bod Péter bővítéseit is figyelembe véve, kiszemelgeti a nyelvösszehasonlítás mesterének, Gyarmathi Sámuelnek a szójegyzékeiben szereplő román eredetű szókat (mint amilyen a bács, berbécs, cimbora, csoma, furulya, málé, szokmány, tokány, kaláka), s maga is behatóan foglalkozik az erdélyi, moldvai és havaselyi fejedelmi udvarok érintkezéséből vagy a mezőgazdálkodás és népiélet találkozásából eredt szókölcsonzések anyagával,

kiegészítve a magyar nyelvbe jutott román kölcsön-
szavak kutatásának részletesen feltárt tudománytör-
ténétét. Mindez nyilvánvalóan ugyanolyan hasznos a
román nyelvtudomány számára is, mint amilyen ér-
tékes a magyar nyelvtudomány szempontjából a ro-
mán tudósok ama törekvése, hogy a román nyelv
magyar kölcsönzavaiban mutassák ki százados
együttélésünket.

Tájnyelvi, nyelvföldrajzi és nyelvtörténeti kutató-
sai igazítják el Szabó T. Attilát a mai nyelv művelés
elvi és gyakorlati kérdéseinek megoldásában is. Nem
türelmetlen, inkább óvatos, amikor leszögezi: „Nem
lehet... a nyelvhelyesség dolgában a felmerülő je-
lenségek előzményeinek, nyelvjárási, köz- és irodal-
mi nyelvi helyzetének meg stilisztikai, esztétikai
jellegének egyidejű pontos számbavétele nélkül dön-
teni. A nemtörődömség egyfelől, másfelől pedig az
egyoldalú, felületes, hamari, merev, dogmatikus ítél-
kezés nagyon sokat árthat az irodalmi nyelv egész-
séges fejlődésének, és kerékkötője lehet a nyelv örö-
kös, természetes megújulásának, nyelvszerkezeti és
szókincsbeli gazdagodásának is”. A magyar kiejtés
feltésében azonban feltétlenül igaz van: beszédünk
hangsúlyviszonyainak és ütemezésének egészségét
védi, amikor a nevelők, színészek és szövegírók (fő-
leg dalszerzők) felelősségére figyelmeztet. És hagyó-
mányos nyelvérzékünk, nyelvi találatkonyságunk vé-
delmében jól teszi, hogy elutasítja a henyé igekötő-
használatot („...szomorúan látjuk, hogy nem hiába
szaporodnak a gyönyörűséges *leépítés, leértékelés, le-
nyomozás* meg társai, ha nem vigyázunk, ez a fejlő-
dési vonal valóban *lefelé* vezet”). Külön örömmünk,
hogy nem hagyja pusztulni a nálunk még élő *vár-
nok, néznők* igealakot, nemcsak azért, mert ez szép
honi (kalotaszegi és székely) jelenség, hanem azért
is, mert a mondatszerkezet benső kötése a tárgyas ra-
gozás erejével is szilárdabbá válik, pontosabb tehát
a vonatkoztatás, a mondandó ésszerű kifejezése. Aki
elolvassa Szabó T. Attila könyvét, nem írja le többé
az „ösbemutató” szót sem (mint ahogyan kolozsvári
magyar színházunk falragaszain az ő felhorkanása óta
szerepel a helyesebb „bemutató előadás” kifejezés).

*

Az első kötetnek számító, közel 600 lapnyi gyűjte-
mény cikkeinek keltezése 1933-tól 1968-ig terjed, nem
egy esetben kettős évszám jelzi a korszerű átdolgo-
zást. Mint az Ady-versek, Szabó T. Attila írásai is
ajánlásokat viselnek: Kodály Zoltánnak, Lőrincze
Lajosnak, Bárczi Gézának, Pais Dezsőnek, Benkő Lo-
rándnak, Kós Károlynak, Herepei Jánosnak, román
és finn kartársaknak szól egy-egy közlés, s a szerző
könyve elején mestereinek mond köszönetet, akik pá-
lyájára kalauzolták. Tavasz Sándor, Kristóf György,
György Lajos, Kelemen Lajos és Csúry Bálint a
nyelv művelés láncolatában ezek szerint a mi hálán-
kat is megérdemli.

Balogh Edgár

◆ *Az irodalmi színpad or-
szágos nagy fellendüléséből
nemcsak a hivatásos művészek,
hanem a diák-műkedvelők is
részt kérnek. Az egyetemi hall-
gatók régebbi és újabb kísér-
letei után most középiskolások
mutattak nagyszerű példát —
egyben-másban színházainknak
is —, hogy lelkesedéssel, aka-
rással, ifjú tehetséggel igenis
sikerre, közönségsikerre lehet
vinni az irodalmat, a verset,
értékes hagyományainkat. A
kolozsvári 11-es számú közép-
iskola tanulói, a történelmi és
irodalmi kör együttműködésé-
ben, Virágok vetélkedése cí-
men állítottak össze színvona-
las műsort históriás énekekből
és virágénekekből, a kódexek,
Tinódi Lantos Sebestyén és
Balassi Bálint örökségét ele-
venítve fel — a méltó záró-
akkord pedig a Forrás-kötetes
Csiki Lászlónak a Korunkban
közölt Balassi-verse volt. A
gitár-kísérettel előadott ének-
számok, szavalatok, főképpen
azonban a műsor egysége, mű-
vészi megkomponáltsága túl-
mutatott a műkedvelésen; a
rendező és főszereplő Csörtán
Márton, a versmondó Bara Il-
dikó nevét érdemes megjeg-
yeznünk, de valamennyi te-
hetséges és lelkes diák (Nagy
László, Csiki Éva, Elekes La-
jos, Benedek Tibor, Tóth Ilona,
Török Erzsébet, Róbel Raul,
Boros Tibor és mások meg-
érdemli nevének említését.*

◆ *Tavaszi kiszállásaink so-
rán először Aranyosgyéres Ko-
runk-olvasóit látogattuk meg.
Itt (az egerbegyiek küldöttsé-
gével együtt) száz értelmiségi,
szakmunkás és mtsz-vezető
hallgatta meg Lázár József szo-
ciológiai, Herédi Gusztáv mű-
velődési és Balogh Edgár Idő
és nyelv című irodalmi előadá-
sát. Közben Török Katalin
színművésznő magyar klasszi-
kusok verseit szavalta. A fel-*

szólalók közül Moravek László mérnök a Korunk-cikkek „fogalom-elrendező” szerepét méltatta, Péter Károly tanító a nyelvhelyesség követelményeiről, Bartos Sándor, Fehér József és Péter József szakmunkások a könyvterjesztés, népi színjátszás és dalkultúra, valamint az értelmiségi népszolgálat soros kérdéseiről beszéltek.

Zilahon a középiskolás ifjúság hallgatta meg a Korunk előadóit. Herédi Gusztáv a kulturális befogadás és cselekvés ellentmondásait fejtegette. Mikó Imre író a nemzetiségi történet haladó hagyományairól beszélt, Farkas László előzetes ismertetést adott a Korunk természetvédelmi számáról.

Csikszeredán a Korunk munkaértekezletén Hargita megye 32 szakembere szolt hozzá a folyóirat 1970-es programjához. Az Albert Antal elnökségével lezajlott ülés résztvevői a megye természeti és társadalmi monografikus felállítását bontották ki távlatosan, s hasznos tanácsaikkal bekapcsolódtak a Korunk konkrét szociológiai programjába. Az értekezletet a Művelődési Ház nagytermében az olvasókkal való lelkes találkozás követte. Sokszáz főnyi hallgatóság előtt Lázár József a folyóirat „súlypontos” számainak tervét ismertette, ifj. Szabó T. Attila tudományos kutató a biológiai világképről szolt, Imreh István egyetemi előadótanár a székhely helytörténeti kutatás lehetőségeit taglalta, Balogh Edgár pedig történelem és irodalom kapcsolatairól beszélt, s a modern nyelvművelés feladatait népszerűsítette. A közönség soraiból János Pál műzeumi igazgató egy monografikus „Hargita-szám” elgondolását vetette fel, s Ferenczy Lajos Tibor szakmunkás a szentkeresztbányai Korunk-olvasók üdvözlését tolmácsolta.

A szocialista társadalom alapkövetelményei közé tartozik a demokrácia szüntelen elmélyítése és a személyiség sokoldalú, harmonikus kibontakoztatása. Az épülő és egyre tökéletesedni kívánó szocialista rendszer tagjainak társadalmi, politikai, szellemi-lelki jó közérzete legalább olyan fontos probléma, mint a gazdasági élet fellendítésének gondja. A nagy társadalmi változások nyomán ma világszerte szélesen gyűrűződő viták folynak a demokrácia, a személyiség és az erkölcs lényegéről. Érthető tehát, ha a társadalomtudományok tárgykörébe vágó kérdések iránt fogékony olvasó érdeklődéssel veszi kézbe azt a tanulmánykötetet,* amely már címében is az említett témák taglalását ígéri. S valóban, politikatudományi, filozófiai és szociológiai fegyverzetű hazai szerzők tíz dolgozata sorakozik fel a könyvben — több-kevesebb sikerrel elégitve ki az érdeklődők kíváncsiságát.

E rövid recenzió nem elemezhet kimerítően minden tanulmányt, csupán villanófényt vet egy-egy gondolatnyalábra. Így például Ilie Rădulescu *Szocialista demokrácia és emberi feltételek* című terjedelmes írásában kifejti azt a marxi tételt, amely szerint az államhatalom meghódítása és a társadalmi vezetés átvétele a proletariátus, valamint a többi dolgozó által: elengedhetetlen feltétel az emberi elidegenedés objektív alapjainak megszüntetéséhez. Majd hozzáfűzi, világos, hogy a dolgozó nép politikai hatalmának és a szocialista tulajdonnak a megteremtése ipso facto nem jelentheti az egész démosz részvételét a társadalom vezetésében. A demokrácia ugyanis nem születik meg teljesen érett formában az új termelési viszonyok nyomán, objektív társadalmi-politikai alapja pedig nem jelent valamiféle automatikus meghatározottságot. A szubjektív tényezőre — nevezetesen: a munkásosztály és a többi dolgozók leghaladóbb részének szocialista társadalmi tudatát kifejező kommunista pártra — hárul az a feladat, hogy megszerveze és irányítsa a szocialista társadalom tudatos fejlesztésének egész folyamatát, beleértve a demokrácia kibontakoztatását is.

A szerző további gondolatmenetében hangsúlyozza, hogy a szocialista demokrácia életereje, felsőbbrendűsége csak abban a mértékben nyilvánulhat meg, amilyen mértékben tökéletesíti funkcionális gépezeteit, összhangban a társadalmi élet alapvető követelményeivel. Az egész társadalmi organizmus tökéletesítésének bonyolult folyamata azonban nem mentes a nehézségektől, s ezek nyomán egyes belső elemek, valamint a nemzetközi imperializmus hasznót szeretnének húzni szocialista-ellenes céljaik elérése végett.

Kétségtelen, hogy Ilie Rădulescu a marxizmus—leninizmus történelmileg igazolt tanításaira építi fel mondanivalóit az állam, a néptömegek, a kommu-

* *Dezvoltarea democrației și a personalității în România socialistă. Editura politică. București, 1969.*

Móricz Zsigmond

**Rózsa Sándor a lovát ugratja
Rózsa Sándor összevonja
a szemöldökét**

*Ez a csonkán maradt trilógia talán a legolvasottabb móriczi mű, amelyben betyárromantika, történelmi tanulságokat hordozó folklór, líra öt-
vödik a legmagasabb művészi szinten szociológiai való-
ságlátással, meg nem alkuvó igazságkereséssel, mély-igaz
népszerűtellel. Kántor Lajos írja a második kötet utószá-
vában: „Jobb példát nem is
kereshetnének annak bizonyítá-
sára, hogyan nő át a népi a
nemzetibe, hogyan válik egy
réteg történelmileg is korláto-
zott probléma-világa az egész
nemzet időszerű létkérdéseit
feszető, nagyszabású gondo-
latmenetére.” (Irodalmi Könyv-
kiadó, 1969.)*

Gozsdu Elek

Anna-levelek

*Őszinte elismerést érdemel
Pongrácz P. Mária, amiért
sajtó alá rendezte a magyar
irodalom egyik legkülönösebb
szerelmi levelezését. Az iro-
dalmi sikerektől el nem kapa-
tott, a századeleji Temesvár
polgárságának parvenüségtől,
merkantilizmusától, a polgári
közéletől megcsömörlött Gozs-
du menekül ehhez az „egykö-
zönségű” műfajhoz. De a fi-
gyelmes olvasó hamar rájön,
hogy az „édes” érzelmektől fű-
tött vallomásokból nem hiány-
zik az „irodalom”; a transz-
cendentális szerfak felé vágó
művelt író karcolatokat, no-
vellákat, olvasmányélménye-
ket, művészettörténetet szó az
abszolút szépségesményt meg-
testesítő Annához címzett le-
veleibe. (Irodalmi Könyvkiadó,
1969.)*

nista párt szerepéről és általában a demokrácia meg-
szilárdításának folyamatáról. Az olvasó azonban jog-
gal elvárta volna, hogy a demokratikus fejlődés el-
lentmondásokkal és konfliktusokkal teli, bonyolult
folyamatáról, az új és a régi drámai harcáról reális
képet kapjon a politikatudomány nyelvén.

A demokrácia lényegéről szóló értekezésében Nes-
tor Ignat már bővebben utal a társadalomépités el-
lentmondásaira. Szemlélete a realitások iránt érzéke-
nyebnek bizonyul, amikor rámutat, hogy az ilyen
vagy olyan okkal magyarázható késkéledés a demokra-
tizálódás folyamatában nemcsak megfosztaná a szocia-
lista építés művét a népből szunnyadó energiaforrá-
soktól, hanem más nehézségeket is okozna, jogos elé-
gedetlenséget idézne elő, gyöngitené a párt kap-
csolatát a tömegekkel, tömören szólva: ártana a szo-
cializmusnak.

A valóság sűrűjében élő olvasó csak elismeréssel
adózhat a szerzőnek, amikor ilyen soraival találkozik:
„A demokrácia nagy és nehéz erkölcsi erőfeszítéseket
követel kivétel nélkül mindenkitől, örökké éber
felelősségutadat igényel, láthatatlan, de bonyolult,
gyakorta áttekinthetetlen küzdelmet — még önma-
gunkban is — a tunyaság, a közömbösség, a kényel-
messég, a conformizmus ellen. Ilyen harc nélkül nem
lehetne, ha nem is gyökeresen kiirtani, de lega-
lább meggátolni, hogy olyan hajlamok rontsák az
erkölcsi légkört, mint a szolgalelkűség, könyöklés,
fel-fuvalkodottság, visszaélés, hatalomvágy és mindama
sokféle ősrégi, de mindig új emberi fogyatékoság, az
angyali ártatlanság színlelésétől és a csúszó-mászó al-
kalmazkodástól egészen a féktelen brutalitásig.”

A személyiséggel foglalkozó tanulmányok közül ta-
lán a legtudományosabb alapállású Honorina Caza-
cu írása. Már előjáróban helyesen hangsúlyozza,
hogy az emberi személyiség a legbonyolultabb jelen-
ség, mintegy retortában magába olvasztja az anyag
mozgásának különböző formáit. Egyetlen más jelen-
ségnél sem figyelhető meg ilyen szintézis, s éppen
ebből ered a személyiség sokoldalúsága. Eppen ezért
tanulmányozása egy sereg tudomány (filozófia, szocio-
lógia, endokrinológia, fiziológia, biológia, pszichológia,
társadalomlélektan, antropológia) központi témája.

A szerző a személyiséget elsősorban szociológiai
szempontból vizsgálva megállapítja, hogy az emberi
személyiség a társadalmi viszonyok hordozójaként
nyilvánul meg. Ez természetesen igaz, de nem tekin-
thető mellékesnek, hogy az ember személyiségének
alakulásában jelentős szerepet játszanak a biogén és
pszichogén tényezők is. Ebben a vonatkozásban idéz-
jük Jan Szczepeński lengyel szociológust: „Az egyén
és a közösség viselkedésének általános elmélete
szempontjából... a személyiség biológiai, különösen
pedig biopszichikai motorikus elemei és pszichológiai
mechanizmusai fontosak, s a szociológus nem hanyag-
olhatja el megismerésüket.” Azt viszont helyesen
szögezi le Honorina Cazacu, hogy ha a személyiséget
társadalmi viszonyok tárgyaként (alkotásaként) egy-
ben alanyaként (a társadalmi viszonyok alkotójaként)
fogjuk fel, akkor a szociológia előtt széles kutatási
terület tárul fel.

Egyetlen tanulmánytól sem várható el, hogy tár-
gyának teljes spektrumát bontsa ki, hasznos lett vol-

téka

Alexandru Pescaru

Populație și economie

A Tudományos Könyvkiadó Szociológiai színtézisek sorozatának újabb kötete a szociológiával is számos ponton érintkező demográfia tárgykörébe tartozó problémákkal foglalkozik. Népeség és gazdaság szoros összefüggésében a szerző a fejlődő országok, az iparilag fejlett államok, valamint Románia népesedési problémáit veti fel és világítja meg, elsősorban táblázatokkal. Egyik fő érdeme: felhívja a figyelmet arra, hogy a gazdasági fejlődés adott fokán az ipari fejlődés késlelteti a népesség növekedését (az iskoláztatás elhúzódása, a házasság elhalasztása, a születések csökkenése nyomán elsősorban azokban a családokban, ahol a feleség a termelésben dolgozik). Így világosabbá válnak a közölt számadatok, mint például az, hogy 1906 és 1956 között Romániában a természetes szaporulat 14 ezrelék körül mozgott, s a következő tíz évben 6 ezrelékre süllyedt. Kár, hogy Pescaru mindezt csak a többi sok száz adat, demográfiai tény mellett idézi, s ahelyett, hogy az adott probléma elemzését elmélyítené, megelégszik az intézkedések szükségességének és jogosságának említésével. (Editura științifică, 1969.)

Tommaso Campanella

A napváros

Ha az irodalmi nagyságot a szenvedéssel mérnék, Campanella a legnagyobbak között foglalna helyet. Negyedszázad börtönben, és közben latin megolas nyelvű teológiai, asztrológiai munkák, költemények egész sora. Köztük a Napváros című politikai káté 1613-ból. De bármennyire vágyott is a szabadság után Campanella, még-

na azonban, ha Honorina Cazacu egyébként értékes írásában méltatja a szubjektív én és a visszatükrözött én jelentőségét is a személyiségstruktúrában.

Figyelemre méltó Gheorghe Berescu *Társadalmi determinizmus és a személyiség etikája* című tanulmánya is. Többek között kifejti, hogy az etika területén a társadalmi viszonyok meghatározó ereje közvetlenebbül hat a személyiség erkölcsi alakulására, mint a társadalmi tudat más szféráiban. A társadalom általános síkján a társadalmi viszonyok játsszák a nevelésben a főszerepet, és ebből a szempontból alakító hatásuk vitathatatlan. E tény elismerésének azonban nincs semmi köze a fatalizmushoz. Ha a társadalmi viszonyok automatikusan előre meghatároznák az etikai normákat, akkor ez megszüntetné az egyéni erkölcsi problémáját, mert lehetlenné válna az egyén felelős választása jó és rossz között, érték és nem érték között. A viselkedés uniformizálódását jelentené, és megsemmisülne a morális kötelesség. Az etikai kutatások tekintetében a szerző fontos szempontot vet fel, nevezetesen azt, hogy az emberi kapcsolatok nemcsak társadalmiak, hanem biológiai és pszichológiai összetevőket is tartalmaznak. Ezek az elemek nem hanyagolhatók el a morális viselkedést és magatartást illetően, mert nagymértékben meghatározzák az etikai magatartásban tapasztalható sokféle szintet és változatos formát.

Jelentős Berescu gondolatmenetének az a zárótetele is, mely szerint a társadalmi viszonyok meghatározta etikai szükségszerűség hiánya — és kiváltésképpen e szükségszerűség belső követelményként való felfogásának hiánya — magyarázza meg az erkölcsi viselkedésben tapasztalható ellentmondásokat, valamint az ugyanazon társadalmi determinizmusnak alávetett egyének közötti morális különbségeket.

A kötetet végigolvasva a recenzens nem szabadulhat attól a kellemetlen érzéstől, hogy egyes tanulmányok szerzői még nem voltak képesek teljesen megszabadulni a közhelyektől, a sablontól, az illusztráló apologetikától. Szerencsére a tanulmánygyűjtemény néhány írása serkentőleg hat a szociológiai gondolkodásra, s arra készítet, hogy egyre értőbben fogjuk fel társadalmunk mozgásjelenségeit.

Lázár József

A mi Kalevalánk

Habent sua fata translationes — parafrázalom Terentiust, miközben rokon népünk nagyszerű szellemi alkotásának legfrissebb magyar fordítását, illetve annak egyes részleteit olvasom, izelgetem. Bevallom, elsőként az ellenkezés ördöge szólalt meg bennem: minek ismét magyarrá tenni a finn nemzeti eposzt, amikor azt hat évtizeddel ennekelőtte az ízig-vérig folklorista és a két nép nyelvét kitűnően ismerő Vikár Béla a lehető legjobban oldotta meg? Maga Kosztolányi e fordítás ihletettségét, időtállóságát

Arany János *Hamlet*jével vetette össze, s úgy jósolta: Vikár munkájának az idő vasfoga sem árt.

Feltételezem, nemcsak sajátom volt ez az érzés, hanem nemzedékem más tagjaié, sőt az idősebbeké még inkább. Amikor felhangzott a Vikár Béla áttételéből megismert előhang: „Mostan kedvem kerekedik, / Elmém azon töprenkedik, / Hogy im dalra kéne kelni, / Ideje volna énekelni...”, okvetlen rádobantotta szívünk: „Mostan emlékezem az elmúlt időkről, / Az elmúlt időkben jó Tholdi Miklósról...”, hogy aztán a nyomába lépő Arany János-i sorokat kalapálja: „Mint ha pászortortú ég őszi éjszakákon, / Messziről lobogva tenger pusztaságon...” Ugy lobogott fel előttünk Karjala tájéka, köröskörül fenyes és tavak-tavak... Partjukon fehér füstöt eregető faházikó, s bent két jámborképzű, bőbeszédű öreg összefűzi ujjait, s karjait hintáztatva éneki a runókat: „Dalt nekem a fagy is mondott, / Eneket az eső ottott.”

Ez a kép és ez a kapcsolat támadt bennünk Vikár műve nyomán, s hivatlanul előlép egy fiatal, vidéki magyartanár, s már kezünkbe is nyomja a *Kalevala* újabb magyar változatát.* Mi ez? Alkotói merészség vagy tiszteletlenség a hagyományokkal szemben?

Inkább üssük fel munkáját. Hogyan is indít? „Mind csak azon gondolkodom, / egyre azon elmélkedem: / kedvem támadt énekelni, / jó szívvel beszédbe fogni...” No, de itt semmilyen szentséggyalázás nem történt! Az eposz mit sem vesztett méltóságteljes hangulatából, a ritmus itt is a runók mokusbukfencezése, s már előttem terem a két bohókás fickó, s ünnepélyes hangon, elnyújtva éneklük, akár a mi betlehemeseink: „Dalaimat fagy dalolta. / versemet eső üzenté. / Hozta hozzám szél a verset, / hajtogatva tenger habja.”

A párhuzamosság sajátos finn megnyilatkozása, hogy mindent kétszer mond, de mindig új változatban — Nagy Kálmánnál nyelvi invencióval, ritmusérzékkel és stíluskészséggel párosul. S bár a *Kalevala*-ban nem található szövegi összecsengés, rím — helyette a runók ési nyolcas sorait a kezdőrím, a betűrím hangolja össze —. fordítónk ebben hűtlennek bizonyult az eredeti mű formájához. Talán tiszteletből Vikár iránt, talán a magyar fülnek való megfelelésből veszi. Akárhogy is van: csak helyeselhetjük eljárását.

Az ötven énekből, 22 795 sorból álló eredeti műből a *Téka* sorozatban csupán hat ének fordítása jelent meg (a sorokat már nem számoltam). A válogatás célja — úgy tűnik — inkább a belekóstoltatás, a kedvverítés, hogy annál nagyobb türelmetlenséggel várjuk a teljes művet. Addig is, amíg sor kerül reá, a *Kalevala* varázslatos világát az okos előszó és a bősséges jegyzet segít megfejteni.

A Vikár-féle szövegváltozathoz pedig — már belátom — inkább az ifjúkor reminiscenciái kötnek, mint a tudatos értékítélet. Arany szavával szólva „más öltöbéli nép, más ivadék nő fel”, s ennek a korosztálynak ihletetlen alkotó tagja az a Nagy

* *Kalevala földjén (Részletek a Kalevalából)*. Fordította, a bevezetőt és a jegyzeteket készítette Nagy Kálmán. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1969.

iscsak úgy tudta megfogalmazni a maga szociális utópiáját, hogy az legfeljebb egy eszményi berendezési kolostorral vagy börtönnel ér fel. Az ember társadalmat itt a csillagok állása szerint igazgatják, még a nemzésnek is megvannak az engedélyezett napjai, a partnereket pedig a főpap párosítja össze. „Giordano Bruno máglyahalála, a Galilei-pör, Campanella Franciaországba menekülése — az olasz reneszánsz végső határkövei, a vég tragikus jelei” — írja a fordító és kommentáló Sallay Géza (Kriterion, 1970.)

Két emberpár, négy tudós, három Nobel-díj

Mintha tudományos vetélkedőn tennék fel a kérdést, pedig a középiskolás is kitalálja, hogy a Curie- és Joliot-házaspárról van szó, a rádium felfedezéséről, emberi nagyságukról. A hangszűly természetesen az utóbbira tevődik, s Dezső Ervin is ebből a szempontból tallózott a róluk szóló irodalomban, szellemes előszóval és utószóval látta el a négy tudósról szóló vallomásokat. Ha igényesebben csoportosít, a TÉKA olvasóinak még nagyobb érdeklődésére tarthatott volna számot, akik most találkoznak e sorozatban először természettudóssal. Nem is egygyel, hanem egy családi közös-séggel, amelynek nevéhez nemcsak századunk egyik korszakalkotó felfedezése fűződik, hanem az erkölcsi példamutató nagysága is. (Kriterion, 1970.)

Laboratorul uzinal de psihologie, sociologie și pedagogie

A Psyché-sorozatban — Aurel Dicu gondozásában — megjelent újabb kötet nyolc pszichológus, szociológus és peda-

téka

gógus (Traian Herseni, Georgeta Dan-Spinoiu, Aurel Dicu, Ligia Gherguț, Vasile P. Nicolau, Elena Popescu-Neveanu, N. Radu-Rădulescu, Cătălin Zamfir) munkalélektani és szociálpszichológiai vizsgálatait adja közre. A tanulmányok olyan kérdésekre keresnek választ, hogy a termelőegységekben melyek azok a feltételek (külső, tárgyi környezet, a munkakollektíva légköre, a munkatársak, vezetők—alárendeltek kapcsolata, egymáshoz való viszonya), amelyek a legkedvezőbb munkakörülményeket teremtik meg, miként találják meg az alkalmazottak a képességeiknek leginkább megfelelő munkakört, hiszen ezektől függ munkájuk eredménye, teljesítményük is. A szerzők a gépek tervezésének tudományát munkalélektani szempontból vizsgálják, vagyis azt kutatják, hogy az egyes gépek hogyan felelnek meg leginkább a dolgozók fiziológiai és pszichológiai igényeinek. A kötet legfőbb érdeme, hogy megpróbál elvi-elméleti és módszertani útmutatást nyújtani e nálunk még eléggé új kutatási terület dolgozóinak. (Editura științifică, 1969.)

Merényi Ferenc

A magyar építészet 1867—1967

Az ötszáznál több képet tartalmazó, izléses könyvecske az építészettörténetírás nagy eseménye lehetne — ha a megdöbbentően kis példányszám (1100) lehetetlenné nem tenné eljutását az érdekeltekhez. Megismerkedünk a legújabbkori építészet fejlődésének fázisaival, melyek során ez az építészet több alkalommal egyetemes rangú művekkel kapcsolódott be az európai építészeti megújulási folyamatába; azokkal a gazdasági, társadalmi, kulturális feltételekkel,

Kálmán, akinek szándékát siker koronázza: friss, a mában élő, eleven eposzt ad a kortárs kezébe.

Vikár Béla négy évtizedet sem várt, hogy Barna Ferdinánd gyarló munkáját a maga, népdalok ihlette fordításával váltsa fel. E mostani kísérlet éppen hatvan évet váratott magára, és — érdekes — egyszerre kezdte meg a régi ostromát a mi Nagy Kálmánunk és Magyarországon Képes Géza költő.

Úgy véljük, reméljük, végül is az irodalom nyer ebben a nemes versengésben.

Dánielisz Endre

Gazdag Faust-gyűjtemény Weimarban

A klasszikus német irodalom weimari kutatóközpontja nemrég dr. Stumme lipcsei orvos híres Faust-gyűjteményének birtokába jutott. A téma teljessége és a variánsok gazdagsága szempontjából egyedülálló 10 500 kötetes Faust-könyvtár, amely mintegy hét évtizedes szenvedélyes gyűjtés eredménye, a Faust-téma történelmi, mondai, költői, képzőművészeti és zenei feldolgozásait tartalmazza.

Monda és valóság keveredik már az első említésekben is (Melanchthon, Joachim Camerarius, Johannes Wierus, Lercheimer von Steinfeld). A néphit varázskönyveket, mágikus írásokat tulajdonit ennek a rejtélyes XV—XVI. századi „ördög-cimborának“, s a tudományos kutatás ugyancsak korán érdeklődik iránta: Carolus Christianus Kirchner 1683-ban írja meg *Disquisitio historica de Fausto praestigiatore* című doktori értekezését.

A szájhagyomány útján terjedő mondai anyag népkönyvekben, népi színjátékokban, bábjátékokban és népdalokban is felbukkant. 1587-ben jelent meg Majna-Frankfurtban az első népkönyv Doktor Faustusról, s ezt számtalan utánnomat és fordítás követte. Már a XVI. században megszületik az első Faust-témájú szépirodalmi alkotás: Marlowe angol költő drámája, amelyet a szigetországból érkező színjátszók mutattak be Németországban. Az első német Faust-dramát Lessing írta, de ez a műve töredékes maradt. Ezután több drámai feldolgozás következett. Közöttük azé a Klingemanné, aki Braunschweigban 1829-ben elsőként mutatta be Goethe Faustját.*

* És a mi Goethe-kultúránk? Ki tudja, maradt-e meg valami Bánffy Miklós híres Goethe-gyűjteményéből, miután a német megszálló csapatok felgyújtották a bonchidai kastélyt? Egyáltalán: miből is állott ez a gyűjtemény? És Franyó Zoltán vagy Jékely Zoltán Ős-Faust- és Faust-fordításai számontartottak-e Weimarban? Nem volna-e itt az ideje Goethe-kultúránk feltámasztásának? — A SZERKESZTŐSÉG.

A Stumme-féle gyűjteményben megvannak az első Goethe-kiadások is; ugyanakkor megtalálható számtalan újrakiadás, kritikái és tudományos művek, fordítások több mint harminc nyelven, színpadra alkalmazott szövegek, valamint különféle szövegmagyarázatok és kommentárok. A Goethe utáni korszakban Körner és Scheffel versei, Grabbe és Lenau drámái feldolgozásai, valamint különböző Faust-paródiák egészítik ki a sort.

A képzőművészeti anyag illusztrációkat, népszerű képeskönyveket és karikatúrákat foglal magában. Kevesen tudják, hogy Rembrandt alkotta meg önkéntelenül az első Faust-típust: a mágiikus fényjelenséget szemlélő tudósában a XVIII. század folyamán Faust doktort vélték felismerni. A francia Eugène Delacroix itt található litográfiái Goethe tetszését is megnyerték. S a gyűjtemény teljességére jellemző, hogy a Faust-téma giccses, üzleti reklámcélokat szolgáló feldolgozásai sem hiányoznak belőle.

A zenei részleg törzsranyagát Robert Musil gyűjtése alkotja. A számtalan dal vagy megzenésített drámái mű szerzői között olyan hírességek szerepelnek, mint Schubert, Beethoven, Schumann, Wagner és Liszt. Goethe *Faustjának* első megzenésítésétől — Radziwill herceg művétől — máig a zenei alkotások hosszú sora vezet. A gazdag kotta-anyagban találhatunk operát, balettet, pantomimet, revüt, valamint szimfonikus és táncczenét.

Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy ebben a gazdag gyűjteményben szinte minden megvan, amit a századok során a Faust-témával kapcsolatban alkottak. Az anyag vásárlás útján állandóan bővül, s nélkülözhetetlen segítséget jelent a téma átfogó bibliográfiájának elkészítésében, amelynek első két kötete a berlini Aufbau Verlag gondozásában a közelmúltban jelent meg.

Klaus Hammer

Regény vagy önéletrajz?

A végső számvetés kényszere mindig ítélet, még ha tagadjuk, akkor is. „Ítélet nincs” — írja Déry Tibor, de ezzel máris ítélezett. Az utolsó kétely, utolsó bizonytalanság — mindmegannyi ítéletté, vádló, kategorikus felszólítássá szilárdul. „S ha végső számvetésre állnék ki ma vagy holnap? Nem fogom megtenni... Minek?” — áll meg Déry, de a választ Tánccsics már száz éve elküldte: „Mert reám senkinek sincs szüksége...: de lelkeken valami súly fekszik, és e súlyt le kell onnét hengerítenem, ha életembe kerül is” (*Ceglédi levelek*). És a hetvenen felüli író kiballag a ceglédi piacra, hogy „orvosolja... mindazon bajokat, mik a népeket nyomorgatják” — vásárra viszi könyveit. Évszázadok óta állnak öregek a piacon — tétoya mozdulattal —, kinek van szüksége a műre?! „A nép már oszladozik, a vásártér ürül, csak egy vevő kérdezte, hogy van-e halottas könyvem, azt szeretne venni.”

amelyek között ez a fejlődés végbemegy. A szerző ugyanakkor bemutatja a kor európai építészetének problémáit, jellemzőit is. A zárófejezet felsejrolja a jelenkori magyar építészet legértékesebb alkotásait. A könyv a címben jelzett feladaton túl felbecsülhetetlen segítséget nyújt az építészet — közelségénél fogva legnehezebben áttekinthető, tehát — legismeretlenebb korszakának megértéséhez. (Műszaki Könyvkiadó, 1969.)

Páskándi Géza

Zápfog király nem mosolyog

„Én, ha akarnék sem tudnék rossz lenni. Szeretek sokat nevetni. Látod, ezért vagyok jó... mert szeretek nevetni...” — mondja Hóri, az egyik mese hőse, s talán ez a mondat jellemzi legjobban Páskándi új mesekötetét. Valóság és csoda, létező és soha nem létezett, mai és klasszikus elemek keverednek ezekben a mesékben, de mindegyikben ott van a humor, a huncut fricska, a nevetésgéssé tevés és nevetetés, s ezzel tud úgy nevetni (ami minden mese lényeges követelménye), hogy közben nem készlet fanyalgásra; úgy ítél el jellemvonásokat, viselkedési formákat, hogy a következtetés minden kis olvasó számára egyaránt nyilvánvaló legyen. Páskándi rátalál hétköznapi életünk „meséire” — és ha a felnőtt tapasztalataival is — képes gyermekként látni és láttatni. (Ifjúsági Könyvkiadó, 1969.)

Bertrand Russell

Autobiográfie

Ki az az ember, aki mítoszt teremtett önmagából, elválaszthatatlan lett korunk eszméitől és tetteitől? Jelkép lett: a

téka

szenvedélyes és tevékeny emberé, aki fittyet hány az örlő időnek, ráolvassa, hogy csak a fáradtak és tehetetlenek koholmányja, az erős felett nincs hatalma. A nemrég elhunyt Russell könyve nem az egész életpályát mutatja be, hanem csak a világháborúig végbement eseményeket; a gyermekkort, tanulmányait, első házasságát. Izgalmasabb számunkra az, hogy nyomon követhetjük főművének, a Principia Mathematicának születését; majd kétségbeesett erőfeszítéseit, hogy figyelmzettető szavával ő is részese legyen a világháború elkerüléséért folyó küzdelemnek. Derűs, keresetlen egyszerűséggel vall minderről, kerüli a hamis pátoszt, a fontoskodást. S mivel személyes vallomások esetén felmerülhet a gyanú a hitelességet illetően — bizonyosságul levelezéséből iktat közbe sokatmondó szemelvényeket. (Editura politică, 1969.)

Andrej Hieng

Káro király

A regény szerzője annak a jugoszláviai írónemzedéknek a tagja, mely már a háború után kezdte pályafutását. A Káro király Hieng eddigi művészi pályájának csúcspontját jelenti: kifinomult pszichológiai elemzés alapján rajzolja meg hőseit, életük mozzanatait meghatározott időbe és térbe helyezve. A cselekmény előterében Anna, a ringyó és Leban, a zeneszerző áll; a lehető legellentétesebb lelkiállatú és különböző körülmények között alakuló, tragikus sorsú két főhős múltjával való leszámolás és jelenének ábrázolása e regény története. Ezen keresztül vall Hieng a korról, az emberrel, s állítja szembe a cselekvőképességet és a tétlenséget, az életrealitást és a meddő-

De: „Az időt nem lehet becsapni. Az idő maga a kikezdehetetlen, meghamisíthatatlan, megvesztegethetetlen valóság. Az idő a valóság ítélő igazsága” — figyelmeztet Fábry Zoltán, s úgy tűnik, ettől még Nagy István mozdulata is bizonytalanná válik: „Megtettem-e minden tölem telhetőt, amit e nagy megérzőkódásokat hordozó században minden becsületes, igaz ügyért kiálló írótl elvárunk?”

*

Feleletként több mint harmincnyolc évi irodalmi munkásság és különösen főműve, az önéletrajzi regényből megjelent első két kötet (már ez egyedül több mint ezer lap)* faggatható bizonyíték, válaszra váró ítélet. Sokan úgy vélik, hogy minden önéletrajzi írás jó írás, mert: tényeket sorol fel, s a tények hitelesek, igazak. Ez, bármennyire humánusnak tűnő érv, nem lehet alapvető kritériuma a művészetnek, sőt még a regényirodalomnak sem, annak ellenére, hogy e két tényező szükségszerű tartozéka a XIX—XX. századi realista prózának. Az önéletrajzi regény lezárt cselekménye már elve holt emlékezéssé süllyesztené az ismeretlen részleteket is, ha a műben nem volna távlatot jelentő folytonosság. Tények, elvek, magyarázatok sorozata még nem varázsolt egyetlen nyomtatott írást sem regénnyé. A regény már új valóság: a szelektált tények művészi valósága.

Nagy István főbb művein észrevehető az örök írói alapdilemma leegyszerűsítése: vajon az irodalom pusztán az elvek kinyilatkoztatása néhány illusztratív példán keresztül, vagy az elvek helyességének motivációja? A leegyszerűsítés mindig alproblémához vezet. Az elvek megfakulhatnak, tartalmukat veszthetik, sőt szembekerülhet velük maga az író is. De a műalkotás örök. Mennyivel elevenebb és igazabb például Nagy István József Attiláról írt kis könyvében (József Attila új népe, 1945) az alábbi rész: „... a bőségesen kicsorduló gyermekkönyvekkel sokok műalkotás megy kárba. Aki nem sirhatja ki magát kedvére, annak szívében megkövesednek a könnyecsek, s egész életén keresztül keresheti azt a csodaszert, amivel cseppfolyóssá oldhatná a lélek burkai alá fagyott érzelmeket...” — mint az ezután következő száraz elv: „Nem adhatnak a munkásifjúság kezébe egy ilyen lumpenproletár szellemet árasztó költeményt” (a Tiszta szívvel című versről van szó), vagy tovább: „Hatottak rá az antik kultúrák éppúgy, mint a polgári vagy a legújabbkori. Még viaskodik velük...” (Miért viaskodna József Attila a kultúrákkal, a valóság helyett!?)

A hitek csak a dogmáig élnek. A dogma már nem hozhat létre önálló, szabad művészetet, csak illusztrációt. A szavak valóságfedezete: az élő hit bizonyítéka, létszükséglete. Nagy István hitének fedezete — szenvedései, élete. Szavai sok helyt megkoptak, tartalmuk elhalványult a sokszor banális kontextus miatt, hite mégis megrázó, örök — mert ereje a szenvedés. És van-e valaki, aki a Sáncaja után ezt tagadni meri? Még akik a dogmatikus korszak utóitéletével is olvassák önéletrajzát, azok sem tagadhatják: Nagy Ist-

* Nagy István: Sáncaja. Irodalmi Könyvkiadó. Bukarest, 1968; Ki a sánc alól. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1969.

vánt fiatalok mindenre feljogosítja. „Azt hittük: na, ennél alább süllyedni már valami temetőszéli jeltelen sírgödörbe sem lehetne, hogy a szegénységnek és nyomornak is van egy olyan alsó határa, melyen alul csak az állat, ha kibírja valameddig. Mi kibírtuk tovább is, de ki látta azt akkor előre?” Míg századunk más, szerencsésebb írói a tehetségük mellé hatalmas könyvtárakat is örököltek, Sartre egész gyerekkorát a könyvtárszobában tölthette, addig mások csempészárúként jutnak a kultúrához. Elég feladat lenne egy életre, hogy összeszedjék a minimálist, nemhogy el is olvassák. Ezért mondhatja Nagy István is nyugalommal: „Mikor írni kezdtem, nem volt egészen világos előttem, mi a különbség novella és regény között” (*Íróavatás*, 1961). Mi marad ilyenkor hátra? A becüsletes problémafelvetés.

1957-ben írja: „El kellene mondanom egész megírásra váró önéletrajzi regényemet, ... hogy érzékeltetni tudjam, mit jelent számomra a szovjet népek négy évtizede kivívott forradalmi győzelme.” Pontosan tizenegy év telik el, s megjelenik az önéletrajz első kötete. Egy év múlva a második s rövidesen megjelenik a harmadik is. Az embercsek élete sosem igazolhat egyetlen tételt; az önéletrajz igen. Többek közt ez is különbség a regény és az önéletrajz között. Így az első kötet sokkal közelebb áll a regény fogalmához, a második kötet tételek megregényesített változata. Részleges kordokumentum.

„... jobb író lehetnék, ha emlékezőtehetségem jóval élesebb volna” — írja az *Íróavatás*ban, két évtizeddel ezelőtt. A *Sáncalja* nem ezt bizonyítja. A legapróbb részletekre is emlékszik, önéletrajza első kötetébe újra beépíti novelláit, most már a hiteles történettel, a második kötetben pedig az *Ellenzék* 1920-as évfolyamaihoz, fényképekhez fordul emlékeztető dokumentációért. Olyannyira emlékezik és emlékeztet, hogy mind a két kötetre jellemző a túlrészletezett leírás. „Lehet, hogy aki e sorokat olvassa, türelmét veszítve lapoz odébb, minek ennyire részletezni ezt a nyomorúságot. Csakhogy nekünk azokban a napokban ezek a részletek az életet, megmaradásunkat jelentették.” A nyomor, a szenvedés részletezése, hacsak nem valamilyen patológikus önmutoztatás, senkit sem untat, a fölösleges részletek viszont szelekcióhiányt árulnak el. A szelekció tudatos vagy véletlen csökkenése szerkesztési zavarokat okoz. Így a legíróbb részleteket néha egész hatástalan fejezetek követik, csökkenve a mű hatását. „Anyám ugyanis egyre gyakrabban állított haza finom életmaradékkal, s néha pénzzel is. Azt hittem, koldulásra adta a fejét. Csak később tudtam meg, hogy pártfogói még a nyomorékságából is hasznót tudtak kifacsarni. Fél karjával odatették padlót súrolni, parkettet vikszelni.” Vagy: „Édesanyám... — mosott! Jobb karjának csonkjával leszorítva tartotta a beáztatott szennyest, a ballal meg a teknő oldalára dörzsölte. A kicsavarásnál az összefogott ing alját foga közé vette, s a ballal csavarta...” Ilyen leírás után, amelyből világosan kitűnik Nagy István ereje, a hiteles tényanyag-közlés (s amit legjobb írásaiban, a *Külvárosban*, az *Egy év a harmincból* című regényében s számos novellában művészi rangra emel, vagy egyszerűen felsorakoztat szociológiai kísérletében, a *Bérmunkásokban*) — ilyen

seget. A regény művészi kompozícióját érdekessé teszi, hogy a modern írói eszközök mellett a színház és a zene adta lehetőségekkel is él (a szerző ugyanis a legjobb szlovén színházi rendezők közé tartozik). Bodrits István sikerült fordításában a magyar olvasókörzés rendkívüli alkotást kapott kézhez, melynek révén betekinthez a mai szlovén irodalomba. (Fórum, 1969.)

P. Lengyel József

Kigyóút

A tizenegy rövid karcolatot s két hosszabb elbeszélést tartalmazó Forrás-kötet Veress Zoltán ajánlásával jut el az olvasóhoz. Kezdve a középiszkolás, kamaszos karcolatoktól, az idő- és tér-váltogató, bokszedzői tapasztalatot csillogtató írásig, mindent megtalálhatunk a kötetben, amit a szerző életrajzában előre jelez. „Negyedik éve, hogy államvizsgáztam, s még mindig csak kerülgetem a nőket. Egyszer megégettem magam, félek a tüztől!” — olvassuk a címadó elbeszélés első részében, s következik egy kamaszbátorságú kerékpáros embermentés (megmenti hűtlen barátját, akinek elszakadt a biciklilánca), ez a főcselekmény; s ezt egészíti ki a menyasszonytól és barátjától elhagyott, alkoholista meteorológus visszaemlékezése oldott életútja. Rövid lírai fogantatású írásaira jellemző a szabadversről alkotott fogalma, amelyet a Sárge szemek című bevezető írásában így határoz meg: „... Jobbra fordulsz, aztán balra. Háton vagy fordítva, mindenképpen elkerül, amit úgy vársz: az álom... Felnyögött. Aztán kinyitotta a szemét. Komoran bámult elszálló gondolatán után. Semmi kétség, vers volt. Nyilván: szabadvers.” (Irodalmi Könyvkiadó, 1969.)

téka

Benedek István

Párizsi szalonok

A XV. Lajos korát kitűnően ismerő szerző *Julie de Lespinasse* kisasszony önéletrajzi feljegyzéseit, híres szerelmes leveleit a mai olvasónak szóló magyarázattal, a történeti valóságot költői igazsággal kiegészítve adja közre. Hősnoje egy nagy korszak érdekes figurája volt, közvetítő a francia felvilágosodás nagy gondolatainak áramlásában. Szalonja — akárcsak *Deffand* asszony és *Geoffrin* asszony fogadóterme — egyike volt a XVIII. századi Párizs legjelentősebb szellemi központjainak. Regényes életrajzában tükröződik az udvari intrikák, *Pompadour* és *du Barry* kora, és megelevenedik a francia forradalmat előkészítő „filozófusok”: *D'Alembert*, *Diderot*, *Voltaire*, *Rousseau* életének és küzdelmének számos vonatkozása, tehát mindaz, amit az „enciklopédisták műzsjája” belülről ismert. (Magvető, 1969.)

Cseke Gábor

Elveszett birtokok

Cseke Gábor második verseskönyvére fel kell figyelni. Férfias lírája felismerhetően kötődik ugyan *József Attila* költészetéhez, de egyre inkább a saját útját járja. Szigorúan tárgyyszerű ez a költészet, komolyságát az őszinte kérdésés, a táj, az emberek vallatása adja; élményeit a maguk nyers valóságában nem próbálja rejteni, mégsem hiányzik verseiből a líraiság — ha az nem is simogató. Különbösen szép a Kórházi kartinékok és a Távolságok ciklus. (Irodalmi Könyvkiadó, 1969.)

megrázó kordokumentumok után következik a XVIII. fejezet, amely nemhogy elmélyítené a hatást, vagy ugyanezen a szinten új élményt közölné, hanem egy túlrészletezett almalopással, akkori érzései utólagos magyarázatával megtöri a lélektani egységet, a feszültség sűrítése helyett kis álcsatornákon levezeti. Nem szűri ki a csupán megtörtént voltokban fontos, de az egységes mű szempontjából elhanyagolható leírásokat.

Levon az írás esztétikai hatásából a sok fölösleges magyarázat, motiváció (például: „Most csak átteszem első személybe az egészet, kihagyom az apróbb részleteket... s apám beszédmodorához igazítom azt, ami az említett novellaváltozatban kissé katonásabban hangzik; beillesztem továbbá azokat a közbeeső fejleményeket, amelyeket a novellában mellőztem.” Ezt az olvasó, ha olvasta a novellát, úgyis észreveszi, ha nem olvasta, akkor meg éppen fölösleges). Gyakran leszűkíti a pszichikai-alkati tulajdonságot valami racionális motivációra, amin érzik, hogy szintén utólag kényszerítette rá akkori magatartására. „Ébredező munkásönérzetével” magyarázza például, hogy gyermekkorában nem tudott lopni, kereskedni. A magyarázat helyettesíti az ábrázolást — így a műben leszűkül az ember. Egydimenziós kategóriává válik.

Ahhoz, hogy harcolni lehessen, le kell egyszerűsíteni a problémákat. Aki ezt nem teszi, az csak szenved, de ebből a szenvedésből születhet igazi művészet, mely hatásában talán nagyobb, mint az elvek pusztá hangoztatása. Az önéletrajz első kötetének néhány fejezete épp ezt igazolja, szemben a második kötet inkább tanulságos idézet- és magyarázat-gyűjtemény jellegével; az író, aki a 20-as években újságot elvből nem olvasott, most az *Ellenzék* hasábjairól vett idézetekből állítja össze a kor politikai képét. Megjelennek a jelmondatok: „Mind, aki kisajtol dolgozó, ott legyen”, s a furcsa ironia: „Felmentettük Nagy Domit fél napra az osztyárharc alól”, vagy: „az a fő, hogy kibírjuk a flekken osztyárharcos szagát”.

„Csak a valóság és erkölcs maradéktalan egyezése adja, mondja és hozza az igazságot” — írja a távoli harcostárs, *Fábray Zoltán*, aki legutóbbi kötetével szintén itt áll Nagy István, *Déry*, *Lengyel József*, *Németh László* mellett a *Táncsics* leterített újságja mögött.

Valóság? Oly korban, mikor a börtön dicsőséggé válik („...egyszer valamikor miattam is bezörget vajon a rendőrség? — írja Nagy István önéletrajza második kötetében. — Sokáig kellett a válaszra várom. Ki kellett azt előbb érdemelni“). oly században, amikor az emberek utólag már arra is legyinthetnek, ha megszűnnek az iskolák („Elvégre mi hasznom volt nekem az 1200... iskolából, ha én az ötödik elemítől háborús nyomorúságunk miatt kénytelen voltam kimaradni?“) — a két világháború között Nagy István csak egyet tehetett: „Gyorsan-gyorsan akartam befejezni írásaimat, legyenek készen, mielőtt letartóztatnak“ (*Iróavatás*). Ez Nagy István erkölce a második világháború előtt.

Ezt a szigorú erkölcsi alapot várjuk az elkövetkező kötetektől is. Várjuk napjaink kordokumentumát! Amíg ez nincs, addig csonka ez az etika.

Agoston Vilmos

TALLOZÁS

Szocialista országok gazdasági együttműködése

(Lupta de clasă, 1970. 3.)

A szocialista világrendszer gazdaságát a szocialista országoknak történelmileg létrejött nemzetgazdaságai alkotják — írja cikkében Roman Moldovan professzor. E nemzetgazdaságok ma nem egymással ellentétben fejlődnek, hanem szoros együttműködésben. Ezért a szocialista tábor megszilárdulása szervezen összefügg egyrészt mindegyik szocialista ország gazdasági fejlődésével, másrészt a közöttük szüntelen mélyülő szocialista nemzetközi munkamegosztással, a sokoldalú kooperációval, egymás kölcsönös támogatásával. Ezekből az objektív megfontolásokból kiindulva világossá válik, hogy a szocialista országok kapcsolatait, a szocialista nemzetközi munkamegosztást irányító törvényszerűségek sajátosak, s nem csökkenthetők le az egyes országok szocialista építését szabályozó objektív törvények szintjére. Hasonlóképpen világos, hogy az együttműködés formáinak elő kell segíteniük a résztvevő országok független, szuverén fejlődését és egyben az összes szocialista országok előrehaladását.

A szerző emlékeztet: a KGST országainak több mint két évtizedes tapasztalata igazolja, hogy az együttműködés formáinak egészében a terveknek két- és többoldali egybehangolása hatékony eszköznek bizonyult. A terveknek ez az összeegyeztetése lényegében a közös érdekű problémák mélyreható elemzését jelenti, s hozzájárul a gazdasági és műszaki együttműködés tökéletesítéséhez. Ily módon mindegyik ország nemzetgazdasága fejlődik és többrétűvé válik. A tervek egybehangolása a résztvevő országok nemzetgazdaságának alakulására előnyösen hat, belső erőforrásokat mozgósít, a termelőerők fejlődésének gyors ütemét biztosítja, elősegíti a korszerű, új gazdasági ágak felfelé ívelését.

Mint hogy a nemzetgazdaságok fejlődésében az ipar különlegesen fontos szere-

pet játszik, a tervek koordinálásában az ipari problémák központi helyet foglalnak el. Hasonló fontosságúak a nyersanyag- és a villamosenergia-alap bővítését célzó kezdeményezések, a feldolgozó iparágak fejlődésének meggyorsítására indított akciók. Az 1971—1975-ös időszakra vonatkozó tervek összehangolásának programjában intézkedéseket irányoztak elő a mindegyik országban meglévő lehetőségek kiaknázására és az egyes nemzetgazdaságok szükségleteinek minél jobb kielégítésére.

A terv-összeegyeztetés tökéletesítésében jelentős szerepük van a tapasztalatcseréknek és a gazdaság, tudomány és technika főbb ágaiba vágó prognózisok kidolgozásában való együttműködésnek. A prognózis egyre szükségesebb és hasznosabb módszernek bizonyul a gazdaság fejlesztésére vonatkozó tervek összeállításában, különösen, amikor nagyobb távlatokról van szó. A prognózis kidolgozásának sokféle módja van, kezdve a kölcsönös tájékoztatástól és tapasztalatcserétől egészen az e területen elért eredmények közléseig. A szerző hangsúlyozza, hogy a tervek összeegyeztetésével kapcsolatos akcióban jelentős szerepet játszik a szükséges nyers- és tüzelőanyag, valamint villamosenergia számbavétele. E tekintetben — egyes esetekben — felvetődik a közös erőfeszítéssel létesítendő objektumok problémája is, valamint az országok tulajdonjogának kérdése a területükön épülő objektumokat illetően.

Hazánk tevékenyen hozzájárul a KGST-hez tartozó országok együttműködésének kiszélesítéséhez, s különleges figyelmet szentel az összes szocialista államokkal való kapcsolatok elmélyítésének.

Semprun kontra Althusser

(Magyar Filozófiai Szemle, 1969. 6)

Marx 1857—58-ból származó, 80 évre feledésbe merült, majd végül *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie* címmel megjelent kéziratának francia kiadása alkalmat adott Jorge Semprunnek arra, hogy újra felvesse a Marx-irodalom egyik legvitatottabb kérdését: politikai gazdaságtan és filozófia, tudomány és ideológia viszonyát Marx életművében. Semprun nem győzi hangsúlyozni a kéziratok jelentőségét; a *Grundrisse* nem tekinthető *A politikai gazdaságtan bírálatához* és *A tőke* pusztá előmunkálatának, „...fontossága, felbecsülhetetlen

értéke pontosan abban rejlik, hogy a munka tökéletlen formája, olykor pallérozatlan stílusa ellenére... Marx sehol másutt nem fogta így össze *kritikai programjának egészét*, sehol sem közelítette meg ennyire ennek *globális elméleti megformálását*... Ez a roppant elméleti érettséget mutató mű: 1. tizenöt év gazdaságtani és történelmi kutatásainak eredménye; 2. biztos alapzat, amelyre majd *A tőke* — Marx lényegi tudományos programjának ez a részleges és befejezetlen megvalósulása — ráépül; 3. mindannak a filozófiai és módszertani tematikának legbefejezettebb megfogalmazása, amely Marx ifjúkori művei óta gondolkodásának vonatkoztatási rendszerét képezi, amelyet itt mintegy működésében figyelhetünk meg, úgy, ahogyan utat tör magának."

Mivel a szakemberek nagy része figyelmen kívül hagyta ezt a munkát, Semprun osztja azok véleményét, akik szerint tulajdonképpen újra kell kezdeni a Marx elméleti fejlődéseneretere vonatkozó vitákat. Francia viszonylatban mindenekelőtt felül kell vizsgálni Semprun szerint a 30-as évek „ortodox” szövegértelmezési kánonjainak a szellemében fogant és „...a marxi gondolkodás sajátosságával és periodizálásával kapcsolatos merev sémákat, melyeket az althusseri «szigor» az utóbbi években a francia marxizmusra ráerőltetett...”

Az althusseri iskola pusztán filológiai megoldásokból is egyre többet vitatott megoldásait a marxi életmű korszakolásának, a hegeli dialektika „megfordításának”, a marxizmus ideologikus és tudományos elemei közötti összefüggésnek, az elidegenedésnek a kérdésében — Semprun egyszerűen „rászedésnek” minősíti, amiatt, hogy ez a kutatás mellőzte a németül már 1953 óta hozzáférhető *Grundrissét*. Annál megbocsáthatatlanabb ez a hanyagság — érvel Semprun —, hogy a *Grundrissét* még Althusser egyébként tarthatatlan periodizációja szerint is Marx „érett” művei közé kellene sorolnunk.

Mint ismeretes, Althusser szerint 1845 radikális fordulatot hoz Marx pályáján: ez az „episztemológiai cezúra” két nagy időszakra osztja Marx munkásságát: egy „ideologikusra” és egy „tudományosra”, illetve abban a későbbi, kevésbé merev, az „érés” tizenkétéves szakaszával is számoló felfogásban, amelyre maga Althusser kényszerült rá: „egy tudomány-előtti problematikának tudományos problematikává való mutációját jelöli.” Semprun már eleve tiltakozik az ellen, hogy az „episztemológiai cezúra” Gaston Bache-

lard-tól származó fogalmát — amely mögött „a radikális kezdet mitológiai árnya rajzolódik ki” — átültessék az ideológiának, az eszmék történetének a területére. Majd — mivel helyszűke miatt a kimerítő bizonyításról ezúttal le kell mondia — példát hoz föl annak a tételnek az illusztrálására, hogy a *Grundrissének* — az érett Marx-műnek! — a problematikája azonos az 1844-es kéziratokéval; idézi a *Grundrissé* egyik döntő passzusát az elidegenedésről, hogy olyan fogalomról tehet, amely Althusser szerint „premarxista”, „cezúra” előtti fogalom volna. „Az az Althusser javasolta koncepció tehát — vonja le a következtetést Semprun —, hogy állapítsuk meg az átmenetet Marx gondolkodásában az »ideologikusról« a »tudományosra«, két fő okból bizonyul terméketlennek. Mindenekelőtt azért, mert pontszerű kronológiai törést (1845) állít a két korszak közé, holott a törés permanens, minduntalan megújítandó. Az »ideologikus« és a »tudományos« ezen ellentétét végig az egész marxista vállalkozásban kell felfedni, napvilágra hozni és kibontani; vagyis végig nemcsak Marx gondolkodásában, első írásaitól az *utolsóig*, hanem az ezekből így vagy úgy kinőtt marxizmusban is... Másrészt soha semmiféle. »episztemológiai cezúra« nem fog megóvni minket magunkat sem azoktól az ideologikus lerakódásoktól, melyek a marxizmus gyakorlatából magából következnek.”

Emellett Semprunnek az a véleménye, hogy Althusser megengedhetetlenül leszűkíti annak az ideológiának a fogalmát, amellyel szerinte Marx 1845-ben szakított; Althusser ugyanis azonosítja ezt „Feuerbach antropológiai problematikájával és a hegeli abszolút idealizmus problematikájával”. Semprun szerint merőben felesleges azon töprengeni, hogy mikor következett be Marx szakítása a hegeli abszolút idealizmus problematikájával — hiszen ezt a problematikát Marx sohasem tette magáévá. Az igazi kérdést Semprun abban látja, hogy „Marx hogyan vette át, hogyan haladta meg és hogyan alakította át operatíván a hegeli dialektika kategóriáit és fogalmait, elméletileg és gyakorlatilag alkalmazva őket a valóság új területeire. Nem Marx logikai és módszertani apparátusa a radikálisan új, hanem azok az »operációs mezők«, amelyekre alkalmazta, s e marxi »operációs mezők« radikális újdonsága vezet a hegeli fogalmi apparátus dialektikus átalakításához, »talpraállításához«, tökéletes funkcióváltásához... Ez az átalakítás — a történelem és a gazdaság sűrűjébe hatoló tudomá-

nyos kutatás eredményeinek a fogalmi apparátusban való kicsapódásaként — végigvonul Marx egész intellektuális tevékenységén, sőt tulajdonképpen befejezetlen folyamatról van szó: Hegel dialektikája ma is probléma a marxizmus számára.”

Semprun különbséget tesz tehát Marxnak Hegelhez való viszonya és Marxnak az általában vett ideológiához való viszonya között. A feuerbachi antropológiai problematikát valóban magáévá tette, majd meghaladta a fiatal Marx 1842 és 1846 között. Ez azonban — zárja gondolatmenetét Semprun — „...egymagában semmiképpen sem óvja meg a marxi gondolatvilágot az ideologikum visszatérésétől. Ez túlnóttul egyszerű volna. Az ideologikum gyökerei nem kizárólag, még csak nem is elsősorban filozófiaiak. A valóságban ... az ideologikum a marxizmus egyik lényegi összetevője, amennyiben a marxizmus forradalmi-történelmi gyakorlat.”

1970, a Nevelés Nemzetközi Éve

(*Bulletin UNESCO, 1969. 2.*)

Az Egyesült Nemzetek Szervezetének Közgyűlésén egyhangúlag elfogadott 2306-os határozat: az 1970-es jubiláris évet a nevelésügynek ajánlja.

A nevelés egyetemes évének meghirdetett akciótervét az UNESCO közleményekben sűríti, de nem rangsorolja a nemzetközi és nemzeti szinten megoldásra váró nevelési feladatokat. A XX. század időszerűsítette nevelési ügyeknek — sürgősségük mellett — számos olyan vonatkozásuk is van, melyeknek megoldásával évezredek adószok. A megoldás útjára kell terelni a felnőtt-írastudatlanság felszámolását éppen úgy, mint az oktatás technikai-tartalmi modernizálását; a nőoktatás érvényrejuttatását, akárcsak a mezőgazdasági munkás-képzést vagy a felsőfokú oktatás sok országban időszerű demokratizálását.

A további társadalmi haladásnak, különösen a gyorsított ütemben fejlődő országokban, előfeltétele az általános kötelező oktatás meggyökereztetése, a szakoktatás kiterjesztése, az iskolai és szaktanácsadás irányítása. A modern technika lehetővé teszi sokáig paragon heverő emberi képességek maximális mozgósítását, érvényre juttatását, szoros összefüggésben az oktatásra fordított alapok növekedésével.

Számos, gazdaságilag fejlett országban más helyzetből adódó és más termé-

szetű, ugyancsak sürgős problémák várnak megoldásra. Így például a „civilizációval telítődött” ifjúság társadalmi adaptációja éppen a be nem illeszkedés aggasztó jelenségei miatt a nagy távú nevelői hatások szervezésétől, az önnnevelés, önképzés igényének kiterjesztésétől remélhet eredményt.

A tagállamok mindegyike sajátos arculata és lehetőségei szerint kapcsolódik be a Nevelés Egyetemes Éve munkatervének valóra váltásában. Országonként, akár erre kötelezetten, akár kezdeményezően, az oktatásügy és a tömegszervezetek fórumai közvetítik az illetékes határozatot hozó felelős szervekig, segítők mértékig a nevelés-oktatás minden mai, megoldásra váró problémáját.

Ebben a folyamatban felmérés, tanulmány, értekezés, tájékoztatás és mozgósítás — mindmeggannyi munkakeret, szervezési forma. A tájékoztató-mozgósító feladatot két újabb UNESCO-kiadvány is biztosítja, az egyik közvetlenül a nevelőtestület folyóirataként.

Az UNESCO-közlemények tanúsága szerint a társadalmi haladásba integrálódó, reálisan felmért helyének és szerepének megfelelően a neveléstől ha nem is függhet bonyolult gazdasági-politikai ügyek megoldása, a megoldásokat kereső és találó, sajátosan XX. századi ember szellemi arculatának kialakítása joggal várható tőle.

Irodalomtörténet — nyilatkozatokban

(*Új Írás, 1970. 1—2.*)

Az irodalomtörténetírás nélkülözhetetlen dokumentumai a közvetlen, nem szépirodalmi műbe fogalmazott írói vallomások, nyilatkozatok — még ha azok ünnepi alkalomra készültek is. Az Új Írás *Huszonöt év történelem* címen közölt anketján közel ötven mai magyarországi író válaszolt a szerkesztőség kérdéseire, és ezek a válaszok — szerzőik művészi rangjának megfelelően — érdekesen jellemzik a kort, a népi Magyarország harmadfél évtizedes történelmét, némelyik pedig irodalomtörténeti érdekfűzősünkre is számot tarthat. Nyilván sokakat érdekel, hogy hol és miként élte át a felszabadulást Veres Péter, Illés Béla, Weöres Sándor, Darvas József, Zelk Zoltán, Illés Endre, Rónay György, Féja Géza, Hubay Miklós, Cseres Tibor, Abody Béla vagy Csák Gyula, s hogy ők és írórsaik hogyan értékelik az eltelt huszonöt év magyarországi irodal-

mat, milyen megoldatlan kérdéseket tartanak a legfontosabbaknak művészeti és társadalmi szinten.

Többen is osztják Veres Péter véleményét, mely szerint „az az igazság, hogy a legértetesebb írásaink a múlttól szólnak“. A legtöbben, bizonyára írói szeméremből, nem neveznek meg műveket; Féja Géza szerint az utóbbi negyedszázad társadalmi eseményeinek az ábrázolásával sem maradt adós nemzedéknek többsége, a fiatalabbak közül pedig az „igazán tusakodó“ Sánta Ferencet, Fejes Endre *Rozsdatemetőjét* és Galambos Lajos novelláit emeli ki. Boldizsár Iván szigorúbb ítéletet — azaz hogy miért nem hagy hű képet az utókorra a mai magyar irodalom e huszonöt évről — azzal magyarázza, hogy „ennek az emberöltőnek az első felében a hű képeket agyonretusálta a sematizmus. Második felében, tehát még ma is, az első évtized reakcióját nyöggük: nem tartozik az írói becsvágak közé megörökíteni a kort az utókor számára“. A diagnózis tekintetében rokon az Illés Endre véleménye: „Az elmúlt huszonöt év magyar irodalmában Balzac és Stendhal besározódó és hívó fiataljainak, a Julien Soreleknek, a Lucien Rubemprének magyar alakmását hiányolom legjobban. Az unokaöccsöket. Éppen csak feltűntek regényeinkben, drámáinkban.“ Az indoklásban Veres Péter lényegbevágó esztétikai igazságokat fogalmaz újra: „... a Múzsza elmeje az író feje fölül, ha valaki más is fogja az ember kezét. (Persze akkor is elmeje, ha az ügyhöz kevésnek érzi a tehetséget és az erőt.)“ És tovább: „Márpedig az írásnak az a titka, hogy első sorban és mindenképp felett irodalom legyen, akármiről szól is. Még ha közvetlenül politikai, akárha harci, stratégiai vagy éppenséggel taktikai célokat szolgál is.“

Rónay György alkotáslélektani szempontokkal világítja meg a kérdést, önmagáról vallva: „Mint író... sosem akartam versenyt futni a történelemmel; nem olyan az alkatom, a természetem, hogy a történelem és társadalom eseményeire azon melegében művekkel tudnék reagálni. Ez persze nem azt jelenti, hogy ezt az azonnali reagálást a legkevésbé is lenézném. A világirodalom legnagyobbjai közt vannak példák rá: egy Petőfi, egy Ady, hogy csak a mi költészetünkben maradjak. De nem mindenki ilyen; s ha valaki nem ilyen típusú író, és mégis lihegve mimeli és erőlteti, hogy ilyennek lássék: nevetséges, sőt sokszor visszataszító.“

Végül idézzünk néhány véleményt az írói etikai magatartásáról. Darvas József: „Sokmindent lehet. Lehet az embernek a maga múltjával szembefordulni. A történelmi üttévesztéseket tanulságként, a legkegyetlenebb realizmussal felmutatni. Lehet kiábrándulni s félreállni. Lelkileg vagy a valóságban az emigrációt választani. Csak egyet nem lehet: úgy tenni, azt játszani, hogy nem volt közöm ahhoz, amihez közöm volt.“ Rákos Sándor, a középnemzedék költője ugyanezt a jövő oldaláról fogalmazza meg: „Mai tizenkét köművesek, legdrágábbjaink csontjaival egész életünket a falba raktuk, hogy száladabb és örökebb legyen, amit építünk. Meggyőződésem szerint akkor szeretjük jól a magasba szökő tornyokat, ha a legkisebb repedést is észrevesszük és kijavítjuk rajtuk.“

A reneszánsz határai és ellentmondásai

(Kritika, 1970. 1.)

A cikk annak az előadásnak a vázolata, amelyet Klaniczay a Szovjet Tudományos Akadémia Világirodalmi Intézete és a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete 1969. júniusi szimpoziumán tartott. Ez a szimpozium az *irodalmi korszakok* fogalmának meghatározásával, a periodizáció kérdésével foglalkozott azzal kapcsolatosan, hogy a Szovjet Tudományos Akadémia moszkvai Világirodalmi Intézetében előkészületben van a tizkötetes Világirodalom-történet, amelyben a szovjet irodalomtudomány képviselői először tesznek kísérletet az *egész világ* irodalmi fejlődésére érvényes, egységes periodizáció kialakítására. Álláspontjukat a következőkben foglalja össze Klaniczay: a mediterrán világ, Dél- és Kelet-Ázsia virágzó *ókori* irodalma után a kereszténység, a manicheizmus, a mohamedanizmus és a buddhizmus jegyében univerzalizásra törő vallásos világnézetek uralma alatt fejlődött tovább az irodalom Európa és Ázsia valamennyi civilizációjában, s ez a szakasz a *középkor*. Ezt a fejlődési szakaszt azután Kínában, Indiában, Iránban, a kaukázusi kultúrákban, a bizánci kultúrában és Nyugat-Európában felváltotta egy világias, a régebbi (ókori) hagyományokat felelevenítő kultúra, mely a valósághoz közelebb álló, a világi szépirodalmi műfajokat kialakító vagy feltámasztó új irodalom létrejöttéhez vezetett. Ezt a fejlődési szakaszt tekintik a szovjet kutatók *reneszánsznak*, akár Itáliáról, akár Kínáról legyen szó.

Klaniczay cikke nem e periodizáció-felfogás egészéhez, hanem csupán annak a reneszánszra vonatkozó részéhez szól hozzá, s vitába száll a szovjet kutatók reneszánsz-felfogásával. Engelsre alapozva kifejti, hogy reneszánszról csak azokban az országokban beszélhetünk, ahol a polgárság fejlődése következtében válságba került a feudalizmus rendje, vagy pedig ahol a feudális osztály egyik rétege a polgári törekvések hordozójává vált. S e korszak akkor ér véget, amikor a polgári törekvések vereséget szenvednek, s a feudalizmus újból megerősödik. Klaniczay szerint tehát a reneszánsz kora a polgárság előretöréséhez kapcsolódik, s földrajzi, valamint kronológiai határait csak e társadalmi meghatározottság alapján lehet helyesen megvonni. Tévesnek tekinti éppen ezért a reneszánsz fogalmának kiterjesztését az Európán kívüli országok irodalmára is, bizonyos olyan jelenségek alapján, amelyek formailag hasonlítanak ugyan az európai reneszánsz irodalom egyes vonásaihoz, de egészen más gazdasági és társadalmi körülmények között jöttek létre.

Hasonlóképpen elutasítja azt is, hogy kiterjesszék a reneszánsz fogalmát az európai kultúra egyes olyan jelenségeire (trubadúrköltészet, a lovagi irodalom világias megnyilvánulásai), amelyek legfeljebb a reneszánsz távolabbi vagy közeli előzményeinek tekinthetők. Bizonyítja, hogy a reneszánsz rendkívül differenciált, ellentmondásos jelenség (akár csak a többi irodalmi korszak), ennek következtében a későbbi irodalmi irányzatok és korszakok (klasszicizmus, romantika, barokk, realizmus) megtalálták benne a maguk elődjét. Klaniczay azzal fejezi be cikkét, hogy a fogalmak kiterjesztése, csúsztatása, s ezáltal bizonytalanná tétele helyett az irodalom egyetemes korszakait sokoldalúan, dialektikusan, az ellentétek egységeként kell értelmezni, a társadalmi meghatározottságok alapján.

Tudósok — a holnap emberéről

(*Newsweek*, 1970. I.)

A modern tudomány művétagot és kontaktlencsét adott az embernek, sőt a szív és a vese átültetésének bonyolult problémáját is több-kevesebb sikerrel megoldotta. A következő évszázadok távlatait tekintve azonban az emberre még sok nagy feladat megoldása vár. Hogyan tehet eleget ezeknek a mérhetetlenül megnövekedett feladatoknak? A New York-i Academy of Sciences tizenhárom

világhírű tudóshoz ezzel kapcsolatban a következő kérdést intézte: „Ha öntől függne, milyen változtatást végezne az emberi szervezeten, ami különös segítséget jelentene számára ezen a történelmi sorsfordulón?” A válaszokat a *Newsweek* az Akadémia közlönye alapján idézi.

Dr. Glenn T. Seaborg, Nobel-díjas kémikus, az Egyesült Államok Atomenergia Bizottságának elnöke közvetlen kapcsolatot létesítene az emberi agy és a számítógépek között, hogy ezáltal gyors és nagy méretű információfelvétel jöhessen létre. Az ember alvás közben felhalmozhatná mindazt a tudásanyagot, amelyet nappali munkájában hasznosítani akar.

Dr. Irving J. Selikoff, az Academy of Sciences elnöke: „A bányászok hajdan kanárimadarakat vittek le a tárnákba, hogy azok jelezzék a halálos veszélyt jelentő gázok szintjét. Véleményem szerint módosítani kellene az ember légzőszerveinek nyálkahártyáját, hogy azonnal észlelhesse, ha növekszik a levegő szennyezettsége. Ez feltétlenül az egészségvédelmet szolgálná.”

Dr. Charles H. Townes fizikus, University of California: „Az emberi test méreteit a felére kellene csökkenteni, ezáltal négyzszerese növekednék az életér és a rendelkezésre álló táplálékmenyiség, s jelentős mértékben csökkenne a természeti erőforrások iránti kereslet.”

Dr. Thomas H. Jukes biokémikus, University of California: „Változtatni kellene az emberi agy szerkezetén a születésszabályozás tudatos irányítása céljából.” Ehhez azonban, a tudós számításai szerint, tízezer mutációra van szükség az agykéregben, s ezt a 119 969-es év előtt nem lehet elérni!

Szent-Györgyi Albert professzor, az Egyesült Államokban élő magyar származású orvos-biokémikus, akit 1937-ben tüntettek ki Nobel-díjjal a C-vitamin felfedezéséért, szerényen válaszolt: „Több mint öt évtizedre kiterjedő kutatómunkám legfőbb eredménye mélységes csodálatom a természet harmóniája és tökéletessége láttán. Én nem tehetem tökéletesebbé a természetet, s ez még inkább növeli csodálatomat...”

Picasso művei Barcelonában

(*Le Figaro Littéraire*, 1970. 1244.)

A Guernica alkotója 800 művét adományozza a nevét viselő barcelonai múzeumnak. Ezekről a festményekről, rajzokról, történetükről, a fejedelmi donáció

előzményeiről számol be Marc Eastman és Frédéric Mégret cikke. A szerzők szerint Barcelona, ahol Picasso ötven éve nem járt, a művész számára nem térben, hanem időben helyezkedik el: a szoban forgó nyolcszáz alkotás ott készült, Katalónia szívében. Szükséges ezt hangsúlyozni, mert — amint erre a *Figaro Littéraire* is emlékeztet — Picasso a közelmúltban indulatosan visszautasította a guernicai hőhérok cinkosainak és utódainak azt az ajánlatát, hogy Madridban Picasso-múzeumot létesítsenek: „A Guernica csak akkor kerül majd Spanyolországba, ha ott visszaállítják a köz-társaságot.”

Annak az 50 nagyméretű, 200 kisebb vászonnak, mintegy 300 rajznak, metszet-nek és számos vázlatnak a története érthetővé teszi Katalónia előnyben részesítését attól a spanyol művésztől, aki a hazája felett uralkodó hatalommal nem hajlandó egyezkedni. 1897 és 1917 között készítette őket, ott is maradtak édes-anya házában, annak haláláig. Később a művész nővére, majd ennek fiai őrizték a képeket. Nagybátyjuk beleegyezésével ők szállították át az idő folyamán mind értékesebbé vált alkotásokat a XV. századbeli Berenguer-palotába, amely 1963-ban lett Picasso-múzeum. Picasso ugyan Malagában született, de a forrongó, színes szabadságszerető Barcelona adta meg a fiatal festőnek azt a műveszi impulzust, amelyet az agg mester most a hűségnek, hálának ezzel a gesztusával viszonz.

Figyelemre méltó, hogy amikor Picasso ifjúkori barátja, Jaime Sabartés először lépett kapcsolatba a hatóságokkal a barcelonai kollektív Picasso-múzeum-má alakítása végett, a spanyol Belügy-minisztérium ellenzte, a Tájékoztatás-ügyi és Idegenforgalmi Minisztérium viszont lelkesen felkarolta a kezdeményezést. A kétféle magatartás érthető: az egyik fórum csupán a kommunista republikánust látta a spanyol föld világhírű fiában, a másik viszont azt a turisztikai attrakciót, mely a külföldiek tízezrei szemében fokozza az ország vonzóerejét. Az utóbbi szempont diadalmaskodott, mintegy kifejezve a spanyol kormányzatnak azt a törekvését, hogy a rendszert minél toleránsabb színben tüntesse fel a világ és a hazai közvélemény előtt.

Mattis Teutsch redivivus?

(*Contemporanul*, 1970. 11.)

Sokszor felfedezték már Mattis Teutsch Jánost (1884—1960), a brassói festőt, gra-

fikust és szobrászt, akinek a nevét valamikor, a század első évtizedeiben a legnagyobbakkal együtt emlegették. Cikkük jelentek meg a lapokban — a *Korunkban* is (lásd: Banner Zoltán: *Mattis Teutsch János*. 1965. 9 és Balogh József: *Mattis Teutsch János? — Brassóban nem ismerik*, 1967. 6) —, gyűjteményes kiállítás is rendeztek a művész szülővárosában, de az igazi felfedezés még mindig várat magára. Ezért kell üdvözlőnk minden olyan új kezdeményezés, amely hozzájárulhat az eddigi értetlenség felszámolásához, hogy Mattis Teutsch életműve végre értékének megfelelő helyet foglalhasson el ország-világ művészeti köztudatában.

A *Contemporanul* idei 11. számában George Macovescu cikke hívja fel ismételtén a figyelmet Mattis Teutsch munkásságának jelentőségére a romániai s európai képzőművészetben. Megemlíti, hogy Brassóban, Budapesten, Münchenben, Párizsban és Berlinben tanult, majd a magyar fővárosban az ő műveit mutatták be a MA első kiállításán. Fiatalkori munkáinak elismerésére jellemző a *Der Sturm*-csoport 1921-es berlini kiállítása, amelyen olyan nagy művészekkel együtt szerepelt, mint Klee, Archipenko, Chagall, Gleizes. Itt hat képet állított ki *Kompozíció* címmel, s a katalógusban Klee mögött azonnal az ő neve állt!

Tíz évvel ezelőtt bekövetkezett halála óta keveset tettünk azért, hogy Mattis Teutsch alkotásai a közönség elé kerüljenek, s ugyanakkor bekapcsoljuk őket a nemzetközi művészeti élet vérkeringésébe. George Macovescu véleménye szerint elérkezett az ideje annak, hogy Románia Szocialista Köztársaság Művészeti Múzeuma átfogó retrospektív kiállítást rendezzen Mattis Teutsch életművéből, s ezzel egyidőben méltó kivitelezésű album, illetve monográfia kiadására is gondolni kellene (ez utóbbi — Banner Zoltán gazdagon illusztrált monográfiája — románul nemrég jelent meg a Meridiane Könyvkiadó gondozásában, s ugyancsak az idén adja ki a Kriterion Kiadó magyar és német nyelven is).

Vannak értékeink, vannak nagy művészeink. Ilyen művész Mattis Teutsch János, aki — George Macovescu szavai-val élve — „újító szellem volt, s új utakat nyitott a jelenkori képzőművészetben”. Akik pedig elől járnak, megérdemlik az utókor emlékező és emlékeztető háláját.

LEVELEK A SZERKESZTŐSÉGHEZ

Műkedvelő diákok

A nevelőmunka új tartalma arra int, hogy felhasználjuk azokat a hatásokat is, amelyek az iskola falain kívül érik a tanulókat, s nem tapadnak szorosan a szervezett tanítás formáihoz, hiszen azok bármilyen modernnek, életszerűek legyenek is, bizonyos fokig laboratóriumi jellegűek, és bármennyire döntöek is a tanulók személyiségének alakításában, mégis kiegészítésre szorulnak.

Ilyen hatékony nevelési eszköznek véljük az iskolai színjátszást, amely lehetőséget teremt az alakuló gyermekegyéniségek szabadabb megnyilvánulására, a szabad idő ésszerű kihasználására. Tudom, sokan érvek sokaságát állítják csatasorba cáfolatként, döntő tényező, úgy vélem, mégis az, hogy a színjátszás milyen segítséget nyújt a nevelőmunkában, hozzájárul-e a személyiség kialakításához, lényeges tartalmi jegyekkel képes-e gazdagítani oktatómunkánkat, segíti-e az esztétikai nevelést, fokozza-e az irodalmi oktatás hatékonyságát?

Bánffyhungyadon szerzett két évtizedes középiskolai megfigyelésem alapján állíthatom, hogy a műkedvelő tevékenység nagyban hozzájárul az osztályközösség vagy éppen az iskolaközösség összekovácsolódásához. A sok közös feladat és erőfeszítés az osztály vagy iskola pillanatnyilag fontos feladatává nő, amiért harcolni a szereplők és az egész csoport együttes feladata. A sok izgalom és közös szurkolás eltörpíti a tanulók közt az életkorbeli különbségeket, elfelejtik sérelmeiket, összetűzéseiket, s a közös cél érdekében többé-kevésbé egységes közösséggé forrnak.

Folklor-összeállítással (*Leánykérő*, *Legszebb balladáink*) vagy örökértékű ifjúsági művek színpadi változatával (Móricz Zsigmond: *Légy jó mindhalálig*, Molnár Ferenc: *Pál utcai fiúk*) bejártuk a környező falvakat. Irodalmi színpadunk a múlt évben a nevezetes évfordulók alkalmából Ady-, majd Petőfi-estet rendezett nagy sikerrel.

Előadásaink nevelő hatását látva, a múlt évben nagy vállalkozásba fogtunk. Már az előző évek során is igyekeztünk összekapcsolni a színjátszást a művészetek más ágaival (népdal, népi tánc), de nagyobb vállalkozásra még nem volt erünk. Azt tűztük ki célul, hogy a kalotaszegi folklórt és e vidék színpompás népviseletét vigyük színpadra. Keretet kerestünk hozzá. Megkezdtük a folklórananyag gyűjtését. Pályázatunkra ötvenegynéhány munkában sok balladát, csujogatót, ősi szokást és régi népdalt jegyeztek le tanulóink Kalotaszeg öreg embereitől. Ebből az anyagból frissítettük fel és egészítettük ki Szentimrei Jenő balladajátékát, a *Csáki bíró lányát*, amelynek napjainkban is számos eredeti változata él Kalotaszegen. Ezzel az előadással jártuk be a környék nevezetesebb falvait. A bemutatót Körösfőn, a ballada cselekményének színhelyén tartottuk. Mindenütt nagy közönség és erkölcsi sikerrel zárult az előadás. A szülők is bekapcsolódtak a díszletek megtervezésébe, kivitelezésébe és a kellékek előteremtésébe. Előkerültek a régebbi adományok, muszujok, „mejevalók”, amelyeket a szülők éveken át készítettek társadalmi munkában. Versenyre keltek egymással a ruhák összehozására, a ládák aljáról szedték elő gyermekeiknek a száz-kétszáz éves gyönyörű hímzéseket.

Meghívást kaptunk egy Hargita megyei turnéra, amely végül három megyére — Maros, Hargita és Kovászna — terjedt ki. Erdőszentgyörgy, Szováta, Székelyudvarhely, Csíkszereda, Sepsiszentgyörgy s más helységek székelysége tapsolhatott Kalotaszeg dallamainak, táncainak, csodálatos népviseletének. Két testvér-folklor-övezet találkozott ezeken az esteken. Hét előadás, hét élménydús este; késő éjszakába nyúló tereferéken mesélték el egymásnak a diákok újra és újra élményeiket. A legfeledtetlenebb talán a sepsiszentgyörgyi előadás volt. Zsúfolt ház, a közönség gyakori

nyiltszini tapsa, az előadásvégi hosszas ünneplés; a reflektorfénybe állított gyöngyös-párták, muszujok, bujkák, bógatyák és hímzett szűrők viselői — a mi tanulóink — boldog, olykor egyetlen hajlongással, mosollyal köszönték meg az elismerést. Náluk boldogabbak talán csak mi, tanárok voltunk. Hazatérve, közkívánatra, megismételtük az előadást itt, Bánffyhunyadon, majd Kolozsváron is bemutatkoztunk, ahol a Brassai Sámuel Líceum vendégei voltunk.

Egy sikeres turné örömein és élményein túl elégedettek vagyunk azért is, mert a tömegek kulturális neveléséért is tettünk valamit. A tanulókat ért nevelőhatás mellett még egy fontos megállapítást tehetünk. A folklór-összeállítás, amely a népköltészet gyöngyszémeit vonultatta fel, alaposan megtépázta a nivótlan slágerzene tekintélyét tanulóink előtt, népművészeti remekeink pedig megingatták hódolatukat a „művészi“ giccek iránt. Elég talán elmondani, hogy az a tanulócsoporthoz, amely az előadás próbái előtt összejövetelein csupán a könnyűzenének hódolt, Kalotaszeg szívetől a Székelyföldre és vissza, de mindenfelé, amerre gépkocsink vitt bennünket, szinte kizárólag népdalokat énekelt, mintha minden mulasztásukat egyszerre akarták volna pótolni. Száz meg száz ismert és kevésbé ismert népdaltól zengett állandóan az autóbusz.

A tanuló életét betölteni; szervezni, programozni iskolán kívüli tevékenységüket: e jelszavunk alapján igyekszünk bensőségesen foglalkozni szabad idejük kitöltésével. Ezzel egyben fölöslegessé tesszük az utcai barátok szervezte, kétes eredményű, élményhajszó összeverődéseiket is. Azok a tanulók, akik főleg az iskolában szerzik élményeiket, bátran keresik fel más, fiatalos problémáikkal is az iskolát. Idővel egész beállítottságuk iskolacentrikussá válik. Sokat jelent ez nekünk, tanároknak, hiszen a diákokkal való foglalkozásnak úgyszólván erkölcsi elégtétele is. Ifjúságunk ránevelhető arra — ezt bizonyítja színegyüttesünk több évi tevékenysége —, hogy a népi művészetért és hagyományért felelősséget érezzen, annak valóban hordozója és művelője is legyen.

Bánffyhunyad, 1970. március.

Vasas Samu
tanár

Sumar

<i>U Thant</i> : Salvarea vieții	635	<i>Gazda József</i> : Personalitatea artistică a pictorului Jakabovics Miklós	738
<i>Farkas László</i> : Omul și mediul său	639		
<i>Balázs Sándor</i> : Modificarea mediului și răspunderea umană	640		
<i>Teilhard de Chardin</i> : Ultimul Pământ	647	VIAȚA INTERNAȚIONALĂ	
<i>Ifj. Szabó T. Attila</i> : Paralele și răspintii	656	<i>Galbács Mihály</i> : El Mundial — un mit al fotbalului	741
<i>Alexandru Filipașcu</i> : Primăveri — fără ciripit de păsări?	662		
<i>Kisgyörgy Zoltán</i> : Plante-reliceve	666	TINERET — EDUCAȚIE	
<i>Steinmetz József</i> : Patogeni ai civilizației	670	<i>Demény Dezső</i> : Comportament, ordine de valori, axiometrie	750
<i>Dienes Sándor</i> : Nocivitate la domiciliu	677	FORUM	
<i>Mircea Fărcașanu — Uray Zoltán</i> : Pericolul iradiațiilor și apărarea omenirii	684	<i>Seres Gábor</i> : Pe marginea unui dialog	761
<i>Veress Zoltán</i> : Recviem pentru balenă	691	<i>Hamar Márton</i> : Importanța informației științifice	762
<i>Palocsay Zsigmond</i> : Univers de blocuri (versuri)	693	DOCUMENTE	
<i>Bálint Tibor</i> : La ce te gîndești acum?	694	<i>Faragó József</i> : Surse folclorice ale unei nuvele de Tamási Áron	765
<i>Fodor Sándor</i> : Îmi place să pescuiesc...	697	<i>Vita Zsigmond</i> : La o istorie a Grădinii Botanice din Cluj	770
<i>Láng Gusztáv</i> : Un sport numit pescuit	699	TEHNICA ȘI SOCIETATE	
<i>Rózsa György</i> : Turismul internațional și cultura	701	<i>Mircea Bolos</i> : Conducători auto și pietoni	772
<i>Szilágyi Domokos</i> : Examen, Lazar (versuri)	708	RECENZII	
<i>K. Jakab Antal</i> : Adio privilegiilor	710	<i>Szilágyi Júlia</i> : Natura noastră, mașinile noastre (Operă și lume)	777
<i>Max Beloff</i> : Destrămarea imperiului britanic (pref. și trad. de Bodor András)	718	<i>Balogh Edgár</i> : Nestemate din tezaurul limbii	781
		<i>Lázár József</i> : Democrație și personalitate	784
		<i>Dánielisz Endre</i> : Kalevala noastră	786
		<i>Klaus Hammer</i> : O bogată colecție faustiană la Weimar	788
		<i>Agoston Vilmos</i> : Autobiografie sau roman?	789
	733	POȘTA REDACȚIEI	
	735	<i>Vasas Samu</i> : Elevi amatori	799

OGLINDĂ

Szilágyi Margit: Atracția pieții urbane

NOTE

Kántor Lajos: Cotidienele și literatură

Kádár János: Exil voluntar (Teze despre indiferență)

Természetvédelmi számunk szerkesztése közben érte hazánkat az árvízkatasztrófa.

Szerzőink a civilizáció rontásainak kiszolgáltatott természet világszerte előtérbe jutott kérdéseit boncolják. Országunkat elsősorban az embertől még meg nem zabolázott természet vad ereje sújtotta.

Kötelességszerűen hárul ránk mind a természet tudományosan korszerű megfékezése, mind a kármentő társadalmi szolidaritás.

Szerkesztőségünk azonnal bekapcsolódott az országos segélymozgalomba. Felhívjuk munkatársainkat, ajánlják fel a szerkesztőség részéről továbbítandó segélyalapra itt megjelent vagy megjelent íásaik tiszteletdíjának megfelelő részét, és erről levélben értesítsenek.

KORUNK